

AZƏRBAYCAN NƏSRİ ANTOLOGİYASI

W6
A99

AZƏRBAYCAN NƏSRİ ANTOLOGİYASI

BEŞ CİLDDƏ

IV CİLD

M. F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

"ŞƏRQ-QƏRB"
BAKİ-2006

Tərtib edənləri:

Zaman Əsgərli
Mətanət Fərzəliyeva

894.361'3'008-dc22

AZE

Azərbaycan nəsr antologiyası. Beş cildə. IV cild. Bakı, "Şərq-Qərb",
2006, 312 səh.

Kitabda XX əsrin ortaları (1940-1950-ci illər) Azərbaycan nəsrinin nümayəndələrindən Süleyman Rəhimov, Qılman İlkin, Süleyman Vəliyev, Bayram Bayramov, İsmayıl Şıxlı, Məmməd Aranlı, Hüseyn Abbaszadə, Fəthi Xoşginabi, Salam Qədirzadə, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Məmmədrazı Afeyov, Vədadi Babanlı, İsa Hüseynov, Sabir Əhmədov, İsi Məlikzadə, Yusif Səmədoğlunun nəsr əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

ISBN10 9952-34-106-7

ISBN13 978-9952-34-106-5

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

AZƏRBAYCAN NƏSRİ XX ƏSRİN ORTALARINDA

Azərbaycan nəsrinin inkişaf tarixində XX əsrin 40-50-ci illəri xüsusi morholo kimi seçilir. Başqa dövrlərdə olduğu kimi, bu morholonin də ideya-estetik özünəməxsusluğunu və toqraşmazlığını zaman özü müəyyənləşdirir. Mühəribə dövrünün sort fəlsəfi, hərbi-siyasi tələbləri bədii prosesi əvvəlki qurama ritordən, saxta pafosdan azad edir. Nəsrin güzgüsü hər cür süni inikas formalarından tomləndirərək, insanı tobi qıyafəsində canlandırır. Ədəbiyyatın başqa sahələri kimi nəsrin də baş məfkuresini, ona xotini faşizmə üsyan təşkil edir. Bu ideya özünün aydın, görülməz ifadəsini bədii sonet alomino XX əsrin 20-30-cu illərdə gəlmiş nəsirlərin – Süleyman Rəhimov, Əli Vəliyev, Əbülhəsən, Mir Cəlal, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Sabit Rəhman, Ənvər Məmmədov, İlyas Əfəndiyev, həmçinin ədəbiyyatda artıq oturmamış sonetkar kimi tanınan Məmməd Səid Ordubadi və mətbuatda ilk əsərlərini çap edən Yusif Əzimzadə, Qılman Musayev, Hüseyn Abbaszadə, Ənvər Yusif-öglü, İsmayıl Sıxlı, İsa Hüseynov kimi yazıçıların əsərlərində tapır.

1941-1945-ci illərin Azərbaycan ədəbiyyatında nəsrin, istisnasız olaraq, bütün formalarında əsərlər yazılmışdır. Bu əsərlər arasında roman, povest və hekayələrə yanaşı, bir sıra cəbhə xatirələri, yol qeydləri, qəçərlər və gündəliklər də var idi. Lakin mühəribə dövrünün nəsrində əsas, aparıcı forma hekayə idi. Yazıçılar mühəribənin tələblərinə vaxtında cavab vermək üçün bu janrdan uqurla istifadə edirdilər. Mühəribə dövrü hekayələrinin əsas, aparıcı ideyasını doğma vətəni düşməndən qorumaq uğrunda fədakarlıqla vuruşan döyüşçünün yüksək bəşəri keyfiyyətlərinin, nəci əlaqəli sifətlərinin tərənnumu təşkil edir. Bu döyüşçülərin heç biri “anadəngəlmə” hazır qəhrəman deyil. Onların üroyi ayrı düşdükələri doğma əldə, yarımcı qəyb gədikləri dinc əməyin, ailəsinin, uşaqlarının, sevgililərinin yanında, özəri isə hər gün, hər saatı göz-ələnməz vəziyyətlərlə dolu cəbhədədir. Döyüşçü vuruşmaq, qərar qəbul etmək, onu yerinə yetirmək məqamında xəyalpərvər deyil, məhəz döyüş adamları, təşəbbüskar və cəsurdur. Lakin o həm də yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik insandır, ailəsinin başçısı, uşaqlarının atası, sevgilisinin yarıdır, bir həyat mücahididir, insanın, insanlığın tələyini təhlükədən qurtarmağı özünə böyük məqsəd gətirmiş humanistdir. Bütün bu keyfiyyətlər M.S.Ordubadin “Serjant İvanov adına körpələr evi”, Əbülhəsənin “Görüş yeri”, “Yaralı”, “Oxu, bülbulüm, oxu”, Ənvər Məmmədovun “Ulduz”, “Buz heykəli”, S.Rəhimovun “Torpağın səsi”, “Qardaş qəbr”, Y.Şirvanın “Həyat poeması”, Y.Əzimzadənin “Xatirə”, “Sənsiz” və onlarca digər hekayənin ideya-məzmunu və bədii sonetkarlıq planında aydın görünür.

Mühəribə dövrü Azərbaycan nəsrində arxanın təsviri geniş yer tutur. Mehdi Hüseynin “Nişan üzüyü”, Mir Cəlalın “Anaların üsyanı”, “Vətən yarıları”, Əli Vəliyevin “Qoranın səsi”, “Xədicənin dərzi” hekayələrində arxa cəbhə adamları, xüsusiənə analar böyük məhəbbət təsviri edilir. Qəzəbindən göz yaş qurumayan bu insanlar həqiqi vətənpərvorliyin və insanlığın uca zirvəsi kimi diqqət çəkir və yadda qalırlar. Mehdi Hüseynin “Nişan üzüyü”, Mir Cəlalın “Vətən yarıları” hekayələrində təsvir olunan ana surətləri bu baxımdan olduqca səciyyəvidir.

“Nişan üzüyü”ndə təsvir olunan Əminə xala oğlunu dərzi, sonsuz bir məhəbbətlə sevməyə anlamaqla yanaşı, həm də yüksək şüurlu vətəndaşdır. İşlədiyi toxuculuq fabrikində fədakar əməyi ilə hamının xatirəni qazanmış bu qadın aydın şəkildə başa düşür ki, xalq özünün bütün gücünü səfərbərliyə almazsa, ordun vaxtında düşməndən sarsıdıcı zərbə endirə bilməz, cən özü gəlməz; o zaman heç bir şəkildən, onun oğlunun da xeyir işindən söhbət gədmə bilməz. Buna görə Əminə xala müdafiə fonduna toqkə hər ay bəşgünlük məvacibini, evdəki mis qablarını deyil, on qiymətli əşyasını – oğlu üçün aldığı nişan üzüyünü də böyük məmnunluqla yazdırır.

Əminə xala, xarakterinin psixoloji incəliklərinə baxımdan Mir Cəlalın “Vətən yarıları” hekayəsində təsvir ediyi ana surətinə yaxındır. Oğlu cəbhədə vuruşan bu tənha qadın özündən başqa qəpisi kiməsinin açmayacağını bildiyi halda, yəni də işə gedərkən evin açarını bir zaman oğlu ilə nişanladığı yerdə qoyur. Üroyinin dərzi gəşəsində bostədiyi qüvvətli bir hiss, sanki dilo gəlib ona pıçıldayır ki, uzaq səfərdə gedən oğlun bərdən gəlib qıxa bəlar, açarı qoy get, son işdən qayıdanacan o, qapıda qalsın... Bu yalnız ana üroyinin zənginliklərinə dərindən nüfuz etməyi bacaran bir yazıçının köşfi ola bəlar. Burada bədii həqiqət əqli mütəhəmmədən daha çox həssəslərin, duyğuların məntiqinə əsaslanır.

Mühəribə dövrü nəsrinin janrlarından biri kimi miniatür hekayələri də qeyd etmək lazımdır. Bu hekayələrdə bəzi həqiqi gəh rənz, gəh də xitab yolu ilə təsvir edilir. Mir Cəlal, Mehdi Hüseyn, Yusif Şirvan, Seyfəddin Dağlı, Yusif Əzimzadənin bir sıra hekayələri buna misaldır. Məqsəd və fikir aydınlığı, sözsə qənaət, yığcamlıq, rəvan bədii dil həmin hekayələrin səciyyəvi əlamətləri idi. Sonralar maraqlı roman, povest və pyeslər müəllifi kimi tanınan Yusif Əzimzadə mühəribə illərində yaradıcılığa həmin hekayələrə başlamışdır. Onun “Xatırlayacağam” və “Sənsiz” hekayələri buna yaxşı misaldır. Həcməci kiçik, bəzən lap bir-iki səhifəlik bu əsərlərdə sədaqət, ətibar motivləri diqqət mərkəzindədir. Xüsən “Sənsiz”də yazıçı rənzərdən istifadə yolu ilə qəhrəmanlarının duyğular ələminə dərindən nüfuz edə bəlar.

Hekayədəki rənz gənc bir əsgərin cəbhəyə gətmək ərafəsində sevgilisinin bağçasında əkdiyi bir gül kəldür. Müəllif bu gülün bəzən xoş satlarını (günəşli bəhar günündə budəğində yuva qurmuş bülbulə həsb-həlim), bəzən də gərgin

dəqiqələrini (qışın soyuğunda çovğunlu küləyə sino gərməsini) təsvir etmək olu-
açaqlarda, qarlı səngərlərdə vuruşan həmin əsgərin taleyini, onun keçdiyi cəhə-
yollarının eniş-yoxuşunu göstərmək istəmişdir.

1943-cü ildə yazdığı "Rəhat yat, öziz balam!" əsərində Y.Əzimzadə qələbə-
dəyicilərin ifadə etmişdir. Haradasa özü kimi milyonlarla körpənin səadətini
naminə ölüm-dirim mübarizəsi aparıldığından xəbəri olmayan qızçıqazna kitab
forması təsirli bədii vasitədir. Əsərin ekspozisiyasında səhər-səhər öz yumşaq
yatağına xumarlanan bir körpə təsvir olunur. Bu canlı təsvirdə oxucu "bəzən
inco dodaqlarını qaçırb, totuq yanaqlarından işıq saçan" körpənin xəlifə təbə-
sümünü aydın görür. Elə buradaca müəllif həmin təsvirdəki dinclik əhvali-
ruhiyyəsinə əslə bənzəməyib, ona tamamilə zidd olan başqa dramatik bir
vəziyyətin təsvirinə keçir, qızçıqazna müraciətini davam etdirərək yazır: "Sən
bilmirsən ki, indi buradan uzaqlarda... od və alov içində həyatın hər dürlü
zövqünü, nemətini, istirahətini özünə haram edən yüz minlərlə insan sənə
rahatlığını dəhşət və fəlakətdən qoruyur, gələcək səadətini üçün ölümə qarşı-
laşırlar... Sən bilmirsən ki, bu saat sənə dadlı bir yuxu gətirən səhərin bu erkən
çalında, güllə yağımurı altında səngərlərdə uzanıb aramsız bir ürok çırpıntısı
ilə hücum əmrini gözləyən əsgər səni düşünür"¹.

Müharibənin gedişində yazıçılar cəbhəni və arxanı daha ətraflı öyrənir,
insan psixologiyasının dərin qatlarına nüfuz etmək olu-
nun fəaliyyətini, fikir və düşüncələrini geniş planda, panoramalı epik lövhələrlə canlandırır.
S.Rəhimovun "Medalyon", M.Hüseynin "Fəryad", Əbülsəhinin "Oğullar və
atalar", Mir Cəlalin "Açıq kitab" povestlərində xalqın nikbinliyi, intiqam
hissi, qələbəyə inamı, işğala məruz qalmış torpaqlardakı partizan mübarizəsi,
müharibənin uşaqlarda əmələ gətirdiyi müdriklik, faşizmə qarşı mübarizədə
onların iştirakı canlı epik lövhələrlə təsvir edilirdi.

Azərbaycan nəsrində Böyük Vətən müharibəsi mövzusunda yazılmış ilk
irihocmlı əsər S.Rəhimovun "Medalyon" povestidir. Birinci cəhənin epigra-
fından görünür ki, bu əsər vətən yolunda canlarını verən qəhrəmanların körpə
balalarına ithaf olunmuşdur. Povestdə cəbhə xəttindən Şərqi köçürülmüş balaca
Rozanın başına gələnlər izlənilir, vətəni faşist işğalçılarından qoruyan Əli və
Arkadi kimi toyaraqların igidliklərindən bəhs edilirsə də evdə uşağın
yalnız qoyub səngərə atılan tıbbi bacısı Vəlinin, silah konstruktoru Anisim
və onun meşənin təbiiatı Alyanın surətləri əsərin mərkəzində durur.

Validənin uzunmüddətli ayrılıq şəraitində öz övladına bəzəndə, qolbaq,
medalyon, üzük, kəmər və s. yadigar verməsi Şərqi, cəldə də Azərbaycan
ədəbiyyatında zəngin ononesi olan motivlərdəndir. S.Rəhimov cəbhədəki
hadisələri arxa ilə bağlamaq üçün medalyon epizodundan bir vasitə kimi
istifadə etmiş və onun əsasında maraqlı kompozisiya qurmuşdur. Ailə yadigarı

olan medalyonu oddan-alovdan keçirib öz qoynunda bəsləyən rus qızı Roza
Azərbaycan torpağına qədəm qoyduğu gündən burada hamı ağuşunu açıb, ana
məhəbbəti ilə onu bəgriyə basır.

Povestdəki Anisim və Alya surətləri müharibənin müxtəlif görüşlü, müx-
təlif təbiiatlı adamları necə ziddiyyətli əhvali-ruhiyyə oyaqtdığını göstərmək
baxımından maraqlıdır. Arxada yaşadığına baxmayaraq, cəbhənin ən vacib tap-
şırıqlarını yerinə yetirən ixtiracı bir an belə özünü cəbhədən, Vətən müharibə-
sinin böyük məqsəd və vəzifələrindən ayrı təəssüf etmir. O, gecəni gündüzə
qatıb işləyir; gərgin əmək və axtarışlar sayəsində düzəltdiyi yeni qumbaranın
hesablamalarını daha da dəqiqləşdirir. Yüksək vətəndaşlıq hissləri və mosu-
liyyəti ilə yaşayan bu ixtiracıdan fərqli olaraq, onun arvadı Alyanın bütün
məşğuliyyəti yeni paltar modaları arxasında sürünməkdən, müxtəlif məclislərdə
nəşlənməkdən ibarətdir. Buna görə Anisim onun hərəkətlərini "vətəno
xoyanot" adlandırır. Təəssüf ki, öz şəxsi rifahını ümumi mənafeclərdən üstün tutan
bu qadına Anisimin münasibəti həddindən artıq mülayimdir. Halbuki münə-
sibətlərin kəskinləşdirilməsi xarakterlərin daha dərindən açılmasına şərait
yaradar, əsərdə aydın görünən kompozisiya dağınmışlığının aradan qaldırılmasını
təmin edirdi. Belə sonatkarlıq kəşiflərinə baxmayaraq, "Medalyon" povesti
o dövrün insanlarını real əks etdirdiyinə görə həm arxa, həm də ön cəbhədə
geniş yayılmış və oxucuların rəğbətini qazanmışdır¹.

Azərbaycan ədəbiyyatında Böyük Vətən müharibəsinin gedişini, ayrı-
ayrı cəbhələrdə döyüşçüləri və partizanlarını göstərdiyi qəhrəmanlıqları geniş
epik lövhələrlə əks etdirən əsərlərin bir çoxu müharibə qurtardıqdan sonra –
1940-ci illərin ikinci yarısı və 1950-ci illərdə yazılmışdır. Məmməd Arınlının
"Morava sahilində", İsmayıl Şıxlının "Kərc sularında", Məhərrəm Bayramovun
"Müharibə günlərində", Əbülfəz Bağirovun "Səadət mübarizələri", Həmid
Axundlının "Ağır günün dostları", Hüseyn Abbaszadənin "General",
Əbülsəhinin "Müharibə" və s.

Həmin əsərlərin müəllifləri müharibədə bilavasitə iştirak etmiş, əldə silah
düşməne qarşı döyüşmüş, hərbin dəhşətlərini öz gözləri ilə görmüş döyüşçülər
idilər. Onlar qələbə altdıkları hadisələrin, demək olar, hamısının birbaşa şahidi
və iştirakçısı olmuş, təsvir etdikləri surətlərin prototiplərini şəxsən görmüş-
dülər. Buna görə də onların əsərlərində döyüş səhnələri, uğurlar və itkilər,
əsgərlərin keçirdiyi psixoloji yaşantılar – sevinc və iztirablar olduqca təbii və
təsirli əks etdirilir, oxucunu da həyəcanlandırır bildirir.

Qələbədən sonra müharibə mövzusunda yazılmış ilk əsərlərdən biri
Məmməd Arınlının "Morava sahilində" (1948) povestidir. Burada müharibənin
son mərhələsinə aid əməliyyatlardan biri təsvir olunur. Əsərin qəhrəmanları
düşməni torpağımdan qovub çıxarmış, faşistləri tamamilə məğlub etmək,

¹ Bəkir Nəbiyev. Kamalın tononəsi. Bakı, 1981, səh.145-147.

¹ Y.Əzimzadə. Rəhat yat, öziz balam! "Ədəbiyyat qəzeti", 2 fevral 1943-cü il.

Yugoslaviya xalqlarını da osarotdön qurtarmaq üçün bu ölkənin sorhodini keçmişlər. Povest Yugoslaviyanın Serbiya vilayətindəki qəsəbələrindən birində, Morava çayı sahilindəki topoda yeri ohalinin xüsusi ehtiram göstərdiyi osğor qəbrinə təsviri ilə başlayır. Həmin qəbir Morava səhillerinin fəstidlorən tozizlənməsində müstəsna igidliklər göstərmiş azərbaycanlı serjant İsmayılndır. Onun fədakar bir kəşfiyyatçı olması, xüsusən bu qəsəbənin azad edilməsi uğrunda vuruşlarda böyük qəhrmanlığı haqqında İsmayılın vaxtı ilə ölümündən xilas etdiyi serb qızı Marika danışı. Tənha mozar, ona dorin ehtiram göstərilməsi, bu məzardakı osğorin taleyi və igidlikləri haqqında hadisələrini şahidi olmuş bir adamın məlumat verməsi kompozisiya cəhətdən müharibə mövzusunda yazılmış osərlər üçün yeni deyildi. Lakin burada diqqəti cəlb edən başqa bir cəhətdir; döyüş səhnələri, xüsusən kəşfiyyatçıların işi canlı müşahidələr əsasında yazıldığından lap ilk satirlərindən oxucunu rəm edib öz aləminə aparır.

"Morava sahilində" olduğu kimi, İsmayıl Şıxlının "Kerç sularında" osorında da real hadisələr təsvir olunur. Müəllif döyüş səngərlərində baş vermiş vəhətləri, cəbhə yoldaşlarının əhvalı-nəhiyyəsini müharibə haqiqətlərindən kiçik bir epizodunda – güclü atəş altında Kırım səhillerinə desant çıxarılması əməliyyatının təsvirində əks etdirir. Apanlar döyüşlərinin ağırlığı, vəziyyətin gərginliyi, əldə edilən xırdaça bir üstünlüyün belə böyük məhəmmiyyət və çoxlu qurbanlar bahasına başa gəlməsi osərdə xüsusi bir təmkinlə göstərilir. Yazıçı vuruşanlar, ölən və öldürənlər içərisindən seçdiyi topçu İlyas, kapitan Aslan, miçman Abbas, sükançı Dmitriyev kimi surətləri böyük rəğbət və məhəbbətlə təqdim edir.

"Morava sahilində" və "Kerç sularında" n sonra XX əsrin 40–50-ci illərində hərbi vətənpərvərlik mövzusunda yazılan "Müharibə günlərində" (M.Bayramov), "Dostluq qalası" (Ə.Əbülhəsən), "Səadət mübarizləri" (B.Əbülfoz), "Ağır günün dostları" (H.Axundlu), "Buludlar arasında" (H.Razi) kimi povest və romanlarda da müharibənin qanlı-qadalı səhnələri, partizan hərəkəti real-həqiqə təsvir edilmiş, həmin qanlı-qadalı səhnələrdən hünərlə, igidliklə çıxan, yaxud orada mirdliklə ölən döyüşçülərin canlı bədii surəti məhəbbətlə yaradılmışdır. Bu osərləri səciyyəvəndirən məziyyətlərdən biri də budur ki, onların müəllifləri öz vəzifələrini yalnız döyüş səhnələrini, yaxud kəşfiyyat əməliyyatlarını göstərməklə kifayətlənmir, yeri gəldikcə surətlərin daxili-mənəvi aləminin təsvirinə də yer ayırır, onların bütöv təqdim olunmasına səy edirlər.

Müharibə mövzusu, fəşizmə üsyan ideyası 1940–1950-ci illər nəsrinin əsas, aparıcı istiqamətlərindən biri olsa da yeganə problemi və qayəsi deyildi. Azərbaycan nəsirləri müharibə dövrünün hadisələrini, onların boşuq məhiyyətinin bədii təhlilin mərkəzinə gətirməklə yanaşı, dinc quruculuq işləri ilə məşğul olan fəhlə və kəndlilərin iş, təsərrüfat qayğılarını, tikib ucaltmaq

arzularını da təsvir edirdilər. İstər kiçik, istərsə də irihəcmli nəsr osərlərində Azərbaycan kəndində və sonnyə mərkəzlərində gedən quruculuq işləri, bu prosedə iştirak edən insanların yaradıcılıq əzmi, omək cəhəsinə diqqət uğurları, şəxsi problemləri, monəvi dünyası geniş epik ləvhələrlə verildir. Məhdi Hüseynin "Abşeron", "Qara daşlar", Məmməd Süleymanovun "Yerin siri", Mirzə İbrahimovun "Böyük dayaq", Əli Vəliyevin "Gülşən", "Çiçəklər", İlyas Əfəndiyevin "Süfildül arx", "Körpüsənlər", İsmayıl Şıxlının "Ayrılan yollar", "Dağlar səslənir", Səbit Rəhmanın "Böyük günlər", Həsən Seyidboylinin "Kənd həkimi", Səlam Qədirzadənin "Sarmaşıqlı aynabənd", Əli Əsgərovun "Pozulmaz naxışlar" povest və romanları, onlarca hekayə və oçerk İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə qurub-yaradan insanların omək fədakarlığından, uğur və qələbələrindən bəhs edirdi.

1940–1950-ci illər nəsrinin bir sıra nümunələri Cənubi Azərbaycanda demokratik hərəkətin, vətənpərvərlərin acı taleyinin təsvirinə həsr olunmuşdur. Mirzə İbrahimovun "Azad", "İzmirin sonu", "Tənqəl başında", İlyas Əfəndiyevin "Xəncər", Mir Cəlalın "Badam ağacları", Pənəhi Makulunun "Qırmızı işıqlar", "Təbriz gecələri", Fətəli Xoşgəlinin "Otlaq", Məmmədrazı Afeyevin "Alov", "Ehtiyac", "Biz yəno qayıdaçağıq" hekayələrində, habelə M.S.Ordubadinin "Dumanlı Təbriz", M.İbrahimovun "Gələcək gün", Fətəli Xoşgəlinin "Ata", Pənəhi Makulunun "Səttarxan" romanlarında epik təhkiyənin mərkəzinə Cənubi Azərbaycan xalqının həyat-yasayış tərz, güzəranı, azadlıq uğrunda mübarizəsi, bu yolum liderlərinin qarşılaşdığı məşqəqlər gətirilmişdir.

XX əsrin 40–50-ci illərində, xüsusilə müharibə qurtardıqdan sonra Azərbaycan yazıçıları öz yaradıcılıqlarında tarixi mövzulara geniş yer ayırdılar. Xalqın modəni-siyasi keçmişinə müraciət edən nəsirlər onun müasirləşik ruhu ilə işıqlandırır, tarixi olayları boşuq döyürlər prizmasından qiymətləndirirlər. M.S.Ordubadinin "Qılınç və qələm", "Gizli Bakı", S.Rəhmanın "Nina", M.Hüseynin "Səhər", "Komissar", Q.İlkin "Həyat yollarında" povest və romanlarında tarixi haqiqətlər real hədsə və surətlərin canlı təsviri yolu ilə göstərilir.

Azərbaycanın uzaq və yaxın tarixi keçmişindən bəhs edən bu osərlərin bəzilərində baş qəhrmanı xalqın sonatkar oğulları – şair və yazıçılardır; iki hissədən ibarət "Qılınç və qələm" romanında hadisələr XII əsrdə yaşamış dahi şair Nizami Gəncəvinin otafrında, yaxud onunla sıx təmasda corayan edir. "Həyat səhifələri" povestində isə məşhur dramaturq Nəcofi bəy Vəzirovun yəniyəməlik və ilk gənclik illəri – onun Şuşadan Bakıya gəlib, real ginnəziyaya daxil olması və orada təhsil alması dövrü təsvir edilir. Hər iki osərdə surətlər fərdi xüsusiyyətləri ilə seçilir və yadda qalırlar.

1940–1950-ci illərdə Azərbaycan nəsi üstəb-jəmr baxımından bir sıra yeni keyfiyyətlərlə zənginləşir. Hədisələri obrazların daxili mənəindən keçirməklə təqdimat üsulu orijinal bədii keyfiyyət kimi məhkəm vətəndaşlıq hüququ

qazanır. İlyas Əfəndiyevin əsərləri ilə lirik-psixoloji romanın klassik nümunələri meydana gəlir. Bu dövrdə qurub-yaradan insanın xeyrixah əməllərini real həyatı faktlarla təqdim etmək üsulu sonodli nəsrin inkişafına səmərəli tövsi göstərir; milli nəsrə də qəçir, xatirə, sonodli hekayə janrları inkişaf edir. İsa Hüseynovun "Anadil ötən yerdə", Əvəz Sadiqın "Dağlar qoynunda", Mehdi Hüseynin "Dəniz qəhrəmanları", İlyas Əfəndiyevin "Şamama", Həsən Seyidboylinin "Kür sahillərində", İsmayıl Şıxlının "Dağkosen", Süleyman Vəliyevin "Dağlar ötəyində", Seyfəddin Abbasovun (Dağlının) "Dəniz kəşfiyyatçısı" kimi əçerlərində zəhmət, əmək cəhəsinin müxtəlif yerlərində çalışan insanların həyat və fəaliyyətinin maraqlı təsvirləri açılır.

Əksəriyyəti kitab şəklinə çapdan çıxmış həmin əçerlərin morkozində İkinci Dünya müharibəsinin döşətlərini görmüş, hiss etmiş sülhsevər insan surəti dayanır. Onların hamısı əmək qəhrəmanları, istehsalat qabaqcıllarıdır. Yazıçılar yüksək sənətkarlıqla onların şəxsiyyəti, tərəcəyi-halı ilə yanaşı, əhatə olunduqları mühiti, kollektivi də göstərirdilər. Mövzu dairəsinin genişliyi, forma rəngarəngliyi, bədii təsvir vasitələrinin tətbiiliyi, yaddaqalan peyzaqlara yer verilməsi, xalq danışığı dilindən səmərəli istifadə kimi xüsusiyyətlər həmin əçerlər üçün səsəiyəvi məziyyətlər idi. Lakin həmin əçerlərdə obrazlar çox vaxt yarımçıq, natamam təqdim edilirdi. Onların əksəriyyəti qəhrəmanın hansı sahədə işlədiyini, planı nəçə fəiz yerinə yetirdiyi, hətta hansı məktəbi, ya nəçənci sinfi qurtardığı da verilir, ancaq bunlarda ümumiləşdirilmiş tip yaratmaq təşəbbüsü az görünür, noticədə surətlərin əksəriyyəti prototipindən zəif çıxırdı¹.

XX əsrin ortaları Azərbaycan nəsrində xatirə, yol qeydləri, sonodli hekayə, mənsur şeir kimi epik janrların da bir sıra nümunələri yaranmışdır. M.İbrahimov, Ə.Vəliyev, İ.Şıxlı, S.Vəliyev, H.Seyidboyli, G.Hüseynoğlu və başqa yazıçıların yaradıcılığı ilə təmsil olunan həmin əsərlərin bir qismində müharibə dövrünün hadisələri, başqa qismində yazıçıların doğma Vətənin müxtəlif guşələrində, yaxud xarici ölkələrə səfər zamanı aldığı təəssürat, nəhayət, üçüncü qismində mənsur insanın daxili yaşantıları əks edilirdi.

Əlbəttə, həmin komiyyət, həmin də həcm etibarilə çox sanballı olan 1940-1950-ci illər nəsrinin nəinki əksər, heç on yaxşı nümunələrini də bir cildə toplamaq mümkün deyil. Mövcud cild üçün həmin dövrdə yazılmış hekayə, povest və əçerlərin tarixilik və bədilik baxımından on səsəiyəvi nümunələri daxil edilmişdir.

*Bəkir Nəbiyev
Zaman Əsgerli*

¹ Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə, II cild. Bakı: 1967, səh.119-120.

SÜLEYMAN RƏHİMOV

(1900–1983)

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində böyük nəsir-romançı kimi tanınan Süleyman Rəhimov Zəngəzur mahalının Əyin kəndində yoxsul kəndli ailəsində doğulmuşdur. İbtidai təhsilini ikisinifli kənd məktəbində almış, Aprel çevrilişindən sonra Şuşada pedaqoji kurslarda müdavam olmuş, 1928–1931-ci illərdə ADU-nun tarix fakültəsində oxumuş və oranı bitirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə 13–14 yaşlarında mızdırluqla başlamış, 1920-ci ilə qədər doğma kəndlərində mal-qara otarmışdır. Aprel çevrilişindən sonra Qubadlıda inqilab komitəsində işləmiş, 1921–1926-cı illərdə Zəngəzur, Qubadlı və Laçın rayonlarında müəllim, məktəb müdiri olmuşdur. Ali təhsil aldıqdan sonra Azərbaycanın Laçın, Samux, Şahbuz və Nəraşen rayonlarında rəhbər partiya işlərində, Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqında sədr (1939–1940; 1944–1945; 1954–1958) Azərbaycan KP Bakı Şəhər Komitəsində katib, Azərbaycan KP MK-da təbliğat və təşviqat şöbəsinin müdür müavini, Marksizmleninizm İnstitutu Azərbaycan filialında direktor, Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Mədəni Maarif İşlər İdarəsi Komitəsində sədr vəzifələrində çalışmışdır. O, Xalq yazıçısı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adlarına layiq görülmüşdür. Ədib 1983-cü il oktyabr ayının 11-də Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

S.Rəhimov ədəbi fəaliyyətə 1920-ci illərin sonlarında başlamışdır. Onun ilk əsəri “Şamo” romanı 1931-ci ildə “Azərnəşr”də çapdan çıxmışdır. Sonralar yazıçı bu əsər üzərində yaradıcılıq işini davam etdirərək, böyük bir epopeya yaratmışdır. Bundan başqa, yazıcının “Saçlı”, “Ağbulaq dağlarında”, “Mehman”, “Ana abidəsi”, “Qafqaz qartalı” kimi irihəcmli romanları, habelə “Medalyon”, “Mahtaban”, “Uğundu”, “Pirgulunun kürkü”, “Kəpəz”, “Kəsilməyən kişnərti” və s. povestləri çap olunmuşdur. “Küp qarısı” povesti “Ötən günlər dəftərindən” kitabından (B., Azərnəşr, 1946) götürülmüşdür.

KÜP QARISI

Onlar ikisi də bir gündə anadan oldu, hər ikisinin göbəyini qarı bir bıçaqla kəsdi, qurşağındakı köhnə parçadan yandırır qara qayırdı və qanlarını qurutdu. Sonra qarı bir cin duası oxuyub hər ikisinin üzünə və ətraf divara pələdi. Üçüncü günü qarı onların adlarını yaraşdırıb birinə Heydər, o birisinə Səfər adını qoydu. Heydər Səfər yavaş-yavaş böyüməyə, yeri düşəndə bir-birinin anasının

düşündən süd ömməyə başladı. Bu süd qardaşları birlikdə baldır açıq gözər, birlikdə quşlara cəlo qurar, ikisi bir yerdə meşəyə gedər, yuvalardan birlikdə bala çıxarırdılar. Onlar böyüyüb bir az cəydaqlaşanda qonşudakı Zöhrə arvadın bir cüt – ökiztəy qızı oldu. Qarı bunların da göbəyini həmin bıçaqla kəsdi, həmin əsgidən yandırır qara qayırdı və göbəklorini bağladı. Heydərle Səfərdin anaları görüşə gəldi. Yanları qız qundaqlı arvad bükülib ağladı:

– Birisi oğlan olsaydı, yənə də atasının ocağı sönməzdi. Özləri bu dünyaya gəlməmişdən baş əyib atalarını o dünyaya göndördilər. Görəsən hələ bu qızların başında nə bolalar var?

– Nə bələsi olacaq! Qızlar ana bətnində atalarını öldürməyiblər ki?! Allahın əmri, məsləhəti görünür belə olubdur.

Zöhrə arvad uzun-uzadı ağlayıb kirimodi, arvadlar ona çox tox-taqlıq verdilər.

Qarı içəriyə girdi, söhbətə qarışdı, qızların adlarını yaraşdırdı – birinə Məstən, o birinə Güllüstan adını qoydu. Sonra qarı təklif edib Məstəni Heydərin atasının gəlini olmağa, Güllüstanı isə Səfərdin atasının gəlini olmağa razılıq aldı.

– Gün o gün olsun ki, toylarını da eləyək, – deyə qarı onların üzüklorini çıxarıb qızların biləyinə bağladı. Bir xeyli söhbət və xeyir-duadan sonra onlar ayağa qalxıb evdən çıxdılar.

Qarı qapıda oynayan Heydərlə Səfərdi yanına çağırıb:

– Daha evli kişisiniz, – dedi, – sizə uşaqlıq yaramaz!

Anaları oğlanlarını sevdiilər və evlərinə döndülər.

Bir neçə il keçdi. Heydərlə Səfərdi bədbəxtlik tutdu, hər ikisinin anası öləb bu dünyadan gətdi. Uşaqlar göbək nonəsindən uzaqlaşmadılar. Onlar qarının məsləhətini aldılar, yeri gəldikcə bu bir cüt bacının evlərinə gətdilər, qızların həyatda, bacada evcik qurub oynamaqlarına tamaşa etdilər.

Yan-yörədə bir xeyir-şər oldumu qazı arvadı yığışılıb çıxar, evi də qarıya tapşırırdı:

– Ay qız qarı, toyuq-cücədən muğayat ol, qazıya da qulaq as, mən də tez qayıdıram!..

Gedənlər qayıdər, ancaq günlər gəlib keçər, qazı arvadı evə dönmək bilməzdi. Qarı, qazının zəhmətini çəkər, onun lapçınlarını

düzəldirdi. Qarı get-gedo qazının qılığına girir, onun üreyinə qədəm qoyardı. Qazı özü də qarıya isinişirdi. Bir gün qazı qarının biləyindən yapışdı:

– Dul arvadın halına mən həmişə yanaram, – dedi.

Qarı yaşmanıb:

– Allahın əmrilo, – deyə cavab verdi. – Şəriətə nə sözümlə ola bilər!

– Allahın əmri və şəriət nə eləsin, sən razı, mən razı, nəyləsin burada daha bu yazıq qazı!

Qarı qazının olından çıxmaq üçün konara dartındı:

– Əyər qazı da şəriətə pozsa, – dedi, – heç bu dünyada bir daş bir daşın üstündə durarmı?

Qazı güldü və onun saqqalı arasından qırmızı dil-dodağı gərdüdü.

– Səni inandırırım ki, – dedi, – bir daş da bir daşın üstündə yumalıb düşməz, hələ bir az da möhkəmlənər.

Qarı damarları çırpan biləyini qazının olından çıxarıb:

– Allahın əmrilo, – dedi, – savab işə bu dünyada kim qol qoymaz?

Arvad evə gəlmədiyindən qazı bərk tənətimişdi. O, dizləri üstə düşəkçədə dikəlib həsrətlə qarıya baxdı.

– İndi bəs nə olsun, ay dünyanın maralı?

– Nə olacaq, ay qazı, siğosiz nə ola bilər?

Qazı dayana bilmədiyindən siğoni cari eləyib qarının biləyindən halal-halal tutdu. Qarı özü də quzu kimi yavaş-yavaş qazının yanında oturdur. Qazı qarı ilə və qarı qazı ilə çox şirin söhbət etdi və savab iş də başa çatdı. Qarı qalxıb ayna qabağına özünə siğal verdi. Qazı qarıya baxıb onun adını “Siğallı” qoydu. Bu ad qarının həmişə siğəli, həmişə siğəli olmağına işarə idi. Qarı güldü. Bu ad onun çox xoşuna gəldi.

Qarı su asdı, qazı qışıl elədi, onlar hər ikisi yuyundu və hər biri ayrı-ayrı küncdə namaz qılıb salavat çəkdi. Sonra onlar durub ocağın qırağına gəldilər. Bu halda qazı arvadı qapıda atdan aşırıb düşdü və içərinə səsəldi. Qarı və qazı bayıra çıxdılar. Onların qaçıq bonizi qazı arvadının gözündən keçdi. O bunlara şübhəli-şübhəli söz atdı və bir azdan qarını evinə yola saldı. Qazı arvadı onə yaxınlaşdı, qazı isə dənədən başının bərk ağrıdığını bildirib arvadın şıltağına cavab vermədi.

– Olmuyar... gənə suya verməsin? Siğə olində...

Qazı tündməzək olub:

– Nə danışsən, mənə? – deyə bərk qəzələndi.

– Mənlə sənə, kafər! Bəs sənə nə dərək deyib ki, belə başağrı-sına düşməsin?

Qazı arvadı mətləbi anlayıb bir fənd işletmək qərarına gəldi. O, zahirdə bu işə əhəmiyyət verməyərək adəti üzrə xeyir-şərinə davam etdi. Bir dəfə axşamdan bir az keçmiş xəlvtə evə qayıtdı, qapıda pusquya durdu, qulaq verdi, içəridən xıslıltı gəlirdi.

– Bəlkə mənim qulağım pis alır? – Qazı arvadı qapını yavaşca açıb içəriyə girdi, qarı şütiyüb öz yerinə çəkildi.

– Ay qız, qarı? – deyər qazı arvadı onu ucadan çağırırdı. – Bəs çıraq hardadır?!

– Bu saat yandırım, – deyər qarı tumanını başına atıb çırağı yandırdı. Arvad qarını süzdü.

– Ay qız, nə əcəb öz evində deyilsən?

– Qazı dedi saqqalına şəvə qoy, mən də qaldım.

– Bəs sonra niyə getmədin, qız?

– Gözüm görür ki, gedəm də.

– Bəs niyə görmür? – deyər qazı arvadı qarıya söz atdı. – Sən ki ömründə qızsan?

Qarı hıçqıldayıb:

– Vallah, – dedi, – dünyada mənim ibadətdən savayı əlimdən heç zad gəlməz!

Qazı dinməyib səsinə içinə saldı. Bu tarixdən qazı arvadı ilə qarı arasında çəkişmə başladı. Bir ay keçməmiş qarı bir fənd işlədi, qazı arvadını o dünyaya yola saldı. Qazı göyərüb şişmiş arvadın meyiti üstündə saqqalını yoldu, ancaq haray hara çatardı? Arvadı dəfn edib qayıdandan sonra qazı evinin boş və xaraba qaldığını gördü:

– Məlunə! – dedi, – Bu cavanə sənin qurbanın oldu, – qazı qarıya nifrən elədi.

Qarı özünü onda qoymayıb qaşlarını çatdı:

– Nə mənim qurbanım oldu, qadam?

– Belə də oldu. Evim yıxıldı, mənim xanəm, bu gündən suyu sovulmuş dəyirmanı döndü.

– Öləni diriltmək olmaz! – deyər qarı ah çəkdi və bir neçə damla da göz yaşını axıtdı. Əlbət, Allahın könlü belə istəyirmiş!

– Allahın könlü neyləsin? Sən mənim diriliyimi puc elədin!

Qarı göz yaşları içində saqqı çəkib güldü:

– Sən ki siğə ustasısan!

Günlərin bir günü qarı damın üstünə çıxıb Heydər Səfəri öz yanına çağırırdı.

– Qız qarpızdır, bala, – dedi, – vaxtında kəsdin kəsdin, kəsmədin quruyacaqdır. Nədənki qarpız içini yeyər, bildinizmi?

Cavanlar utandı, qarı üstünü gəldi.

– Utanmayın, balalarım, utanmayın, utananın oğlu olmaz. Subay-subay gözib obanın itlərini döymüş nə qazanacaqsınız? Cavanlığın bir gecəsi yüz qızıl, qocalığın yüz gecəsi bir qara pul!

Səfər utana-utana dilləndi:

– Axır, qarı nəne, qızlar körpədir?

Qarı güldü, onun kələ-kötür dişləri göründü.

– Qızın nə körpəsi, ay balam, papaqla vurdun, yıxılmadı, götür qaç, özü də yaqluzaq canavar kimi! Mən düzəldərəm, qazı da kəbin-lərini kəsər!

Qarı çox danışib Heydər Səfəri qızısqırdı. Bir gün Səfər başına bir dəstə cahil toplayıb bulaqdan Güllüstanı götürüb qazının evinə qaçırdı. Sahibsiz qız tərəfindən heç bir kəs də ayaq basıb qazının evinin üstünə gəlmədi. Qarı Güllüstanı gərdəyin dalına salıb onu dilə tutdu, qız haşa edib kirmədi.

– Ağlama, qızım, ağlama. Bir vaxt uşaq şəkərə ağlayan kimi sən də ər dalınca ağlayacaqsan.

Qarının öyüd-nəsihəti qızın qulağına girmədi. Qazı gərdək dalına keçib qızın çənəsini torpətdi:

– Ağlama, quzum, könlüsüz kəbin düşməz!

Qarı gözələrini qurut kimi ağardıb:

– Könlü olmasa buraya niyə gəlirdi, – deyər qazını bir də çəp-çəp gözdən keçirdi.

Üç gün keçdi. Qarı qazıya bildirdi ki, qız könlü gəlibdir. Sonra o, Səfəri çağırırdı, kəbin barəsində üzleşmə başladı. Qazı başda, Səfər ayaqda, qızla qarı da gərdəyin dalında idilər. Güllüstan hik-kosindən yaman tutulmuşdu. Qazı uca səslə sorğu-suala girişdi:

– Qızım, Güllüstan, sən özün öz xahişinlə bu Səfər namə ora gətməyə razısanmı?

Güllüstan iki dəfə hıçqırdı. Qarı gərdəyin dalından pıçıldadı:

– Hə!

– Razısanmı, quzum?

- Raziyam!
- Razısanımı?
- Raziyam.
- Sənin kobinini, quzum, bu Səfərd nəmə kəsimm?
- Kəs!
- Sənin kobinini bu Səfərd nəmə kəsimm?
- Kəs!
- Kəsimm?
- Kəs!

Qazı buradaca dönüb qəəətlə ucadan oxuyub kobini əqd elədi. Qarı gərdəyin dalından çıxdı və uca səslə Səfərə:

- Allah xeyir versin! - dedi.

Bir gün sonra qarı qızı köçürüb Səfərdin evinə apardı. Gülüstan bilmədi haraya qaçsın? O oturdu. Qarı qazının yanına qayıtdı. Qazı qarıya çəpəndəzi baxıb soruşdu:

- Bəs sıgallı xanım, bizim zəhmətimiz?

- Tələsmə, mənim quzum, qız əmələ gəlir gəlir olanda göbək duasına özü gələcək.

Qarı qərribə bir hırıltı ilə güldü:

- Dəmirim gedir, yoxsa kömürüm? Səndən hərəkət, məndən bərkət. Təki səndə ərdəm olsun!

Qazı, qarının bu rəhmi qabağında təbəssümlə onu sevdı və xıtcılıq edib yalvardı ki, onu ölənə kimi bu dünyada körpə quzu ətindən məhrum qılmasın!

- Vaxta ki yalvarırsan, quzu deyirsən, o mənim gözlərim üstə.

Qarı bu sözləri and-amanla deyib qazını ümid elədi. Qazı dizləri üstə qalxıb əlini əlinə sürdü: - "Tərki adət bə mocibi mərzəst!"

Növbə Heydəre çatdı. Heydər dəstə toplamadan Məstanın razılığını aldı və onu götürüb qazığıl gətirdi. Qazı, Məstanın kobinini Heydəre kəsdi. Qarı öz göbək balalarını evləndirdi, ev etdi və onların işinə ağbircəklik etməyə başladı.

Səfərd evləndiyi gündən Gülüstanla qaba rəftar etdi, Heydər isə Məstanın baş-gözünü yuyub, saçını hördü və onu böyütdü. Buna görə

də Məstan Heydəre alışdı, özü də gülüstan kimi açıldı. Gülüstan isə günbəgün saralıb-soldu. İki bacı dayandıqda Gülüstan Ərəbistan quruluşunu, Məstan isə Qafqaz gülüstanını andırırdı. Məstan gül-çiçək, ətir-ənəb qoxur, onda hər bir aləm görünürdü. Heydər bəxtindən çox razı qaldı, elə bil ki, axtarıb yeni bir dünyanı tapmışdı. Ancaq nə isə Heydərini işi düz gətirmədi. Onun qazancını cahil-culhul oğurladı, onu kasıb salıb arvadını ölə keçirməyə cəhd etdi. Axırda Heydər qonşu qəsəbədə körpici işinə girdi. O oxuya-oxuya körpici kəsir, tikilən uca imarətlərə yerdən körpici tullayır, birbaşa ustaya çatdırırdı. Heydərini körpici atmaq şöhrəti aləmə yayılır, gündə adam olan dəstə-dəstə tamaşaya çıxırdı:

- Zalım oğlu gör körpici necə də ulduza qaldırır.
- Sən öl, yaqın arvadı göycəkdir!
- Özü ki körpiciçidir.
- Hambal olam, təki üzüm o kifir tısağanı görmüyə.
- Əqlin harada idi?
- Topuğumda!
- Düz deyirsən, uzun adamın ağı elə orada olar!
- Yanırsanmı?
- Sən öl, yanırım da sözdü?! Başına bir qapaz!

Həm belə danışır, Heydəre həsəd aparır və bəxtəvərlik verirdi. Heydər kefindən qalmır, Məstanın eşqi ona hər bir zəhməti unutturdu. Heydər işdən çıxıb evə gələndə yolun kənarındakı meşəyə döndərdi. Oduklar Heydərini baltası qabağında pendir kimi kəsirdi. Bir an içində Heydər şələsini düzəldib çuxasının cəmbərəsinə götürür, bazardan aldığı ət-çörək, noxud və səbzəvatı yanından asar, evinə gələrdi. Məstan bazarlığı bəşirər, ər-arvad süfrə salıb ləzzətlə yeyib, ləzzətlə yaşar və ləzzətlə durardılar. Get-gedə Məstanın gözəliliyi aləmə yayılıb, xəbəri mahalı götürdü. Get-gedə Səfərdin qaşqabağından zəhər yağar, o dünya var-yoxuna nifrət edər və öz bədbəxtliyindən şikayətlənərdi.

- İki bacının biri belə ceyran, o biri də belə bir tısağa?!

O, son günlər qarını tapıb təleyindən şikayətləndi. Məstanı misal gətirdi, qarı yerə baxıb başını qaldırdı:

- Olmuya baldızından kəsirsən? - dedi.
- Səfərin dodağı qaçdı.
- Kəssəm əlimə nə gələr?
- Niyə gəlməz?

- Bos Heydor, süd qardaşım! Axır, bir döşdən süd ommişik!
- Gözl cana no döş, no süd, no qardaş?... Bu yolda oğul da atasının başını kosor.

Qarı burada bir neçə misal çəkib axırda belo bir əhvalat nəql elədi:

- Bir gün qoca atanın arvadı ölür, o dönüb cavan şamama kimi bir qız alır. Lap əvvəl gündən oğlunun, analığına gözü düşür. Kişi işo gedir, evdə oynama başlayır. Bir gün söz bir yero qoyub kişinin başını əzib meyitini peynlikdə gizləyirlər. Bir az keçir işin üstü açılır.

- Doğrudan?

- Əlbəttə, doğrudan! Gözl can adamı susuz sohralara salar.

Qarı heç bir sifət görmədiyi Gülüstandan intiqam almaq üçün, Səfərdin beynində Gülüstanın pishiyini, Mostanın gözəlliyini bərk-bərk yerləşdirməyə çalışırdı. Axşam-səhər Səfərdin Heydörün ocağının qırağından əl çəkmirdi. Gülüstən çağırmaıyınca gecələr o, evinə dönmürdü. Heydör öz süd qardaşı və bacanağı Səfərdi açıq sifətlə qonaq eləyib yola salırdı. Mostan isə Heydörün gözələrini ona zilləməsindən bir mənə çıxara bilmirdi.

Qarı işo düşdü, Mostanlı su yolu elədi.

- Ay bala, hərçənd mən də bəisdən bəriyəm, ancaq rəhmətlik anan qundaqda səni oda atdı. Sənin kimi gəlinin öri görək küçənin o başından çıxanda, atının kişnərtisi görək bu başından qayıtsın, bütün kəndi ayağa qaldırsın. Nəinki belə şoləli hıqqana-hıqqana, tər təkə-təkə gəlsin?

- Nə olar, xoşdur, Allahın qisməti belədir!

- Qismət qismətdir, ancaq fərasət də fərasətdir. Dünya yeyəno quyruqdur. Kaş sənin, Gülüstən kimi bir evin ola, bu gözəlliyə o var yox, bir zər-zibə də gələ, görəsən dünyanın ağzı necə oylu qalır? Vallah onda bir tamaşan mən can alar! Lap aya deyərsən, səni çıxma mən çıxım, günə deyərsən, səni çıxma mən çıxım. Qədrini biri yox, mən bilir. Hələ bir durub sinəsini də ayağının altında fəş eliyər. Kərkəkəsinin birinin çağırını çıxarmaq, ondan bir gün görmək, adına nə deyərlər?

Qarı üç ay gecə-gündüz vird elədi, bu danışılardan Mostanın beyninə damcı-damcı damızdırdı. Bir gün Mostan fikir içində qaldı, Heydörün gətirdiyi bazarlığı bəşirmədi. Heydör axşam evə qayıtdı. Ocağın üstünü boş, evin içini qaranlıq gördü. O təəccüb etdi:

- Nə olub, Mostan, belo yas saxlayırsan?

Mostan çiynilərini atdı:

- Heç!

- Axı niyə bir şey bəşirməmişən, səni bilirəm ki, səni acqarına kərkicə ata bilmərəm, şolə qaldıra bilmərəm.

Heydör çox danışdı, Mostandan düz-oməlli bir cavab ala bilmədi. O soğan-çörək yeyib yatdı. Mostan fikir içində ocağın qırağından oturdu, elə də səhəri açdı.

- No var, Mostan, bəlkə səni bir şey olub?

- No olacaq?... Bəs biz nə vaxtı bu dünyada bir ağ gün görəcəyik? Onun dördini çəkirom,

- Ağ gün nəyə deyirsən?

- Ağ gün var-a-dövlətə deyirəm. Qapımızda inək sağılırmı, sənin altında da kişnəmir, eyvanımızdan ol şaqqaşı asılırmı. Bir şolə, bir kərkicə, nə olsun?

Heydör başını yero dikdi.

- Demək, səni kəşibçilərdən şikayət eləyirsən?

- Hə, bəxtimdən şikayət eləyirəm.

- Arada hansı cadu olub belo danışırısan?

- Heç bir cadu olmayıb.

- Bəlkə səni qurdağı sürüblər?

Mostan lal dayanıb evdən çıxdı. Heydör yenə qəşəbəyə yönəldi. Usta yuxarı mərtəbədən - "kərkicə!" - deyə çağırırdı. Adamlar sof-bəstəf dayanıb tamaşa etdi. Heydör kərkici götürüb altdan-yuxarı atdı. Kərkicə yarı yoldan yero düşüb pul-pul oldu. O kərkicə-pəşman döndü, adamlar dağıldı.

Heydör məşəyə girdi, baltanı ağaca vurdu, ağac dilləndi, baltə geriyo qayıtdı. O, məşəyə tökülmüş çir-çirpədən bir qoltuq düzəldib evə döndü.

Ocağın üstü yenə boş idi. İki gün qabaq alınmış yağlı ot isə pişiyin qabağında idi.

Səfərdin soyuduğunu görən Gülüstən bir omlik quzu saxlayır və gününü onunla keçirirdi. Gülüstən ömliyin boğazından qumrov asmışdı. O, axşam-səhər quzunu oxşayır və onun boynunu qucaqlayıb ağlayırdı. Quzu da Gülüstənə baxıb yasa batırdı. Getdikcə Səfərdin Gülüstənün gününü göy əsgiyə dəyişirdi.

– Nə ölən kimi ölürsən, nə də dirilən kimi dirilirsən! Bir sümük, bir dəri! Elə bil ki, gordan indi xortlamısan, özün də dönüb dirigözlü məni qapacaqsan!

Bu sözləri Səfər vird eləmişdi. Bir gün Səfər yenə də Gülistanın barəsində sözlər quraşdırdığı zaman o, dişlərini qıcaıb:

– Sən ki qarını almısan, – dedi, – məndən nə istəyirsən?

Səfər qəribələşdi:

– Nə qarısı?

– Küp qarısı!

– Necə?! Küp qarısı?!

– Məni qəhər tutmuşdu. Mən ölsəm də sənə razı deyildim. Qarı gərdəkdən dilləndi. O sənə ərə getdi. Qarı da onun kobinini sənə kəsdi.

– Bəs onda sən niyə gəldin?

– Qaçmağa yer tapmadım. Namusuma boğuldum.

– Demək, sən məni sevməmişən?

– Səni görmək də istəməmişəm!

– İndi necə?

– İndi daha beşbetər!

– Bəs niyə ölüb-itmirsən?!

– Ürəyim gəlmir! Bu çıxıb-batan gündən əl üzə bilmirəm.

– Vərəm yeyən ürəkdə haradan cürət olar?

– Mənim ürəyimi vərəm yox, sən yemirsən!

– Bəs Məstan niyə sənini kimi deyil? İkiniz bir qarında yatıb, bir gündə doğulmusunuz. O maya budlu, köşəkgözlü bir gəlin, sən isə qotur çəpiş!..

– Gözün harada idi?

– Kor idim.

– Bəs indi niyə açılmış?

– Açıqlar, mən də eləsini alaram, lap sənini acığına onun özünü alaram, açıqlar.

– Kimi?

– Məstanı!

Gülistan eşitdiyinə inanmadı, onu dəhşət götürdü.

– Kimi alarsan?!

Səfər dartınaraq:

– Məstanı! – dedi.

Gülistan əlini atıb kuzəni götürdü və bütün əsəbi qüvvəti ilə Səfərin başına çırpdı.

– Qurumsaq!

Kuzə Səfərin başında pul-pul oldu. Onun baş-gözünün qanı süzələndi.

– Öləsən də, qalasan da!..

– Oğraş! – deyər Gülistan qəşş edib yerə sərilmiş, qumrovlu quzu onun başının üstünü alıb dilsiz dayandı və gözələrinin yaşını axıtmağa başladı.

Səfər başını dəsmalla birtəhər sarıyıb özünü qarının evinə saldı.

– Bu nə əhvalatdır, oğul?

– Sənini bəyəndiyin, gətirib gəldiyin o şamama tağı Gülistandan soruş.

– O ölət, o Gülistan, ay sənini şivənə oturma belə arvad! Ondan isə bir ala çənbər qancıq yaxşıdır. O məni də tutur. Qorğanır, dörd yanını qapır.

Qarı Səfərin saxsı qırıntıları dolmuş başına baxıb:

– Hələ nə yaxşı gözünü tökməyib, – dedi.

– Elə az qala tökmüşdü.

– Bəs niyə öldürmədin o öləti?!

– Elə öz hikkəsindən ölüdən bəddər oldu.

– Axı oturub-durub nə deyir?

– Öz doğma bacısından danılır.

– Sən də onun acığına öldən buraxma!

– Axı namusuma boğuluram.

– “Namusuma”?! – qarı xırıltı ilə güldü. – Namus! Dünyanın canını alan bir maral! Bacındır, yoxsa nə? Həmişə baldız ehtiyat arvadıdır.

– Bu ölsə demirsən?

– İstəsən ölür!

– Deyirsən ölmi onun murdar qanına bulayım.

Qarı qırıq əlini gözünün üstünə qoyub:

– Bu iş nəyənin gözləri üstə, – dedi və altdan-altdan Səfərə baxdı: – Onda nəyəyə nə verərsən?

– Bir balalı inək!

– Axşam ötür qarıya, qarı nənin salsın onu küpüyə!

Axşam mal-qara gələndə Səfədr buzovu açıb inəyə qoşdu və götürüb qarının qapısına ötürdü.

– Bu da sən inəyin!

Ömründə qapısı inək görməyən qarı, şadlığından şənlik elədi və çirtiq vurub göyün yeddi qatına qalxdı.

– Bütün dünyanın gözəllərini düzəldərəm, gözərəm, bəzərəm, düzərəm, yığaram, götürərəm tökərəm başından üzü aşağı!

Səfədr qapıdakı qara daşın üstündə oturdu. Qarı onun yanını kəsirdi.

– Allahdan gizlin deyil, səndən nə gizlin, ay qarı nənə, düzü, Məstan yamanca beyninə düşüb. Baldızım deyil, lap bacım da olsa, çəkənə bilmirəm. Allah şeytana min lənət eləsin.

Qarı əda ilə gülüb:

– Yeyərsən qaz ətinə, görərsən ləzzətini, – dedi. – Alasan qucağına elə bir canı, doluyasan boynuna şahmar ilanı, qoqulayasan ənəbə-əşfani, deyəsən mən də gördüm dünyanı... Nəinki bir tısağa, bir çeyirtgə, bir ölət! Bu gözü yumursan o biri gözə heç bir işiq düşürmü?

Bu dünya yeyənə qaldı,
"Mənəm" deyənə qaldı...

Götür, oğul, götür! Dünya nəzəninin bir gecəsi bir dünya sultanlığına dəyər. Nə tac, nə taxt?!

Qarı çox deyib, çox bağladı. Səfədr yerindən oynadı.

– İndi tədbir qarı nənə?!

– Tədbir mənədə!

– Bəs nə vaxt?!

– Qoy hələ bir az bişirim!..

Heydərin işi qarışmış, olan səliqəsi də pozulmuşdu. Ev zibillənmiş, çşik sökülüb-tökülmüşdü. Onun komasından acı bir qar yağırdı. Heydər toqulasını bir kənara atıb, yaxasını açmışdı. Onun üzünü tük basmış, dik çəkilən bıqları üzü aşağı sallanmışdı. Heydər, ətrafını kül basmış ocağın qırağında oturmuşdu. Qarı başını içəriyə salıb evi süzdü və:

– Gəldim görə ki, – dedi, – balalar necədir?! Bəs Məstan?

Heydərin dərdi bir dağ kimi ürəyinə yüklənmişdi. O bu yükü aşırmaq və dərmini boşaltmaq istəyirdi.

– Məstani heç soruşma, nənə!

– Niyə bala?

– Məstan bir qaçağan ahuya dönüb, indi kəməndə gəlmir.

– Bəyəm hansı dağa vurubdur?

– Allah bilir.

– Bıy, niyə balalarım! Hansı imansız, quransız sizə qurdağı sürtüb? Bıy, mənim körpə balalarım, gözəl, göycək balalarım! Sizin göbəyinizi mən kəsmişəm, nəvələrim olsun, onların da göbəyini mən kəsdim, onları da sizin kimi bu əllərimdə atım-tutum. Dələ-duzlar, sizi evlendirib ev elədim ki, dönüb adam olasınız, yoxsa təpikləşəsiniz? Bəs mənim Məstanım hamı? Bəs indi o haradadır?

– Qarı nənə, tapana mən özüm də muştuluq verərəm!

Qarı, Heydərin qarşısında oturdu.

– Sən zarafat eləyirsən, bala? Damağını niyə sallamısan? Bəlkə sən də o gic Gülistanın sözündən inciməsən, hə?

Səfədr soruşdu:

– Gülistanın nə sözü, nənə?

– Lap gic söz, bala. Yəqin yazıq Məstan da elə bu sözü eşidib hövlindən baş alıb gedib.

Heydər təkidlə soruşmağa və dərəcəsinə çatmağa çalışdı:

– Gülistanın nə sözü axı?

– Boş, lap boş bir söz!.. Qarğa beyin bir söz. Onun vayınasıvənə oturma. Ağlı başında olsa, oturub yeyər-ıçər, o da adam olub ətə-qana gələr. Bəzənər, düzənər, yoxsa gündən-günə hirsindən heç quruyarmı? Axırda da sarsaqalayıb rüsvayçı-rüsvayçı qəlotlər eliyər? Elə gəlmişdim danışam, danlayam, deyəm, bala, bacımı çağır, onun başına bir ağıl qoy. De ki, eldən-obadan eyibdir. Axır bir dost, bir düşmən də var.

– Bəyəm belə nə olub ki?..

– Bəd əməl bir söz, qarğa beyin bir qəlot. Nə qəder eşitməsən, o qəder qanın duru qalar. Qeyrətsiz bacıdan namussuz hərəkət çıxar. Durub əri Səfədrin başını yarıb, aləmin içində qışqıra-qışqıra yayıbdır ki, ki gəlib örkən aparıbdır.

– Nə örkən, axır?

– Çox güllünc, ay bala! Səfədrə deyib ki, sən niyə Heydərgilə gədirsən?

– Bizo?! Nə olar ki, bacanaq bacanağın evinə getməsə, daha hara getmək olar.

– Heç nə, qəlbi qara ölmüşdür də...

– Nədən qaralır ki?

– Onu deyən görək də. Məni yanına qoymur. Yal üstündə küçükləmiş qancıq kimi məni tutur. Gören kim başına haradan, hansı bir fəsadı salıbdır.

Heydər rəngi qaçdı, onun təbi dəyişdi. Qarı əlavə elədi:

– Fəsad! Başdan ayağa, ayaqdan-başa fəsad! Qırx qazanın mayası!.. Görün bacı da bacıya belə baxarmı? Yerdən göyə, göydən yerə bədnamçılıq!

Heydər özünü saxlaya bilməyib küncə atıldı. Ovzarlı odun baltasına baxıb:

– Bədnamçılıq, – dedi və baltanı qapdı.

Qarı ayağa qalxıb əl atdı:

– Bir baltanı ver, baltanı ver!.. Dəli-dəli danışma! Baltanı ver. Dağdan ağır bir oğlan, fəsad bir sözün üstündə özündən çıxacaqsan?

Qarı söyüb-söyləndi və qanır baltanı Heydər ağılından aldı.

– O qalmışdı, bir xata çıxardasan? Gülüstandır, qızdırması tutub sayaqlayıb, sən də gedib bir balta küpü ilişdirərsən qanı cəhənnəmə olsun, onun qurumsaqçılığını bizim boynumuza tökərsən!

– Mən heç o fikirdə deyiləm!.. Ancaq heç bilmirəm ki?..

Qarı, Heydəri bərk danladı, baltanı çiyinə alıb qapıdan çıxdı və yollandı.

Yolda qarı Məstana ürcah gəldi və bəri başdan deyinməyə başladı.

– Vayına otursan elə qızın, elə bacının, – deyib Məstanın yanından ötüb-keçdi. Məstan gəlib evə çıxdı. Heydər hiddətlə soruşdu.

– Xanım, belə haradan tərif gətirirsən?

– Gözməkdən! – deyər Məstan acıqlı və deyintili cavab verdi.

– Bəyəm buxovlayacaqsan! Ərsiz arvad, yüyənsiz at – deyiblər.

– Bəyəm sən dulsan, balam?

– Dul ya qız, evdən çıxmaq qadağandır bəlkə?

– Hara getmişdin?

– Gözməyə!

– Doğrudan harada idin? – Heydər acıqlı-acıqlı və acı-acı yuxarıdan Məstani süzdü. – Doğrudan da gözməkdə? Kəfdə, damaqda?..

– Nə kefində, nə damağında? – deyər Məstanın rəngi ağardı və Heydər baxışları qabağında: – Allah sən saxla, – dedi. – Şərdən, fəsaddan, fitnədən sən saxla!

– Allah saxlasın!.. Arvadlar... – Heydər əlini əlinə sürtüb qapıya yönəldi. Məstan ayılmış kimi onun qabağını kəsib yaxaladı.

– Nə olar ki, Heydər? Nə olar ki... Adam üç gün üz görməyəndə beləmi olar? – O, müterəddid bir hərəkətlə: – Nə olub ki, Heydər? – dedi.

– Özündən soruş!

– Özüm neyliyim?! Başıma... zəhər damanda... – O boğuldu.

– Başına zəhər yox, üreyinə qara qurd düşəndə...

Heydər, Məstanın yaxasından tutub:

– Namusuna qara ləkə düşəndə... – deyib yolundan fırlatdı və evindən çıxdı. O, qəsəbəyə tərəf yön aldı. Onun dalınca düşüb əli qoynunda dayanan Məstan Heydəri gözəndən itincəyə qədər süzdü.

– Allah, sən saxla! – dedi. – Allah, sən qandan, fitnədən fəsaddan, saxla!..

Qarı qabağına gələndə “pıçı-pıçı” elədi, əhvalat isə ağızdan-ağza yayılırdı. Səfər bu əhvalatdan tənqə gəlib özünü qarının üstünə atdı.

– Ay qarı nəno, bir olac!

Qarı gözlərini qıyıb:

– Əlac hərəkətdədir, bala, – dedi.

– Nə hərəkət, qarı nəno?

Qarı ona çıxmıb:

– Məstan bulğa gələndə götür qaç qazığıla, – dedi, – hilləsini qarı nənon düzəldər.

Səfər bir an fikirləşib başını qaldırdı:

– Yekə rüsvayçılıqdır, – dedi, – böyük bədnamçılıqdır.

Qarı qırıqşq üzü ilə əcaib güldü:

– Təzədən? Xı... xı... Aləmə zurna çalından sonra?

Səfər sapsarı sarıdı:

– Bəs Heydər nə olsun?!

Qarı Səfərin dizini basıb:

– Var qabağında Heydər qanı bir qotur keç, – dedi. – Çağırarsan cayılbaşını, xirtdəyini doldurarsan, o da bir güllə, taq, qurtardı. Səfər sükuta getdi, qarı olavə etdi:

– Sahibsiz adamdır. Kim itirib-axtaracaqdır?
– Axır, çörək kəsmişik... Axır, biz qohumuq... Axır, biz bir döşdən süd əmmişik?... Allah son özün kömək elə. – Səfərdə gicəlləndi, başını tutdu.

Qarı gözlərini qıyıb:
– Onda get öz əlinlə öz qəbrini qaz, – dedi, – özü də neçə gündür ki, yoxdur, xəbər gözir ki, o açılan axtarır.
– Heydər elə iş eləməz.
– Namus yükü ağır olar. Adam qardaşından da adlamaz. Sən vaxt ikən qarı nəəyin sözlərinə bax. Tap cayılbaşını. Kəsdir başını, vəssalam!

– Cayılbaşı ağzıbtöv olmasza?
– Müqəssir sirt açmaz. Bildinmi? Sonrasını mən özüm deyərəm!
Səfərdə gicəllənmiş halda qalxdı. O, konara çəkildi, xeyli fikirləşdi – “mən onu, ya o mənə. Şübhədən nə çıxar. Lənətə gəlsin şeytani, mən lənətə gəlsin şeytani, on min lənətə, yüz min lənətə, milyon lənətə gəlsin qara şeytani...”. Səfərdə oturdu, qaraldı, sonra ayağa durub “mən onu!” deyib gözdi və cayılbaşını tapdı. Onu konara çəkdi:
– Ə, cayılbaşı, axır, bir iş var!
– Nə iş, Səfərdə?
– Heç xərciyyənin varmı?
– Aya, mənə pul verməkdən pul alırsan? – deyərə cayılbaşı ağzı yelli danışdı.

Səfərdə onun ağzını tutub:
– Sus! Yavaş, səssiz! – dedi.
Cayılbaşı, Səfərdəni əlini itələyib:
– Ə, bu dünyada mənə, – dedi, – heç Allahdan da qorxum yoxdur, sən niyə mənə ağzını tutursan? Kim nəçidir ki?... O Allah haqqı beynini qatıq kimi göyün yeddi qatına dağıdaram!..
– Ə, bir yavaş, kiri! Soruşuram pulun var, ya yox?

– Ə, kişidə də pul olarmı? Mən mal yeməz zadam, balam?
Səfərdə əlini cibinə atıb:
– Pul mənə, – dedi.
Cayılbaşı yavaşdı.
– Atan oldu behiştə, bu başqa məsələ. Ver pulu, keç qulun olsun! Bax belə...!

– Bu qədər cibəşsan?
– Ə, cayılığa cib nə qayırırsın? Kəfdir özümüz üçün çəkirik. Heç cayılbaşı da bu dünyada bir varlığa darlıq eləyormi? Sən öl, o

Həzrəti-Abbas haqqı, dünyanın bütün var-yoxunu yığıb versələr mənə, üç gündə kül eləyib sovuraram göyə, mən belə oğlanam! Çayda balıq yan gedər!

– Onu bilərəm!
– Sən bilirsən ki, bütün dünya mənə tük salır. Bir balaca göz vursam, bir gecədə cayıllar on tüstünü keçirər. Bunu külli-ələm bilir. Heç kos də yel olub yanımdan ötə bilmir. Sən bilmirsən, sən də bil! Cayılbaşı əlini belindəki tomosinə atdı, sonra belindəki tapançaya vurub:

– Biri doğrayıq, – dedi, – biri də atır. Cayıllara da ki, yalquzaq canavar kimi bir fit versəm, əzrailin özünü də boğazlayıb parçalarlar. Səfərdə cayılbaşını yavaşdıb onun qulağına pıçıldadı, cibindən xeyli pul çıxarıb onun ovucuna basdı.

Cayılbaşı ciddiən soruşdu:
– Doğru beşdə bir payı, yoxsa zarafat?
– Heç belə də zarafat olar?
Cayılbaşı pulu sanayıb başını buladı.
– Bu hələ üçdə bir payı!
– Olsun beşdə bir payı. Sən iş gör!
– Sən öl, adamın sözündə yalan olsa sonra mən qayıdıb onun arvadını dul qoyaram. Məsəl üçün deyirəm, – cayılbaşı qansız güldü. Sən də bizim birimiz, mən həmişə uşaqlara deyirəm, Səfərdə lotu cayıldır. Ancaq dünya varı onu boğub bizdən konarda tutub. Ona görə o da bizim kəfə qarışır.

Səfərdə cayılbaşının küroyinə vurdu. Cayılbaşı gedib gecə cayılları topladı və səhər tezdən onlar yola çıxdılar.

Qəsəbənin konarındakı kərpicxananın yanında əmələlər olurdu. Heydər də bunlarla birlikdə burada gecələyir, gündüzləri kərpic palçıqı eləyirdi.

Axşam qaranlığı hər yeri bürümüşdü. Çiy kərpicli daxmalardan alov çıxırdı. Gündüzdən bələdləyən cayıllar özünü daxmalara tərəf verir, əyilə-əyilə keçirdilər. Birdən onlardan biri Heydəri ocağın qırağında oturan görüb yavaşcadan o birisinin əlindən tutdu və Heydəri göstərdi. Heydərin sinəsi açıq idi. Onun dümqara saqqalı

solğun sifətini örtürdü. Başqa əmələlər deyib-gülür, şaqqıldayırdılar. O isə məlul-məhzun baxırdı.

- Bax. Heydər odur!
- Ədə, axı çox fəğirdir.
- Fəğir, ya zalım içindən pul çıxсын!
- Axır, adamın yazığı gəlir.
- Cayılbaşı adamı atdırar.

Cayılar xısıldaşıb danışdı, girəvə axtardılar, ancaq Heydəri atmaq üçün fürsət tapmadılar. Onlar ətrafda gecələyib sabahı açdılar, yan-yörədə hələndilər. Əmələlərdən növbət elə gündə bir işdən qalıb yaxın meşəyə gedir, axşama bir şələ odun götürürdü... Gətirilən odun dörd daxmanın arasında qucaq-qucaq bölünür, ocaqlara qalanırdı. Əmələlər ocağın qırağında həm isinir, həm əppəklərini yeyib, sularıni içib, Allaha şükür edib, sonra da yığılıb yatırıdılar. Odun növbəti Heydərə çatdı. Heydər balta və ip götürüb meşəyə yönəldi. Cayılar göydə axtardıqlarını yerdə tapmış oldular. Heydər meşəyə gircək onlar qarabaqara onu izlədilər. Həmişə bir an içində odun doğrayıb, şələ vurub yolun dabanını qıran Heydərün üroyi qubar elədi. Onu bir ağır qəm-qüssə bürüdü. O mızıldandı, sonra yanıqlı-yamqlı oxuyub meşəyə səs saldı. Heydər ağacdən-ağaca keçdi, meşənin dərininə getdi. O ipi yerə atdı, baltanı əlinə götürdü, oxumağını kəsmədi. Heydər, dikədən quru ağacı kəsmək və sonra doğrayıb odun etmək istədi. Heydər baltanı ağaca vurdu, balta demirə dəyən kimi cingildədi və geriye qayıtdı. O, oxumağını kəşib qüvvətsizliyini gördü. Ah çəkib "vəfasız Məstan!" - dedi. Heydər bir neçə balta endirdi. Mərgə duran cayılar ağacların daldası ilə yerihib Heydərün on addımlığına çatdılar. Onlar dayanıb özlərini toxtadılar. Hər ikisinin əli birdən tufənglərin şeytanısını çəkdi, qoşa güllə Heydəri yerə sardı, balta konara atıldı. Cayılar cold yaxına gəldilər və Heydərün başının üstünü aldılar. Atılan güllələr tutarlı yerdən dəydiyinə görə Heydər güllələrlə keçinmişdi. Cayılar boylandı. Onlar səssiz-səmsirsiz ipi Heydərün ayağına salıb tezce sürütləyib bir qədər aralıqdakı yargana çatdılar. Onlar Heydəri aşağı atıb yarganı üstünə uçurdular. Sonra da üstədən bir neçə çürük ağac-uğac atıb uzaqlaşdılar. Onlar meşədən çıxmamış göy guruldayıb yağış yağdı, Heydərün qanını itirdi. Yaralanmış ağacın dibində yalnız birca balta nişanə qaldı.

Günlər gəlib keçdi. Təklük Məstanı pəncəsinə alıb boğdu. O durub qəbiristanə yönəldi. Anasının tikanlı kol basmış qəbri üstündə öldən düşüncə ağıladı, qəşəbəyə yönəldi. O kərpic kəsilən yeri tapdı, əmələlərdən Heydəri soruşdu. Bir həftə qabaq Heydərün meşəyə oduna getdiyini və hələ də qayıtmadığını bildi. Əmələlər onun evə gedib çıxmadığını görə təəccüb etdilər. Heydər qəhər boğdu. O dayana bilməyib meşəyə döndü. Məstan ağacdən-ağaca adladı və "Heydər!" - deyə çığırıp ağıladı. O, yaralanmış ağacın dibinə çatdı, yerə atılmış baltanı gördü. Məstan diqqətlə ağacın dibinə baxdı. Ancaq heç bir şeydən baş tapa bilmədi. O, üroyinə dammış kimi baltanı götürüb bir az aşağı yeridi, yarganın başına çatıb burada dayandı, çox bərk ağıladı və qəşş edib qaldı. Gecəyansı ayıldı, meşədə olduğunu görə Məstan səsi dolusu "Heydər!" - deyə çağırdı, meşədən isə öz səsi qayıtdı. O, gecə meşədə əllaşib sabahı özüni evə çatdırdı. Onun üroyi tab gətirib durmadı. Məstan səniyi götürüb, çeşməyə yönəldi. O, səniyi konara qoyub duru, qaynar çeşməyə baxdı və taleyini suda aradı. Onun gözələrində muncuq kimi bir cüt yaş göründü.

Qarının qurğusu ilə hərəkət edən cayıl dostəsi qəflədən arxadan Məstanın qolundan yapışdı. Elə bil ki, Məstanın sapdan asılmış üroyi qırılıb yerə düşdü.

Cayılbaşının və Səfərdin köməyi ilə Məstan qollar üstündə qazı evinə gətirildi. Qarı onları qarşılayıb, yer göstərib, gərdək açdı. Cayılbaşı dostəsini çəkib qayındı. Evdə qarı, qazı, bir də Səfərd qaldı.

- Qazı, isti-isti kobinimi kəs, dul arvaddır, qoy savab olsun!

Qazı, qarıya tərəf çiyinlərini çatıb:

- Onun heç nitqi yoxdur ki, - dedi, - bir də ki iddosi çıxmayıb...

- Bir qədər utancaqlıq eləyir, sən qurtar, qoy başları bir yerə cəm olsun. Qalan-qulanı da özün yola ver!

- Hər halda özü öz dili ilə razılığını boyan etməlidir ki, kobin cari edilsin!

- Bu saat! - deyə qarı gərdəyin arxasına keçdi. O, Məstanın uzanılısına fikir vermədən öskürdü. Qazı sual-cavab girişdi, qarı - "hə, razıyam, hə, kobinimi kəs!" sözləri ilə qazını inandırdı, qazı onun kobinini əqd elədi. Qarı gərdəkdən çıxıb Səfərlə birlikdə qazı evini tərk etdi. Qazı gözü ilə onları ötürüb gərdəyin dalsına keçdi, "qızım", - deyə Məstanı çağırdı, səs gəlmədi. O, Məstanın soyumuş biləyini əlinə aldı, nobz vurmadı.

Səfər yolun yarısında qandan qoparıb qaldı. Qarı özünü başı alovlu Gülüstanın yanına çatdırdı.

– Bıy, başıma daşlar, – dedi, – belə də həyasızlıq olarmı? Sən dəli-dulunu başına topla, götür bacını bacının üstünə qaçirt. Görün bundan sonra göydon yağış əvəzinə nə qədər hələ qan yağacaqdır?..

Qarının hay-küyü və canfəşanlıqı qabağında Gülüstən dillən-məyib onun qolundan yapışib bayıra atdı.

– Get, küp qarısı! Cəhənnəm qarısı! – deyib heybətli qışqırdı.

Qarı geriye döndü, yolda Səfərə rast gəldi:

– Nə var, qarı nənə?

– Elə bir şey yoxdur, yumşalar!

– Mən gedim, ya yox?

Qarı tövyüşə-tövyüşə:

– Hələ gözünə görünmə, – dedi, – bir qədərən daş da, dəmir də olsa yumşalar.

Qarı, Səfəri buraxıb qazının qapısına çatdı. Adam olan çaxnaşib bir-birina dəymişdi.

Qarı qışqana-qışqana qazıdan soruşdu:

– Necədir quzu?

– Onun nəbzı vurmur, qorxuram bir fəlakət olsun.

– Sənin onun nəbzində nə işin var idi?

– Çağırdım, dillənmədi, baxdım ki, nəfəssizdir.

– Sən ona baxma, – deyə qarı cavab verdi. – Özü bicliyindən nəfəsini udubdur.

Qarı içəriyə girib gərdəyi qaldırdı, öyilib Məstani çağırdı. Cavab gəlmədi, çünki onun nəfəsi əbədlilik batmışdı. Qarı çökilib, “qoy dincəlsin”, – dedi və bayıra çıxdı. Səfəri aramaq üçün geriye döndü.

Qarını qovan andan Gülüstanı şiddətli bir titrəmə tutdu və “Namusu bürüb-büküb itə atıblar, it yeməyib”, – deyə o uçuna-uçuna kəndiri tapdı. Gülüstən böyük bir həyəcan içində kötüyü ayağının altına itələyib evin tirindən kəndiri keçirib hazırladı. Sonra o, yaylığını öz üzünə rübənd ələyib sifətini öndü. Titrək kəndiri boğazına keçirdi. O, ayağını torpədi kötüyü itələdi, özünü boşluq və uçuşda duydu. Gülüstən əlini kəndirə atıb qıvrıldı, sonra onun qolu boşalıb yanına düşdü. Quzu, Gülüstana baxıb, baxıb mələti qopardı. Qarı, Səfəri aramaq, camaat arasında onun abrisini alıb danlamaq bəhanəsi ilə başını bir də içəriyə saldı, qayıdıb hay-haray qopardı. Qulağı səsdə olan adam tökülüb gəldi. Qarı tolaş içində

hönkürüb ağladı. Adamların içində dayanan çiyini çuxalı, ağ saqqallı Həmzə dayı cinayətin izini aramaq üçün diqqətlə baxırdı. Qara donlu qarı, qara İblisi andırırdı! Sanki Həmzə dayı əfsanələrdən bildiyi qarının yeni fəsadlar çıxarmaq üçün küpə girdiyini, hələ min cür fitnə-fəsad törətmək üçün başını küpdən kənara uzatdığını görürdü. İnsan dalgası və təlatümü içərisində Həmzə dayı özünü yeyib-tökən qarını nəzərindən qaçırmırdı. O, qarıya baxdıqca sanki bütün qurğuların izini görür və birco-birco sezirdi. Həmzə dayı çox baxdı, axırda yığılandı və sonra da:

– Lənət bu dünyada qırx qazanın mayasına! – dedi. – Lənət bu dünyanın gözü yaşlı fəsadına!..

Bu an bir güllə açıldı. Adamlar çığırışdı. Səs gəldi ki, “Səfər də özünü vurdu”. Adamlar güllə açılan səmtə qaçdı. Həmzə dayı yerində dayandı, bir də təkrar:

– Lənət bu dünyada qırx qazanın mayasına! – dedi. – Lənət bu dünyanın gözü yaşlı fəsadına!..

03.11.1942

Ustar-Qarday (Qrozni yaxınlığı)

QILMAN İLKİN

(1914)

Qılman İlkın Bakı yaxınlığındakı Mərdəkan qəsəbəsində anadan olmuşdur. Doğulduğu kənddə ibtidai təhsil almış, sonra Bakı Pedaqoji Texnikumunda oxumuş (1926-1929), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir (1936).

Əmək fəaliyyətinə 1929-cu ildə Xaçmaz rayonundakı Əhmədoba kəndində məktəb müdiri və müəllim kimi başlamışdır. Sonra "Gənc işçi" qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi. "Uşağagənəsi" də məsləhətçi, baş redaktor, direktor, "Azərənər" də baş redaktor, direktor, "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru vəzifələrində çalışmışdır. 1974-cü ildən fərdi təqaüddədir.

Bədii yaradıcılığa XX əsrin 40-cı illərində başlamışdır. "Qalada üsyan", "Şimal küləyi" romanlarını və "Həyat yollarında" povestini oxucular maraqla qarşılamışlar. O, 2005-ci ildə Azərbaycanın Xalq yazıçısı fəxri adı almışdır. "Həyat yollarında" povesti yazıcının ikicildlik "Seçilmiş əsərləri"nin I cildindən (B., Azərənər, 1966) götürülmüşdür.

HƏYAT YOLLARINDA

(Povest)

Gecədən xeyli keçmiş fayton karvansaraya çatdı. İri taxta darvazalar bağlı idi. Bütün yolu zümzümə etmiş olan qoca faytonçu birdən-birə susdu və yerə enorək taxta darvazanı şiddətlə döyməyə başladı. İçəridən karvansara sahibinin boğuq, xınlıtlı səsi eşidildi:

– Bu saat!

Darvaza cırıltı ilə təybatay açıldı. İçəridən alçaqboylu, şişman gövdeli və ayaqyalın bir qoca çıxdı. O, yuxulu gözələrini ovuşdurmuş qapının dalından çıxartdığı iri dırəyi bir tərəfə qoydu. Fayton fəərinin işığından qamaşan gözələrini bir qolu ilə örtərək:

– Çox bixatı gəlmişsiniz, – deyə narazılıqla səsləndi.

Faytonçu cavab vermədi, atların cilovunu dartdı. Yorgun atlar yerlərindən törpənmək istəmişdilər. Faytonçu qəzələndi və burunun altında nə isə mırıldandığı zaman, əlindəki qamçı kürən atın

sağrısında şappıldadı. Fayton bərk silkindi. Atlar durduqları yerdən sıçradılar və fayton bir an içərisində darvazadan içəri girdi.

Həyat palçıqlı idi. Zığ faytonun çarxları altında xırçıldayırdı. Faytonda oturmuş qara geyimli, başında iri, dairəvi zənbil papaq olan yaşlı qadın, həyatdan qalxan üfunotə davam gətirə bilmədi. Çantısından ağ, ipək dəsmalını çıxartdı, burnuna dayadı. Başını isə yanında öyləmiş və özündən xeyli cavan görünən ərinə tərəf əydi. Faytonun silkonməsindən mürgüden ayrılmış Nəcəf isə həyatə boylanmışa başladı. Həyat çox böyük idi. Lap dib tərəfdə dəvə karvanı mənzil salmışdı. Yatmış dəvələr boyunlarını uzadaraq gövsəyirdilər. Onların yanında isə, iri yük tayları bir-birinin üstünə qalanmışdı. Sol tərəfdə, həyatın qismən quru yerində isə faytonlar açılmışdı. Uzun bir axura bağlanmış atlar tez-tez finxırırdılar. Nəcəf ətrafa çökmüş alaqların içərisində həyatə bundan artıq bir şey görə bilmədi.

Onların faytonu da həyatın ən axırında cərgə ilə açılmış faytonların yanında durdu. Zənbilpapaqlı qadın həyatə nəzər gözdirdi və hədələyici bir tərzdə söylədi:

– Niyə buraya sürdünüz? Palçıqın içinə düşməyəcəyik ki?!

Arvadının səsinə mürgüden ayrılmış kişi üzəri tozdan ağarmış qara şlyapasını çıxardaraq faytondan boylandı və ətrafdakı palçıqlığı gördükdə ələ bil partladı:

– Niyə karvansaraya sürdünüz? – deyə faytondan düşmək istəyirdi ki, arvadı onun ötəyindən yapışaraq yerinə oturtdu. Faytonçu isə ər və arvadın etirazlarına əhəmiyyət vermədən atların yüyənələrini açmaqla məşğuldu.

Faytonun içərisindən səmişin kişinin hədələyici səsi yenə eşidildi:

– Sənə dedim ki, şəhərə sür.

Faytonçu kefini pozmadan:

– Ağa, mən də sizə dedim ki, şəhərə gedə bilməyəcəyəm, atlar yorgundur. Burada hamballar çoxdur, istəsoniz, yükünüzü onlara çatdı bilərsiniz.

Arvad:

– Elə isə bizi qapıdan bayıra çıxart, bu palçıqlı keçib getmək olmaz.

Faytonçu:

– Narahat olmayın, xanım, bu yandan da qapı vardır, düz şəhərə açılır.

Ələcsiz qalmış ər və arvad faytondan yərə endilər, arvad uzun tumanının ətəklərini qaldıraraq barmaqları üstündə karvansara sahibinin mənzili qarşısındakı qır səkinin üstünə çıxdı. Nəcəf də yərə düşdü. Kişi iri çamadanı faytondan yərə düşürdü və onu arvadının yanında, qapının ağzına qoydu. Faytonçu atları açib axura tərəf apardı. O geri qayıtdığı zaman:

– Ağa, hərbəli yuxudan ayıldım, bu saat gələr, – deyər yənə haraya isə gətdi.

Çox çəkərdi ki, başında dik papaq, sallaq bığlı, bir qolundan palan asılmış orta yaşlı bir kişi gəldi. Səmişlər ağır çamadanı onun dalına çataraq, həyətdən çıxdılar. Xanım yənə burnunun altında faytonçunu səyməkdə davam edirdi. Nəcəf faytona qalxdı. Faytonun yumşaq söykənəcəyinin dal tərəfindəki gözəndən çörək torbasını çəkib çıxartmaq istəyirdi ki, əli ağır bir şeyə toxundu. Qaldırdı. Xanımın çantası idi. Yaddan çıxıb qalmışdı. Nəcəf onu yərə düşürdü və faytonçuya göstərmək üçün tövləyə yüyürdü və, onu tapa bilmədi. Sonra da ər-arvadın çıxmış olduqları qapıya tərəf yüyürdü. Qapı açıq idi. O, küçəyə çıxdı və uzaqdan 3 nəfərin qaralan kölgəsini secdi. Nəcəf bərkəndən çığırdı:

– Əmi, şeyiniz qalmışdır!

Gedənlər durdular və Nəcəf yüyürüb onlara çatdı. O, əlindəki çantani uzadan kimi xanım bərkəndən təəccüb və sevinclə qarışıq bir nida ilə içini çəkdi:

– Ey vay! Tamam yaddan çıxmışdı.

Sonra sevincindən Nəcəfi bağrına basdı və qara əlcəkli əli ilə sumkasını qurdlamağa başladı. Oradan gümüş bir abbaslıq çıxarıb Nəcəfə uzatdı:

– Al, – dedi, – faytonçunun əlinə düşsəydi, yəqin ki, qaytarmazdı!

Xanımın əli uzana qaldı. Nəcəf çiynilərini ehməlcə dartaraq, pulu almayaçağını bildirdi. Xanım təəccüblə ərinə tərəf döndü və rusca: “Görürsənmi, uşaq belə olar”, – dedi.

Nəcəf karvansaraya qayıtdığı zaman faytonçunu yənə həyətdə görmədi. Karvansara sahibinin mənzilindən zəif bir işıq gəlirdi. Nəcəf yaxınlaşdıqda hisli çırağın işığında faytonçunun divara əks etmiş kölgəsini sezdə və içəri girdi. Kiçik mənzilin alçaq tavanı və divarları başdan-ayağa his çəkmişdi. Otağın üç tərəfinə düzülmüş taxtların üzərində bir neçə adam yatırdı. Onlardan biri bərkəndə xoruldayırdı. Qapının ağzındakı kiçik mizin üzərində qədim bir mis samovar qoyulmuşdu. Faytonçu mizin qabağında oturmuşdu və üzərində rəngli

şəkillər çəkilmiş armudu stəkanda çay içirdi. Karvansara sahibi isə başını böyük və kirli bir balısa dayayaraq yənə də mürgüləyirdi. Faytonçu Nəcəfi görün kimi soruşdu:

– Harada idin, niyə gecikdin?

Nəcəf əhvalatı ona danışdı. Faytonçu narazı tərzdə üzünü qırıqdırdı və burnunun altında mırıldandı: “Verməsən də olardı, yaxın gəl, çay iç”.

Faytonçu stəkana çay süzüb, onun qabağına qoydu.

Balısa dayanıb mürgüləyən karvansara sahibi otaqdakı söhbətə oyandı və göz qapaqlarını güclə qaldıraraq xırdaca, dəyirmi gözlərlə Nəcəfi süzdü. Sonra başını yan tərəfə çevirdi və sanki yatanlara mane olmasın deyər əhəstədən:

– Qara, bu uşaq kimdir, oğlundurmu? – deyər soruşdu və gözlərini təkrar yumdu.

Faytonçu gülümsəndi və əlində tutduğu armudu stəkani birbaşa başına çəkib:

– Yox, – dedi, – qarabağlı balasıdır, evlərindən qaçıbdir.

Karvansara sahibi yerində qimildəndi, gəməşdi və ucadan əsnə-yərək: “Qaçıbdir?” – deyər təəccüblə soruşdu.

Faytonçu yənə bığaltı gülümsədi, başını qaşdı, stəkana çay süzdükdən sonra, əlini Nəcəfin çiyninə qoyub dedi:

– Bəli, qaçıbdir, evlərini qoyub qaçıbdir. Görünür oxumağa həvəsi çoxdur. Yoxsa bu cür əziyyətdə kim dözüb Bakıya gələr.

Karvansara sahibi qarşısında oturmuş solğun bənizli, cılız oğlani diqqətlə süzdü:

– Atan varmı?

– Var.

– Nə iş görür?

– Xəstədir. Bir ildən artıqdır ki, yorğan-döşəkdə yatır.

Karvansara sahibi Nəcəfin cavabını gözləmədən mürgüldü. Otağa yənə sükut çökdü. Faytonçu 4-cü stəkani içib qurtardıqdan sonra ayağa qalxdı.

– Hə, – dedi, – səhərə az qalıbdır, bir az yatmaq lazımdır.

O, uzun çuxasını əynindən çıxarıb Nəcəfə verdi və hər ikisi həyətdə çıxdılar. Bayır aydınlıqdı, ay çıxmış və həyətin hər tərəfini işıqlandırmışdı. İndi qatarla diz çökmüş dəvələr, uzun axura bağlanmış atlar və elə bil bir-birinin böyrünə girmiş faytonlar daha aydın görünürdü. Faytonçu küçəyə açılan qapının yanındakı dama uzadılmış ensiz nərdivani göstərdi:

– Bax, oradan qalx, Bakıda dama yatmağın başqa ləzzəti var, – dedi və özü təkrar içəri girdi, uzun taxtların üstündə yatanlardan birisinin böyrünə sıxılıb uzandı.

Nəcəf ensiz nördivanla dama qalxdı. Damin bir tərəfində iki-üç adam quru həsirin üzərində uzanıb yatmışdı. Hər tərəf sakit idi. Uzaqdan yatmış şəhərin zəif işıqları görünürdü. Uzanan dar döngələr bomboş idi. Lap yaxında, qonşu heyotlərdən birində itlər bərkədən hürüşürdülər. Nəcəf faytonçunun verdiyi çuxanı altına saldı və əlindəki boş çörək torbasını başının altına qoyub uzandı. Ayın işığından süd rəngi almış göyde ulduzlar bir-birinin dalınca sayrırdı. O keyli müddət dıbsız boşluğa, süzülən bu ulduzlara tamaşa etdi. Gözünə yuxu getmədi, həm aclıq, həm də quru yer yuxunu, elə bil, gözələndən qovub çıxarmışdı.

Çoxdan bəri arzusunda olduğu Bakı onu ilk gecə belə qarşıladı.

Nəcəf payız gecəsinin saf səmasını seyr edərkən evləri yadına düşdü. Anası, elə bil, ulduzların arasında duraraq ona baxırdı. Onun gözləri yaşlı idi. Oğlunun qaçmaq xəbərini eşitdiyi üçün ağlayırdı. Axı o, Nəcəfi hamıdan çox sevirdi. Onu bir dəqiqə də olsun gözündən iraq qoymurdu. Hətta Nəcəf atası ilə çay kənarına odun qırmağa getdiyi zaman anası onun üçün darıxar, qaş qaralarkən artıranın qabağında oturub həsrətlə yollara baxardı. Bəs indi o, Nəcəfin ayrılığına necə dözəcək?! Xəstə atası da yəqin onun üçün qüssələnir, pis ayaqda, bütün ümidləri ona gəldikləri zaman evdən qaçdığı üçün onu məzəmmətləyirdi. Demək, Nəcəf atasına vəfəsiz çıxmışdı. Nəcəfin gözləri yaşardı, lakin o öz-özünə təselli verməyə başladı. O ki fərsiz övladlar kimi evdən boş yerə qaçmamışdır. O, anasının göz yaşlarına, yalvarışlarına baxmayaraq, yalnız bir şey üçün, yalnız bir şey xatirinə evdən qaçmışdı: oxumağa, bilik sahibi olmağa üçün. Bunu da yalnız öz xəstə atasına kömək məqsədilə etməmişdimi? Nəcəf bilirdi ki, onun başı çox bələlər çəkəcəkdir, ac qalacaq, çıpaq gəzəcək, bəlkə də yatmağa yeri olmayacaqdır. Lakin o özünün xoş arzusu və ümidləri xatirəsinə bu əziyyətlərə qatlaşacaqdır. Nə olursa olsun, dözəcək, ancaq geri qayıtmayacaqdı. Onu da bilirdi ki, əziyyətli illər, ağır günlər tez ötüb keçəcəkdir. Ən nəhayət, günlərin bir günündə öz məqsədinə çatacaqdır. O, köksünü dərindən ötürdü və xəyalında yaratmış olduğu o xoşbəxt günləri təsəvvür etməyə başladı. Həmin bu gün onun üçün ən böyük bayram olacaqdı, Şuşaya, evlərinə məktub yazacaq, qayıdacağı günü xəbər verəcəkdı. Atası

və anası onun yolunu səbərsizliklə gözleyəcəklər. Evlərinin qapısına çatarkən astanada anasının boynuna sarılacaq və artıq dən düşmüş saçlarından hey öpəcək və öpəcəkdir...

Bu şirin xəyalların təsirilə o, quru, narahat yerdə və ac qarnına yuxuya getdi.

Artıq dan yeri ağarmışdı, küçədə şəhərlərə məxsus ilk canlanma və səs-səmir eşidilməyə başlanmışdı.

Nəcəf faytonçu ilə görüşüb ayrıldı. Karvansaradan çıxdığı zaman, meydancadakı qələbəlik onun təəcüb və heyrətinə səbəb oldu.

Səs-küydən qulaq batırdı. Nəcəf əlini cibinə saldı və səliqə ilə бүkülmüş kiçik kağız parçasını təkrar çıxarıb baxdı. Şuşadan çıxdığı müddətdə o bu kağızı azı yüz dəfə çıxarıb yoxlamışdı. Bu, Bakıda yaşayan xalasıgilin ünvanı idi. Evdən qaçdığı zaman hər şeydən çox bu kağızın qeydinə qalmışdı. Çünki bələd olmadığı bu şəhərdə pənah gətirəcəyi yer yalnız xalasıgil idi. O bütün ümidlərini buraya bağlamışdı. Nəcəf ünvanı göstərüb xalasıgilin məhəlləsini öyrənmək istəyirdi. Lakin o, ötüb-keçənlərdən bəzilərinə yaxınlaşmağa cürət etmir, bəziləri isə onun sualına etina etmədən, ötüb-keçirdilər. Bu zaman meydançanın ortasında bir polis görünürdü. O, əllərini belinə vurub durmuşdu. Belinə bağladığı kəmə, iri, piyili qarnını elə bil güclə saxlayırdı. Uzun, sallıq bığları az qala döşünə dəyirdi. Nəcəf cəhtiyatla ona yaxınlaşdı və əlindəki ünvanı uzatdı.

– Mən buraya gedəcəyəm, – dedi, – ancaq tanımıram.

Polis yəqin boynunu yana çevirərək, qızmış gözləri ilə Nəcəfə acıqlı bir nəzər saldı.

– Nə deyirsən? – deyə o, hədələyici bir tərzlə soruşdu. Nəcəf kağız parçasını bir az da qabağa uzatdı və astadan:

– Mən bu ünvana gedəcəyəm, ancaq tanımıram.

Polis kağız parçasını aldı. Onun çuğundur kimi qırmızı üzü qırıqdı və qalın, qara qaşlarını çatıb kağızı bir neçə dəfə o yan-bu yana çevirdi.

– Nə pis yazılmışdır, oxumaq olmur.

Nəcəf polisin kağızı tərs tutduğunu gördü:

– Axı siz onu tərs tutmuşsunuz. Tərs oxumaq olmaz ki?!

Polis gözlərini bərəldərək, Nəcəfə baxdı. Onun çatılmış qashları altından qozəblə parıldayan dəhşətli gözlərindən Nəcəf qorxan kimi oldu və hətta bir addım geri çəkildi. Polis kağızı əsəbi halda əlində çevirdi və Nəcəfə qaytardı.

– Bakıda belə küçə yoxdur.

– O, arxasını Nəcəfə çevirdi və bərkdən əsnəməyə başladı. Nəcəf polisın savadsız olduğunu başa düşdü və ondan ayrıldı. Polisın yuxarı dartılmış süpürgə bığları lap ağzına girmiş, xırda girdə gözləri iri, kobud sifətində elə bil tamamilə itmişdi.

Nəcəf izdihamın içindən çıxdı və adamların buraya axışb gəldikləri yola tərəf getdi. Buradan şəhərin bütün evləri aydın görünürdü. Şəhər çuxurda idi. Uzaqdan üfufqlə birləşmiş kimi görünən donizin mavi suları şəhəri elə bil dövrəyə almışdı. Kilsə zəngləri aramsızcasına döyülürdü.

Xalası Aferin, Nəcəfi çox mehribancasına qarşıladı. Onu qucaqlayıb gözlərindən öpdü. Tez samovara od saldı. Nəcəf süfrənin ardında oturub evlərindən nə üçün qaçdığını və Şuşadan buraya nə cür gəldiyini xalasına nəgiz etməyə başladı. Xalası Nəcəfə təəcüblə qucaqlaşdı. Nəcəf atasının hələ də xəstə olduğunu dediyi zaman, xalasının mehriban gözlərini elə bil incə bir duman bürüdü və nəzərləri məchul bir nöqtəyə dikilib qaldı. Axsama qədər arvadın üzünü açılmadı.

Qaş qaralarkən xalası Nəcəfi qonşuları Kəblə Nəbigilə apardı. Kəblə Nəbinin iri taxta qapısını döydükləri zaman onların qarşısına 15-16 yaşlarında əynində gimnazist paltarları olan qızları gətirdi. Bu, Kəblə Nəbinin kiçik oğlu Mərdan idi. O, gimnaziyanın ikinci sinfində oxuyurdu. Mərdan Nəcəfin xalasını gördüyü zaman ona heç etina etmədən:

– Anam evdədir, – dedi özü isə küçüyə çıxmaq istədi.

Aferin gülümsədi və Mərdandan soruşdu:

– Oğlum, necəsən?

Mərdan:

– Yaxşıyam, anam evdədir, – dedi və yenə bayıra çıxmaq istədi.

Aferin:

– Oğlum, – dedi, – mənə elə son lazımsan. Səndən bir şey soru-

saçağam.

Mərdan könülsüz halda içəri girdi və onlar ensiz taxta pilləkənləri yuxarı qalxdılar. İşıqlı bir otağa daxil oldular. Döşəməyə gözəl xalılar döşənmişdi. Tavandan asılan böyük çilçirəğin dövrəsinə səliqə ilə şamlar keçirilmişdi. Lap gircəkəddə, divara qapı bərabərində iri bir ayna vurulmuşdu. Kəblə Nəbinin arvadı aynanın yanındakı yan qapıdan çıxaraq onlara tərəf gəldi və hal-ohval tutdu. Nəcəf dimməz-söyləməz durur və otağın gözəlliyinə tamaşa edirdi. Aferin əhvalatı onlara danışdı və sözünün axırında özünü Mərdan tərəf tutaraq dedi:

– Oğlum, Mərdan, indi sənin yanına bir xahiş gəlmişəm, səhər məktəbə gedəndə qoy Nəcəf də səninlə gəlsin, məktəbi tanışın.

Mərdan diqqətlə Nəcəfi süzdü. Onun dize qədər çəkilmiş qırmızı corablarını, palçıqdan boz bir rəng almış ayaqqabısını və başındakı açıq-qəhvəyi rəngli, tüklü papagını gördükdə özünü gülməkdən güclə saxladı. Nəcəf gözlərini ona zilləyib durmuşdu. O, elə bil, Mərdanın ona gülmək istədiyini və rixşəndlə ona baxdığını başa düşmüşdü. Mərdan sanki Nəcəfin baxışlarındakı acıq və qozəbdən qorxduğu üçün gözlərini tez-yana çevirdi və Aferindən soruşdu:

– Rusca bilirmi?

Nəcəf xalasına cavab verməyə imkan vermədi. O, qürurlu bir səslə yüksəkdən “bilirəm” dedi. Mərdan tez, aynalı kitab dolabına yaxınlaşdı və oradan cildi şəkili olan bir kitab götürüb Nəcəfə uzatdı.

– Oxu, – dedi.

Nəcəf kitabı olino almadı və kiçik, qonur gözlərini Mərdana zilləyərək yaşına möxsus olmayan bir soyuqqanlıqla dedi:

– Mən ancaq müəllimə imtahan verərəm.

Əli uzana qalmış Mərdan Nəcəfin bu hərəkətindən pörtləşdi, lakin bunu sezdirməmək üçün gülümsəndi:

– Özün bilərsən, – dedi və kitabı təkrar aynalı dolaba qoydu.

Araya süket çökdü. Xalası da Nəcəfin bu hərəkətindən razı qalmadı. O, narazılıqla Nəcəfi süzərək dedi: “Gedək, səhər Mərdan dərəcə gələndə, sənə xəbər verər”.

Onlar xudəhafizləşib pilləkənləri aşağı endilər. Qapıdan bayıra çıxdıqları zaman, Nəcəf dönb geriye baxdı. Mərdan da pilləkənlərin üstündə durub onlara baxırdı.

Yolda xalası Nəcəfi xeyli məzəmmət elədi: “O, kəblə Nəbinin oğludur, – deyirdi. – Atasının hər yerdə hörməti vardır. Məhəllədə də hamı onun hörmətini saxlayır. Sən onun oğlu ilə bir az qabiliyyətli danış, adam elə cavab verməz”.

Xalası dedikcə Nəcəf başını aşağı dikib cavab vermirdi. Axsam Nəcəf ertədən yatağa girib uzandı. O, nazik mələfəni başına çəkib fikirləşirdi. Bu zaman həyat qapısı döyüldü. Afərin tez yerindən qalxıb həyəət çıxdı. Az müddətdən sonra həyətdən yoğun bir kişi səsi eşidildi. Gələn Nəcəfin xalası Əri İbrahim idi. O, həyətdəki kiçik hovuzda əl və üzünü yuduqdan sonra, evə daxil oldu. Nəcəf mələfənin altında hərəkətsiz uzanıb nəfəsini belə çəkmirdi. İbrahim Afərinəndən soruşdu:

– Bu kimdir?

Xalası həmişə olduğu kimi mülayim səslə cavab verdi:

– Nəcəfdir, Şuşadan gəlib.

– Kimlə gəlibdir?

– Özü tək gəlib.

– Tək? – deyə İbrahim təəccüblə soruşdu.

Afərin:

– Bəli, tək, sözün doğrusu, qaçıb gəlibdir.

İbrahimin səsi elə bil qəzəblə guruldadı:

– Qaçıb? Nə üçün?

– Oxumağa gəlibdir.

– Şuşada oxuya bilməzdi?!

Nəcəf İbrahimin danışığından başa düşdü ki, kişi onun buraya gəlməsindən narazıdır. Onun hər bir sualında Nəcəfə qarşı elə bil bir qəzəb və nifrət gizlənmişdi. İbrahim səsinə yüksəldikcə, Afərin səsinə alçaldı və ərinə daha məhrəbancasına cavab verməyə çalışdı.

Xalası həlim bir arvadı. O, insanlara həmişə xeyirxahcasına yanaşardı, həssas və kövrək idi. Qapısına gələn dilənçiləri heç vaxt boş yola salmazdı. Böyük ehtiyac içərisində olduğu zaman belə, axırıncı tikəsini başqasına verməyə hazır idi. Əri İbrahim isə çox bədxasiyyət və xəsis bir adam idi. O, qəssab idi. Qəssab bazarında dükanı vardı. Hələ Şuşada ikən, Nəcəf anasının İbrahim haqqındakı söhbətlərini eşitmişdi. “İbrahim Afərinə çox incidir, – deyə anası İbrahimdən gileylenərdi, – qız yazıq oldu, bütün ömrü zəhərə dönüb-dür”. Lakin Nəcəf o zaman anasının bu sözlərinə əhəmiyyət verməzdi. İndi isə İbrahimin suallarını və səsindeki hiddət onun haqqında deyilənlərin doğru olduğunu göstərirdi.

İbrahimlə Afərin axşamdan xeyli ötmüşə qədər söhbət etdilər. Xalasındın hər sualına açıqlı cavab verən İbrahimi qarşı Nəcəfin ürəyində bir nifrət hissi oyanırdı. Söhbətin axırında xalasındın mülayim və bir az da titrək səsi yenə eşidildi.

– Sabah onu məktəbə apararsanmı?

İbrahimdən səs çıxmıdı. Nəcəf nəfəsini tıxayıb İbrahimin cavabını gözləyirdi. Xeyli vaxtdan sonra İbrahim dedi:

– Demək, sabah dükanı açmayıb, onu məktəbə aparacaq da! Yox, mən dükanı bağlaya bilmərəm. Özü getsin, Şuşadan buraya yol tapan adam, məktəbi də tapar.

Afərin artıq bir söz deməyib susdu. Nəcəf xalasındın halına acıdı. Onun xahişi yərə düşmüşdü.

Ertəsi gün Nəcəf məktəbə getmədi. Xalası nə qədər gözlədisə də, Mərdan gəlib çıxmıdı. Nəcəf xalasındın təşvişə düşdüyünü və onun tez-tez həyat qapısına çıxdığını gördükdə, ona yaxınlaşdı:

– Xala, – dedi, – narahat olma. Mən özüm gedərəm.

Xalası təəccüblə ona baxdı. Onun qeydkeşliklə parlayan gözləri həmişəki kimi kədərli idi.

– Nəcəf gedərsən? – dedi, – oranı tanımaq çox çətindir, beləld adam olmasa, gedə bilməzsən.

– Taparam, xalacan, taparam, – deyə Nəcəf inadkarlıqla sözündə ısrar etdi.

O günü axşamədək onlar bu barədə artıq bir kəlmə də danışmadılar, yalnız ertəsi gün səhər təzədən xalası Nəcəfi yuxudan oyadıb dedi:

– Dur, oğlum, vaxtdır.

Nəcəf yatağından qalxdı. İbrahim getmişdi. Xalası samovarı qaynadıb süfrəyə qoymuşdu. Onun vızılaltı səsi otağı doldurmuşdu. Nəcəf geyindi və cəld bir stəkan çay içib bayıra çıxdı. Xalası onu qayıp adək ötürdü. Bayırda şiddətli külək əsirdi. Külək ensiz küçənin ortasında dəlicəsinə burularaq, zibil və kağız qırıntılarını bir yərə toplayır və sonra onları qabağına salaraq, harın bir at kimi bütün küçə boyu baş götürüb gedirdi. Küçə sakit idi. Adam yox idi. Yalnız qoca bir dalandar kiçik nördivana qalxaraq, fəonərlərin lampalarını söndürməklə məşğul idi. Payız günəşinin ilk zəif işıqları ikimərtəbəli evlərin arasında süzlülür və küçəni işıqlandırır. Çox tez idi. Mərdangilin qapıları da bağlı idi. Nəcəf xalasındın qapısında bir xeyli durub gözlədi. O, Mərdanmı evdən çıxmasını gözləyirdi. Mərdanın gözüne görünmədən, onun dalsınca düşüb, məktəbin yerini öyrənmək istəyirdi. Elə bu zaman şiddətli külək onun tüklü papağını başından alıb qaçırdı. Nəcəf papağını dalsınca qaçmağa başladı. Papaq yüngül bir kağız parçası kimi küçə ilə yuvarlanırdı. Nəcəf çatıb papaqdan yapışdığı zaman, arxa tərəfdən bir qəhqəhə səsi

çistdi. Geri dönüb baxdı. Mərdan qoltuğunda çanta qapılarında durub ona gülürdü. Nəcəf açıqlı-acıqlı onu süzdü. Mərdan isə gülməyində davamı edirdi. Nəcəf papağını başına qoydu və hədələyici bir tərzde: "Dişlərin niyə ağardırırsan?" – dedi.

Port olmuş Mərdan çantasını qaldırıb onu vurmaq istədi. Nəcəf sinəsini qabağa verdi və açıqlı gözlərini ona zillədi. Mərdanın havada qalmış əli yanına düşdü və heç bir söz demədən yoluna düzəldi.

Mərdan uzaqlaşmış getmişdi. Nəcəf isə yerində durub onun dalsınca baxırdı. Birdən yadına düşdü ki, məktəbi tapmaq üçün Mərdanın dalsınca getməlidir. O tez yerindən sıçradı və artıq döngəni dönmüş Mərdanın dalsınca qaçmağa başladı. Yalnız xuşgəhər mağazalarının qabağında ona çatdı və gözləyə görünməmək üçün Mərdanın dalsınca gedən şişman bir kişinin arxasına düşdü. Mağazalar bitdiyi zaman şişman kişi sağa tərəf buruldu. Bu zaman Mərdan geri baxsa idi, Nəcəfi görə bilirdi. Nəcəf Mərdanın bir qədər ötüb uzaqlaşması üçün rəngli kağızlar satan bir dükana qabağında durdu. Dükana aynalı qapısından hər cür olvan kağızlar və şəkillər asılmışdı. Şəkillərə həsrətli baxmağa başladı. Şəkillər və olvan kağızlar onu o qədər cəlb etmişdi ki, Mərdanı tamamilə yadından çıxarmışdı. Şəkillərdən başı ayıldığı zaman Mərdan artıq gözdən itmişdi. Nəcəf durub baxmasından pəşman oldu və ancaq yenə ümidini kəsməyərək onun dalsınca yüyürdü. Geniş bazarın içərisinə çox axtardı, tapa bilmədi. Geri qayıtmaq istədi, elə bu zaman Mərdanın irəlində bir dükana qabağında durduğunu gördü. O, qoz alırdı. Nəcəf özünü bir künce verib gözlədi və Mərdan dükandan ayırdığı zaman, onu izləməyə başladı. Bu dəfə Nəcəf artıq ondan bir addım da uzaqlaşmamağı qərara aldı. Mərdan bazardan sağa tərəf dönüb bir küçəyə çıxdı. Bu uzun və enli bir küçə idi. Buradakı evlərin çoxunu üç mərtəbə idi. Hətta dörd mərtəbə evlər də vardı.

Mərdan, kənarlarında ağac əkilmiş səki ilə düz yuxarı qalxırdı. Ağaclar saralmış yarpaqlarını tökürdülər. Daş döşmələrin üstünə sərilmiş sarı yarpaqları isə külək qabağına qatararaq qovurdu.

Mərdan ikimərtəbəli böyük bir binanın qapısından içəri girdi. Nəcəf qapının üstündə vurulmuş uzun lövhədə rus dilində yazılmış bu sözləri oxudu: "Bakı gimnaziyası". O, köksünü dorindən ötürdü və bununla elə bil çoxdan bəri çiynində daşdığı ağır yükün altından çıxıb yüngülləşdi. O, axtardığını tapmışdı. Lakin, onun üçün ən qorxulu iş hələ qabaqda idi. "Bəlkə məktəbə qəbul etmədilər?" Bayaقدan bəri ancaq məktəbin binasını tapmaq fikrində yaşamış

Nəcəf, indi əsil və qəti bir məsələ ilə üz-üzə gəlmişdi. O hələ Şuşadan çıxarkən bu məsələni düşünmüşdü. Ancaq öz-özünə demişdi: "Qəbul olunmalıyam, nə olur olsun, oliboş geri qayıtma-yacağam". O, sübhün gözü hələ açılmamış, evlərinin astanasından bayıra qədəm qoyarkən bu sözləri təkrar etmişdi. İndi isə, inadkarlıqla öz-özünə aşılmaş olduğu arzuları həyata keçirməyin vaxtı çatmışdı. Onu böyük çətinliklər, əziyyət və iztirablar gözləyirdi.

Mərdanın içəri girməsindən bir xeyli vaxt keçmişdi, ondan sonra bir çox uşaq da qapıdan içəri girmişdi. Bu uşaqlar, elə bil, Nəcəfin də qəlbini və arzularını özləri ilə bərabər içəri aparmışdılar. İçəridən zəng səsi eşidildi. Dərs başlanırdı. Nəcəf ağır addımlarla qısa daş pilləkəni qalxaraq, məktəb qapısından içəri girdi.

Bu addımlar gözəl seçilməyən bir inamla atılmışdı.

Nəcəf dar dahlizdən keçdikdən sonra, geniş və işıqlı bir koridora çıxdı. Koridorda sakitlikdi. Gimnazistlər siniflərə girmişdilər. Koridorun o biri başında orta yaşlarında olan bir kişi görünürdü, müəllimə oxşayırdı. O, Nəcəfin yanından keçdiyi zaman durdu və Nəcəfə yaxınlaşdı, "kimi istəyirsən, bala?" – deyə soruşdu. Onun mülayim və məhrəban bir səfəti vardı. Səliqə ilə vurulmuş saçlarına yenidən düşmüşdü. Alındakı qırıqlar sıx və dərin idi. Nozoru yorğun kimi çərpan gözləri məhrəbanlıqla parıldayırdı. Nəcəf qarşısında durmuş bu adamın sualında nədənso böyük bir xeyirxahlıq duydu.

– Oxumağa gəlmişəm, – deyə Nəcəf utancaqcasına ağızdan cavab verdi və başını aşağı dikdi.

Müəllim:

– Haradan gəlmisən?

Nəcəf başını qaldırmadan cavab verdi:

– Şuşadan!

Müəllim:

– Həç məktəbdə oxumusanmı?

Nəcəf başını qaldırdı. Müəllimin danışdığı tərz, xoş səsi və bütün görkəmi Nəcəfdəki ümidi daha da artırırdı.

– Şuşanın məktəbində oxumuşam. Ancaq oradan qaçıb buraya gəldim, – dedi və bütün ohşalıtı müəllimə danışdı.

Müəllim bir qədər fikirləşdi və sonra əlini Nəcəfin çiyninə qoyub dedi:

– Gedək!

Onlar koridordan keçərək müəllimlər otağına daxil oldular. Otaqda heç kəs yox idi. Yalnız qoca xidmətçi qadın uzun, qırmızı mahudla örtülmüş masanın üzərindəki güldanlara su tökdü. Müəllim Nəcəfi qapı ağzında bir kürsüyə öyləşdirdi.

– Burada otur, mənə gözlə, – dedi və getdi.

Nəcəf zəng çalınadək yerində oturub qımıldanmadı. Zəng vuruldu. Müəllimlər bir-bir gəlməyə başladılar. O hamıdan sonra gəldi, içəri girən kimi, Nəcəfə yaxınlaşdı və gülmə üzlə dedi:

– Hə, bala, dur gedək!

Nəcəf onun dalınca getdi. Onlar müəllimlər otağından sağ tərəfə açılan bir qapıya yaxınlaşdılar. Qapının üzərində iri hərflərlə “direktor” sözü yazılmışdı. O, qapını açaraq:

– İvan İvanoviç, icazə verin! – dedi.

İçəridən boğuc bir səs eşidildi. Onlar içəri daxil oldular. Otaq Avropa tərzində bəzənmişdi. Hündür arxalı, yumşaq kürsülər cərgə ilə otağın hər iki tərəfinə düzülmüşdü. Yerə salınmış və rəngi keyli solmuş xal üzərində ofisəvi bir Şərq quşu təsvir olunmuşdu. Küncə qoyulmuş geniş və bir qədər alçaq masanın altında haça saqqallı, gözlərinə qızıl haşiyəli cəynək taxmış daz bir kişi oturmuşdu. Onun yaşı altmışdan artıq olmazdı. Direktor onları görən kimi başını yuxarı qaldırdı və xirdə, mavi gözlərlə bumnun az qala ucuna enmiş cəynəyin altından baxaraq soruşdu:

– Buyurunuz, Həsən bəy, nə lazımdır?

Nəcəf onun qeydində qalmış bu xeyirxah adamın Həsən bəy olduğunu öyrəndi. Həsən bəy əhvalatı direktora danışdı. O, danışdıca direktor olandəki yəğun, qırmızı rəngli karandəsi amla masanın üstünə vurur və cəynəyin altından daha yaxşı görmək üçün başını yana əyərək Həsən bəyə baxırdı. Nəcəf Həsən bəyin rus dilində dediklərini tamamilə başa düşürdü. O, Nəcəfin məktəbə qəbul olumasını direktordan təkidlə xahiş edirdi: “Bilirsizmi, İvan İvanoviç, onda elmə qarşı böyük həvəs vardır. O birca elmin xatirəsinə evlərini qoyub Şuşadan buraya qaçmışdır. Elə gözlərindən də düşüncəli uşağa oxşayır”.

Keyli danışdıqdan sonra direktor Nəcəfin imtahana buraxılmasına razılıq verdi. Nəcəf sevincindən nə edəcəyini bilmədi. O, qulaqlarına inanmaq istəmirdi. “Doğrudanmı icazə verdi?” O, dövlətli uşaqları üçün olan gimnaziyaya qəbul edilmənin nə qədər çətin olduğunu bildirdi.

Nəcəf bir neçə gün ərzində ikinci sınıfa imtahan verib qurtardı. O imtahan verərkən Həsən bəyin ona necə kömək etdiyini, onun haqqında bütün müəllimlərlə uzun-uzadı danışdığını bilir və görürdü. Həsən bəyin bu qeydkeşlik və səyi Nəcəfdə ona qarşı dərin bir məhəbbət yaratmışdı. O çox alıcnab idi. Nəcəf, yalnız sonralar bu adamın Həsən bəy Məlikov Zərdabi olduğunu öyrəndi.

O şəxsən özü Nəcəfi ikinci sınıfa gətirib müəllimlə təqdim etdi. Dərs yenidən başlanmışdı. Onlar içəri girən kimi, gimnazistlər ayağa qalxdılar. Həsən bəy yazı taxtasının qabağına keçərək, müəllimə əhəstədən nə isə dedi və o da Nəcəfi arxa cərgələrin birisində boş yerdə öyləşdirdi. Həsən bəy sinifdə çox qalmadı, o keçib skamyada öyləşmiş Nəcəfi nəzərdən keçirib sinifdən çıxdı, uşaqlar yerlərinə oturdular və uzunboylu, qara libası müəllim dörsinə davam etdi. Dərs ana dilindən idi. Müəllim yazı taxtasında möşğul olduğu zaman, uşaqlar tez-tez geri dönüb Nəcəfə baxırdılar. Nəcəf onların heç birinə etina etmirdi. Heç kəsə gərməyirmiş kimi gözlərini yazı taxtasına zilləyərək, müəllimin səliqə ilə yazmaqda olduğu sözlərə baxırdı, fikri isə tamamilə başqa yerlərdə dolaşırdı. O indi arzusuna çatmışdı. Dözdüyü əziyyətlər, aclıq və danlaqlar indi öz gözəl məhsulunu verirdi. Onun bundan artıq heç bir arzusu yox idi və ona bu dəqiqə elə gəlirdi ki, dünyanın ən xoşbəxt adamlarından birisidir.

Zəng çalındı. Ana dili müəllimi olandəki təbəşəri yerə qoydu və titrək əllərlə tutmuş olduğu kitabdan evə tapşırıq verdikdən sonra, sinifdən çıxdı. Sınıfı səs-küy bürüdü. Nəcəf yerindən qalxaraq koridora çımaq istədi. Elə bu zaman arxadan eşidilən tanış bir səs onu saxladı.

– Külək daha papağını aparmır ki?

Nəcəf Mərdanı gördü. O, olandə iri bir alma tutaraq gəvələyir və gözlərini hiyləgərcəsinə süzərək, Nəcəfə baxırdı. Nəcəf yerində durdu və açıqlı nəzərlərlə Mərdana elə baxdı ki, Mərdan tez sövşüb getdi. Nəcəf koridora çıxdı. Uşaqların səs-küyündən heç bir şey eşidilmirdi. O, pəncərəyə yaxınlaşdı və küçüyə tamaşa etməyə başladı. Ağaclar yarpaqlarını tökdü. Hava dumanlı idi. Şuşa, evləri Nəcəfin yadına düşdü. Gözüyaşlı anasının xəyalı yəna onun gözləri qarşısında canlandı. Anası nigarandı. Şuşadan çıxdığı iki ay olardı, lakin bu müddətdə evə heç bir xəbər göndərməmişdi. Çünki məktəbə

qəbul olunmayınca o, evə heç bir məlumat yazmadığı qərara almışdı. İndi isə artıq çoxdan bəri gözlənilən gün gəlmişdi. Gözləri yolda qalmış anasına xəbər vermək, onu ovutmaq lazım idi. Anası onun məktəbə, həm də birdən-birə ikinci sinfə qəbul olunmasını eşitdikdə yaqın sevinəcək və Nəcəfin günahından keçəcəkdi. Nəcəfin düşüncələri ağacların tökülən və küləyin ağzına alıb apardığı yarpaqlar tək haraya isə baş alıb gedir və onu tərk edirdi. Lap yaxında eşidilən qəhqəhə səsləri onu xəyalatdan ayırırdı. Üç nofər gimnazist qol-qola girərək onun yanından ötür-keçirdi. Onlardan birisi Mərdan idi. O, yoldaşlarına nə isə danışdı. Yoldaşları da tez-tez dönüb Nəcəfə baxır və bərkədən gülürdülər. Nəcəfin qolbündə Mərdana qarşı alovlanan hiss onu təhqir olunduğu üçün intiqam almağa çağırırdı.

Nəcəf məktəbin ikinci sinfinə qəbul olunduğunu və Mərdanla bir sinfdə oxuduğunu evdə söylərkən, xalası sevincindən az qala ağlamışdı. Elə o günü axşam xalası onu evlərinə məktub yazmağa məcbur etdi. Nəcəf uzun bir məktub yazdı və hətta anasına təsəlli vermək üçün yay totili zamanı mütləq Şuşaya gələcəyini də əlavə etdi.

Payızın ilk ayları idi. Lakin havaqlar soyuq keçirdi. Tez-tez yağış yağırdı. Kūçələrdə dözə qədər palçıq var idi. Bütün gimnazistlər qalın və isti paltar geyinmişdilər. Nəcəfin isə oynadı Şuşadan gətirdiyi nazik arxalığı vardı. Nəcəfi daha çox narahat edən ayağındakı çustun yırtılması idi. Yağışlı günlərdə çust su buraxırdı. Evdən çıxıb məktəbə gəldiyi zaman, çustları ağırlıqdan qaldıra bilmirdi. Gil palçıq ağır daş kimi onların altına yapışmış qalırdı. O hamıdan xəcalət çəkirdi, heç kəsin gözüne görünmək istəmirdi. Xüsusilə direktorun nəzərinə çarpmamaq üçün az qala gizlicə məktəbə gəlir və tonoffüs zamanı koridorda gözə çarpmayan bir yerə çökilərək zəngin vurulmasını səbirsizliklə gözlərdi. Hamıdan çox direktordan ehtiyat edirdi. Hələ də gimnazist paltarında olmaması hər bir dəqiqə onun qəzabını doğurur və gimnaziyaqan qovula bilirdi. Budur, bu gün də Nəcəf üçün ən ağır günlərdən birisi idi. Səhərdərk arası kəsməyən yağış kūçələrdə böyük gölməçələr əmələ gətirmişdi. Nəcəfin ayaqqabıları palçıqdan qırıbı bir görkəm almışdı və altı da az qala qopurdu. O heç kəsin nəzərinə çarpmamaq üçün tonoffüslərdə sinifdən bayıra çıxmadığına çalışırdı. Üçüncü dərsə qədər yaxşı keçdi, çust heç kəsin nəzərinə cəlb etmədi. Üçüncü dərs Həsən bəyin dərsi idi. Bədbəxtlikdən, Həsən bəy lövhəyə birinci Nəcəfi çağırırdı. Nəcəf özünü itirdi, azca part oldu, dərsi hazırlamadığını bahano etmək istədi, lakin Həsən

boyundan utandı. O, yerində ləngidiyi üçün uşaqların çoxusu geri çevrilib ona baxdı. Nəcəf ona dikilən və onun dərindən xəbəri olmayan bu nəzərlər qarşısında ürəkə baxışlarla karışmış qalmışdı. Sınıf jurnalına nə isə qeyd etməklə məşğul olan Həsən bəy Nəcəfin lövhəyə gəlmədiyini gördükdə, təkrar çağırırdı:

– Nəcəf Vəzirov!

Bütün sınıf bir an içərisində Nəcəfin gözü qarşısında hərləndi və elə bil alt-üst oldu, sonra ona elə gəldi ki, lövhəyə gedən yol birdən-birə on dəfə uzanmışdı. O, gözlərini ancaq lövhəyə zilləyərkən irəlilədi və müəllimin yanında durdu. Çust indi onun yadından çıxmışdı. Bu saat o bütün düşüncəsini toplamağa, ona zillənmiş baxışlar altında karıxmamağa və dərsi düzgün söyləməyə çalışırdı. O öz hissələri ilə mübarizəyə girişmişdi. Hər şeyi, hər şeyi unutmamaq, ancaq karıxmamaq, müəllimə yaxşı cavab vermək istəyirdi. Buna görə o nə müəllimi, nə də uşaqları görmək üçün gözlərini tavana dikərək, dərsi danışmağa başladı. O hər dəqiqə guya özünün otaqda tək olduğunu və heç kəsin onu görmədiyinə özünü inandırmağa çalışırdı. Bu fikri özünə aşıladiqca, sənsindəki titrəyiş, həyəcan keçir və səbi hərəkətləri də soyuyurdu. Nəcəf xəyalında yaratmış olduğu bu süni aləmə o qədər qapılmışdı ki, Həsən bəyin “Mərhəbə, kifayətdir, keç öylə!” sözlərini az qala eşitməmişdi.

Dərsdən sonra Həsən bəy Nəcəfi yanına çağırırdı. O artıq heç bir söz demədən, cibindən çıxartdığı pulu Nəcəfə uzatdı və dedi: “Ver qohumlarına, sənsə paltar və ayaqqabı alsınlar”.

O gün axşam Nəcəf pulu xalasına verdi. Lakin sinfdə keçirmiş olduğu həyəcan haqqında ona heç bir söz demədi. Yatağa girib uzandı, gözündə yuxu gətirmədi. Xalası öri evə gələndərk gözləri yumulu halda uzanıb, gündüz keçirdiyi daqqələrlə təzədən xatırlamağa, bəzi yerlərini isə daha aydın təsvir etməyə çalışırdı. İbrahim şam etdikdən sonra, Afərin müəllimin verdiyi pul haqqında ona xəbər verdi. İbrahimin üzünü görməyə də, susmasından başa düşürdü ki, o yenə də Nəcəfin evdə qalmasından narazıdır. Nəcəf bunda yanlışlıq görməmişdi. İbrahim elə o dəqiqə burnunda mızıldanan kimi oldu: “Çörəyini də versələr, yaxşı olar”.

Bununla da or və arvadın axşamkı söhbətləri bitmiş oldu.

Bir həftə olardı ki, Nəcəf gimnaziyada oxuyurdu. Hələ də öz nazik yay paltarında idi. O, tənəffüs zamanı koridora çıxdıqda gimnazistlərdən dərhal fərqlənir və nəzəri cəlb edirdi. Buna görə o çox zaman bir bəhanə ilə sinifdə oturub, tənəffüsə çıxmırdı. Bir dəfə, necə oldusa, direktor İvan İvanoviç onu koridorda gördü. Nəcəf onun gözündən yayınmaq istədisə də, direktor hədəleyici bir səsle onu yanına çağırırdı. İvan İvanoviç əvvəlcə onu yad bir uşaq zənn etdi. Nazik qaşlarını çataraq, eynəyin üstündən onu diqqətlə süzüb dedi:

– Sən burada nə qayıırırsan, kimin yanına gəlmisən? Səni kim içəri buraxmışdır?

Nəcəf özünü itirdi, direktora nə cavab verəcəyini bilmədi. O tezliklə bir neçə nəfərin onların başına toplandığını gördükdə ahəstədən cavab verdi:

– İvan İvanoviç, mən burada oxuyuram, ikinci sinifdəyəm.

Direktorun qaşları təəccüblə dartıldı və Nəcəfi təkrar başdan ayağa süzdü.

– Adın nədir? – deyərək, səsini ucaldaraq soruşdu.

– Nəcəf Vəzirov.

Direktor heç bir şey başa düşmürmüş kimi, çiynlərini dartdı və Nəcəfə onun dəhlisində gəlməsini əmr etdi.

Onlar direktor otağına getdilər. İvan İvanoviç öz masasının dalına keçərək əyləşdi və masanın üstündə pörəkəndə halda olan kağızları nizama saldıqdan sonra özünü Nəcəfə tutdu:

– Hə, bu nə üçün belə olub?

Nəcəf onun sualını başa düşmədi.

– İvan İvanoviç, heç bir şey olmayıb, mən sualınızı başa düşməyirəm.

Direktor azca qəzəblənən kimi oldu.

– Yəni necə olub ki, bizim məktəbdə oxuyan şagird gimnazist paltarında deyildir.

Nəcəf başını aşağı dikdi və güclə eşidilən bir səsle dedi:

– Tikdirəcəyəm, İvan İvanoviç.

– Tez tikdirmək lazımdır, gimnaziyada bir aya yaxındır ki, dərslər başlanıb, bu müddətdə formasız oxumaq heç yerdə görünməmişdir. Mən təəccüb edirəm, biz buna necə yol vermişik.

Nəcəf, atasının yoxsul və xəstə olduğunu və buna görə paltar tikdirə bilmədiyini söyləmək istədi, lakin tez fikrindən daşındı.

Bundan ötürü onu məktəbdən tamamilə çıxara bilərdilər. Çünki gimnaziyada oxuyanların əksəriyyəti varlı uşaqları idi. Nəcəf isə uzun əziyyətdən sonra çatmış olduğu bu nemətdən olını üzmək istəmirdi. Direktor ayağa qalxdı və masanın dalından keçərək Nəcəfə yaxınlaşdı.

– Hə, get, – dedi, – beş gün sənə vaxt verirəm. Bu müddətdə tələbə gimnazist paltarını tikdirməsən, səni gimnaziyadan çıxarmalı olacağam.

Bu söz elə bil ağır bir daş kimi Nəcəfin ürəyinə çökdü. O hər cür ağır xəbər eşitməyə hazır idi, lakin məktəbdən çıxarılması xəbəri onun üçün ən dözülməz bir fəlakət idi. O, fikrli halda direktorun otağından çıxdı. Koridorda heç kəs yox idi. Zəng sinfə vurulmuşdu. Nəcəf sinfə girdi. Hesab dərsi idi. Müəllim Nəcəfi gördükdə təəccübləndi:

– Harada idin?

– İvan İvanoviçin yanında idim.

Bu zaman orta cərgədən Mərdanın səsi eşidildi:

– Xeyr, müəllim, düz demir, papağını yel aparmışdı, onu tutmağa gəlmişdi.

Sinifdəkilərin hamısı gülüşdü. Nəcəf dinməz yerinə keçib əyləşdi.

Zəng vurulduqdan sonra o, Mərdanın oturduğu partaya yaxınlaşdı. Mərdan başını öyrək skamyanın gözündən nə isə çıxarırdı. O, düzəldiyi zaman Nəcəfi yanında görən kimi özünü itirədi və qorxmuş kimi geri çəkildi.

Nəcəf:

– Sən naqqallıqdan nə vaxt əl çəkəcəksən? Əgər bunu özünə bir əyləncə etmişsənsə, bu iş sənə çox-çox baha oturacaqdır. Nə qədər gec deyil, oyunbazlıqdan əl çək! – dedi.

Sinifdə onlardan başqa heç kəs qalmamışdı. Mərdan elə bil oturduğu yerdən qalxmağa cəhd edirdi. O, yanında yoldaşları olduğu zaman Nəcəflə dalaşmaqdan həzz alırdı. Lakin, Nəcəflə üz-üzə gəldiyi vaxt susur və ondan cəhətiyyət edirdi. İndi də Nəcəf onun başı üstündə oturub cavab gözlədiyi zaman, o nə söyləyəcəyini bilmirdi.

Nəcəf bir dəqiqəyədək onun yanında durub gözlədi, lakin Mərdandan heç bir cavab ala bilmədi. Mərdan başını aşağı salıb guya çəkəməsinin bağlarını bağlamaqla məşğuldu!

Direktorun təyin etdiyi vaxt yaxınlaşırdı. Nəcəf bütün gecələri yatmır, fikirləşirdi. Onun heç kəsə ümidi gəlmirdi. İşiq gələn bir yer də yox idi. Xalası öri ona nöinki kömək etmək istəmirdi, hətta onun öz evində qalmasına belə razı deyildi. Nəcəfin yeganə təsəllisi xalası idi. Şəfqət hissləri ilə dolu olan bu qadın ağır həyat yollarında onu müşayiət edən bir چراق, bir ümid idi. Ürəyinin sırdaşı da, iztərlərinin həmdəmi də yenə o idi. Nəcəf direktorun sözlərini xalasına danışdı və beş gün vaxt təyin etdiyiini söylədi. Xalası çox fikirləşdi, ancaq ələndən nə gələ bilirdi? O, köməksiz və zavallı bir qadın idi. Afərin axşama kimi düşündü, qaş qaralarkən Nəcəfi də özü ilə götürərək qohumlarından birisinin evinə getdi. Bu ev Əmənulla adlı yaşlı bir kişinin evi idi. O, körpüdə İrandan portağal, narınc daşıyan gəmilərdə işləyirdi. Afərin onlara çatdığı zaman Əmənulla yenidən işdən gəlmişdi. Afərin nə üçün gəldiyini ötrəflə surətdə Əmənullaya danışdı. Əmənulla axırədək ona qulaq asdıqdan sonra Nəcəfdən soruşdu:

- Bala, saymaq bilirsenmi?
- Bilirəm.
- Neçəyə qədər saya bilirsen?
- Milyona qədər.

Əmənulla Afərinə tərəf döndü və ona təskinlik vermək məqsədilə başını arxayın bir tərzdə tərpətdi.

- Düzəldir, - dedi, - ona balaca bir iş taparam, dərindən sonra qopik-quruş qazanar.

Afərin səvincindən Əmənullaya necə minnətdarlıq edəcəyini bilmədi, elə bil boğazı qohorlənmişdi. Titrək bir səslə ancaq bunu deyə bildi:

- Əmənulla qardaş, gümanım ancaq səni gölir.

Afərin və Nəcəf evə döndülər. Afərin tolosırdı. İbrahim bazar-dan qayıdan vaxtı idi. O, Əmənullagilə gəldiyini İbrahimə bildirmək istəmirdi, çünki onun acığı tutar və Nəcəfi evdən qova bilirdi.

Bazar günü Nəcəf tezdən yerindən qalxdı və Əmənullagilə getdi. Əmənulla onu gözləyirdi. Nəcəfin gəldiyini gördükdə fərohlə əlini onun çiyinə qoydu.

- Hə, qarabağlı balası, vaxtında gəldin, gedək.

Hava soyuq idi. Xəzri şiddətlə əsirdi. Dəniz kənarına çatanədək Nəcəf soyuqdan gömgöy kəsilmişdi. Sahil boyu uzanan küçədə

həddi-hesabı olmayan dükən var idi. Bu dükənlərdə gəmilərlə Mazandaran və Gilandan gətirilən iri və dadlı portağallar, yumşaq həsirlər və müxtəlif zənbillər satılırdı. Bozi dükənlərin qabağında taxta yeşillərdə əkilmiş və budaqları sarı limonlardan az qala sınımağa gələn limon ağacları düzülmüşdü. Onlar sahilboyu salınmış dükənlərin qabağında keçərək, İçərişəhərə burulan bir döngəyə girdilər. Buradakı dükənlərin hamısında portağal, narınc və limon satılırdı. Əmənulla dükənlərin birisinin aynabənd qapısını açıb içəri girdi. Qapının lap ağzında qoyulmuş alçaq masa dalında şişman, doyurucu saqqallı, öynədə qara mahuddan arxalıq olan bir kişi oturmuşdu. O, qolayın çubuğunu ağzında tutub sümürürdü. Dükəndə hər şeydən qabaq nəzəri cəlb edən kişinin başı üzərində divardan asılı olan çirkli kordonda pis xətlə yazılmış "Nisəyə moqul"¹ sözləri idi. Əmənulla salamladı. Kişi isə heç etinə etmədi. Nəcəf Əmənullanın kişiyə qarşı mülayim davranışından, onun dükən sahibi olduğunu başa düşdü.

- Hacı, yeşilləri saymaq üçün bu uşağı gətirdim, təmiz və düz uşaqdır, öyrəliklə arası yoxdur.

Hacı qolayın çubuğunu ağzından çıxarmadan, diqqətlə Nəcəfi süzdü və başını tərpətdi. Bu, razılıq əlaməti idi. Əmənulla və Nəcəf dükəndən çıxıb körpüyə tərəf gətdilər.

Körpüdə çoxlu adam var idi. Həmbəllər, körpüyə yenidən almış gəmilərin yüklərini bayıra daşıyırdılar. Əmənulla və Nəcəf körpünün lap qurtaracağında suların üzərində cəmalca yığılən bir gəmiyə yaxınlaşdılar. Körpüdən gəmiyə atılmış ensiz bir pilləkənə qalxıb gəmiyə girdilər. Burada çoxlu adam var idi. Əmənulla tez-tez qədəm saxlayıb onlarla danışdı. Nəhayət, onlar yenə ensiz bir pilləkənə gəminin anbarına endilər. Bura əlaqədarlıq bir yer idi. Həslə lampanın işığında bir nəfər adam işləyirdi. Anbarda çoxlu yeşik var idi. Yeşiklərin arasında döşəməyə tökülmiş portağal və narınc qalıqlarından xoş bir qoxu ətrafa yayılırdı. Əmənulla yeşiklərdən birisinin üzərində oturmuş arıq və cəynəklili cəvana müraciət etdi:

- Ağə Muxtar, Hacı ilə danışdım ki, bu oğlan səni kömək etsin, kasıb oğlandır, qopik-quruş qazanar.

Cəvan oğlan ələndəki dəfərqəyənə nə isə qeyd edo-edo Nəcəfə tərəf dönrək:

¹ "Nisəyə verilir" (farsca).

– Savadın varmı? – deyər soruşdu.

Nəcəf cəsarətlə cavab verdi:

– Vardır.

– Yaxşı, sabah saat 3-də gəl, gəmi gələn kimi işə başlarsan.

Əmənulla əylilib yerdən yarıçürümüş bir portağal götürüb Nəcəfə uzatdı:

– Al, – dedi, – Ənzeli portağalıdır. Qarabağda belə şey tapılmaz.

Nəcəf portağalı aldı. Əmənulla yenə Ağ Muxtarla müraciət etdi:

– Ağ Muxtar, istəyirsən indi sənin yanında qalsın, işə bələd olsun. Sabahdan isə özü təkbəşinə hesab aparar.

Ağ Muxtar razılıq verdi və Nəcəf axşamədək onun yanında qalıb görəcəyi işə bələd oldu.

Üçüncü gün idi ki, Nəcəf gimnaziyadan çıxan kimi körpüyə gedirdi. İvan İvanoviçin təyin etdiyi vaxta da çox az qalırdı. Nəcəf bu bərədə Ağ Muxtarla danışmaq istədi. Onu buna həvəsləndirən və cürətləndirən bu üç gün içərisində Ağ Muxtardan gördüyü mehribanlıqdı. Ağ Muxtar onda çox bir təsir buraxmışdı. O, mülayim, xoşasiyyət və əliəqiq bir cavan idi. O hər gün işdən sonra 5-10 portağal ayırıb Nəcəfə verərdi. “Apar”, – deyirdi, – bununla Hacınn dövlətinə heç bir zərər gəlməz. Bir də, yeməyənin malını yeyərlər – demişlər”. Nəcəf isə portağalları çəkini-çəkini güllü yaylığına bağlar və bir tərəfə qoyardı. Ağ Muxtar Nəcəfin gimnaziyada oxuduğunu da bilirdi. Nəcəf, Ağ Muxtarın bütün bu hərəkətlərini öz uşaq zəkası ilə dorindən təhlil edib, nəhayət, qəti bir qərar gəlirdi: “Hər şeyi Ağ Muxtarla açıb demək lazımdır, o mənim köməyimə çatar”. Bu qərarla körpünün anbarına endiyi zaman Ağ Muxtarı orada görmədi. İşin axırında, Ağ Muxtarın Hacı tərəfindən işdən qovulduğunu öyrəndi.

Ertesi gün körpüyə gələrkən Əmənullaya rast gəldi. O, Nəcəfi görəndə dedi: “Nəcəf Hacınnı zorla razı salmışam, donluğunu qabaqcadan sənə verəcəkdir. İndi dükana get, pulunu al”. Bu söz Nəcəfi sevindirdi. Tez dükana gəldi və yenə birinci dəfə gördüyü kimi uzun qəlyanını xoruldan və çiyinə sarı, Xorasan kürkü salıb oturmuş Hacı, əlini daxıla apardı və oradan toza bir kağız pul çıxarıb verdi. Sonra Nəcəfin adını soruşub uzun dəftərcüyə qeyd etdi.

Haman gün xalasının xahişi ilə Əmənulla bəzzaz bazarından ucuz bir mahud alıb getirdi.

Tanış bir dərsi iki günə mahuddan Nəcəf üçün qəşəng bir paltar tiki. Xalası isə öz hesabına Nəcəfə gimnazist furajkası aldırtdı.

Gimnaziya direktoru İvan İvanoviçin təyin etdiyi beşinci gün Nəcəf gimnazist paltarında məktəbə gəldi.

Dərsin başlanmasına hələ çox qalmışdı. Koridorda sakitlikdi.

Yalnız iki gimnazist koridorun geniş pəncərəsi qarşısında duraraq söhbət edirdilər. Nəcəf öz sinifinə girdi. Heç kəs yox idi. Bir azdan sonra onunla bir skamyada oturan yoldaşı Əhməd gəldi. Onlar coğrafiya dərslərini təkrar etməyə başladılar. Çox çəkmədi ki, sinif gimnazistlərlə doldu.

Həmi diqqətlə Nəcəfə baxırdı. Gimnazist paltarı ona çox yaxşı yaraşırdı. Zəng vuruldu. Gimnazistlər yerlərində oturdular. Nəcəfin sağ tərəfindəki skamyada Mərdanın yeri boş idi. Coğrafiya müəllimi də dərsə başlayan kimi onun soruşdu. Bununla ikinci dəfə idi ki, Mərdan coğrafiya dərsinə gəlmirdi. Müəllim keçmiş dərsi soruşurdu. Bütün gimnazistlər coğrafiya müəllimindən gileylənirdilər. Çox tələbkər idi. O ancaq tək-tək hallarda gimnazistlərə yüksək qiymət verərdi. Bu gün də üç nəfər gimnazistdən ancaq Nəcəf dərsi yaxşı danışırdı. Məktəbə qəbul olunarkən coğrafiyadan o qədər də yaxşı bilməyən Nəcəfin cavabına müəllim heyrat etdi. Onun qəribə bir adətli var idi, heç kəsə dərsi axıradək danışmağa imkan vermirdi, bir-birinin ardınca verdiyi suallarla sağırın səhəbtini kəsir və onun elə bil bütün biliyini yoxlamaq istəyirdi. İndi də Nəcəf mövzunu danışb qurtardıqdan sonra müəllim ona suallar verməyə başladı. Bu sualların bezi hətta birinci sinif proqramına aid idi. Lakin Nəcəf sualların hamısını yaxşı cavab verdi. Müəllim həmin günün qarşısında sinif jurnalında ona “5” qiymət yazdı.

Həminin gözü Nəcəfdə idi. Ona həssəd edənlər də vardı.

Coğrafiya müəllimi sinifdən çıxmışdı. Gimnazistlərin eksəriyyəti isə hələ sinifdə idi. Birdən açıq qalmış qapıdan coğrafiya müəlliminin qəzəbli səsi eşidildi. O kimo isə yüksəkdən acıqlanırdı. Gimnazistlər qapıya tərəf cümləndilər, onlar koridorda dövrə vurub durmuşdular. Lap ortada isə Mərdan əlində çantası dayanmışdı. Müəllim ona hirsələndikcə o, başını aşağı salıb susurdu. Müəllim deyirdi: “Əgər bir də coğrafiya dərslərində olmasan, direktora məlumat verəcəyəm. Get, hazırlaş, gələn dərs birinci sonda soruşacağam”.

Mərdan pörmüş halda şifə girdi. Gimnazistlərdən birisi ona yaxınlaşıb dedi: "Ancaq yaman yerdə yaxaladı ha!" Mərdan başını qaldırıb ona acıqlı bir nəzər saldı və nə isə demək istəyirdi ki, birdən təzə paltar geymiş Nəcəfi gördü və üzünü yana çevirdi. Həmişə Nəcəfə istehza ilə baxan Mərdan indi onu gördükdə, elə bil, utamır və xəcalət çəkirdi.

Nəcəf yenə də hər gün dərsdən sonra körpüyə gedirdi. Təzə geydiyi gimnazist paltarı ilə indi körpüdə hamıdan seçilirdi. Körpünün girişində dəstə ilə toplaşan dilənçi uşaqlar birinci gün Nəcəfi gimnazist paltarında gördükdə bərkən gülsüdürlər. Nəcəf isə onlara etina etmədən düz keçib getdi. Sonralar dilənçi uşaqlar Nəcəfə alışdılar.

Ağa Muxtarın yerinə Vasili adlı cavan bir rus təyin edilmişdi. O, Azərbaycan dilini də yaxşı bilirdi. Əvvəllər Vasili öz qalın saçları, gözündəki dəmir haşiyəli cənəyi ilə Nəcəfə yaxşı təsir buraxmamışdı. Nədənə Nəcəfə elə gəlirdi ki, belə adamlar çox zaman qəzəbli və bədaxsiyyət olurlar. Lakin günlər keçdikcə, Nəcəf Vasili ilə yaxından tanış oldu və o öz fikrində yanlışlığını başa düşdü. Vasili körpüdə hamı ilə mehribancasına dolanırdı. Hamı onun xatirini istəyirdi, sakit və söhbətçil adam idi.

Gəmi gecikən zamanlarda işçilər körpüdəki talvarın altına toplaşdılar. Talvar bərk soyuq olurdu. Xüsusilə xəzri əsəkdə talvarda durnaqlıq olmurdu. Belə hallarda Vasili gözəl hekayə və nağıllar danışardı. İşçilər də bir-birinə sıxılıb ona qulaq asardılar. Vasili köhnəlmiş və bir neçə yerdən yamağı olan xaki rəngli paltosunun boynunu qaldırıb və əllərini onun uzun qolları içərisində gizlədərək tomləklə danışardı. Onun nağılları çox şirin və cazibəli idi. Hamı onu böyük maraqla dinlərdi. Bəzən elə olurdu ki, körpüyə yan almış gəminin sosisi belə onun Vasilinin nağıllarındakı gözəl, xeyirxah insanlardan, xəyalı bolluq aləmindən ayıra bilmirdi.

Vasilinin yanında həmişə kitab olurdu. Nəhar vaxtı bir də görürdün ki, özünü bir tərəfə çəkib kitab oxuyur. Bu zaman o, elə bil, ətrafında olanları nə görür və nə də eşidirdi. O hər bir boş dəqiqəsini belə kitab oxumaqla keçirirdi. Onun həyatda sevdiyi bir şey vardısa, o da kitab idi. Aldığı qəpik-quruş maaş da elə buna gedirdi. Nəcəf Vasilidə kitabla olan bu ehtirasa heyran qalmışdı. Bir dəfə ondan soruşdu:

– Vasili, bu qədər kitab oxumaq nəyə lazımdır?

Vasilinin bu suala nə cavab verəcəyini Nəcəf əvvəldən bilirdi. Kitablar Vasilinin çöreyi, həyatı idi. Lakin o, kitablar haqqında bəlkə daha xeyirli məlumat almaq üçün bu sualı verməmişdi.

Vasili köksünü dərinlən ötürdü:

– Eh, – dedi, – yaşamağı öyrənmək lazımdır. Bizim gördüyümüz bu həyat ancaq səfalət bataqlığıdır. Əsil həyat kitablardadır. Kitab adama hər şeyi öyrədir, bəzən də ancaq onunla təsəlli tapırsan.

Vasilinin sözləri Nəcəfi elə bil yuxudan ayılmışdı. Bu sözlər Nəcəfin kitabla olan şəfqət və həvəsini qat-qat artırdı. O şəxsən Vasilinin oxuduğu kitablarla daha artıq maraqlanmağa başladı. O da Vasilini özünə bu qədər cəzb edən kitablardakı mənanı və həqiqəti öyrənmək istəyirdi. Bir dəfə oxuduğu kitablardan birisini ona verməyi Vasilidən xahiş etdi. Vasili ciblərindən üç kitab çıxarıb onlardan ən nəziyini seçib Nəcəfə verdi.

– Al, – dedi, – sənin üçün bu yaxşıdır. Bu kitabda hər şeyi görə-cəkson.

Nəcəf kitabı alıb üstünə baxdı. V. Qoqolun "Şinel" adlı əsəri idi. O, kitabı üç gündə oxuyub qurtardı. Əsərin qəhrəmanı Akaki Akakiyeviçin qəmgin həyatı Nəcəfi çox düşündürdü. Onun, soyuq qış gecələrindən birisində heç kəsin xəbəri olmadan ölməsi Nəcəfin həssas qolbini kövrəldi. Nəcəf kitabı qayıtarəkən Vasili ona dedi:

– Ho, gördünmü, insanlar nə cür çətin yaşayırlar, həyat nə qədər əziyyətli və ağırdır. Elə biz hamımız da Akaki Akakiyeviçik.

Nəcəf Vasilidən başqa kitablar da alıb oxuyurdu. Bu kitablar içərisində onun daha çox xoşuna gələn Ostrovskinin "Tufan" əsəri idi. Bu əsərdə də insanlar düşükləri ağır mühit içərisində yarıq quş kimi çırpınırdılar. Həyat onları boğurdu. Onların xoş arzuları ürək-lərində dəş bağlanmışdı və bu xoş arzular qaralıq həyat yollarında onlara işıq saçmaqdan da aciz idi. Xüsusilə Katerina Nəcəfin xoşuna gəlmişdi. Ona elə gəlirdi ki, Katerina bir qədər onun xalasına da oxşayır. Axı xalası da Katerina kimi ağır mühitin qurbanı olmuşdu. Hec kəs onun qolbindəki arzu və istəkləri başa düşmürdü. Katerina-nın özünü Volqaya atması xeyli müddət həqiqi bir hadisə kimi Nəcəfin gözləri qarşısında canlanıb durdu. Əsəri oxuduqdan sonra, Nəcəfin xalasına olan məhəbbəti daha da artdı.

– Yazıq xalam, – deyirdi, – sən də Katerina kimi məhkumsan.

Kitablar Nəcəfi özünə o qədər cəlb etmişdi ki, o, dərəcəsi tonəf-füslərində də onlardan ol çəko bilmirdi. Vasilidən təzə bir kitab aldığı zamanlarda o, zəng vurulan kimi hamıdan qabaq sinifdən çıxır

və koridorun lap qurtaracağında məktəb həyatına açılan pəncərənin qabağına gəlirdi. Bura adətən sakitlik olardı. Çünki koridorun qurtaracağı olduğu üçün tonofüs zamanı gimnazistlərdən heç kəs buraya gəlib çıxmazdı. Nəcəf də əsudəliklə kitabını oxuyardı.

Sınıf yoldaşları da Nəcəfin hər gün qoribə kitabları oxuduğunu bildirdilər. Lakin onun bu kitabları haradan və nə cür olo keçirdiyini heç kəs bilmirdi.

Bir gün sınıf yoldaşlarından kim isə məktəbin direktoru İvan İvanoviçə Nəcəfin guya yaramaz kitabları oxuduğunu xəbər vermişdi. İvan İvanoviç də haman gün dərslər ortasında qəzəbli halda sinfə girdi. Dərs keçən rus dili müəllimi özü tez ayağa qalxmaqla, gimnazistlərin də qalxmasına işarə etdi. İvan İvanoviç isə gimnazistlərin oturmalarına icazə verdikdən sonra qabaq cərgədəki skamyanın yanında durdu və eynəyinin altından sinfi diqqətlə nəzərdən keçirdi. Gimnazistlər mühüm bir hadisə baş verdiyini duyduqlar. Çünki, ancaq belə hallarda İvan İvanoviç dərslər ortasında sinfə girir və bir neçə dəqiqə susaraq qəzəbindən danışma bilməzdi.

Nəhayət, o, cır səsi ilə soruşdu:

– Vəzirov kimdir?

Orta cərgədə oturan Nəcəf ayağa qalxdı:

– Vəzirov mənim, cənab direktor!

– Kitablarını buraya gətir.

Nəcəf heç bir şey başa düşmədən kitablarını İvan İvanoviçin qabağında skamyanın üstünə tökdü. İvan İvanoviç əlləri oso-oso kitabları yoxladı. Axtardığını tapmadığı üçün bir az daha da qəzəbləndi.

– Sonra, daha nə kimi kitabların var? – deyə soruşdu.

Nəcəf:

– Bütün dərs kitablarını bunlardır. Başqası yoxdur, cənab İvan İvanoviç!

İvan İvanoviç başını azca dalə əydi və eynəyinin altından bəzəlmiş xırda gözləri ilə Nəcəfi hirsli süzdü.

– Dərs kitablarından əlavə sənə başqa kitablar da varmı?

Nəcəf özünü itirmədən cavab verdi:

– Var, İvan İvanoviç.

İvan İvanoviç:

– Göstər, – dedi.

Nəcəf cibindən kiçik bir kitab çıxarıb ona verdi. İvan İvanoviç kitabı Nəcəfin əlindən hirsli alıb yoxladı. Qoqulun “Revizor”

komediyası idi. İvan İvanoviç osobi bir halda kitabın vərəqlərini çevirməyə başladı.

Gimnazistlər direktorun bütün hərəkətlərini böyük diqqətlə izləyirdilər. Sinfə dərin bir sükut çökmüşdü. Rus dili müəllimi də əllərini dalına qoyaraq bir konarda durmuş və İvan İvanoviçin osobi hərəkətlərinə sakit tamaşa edirdi. İvan İvanoviç kitabı çox vərəqlədikdən sonra skamyanın üstünə atdı:

– Yəno varmı? – deyə təkrar soruşdu.

Nəcəf:

– Xeyr, daha yoxdur.

Nəcəfin ürəyi sakit idi. O bildirdi ki, məktəbə gətirdiyi kitablardan heç birisi qadağan edilmiş kitab deyildi, gimnazistlərdən kim isə direktora yalan məlumat vermişdi.

İvan İvanoviç cibindən təmiz, solıqo ilə bükülmüş güllü bir yaylıq çıxarıb alını sildi və onu qəzəbindən özışdirərək cibinə qoydu.

– Əşitdiyimo görö son gimnazistlə yaraşmayan kitabları oxuyursan və habelə onları gimnazistlərin arasında yayırsan.

Nəcəf bu xəbərin düzgün olmadığını söyləmək istədisə də direktor ona danışmağa imkan vermədi.

– Gimnazist bir dəfə bilməlidir ki, ona hər kitabı oxumağa icazə verilmir. Hər cür kitabı məktəbə gətirmək qadağandır. Gimnazist üçün müəyyən kitablar vardır, o ancaq bu kitabları da oxumalıdır.

İvan İvanoviç səsinə gətirdikə daha da ucaldırdı.

Sənə bütün gimnazistlərə axırıncı dəfə tapşırıram ki, bir daha belə şeylər eşitsəm, sinfi bağlatdıracağam.

Nəcəf başını aşağı dikib susurdu. O, yalnız bir şey fikirləşirdi: onun hər gün kitab oxuduğunu direktora kim xəbər verə bilərdi? O çox fikirləşdikdən sonra bir qərara gəldi ki, bunu Mordandan başqa heç kəs etməz. Yalnız Mordan belə işlərlə məşğul ola bilərdi. Doğrudan da belə idi.

Sinifdə yerində oturmaq hamıdan çox narahat olan Mordan idi. O, Nəcəfin kitabları içərisində İvan İvanoviçin qorxulu heç bir şey tapmamasından təvəşşə düşmüşdü. Qorxurdu ki, yalan məlumat vermək üçün İvan İvanoviç onun özünü danlayacaq və beləliklə, bütün sınıf onun xəbərci olduğunu biləcəkdə.

İvan İvanoviç sözünü qurtardı və hirsli Nəcəfə dedi:

– Keç oylə!

Mordan rahat nəfəs aldı. Demək, İvan İvanoviç sinfin qabağında onu utandırmaq istəmədi.

Nəcəf yenidən yerinə əyləşmişdi ki, zəng çalındı.

Haman gün Nəcəf məktəbdə başına gələn əhvalatı Vasilioya nəql etdi. Vasilio onu dinləyib istehza ilə gülümsündü: "Çünki bu onların xeyrinə deyildir. – dedi, – onlar kitabda özlərini görürlər, öz eyiblərini görürlər. Axı o da cinovnikdir. Kitablardan ancaq bizim kimilər qorxmaz. Buna görə də biz kitabı sevirik. Sən mənim sözümə qulaq as. Oxu, nə qədər bilirsən çox oxu. İndi bəzi şeyləri başa düşməsən də, böyüyəndən sonra başa düşərsən".

Nəcəf Vasilinin götirdiyi kitabları oxumaqda davam edirdi. Lakin İvan İvanoviçin hədəsindən sonra, onları özü ilə məktəbə apara bilmirdi. İşdən tez çıxdığı vaxtlarda xalasının səliqə ilə saxladığı kürsüyə oturur və böyük həvəslə oxuyurdu. Bəzən körpüdə işin arasında da oxumağa vaxt tapırdı.

Qış qurtarırdı. İrandan portaqal daşıyan gəmilərin arası kəsilmişdi. Buna görə də Vasilio ilə Nəcəfə elə bir gündə xəbər verdilər ki, mal gəlmədiyi üçün işdən azad olunurlar. Vasilidən ayrılmaq Nəcəfə ağır gəlirdi. Onun söylədiyi əfsanəvi nağılları, xüsusilə götirdiyi gözəl kitabları Nəcəfi özünə valeh etmişdi. Lakin çarə yox idi. Onlar istər-istəməz ayrılmalı idilər. Vasilio ondan ayrılarkən kədərlə dedi: "Eybi yoxdur, həyat yolları çox dolaşıqdır. Biz bu dolaşığı yollarda tez-tez görüşürük".

Vasilidən ayrılması Nəcəfi çox sıxdı. Sanki o bütün təsəlli və arzuların məhrum olmuşdu. Eh kitablar, kitablar! Siz ki əsil həyatsınız.

Nəcəfə o vaxtadək elə gəlirdi ki, Vasilinin kitablarından məktəbin kitabxanasında tapmaq olmaz, səliqə ilə dolablara düzülmüş təmiz cildli, bəzən heç oxunmamış olan kitablar içərisində belə kitablar haradan ola bilər? Bir də əgər belələri olmuş olsaydı, əldən-ələ gəzər, çox oxunmaqdan Vasilinin kitabları kimi yıpranmış olardı. Lakin Nəcəf məktəb kitabxanasına yaxından bələd olduğu zaman, burada hər cür kitaba rast gəlirdi. Vasilidən alıb oxumuş olduğu kitablardan da burada var idi. Ancaq fərq orasında idi ki, bu kitablar

təmiz və səliqəli qalmışdı. Lakin Vasilinin kitablarını unutmaq mümkün idi mi?..

Yox, heç zaman. Məgər həyatı o ilk dəfə Vasilinin götirdiyi kitablardan öyrənməmişdi? Yıpranmış vərəqlərdə çox oxunmaqdan silinib pozulmuş sətirələrdə gizlənməmiş mənalara onun gözünü açmış, insanları ona tanıtmışdı. Buna görə də Nəcəf bir uşaq sadəliyi ilə belə düşündürdü ki, məhz əldən-ələ gəzməmiş, köhnəlməmiş, sətirələri az qala pozulmuş kitabları insan daha böyük həvəslə oxuyur, ona qapılır.

Dərs ilinin axırı yaxınlaşdığı üçün müəllimlər Mərdanı çox sıxdırtdılar. O, bir neçə dərsdən "2" qiymət almışdı. Coğrafiya müəllimi də Mərdana axırıncı dəfə xəbərdarlıq etmişdi ki, bu biliklə 3-cü sinfə keçə bilməyəcəkdir. Mərdan qəmgin və pərişan idi. Dərs günün müddətində heç kəsə danışmır və tələffüzlərdə tok-tənha koridorda gəzirdi. Onun bu vəziyyətinə Nəcəfin ürəyi yanırdı.

Bir gün axşamdan xeyli ötmüş, Mərdanın anası Afərinin yanına gəlirdi. İbrahim evdə deyildi. Nəcəf isə lampanın zəif işığında yazı yazmaqla məşğuldu. Mərdanın anası Afərinlə xeyli danışdı. Nəcəf onların söhbətinə diqqətlə qulaq asırdı. Mərdanın anası xahiş edirdi ki, Nəcəf Mərdana kömək etsin, dərslərini bir yerdə öyrənsinlər. Afərin Mərdanın anasını axıracan dinləyib dedi:

– Arxayın ol, Nəcəf əlindən gələn köməyi edər.

Nəcəf xalasının belə cavab verəcəyini əvvəlcədən bilirdi. Axı o heç kəsi boş yola salmağa öyrəşməmişdi. Hamını razı salmaq, ələndən gələn yaxşılığı etmək onun adət idi. Afərin Nəcəfə müraciət etdi. Nəcəf xalasının həmişə ona müraciət edərkən gözəlində cəld-ələməli mərhəmət duyğusu ilə yenə üz-üzə gəlirdi. Onun bütün pak və xeyirxah duyğularına ehtiram edən Nəcəf indi də bir pərəstişkar kimi gözəlirini yerə dikdi və astadan dedi:

– Baş üstə, bacardığım köməyi edərəm.

Afərin inco bir təbəssümlə Mərdanın anasına tərəf döndü. Lakin heç bir söz demədi. Bu dilsiz hərəkəti ancaq Nəcəf başa düşdü. Afərin Nəcəfə bağladığı ümidlərin sağdığı rayihələrdən sərbəst olmuşdu.

Ertesi gün səhər Nəcəf məktəb pilləkənlərini qalxarkən Mərdana rast gəlirdi. Mərdan salam vermədən, onun yanından ötürüb aşağı enmək istəyirdi ki, Nəcəf onu saxladı:

– Düən anan bizi gölmüşdi, – dedi.

Mərdan başını aşağı dikib cavab vermədi.

Nəcəf:

– Eybi yoxdur, – dedi. – Mən sonin etdiklərinin hamısını ürəyimdən silib atıram, hətta oxuduğum kitablar haqqında sonin direktora xəbər verməyini də bağışlayıram.

Mərdan başını qaldırıb bərəlmis gözlərlə Nəcəfə baxdı və onun dediklərini inkar etmək istədi. Lakin Nəcəf ona macal vermədi:

– Nahaq yerə boynundan atmaq istəyirsən, mən hər şeydən xəbərdaram.

Mərdan pörtmüş halda yenə başını aşağı dikdi.

Nəcəf:

– Yaxşı, axşam bizə gəl, – dedi və pilləkənlərlə cəld yuxarı qalxdı.

O gündən Nəcəf Mərdanla məşğul olmağa başladı. Dərs ilinin axırına cəmi ay yarım qalmışdı. Nəcəfin böyük səyi nəticəsində Mərdan qısa müddətdə bütün dərslərdən “3” qiymətlə imtahan verib üçüncü sinfə keçdi.

Həsən bəy Məlikovun köməyi ilə Nəcəf bir ildən sonra hökumət xərcinə olaraq məktəbin pansionuna qəbul edildi. İndi Nəcəf bir sırayı xərclərdən azad olmuşdu. Həftədə bir dəfə xalasını gedib yoxlayırdı. Bütün boş vaxtlarını isə məktəbin geniş qiraətxanasında keçirirdi.

Pansionda onun Rəhim adlı yaxın bir yoldaşı var idi. Yataqxanada onların çarpayıları da yanaşı qoyulmuşdu. Bütün günü birlikdə keçirirdilər. Nəcəf bazar günləri xalasının yanına gedəndə də Rəhim ilə bərabər gedirdi. Rəhim Nəcəflə yaşlı idi. Atası Şamaxıda müəllimliklə məşğuldu. Evdən tez-tez məktub alırdı. Hər iki aydan bir evdən aldığı kiçik sovgatı Nəcəflə bərabər bölüşdürürdü.

Onlar axşamdan xeyli ötmüşə qədər yerlərində uzanaraq kitab oxuyurdular. Yataqxana növbətçisi qoca Mərtic onların ildən zara gəlmişdi. “Yenə oxuyursunuz, bəli, bu qədər oxumağın zərəri var?” – deyərək hər dəfə narazılıqla deyir və çırağı keçirirdi.

Bir gün dərslərdən sonra Nəcəf və Rəhim şəhər bağına gəzintiyyə çıxmışdılar. Payız fəslı idi. Ağaclar yarpaqlarını tökmüşdülər. Bağın xiyabanına düşənmiş sarı yarpaqlar Nəcəf və Rəhimin ayaqları altında

xışıldayırdı. Ağacların dibindən rütubət qoxusu qalxırdı. Onlar xeyli müddət gezipdikdən sonra, bağın ağ daşdan tikilmiş geniş qapısından küçəyə çıxdılar. Onlar qapıdan azca aralanmışdılar ki, bir səs eşidildi:

– Nəcəf!

Geriye baxdılar. Qapı ağzında durub əlində bir yığın köhnə kitab tutmuş saqqallı rusdan başqa küçədə heç kəs yox idi. Onlar təkrar yollarına davam etmək istəyirdilər ki, səs yenə eşidildi.

– Nəcəf, mənı tanımadım?

Onları çağırən saqqallı rus idi. Nəcəf və Rəhim onun yanına gəldilər. Nəcəf diqqətlə baxdı. O isə sakit durub gülümseyirdi. Nəcəf bərkdən “Vasili” deyə qışqırdı.

Vasili başını buladı:

– Eh, – dedi, – tanımadım, mən isə dərhal tanıdım.

Nəcəfin sevincinin həddi yoxdu. Elo bil on yaxın istəklı adamına rast gəlmişdi.

– Vasili, qocalmışsan, – dedi, – ona görə tanımadım, az müddətdə də adam bu qədər dəyişərmı?

Vasili başına gələn əhvalatı danışdı. O, üç aya qədər xəstə olmuşdu; başına çox bəlalər gəlmiş, günlərlə ac və susuz qalmışdı. Nəcəf ona qulaq asdıqca, içərisində ömələ gələn bir ağrı onu üzürdü. Vasili pis günlərində də kitabdan əl çəkməmişdi. Ağır həyat yollarında kitablar hər saat, hər dəqiqə onu müşayiət etmiş, ona təsəlli olmuşdu.

– Bunlar olmasa idi, mən bəlkə də, həyatla vidalaşacaqdım, – deyərək Vasili kədərli səsləndi, – mən ancaq onlarla tənəffüs etmişəm. Nəcəf Vasilin ölindəki kitablara baxdı.

Vərəqləri porakəndə halda olan bu köhnəlmiş kitabların çoxusu indı ona tanış idi. Bunların bəzısını hələ Vasili ilə birlikdə körpüdə işlədiyi zaman, bəzilərini isə məktəbin kitabxanasında oxumuşdu. Ancaq köhnə bir dost kimi onlarla görüşmək nə qədər fərəhli idi! Nəcəf onları nəzərdən keçirdikdə, körpüdəki günlərini xatırladı. Budur, ağır yük altında ikiqat olmuş tanış sifətlər, suyun üzərində yırğalanan türkmən gəmiləri elo bil kitabın səhifələrində təzədən canlanır, soyuq xəzri küləyinin viyılması eşidilirdi. Nəcəf kitabların içərisindən oxumamış olduğı bir pyesi seçib ayırırdı:

– Vasili, – dedi, – bu yaxşı kitabdır mı?

Vasili:

– Yaxşıdır, yaxşıdır, apar oxu, sonra qaytararsan, mən həmişə burada oluram.

Nəcəf kitabı fərəhlə qoltuğuna vurdu. O çoxdan bəri həsrət qaldığı kitablara yenə qovuşmuşdu.

Nəcəf və Rəhim Vasiliden ayrıldıqda qas qaralmışdı. Küçəyə ağ duman çökmüş, çiskin səpələyirdi.

Nəcəf və Rəhim elə o gecə Vasilinin kitablarını oxudular. Cırağı söndürdükləri zaman gecə saat 12-dən ötmüşdü.

Xeyli vaxt gözlərinə yuxu getmədi. Yoldaşlarına mane olmamaq üçün əhəstədən söhbət edirdilər. Nəcəf deyirdi: “Çox təəssüf ki, bizdə belə pyeslər yoxdur. Pyes mənə hər şeydən yaxşı gəlir, rəmlər çox uzun olur. Bəzən də insan onlara inanmır. Pyesdə isə, elə bil, hər şeyi görür və eşidirsen”.

Rəhim onun sözlərini təsdiq etdi. O, Nəcəfi dinlərkən, bəzən elə bil, öz qəlbinin səsinə eşidirdi. Onların həyata, mühitə və şeylərə olan münasibətlərində də bir eynilik və yaxınlıq var idi. Gimnaziya müəllimləri haqqında onların tez-tez söhbətləri olardı. Bir müəllim haqqında danışarkən axırda hər ikisi cəmiyyətə gəlib çıxardı. Məsələn, gimnaziyanın təbiət müəllimi Həsən bəy Məlikov hər ikisi üçün müqəddəs və nəcib bir şəxsiyyət idi. Onun xeyirxah niyyətləri, xalqın səadətli yolundakı fədakar səy hər iki gəncin ürəyində silinməz iz buraxmışdı. Elə bu gecə söhbət yenə Həsən bəyin üzərinə gəlib çıxdı. Nəcəf köksünü dəridən ötürüb dedi:

– Mən yazıçı olmağa çalışacağam, məhz belə adamları xalqa tanıtdırmaq üçün yazıçı olacağam. Vasilinin kitablarındakı xeyirxah adamları görərkən, öz-özümə deyirəm, məgər bizdə belə adamlar azdır? Əlbəttə yox, amma onları heç kəs tanımır. Çünki onları tanıdıran adam yoxdur. Belə halda isə onlara heç kəs qiymət vermir.

Rəhim:

– Elədir, elədir, – dedi, – amma bu işə çoxlu səy və zəhmət lazımdır.

Nəcəf:

– Əlbəttə, elədir, – dedi. – Bizi daha çətin və ağır günlər gözləyir, amma biz hər cür əziyyətə tab gətirməliyik.

Onlar qaranlıq otaqda gecədən xeyli ötənədək söhbət etdilər.

Fayton axırını gödiyi dönürdü. Atlar lap təqətdən düşmüşdü. İrəlində qırmızı kirəmit damlı ağ evlər artıq görünməyə başlamışdı. Qalaya¹ on beş dəqiqəlik yol qalırdı. Yol qısaldıqca, Nəcəfin ürəyi quş kimi çırpınırdı, səbrli tükənirdi. O, iki il idi ki, Şuşadan, doğma evlərindən çıxmışdı. Bu müddətdə evlərindən tez-tez məktub alırdısa da, daxilən rahat ola bilmirdi. Elə bil evlərində nə isə bir bədbəxtlik üz vermişdi, lakin ondan gizlədirdilər. O hər şeydən çox xəstə atasından nigarən idi. Bəlkə də onun başına bir şey gəlmişdir. Bunları fikirləşdikcə, Nəcəfin qəlbi sıxılırdı, evə tez çatmaq istəyirdi. Atlar isə elə bil onun arzusu əleyhinə olaraq, sürətlərini daha da azaldırdılar.

Budur, onlar tamamilə durdular. Faytonçu qamçını saqqıldatdı, atlar isə yerindən tərpənmirdilər. Qəzəblənən faytonçu yerə endi və hər iki atın cilovundan möhkəm yapışaraq, qıclarına bir-birinin dəlincə üç qamçı endirdi. Atlar irəliyə tərəf dartıldı, fayton yerindən tərpəndi. Faytonçu isə atların yanı ilə bir qədər piyada gətdikdən sonra, təkrar faytona atıldı. Gün batmaq üzrə idi. O indi çox aşağıda qalmış yamaclardan son şüalarını toplayaraq, qan rənginə bulaşmış mavi pərdələr daldıqda qorq olurdu. Günəş gözədən itincə Qala tərəfdən sərin bir meşə ösməyə başladı. Biçilmiş ot qoxusu havanı doldurdu.

Fayton şəhərə girdiyi zaman şəhər qarışmışdı. Çayçı dükanlarının qabağından asılmış cıraqların bozisi yandırılmışdı. Şuşa! İki il tozlu, külüklü Bakıda özünə həsrət qaldığı doğma şəhər, Nəcəfi axşamın xoş, sərin mehi ilə qarşılayırdı. O, faytondan yerə düşdü və dərindən nəfəs aldı. Sinesini saş, day havası ilə qabardı. Küçələrdə qələbəlik idi. Bu il görünür yaylağa gələn çox idi. Nəcəf Xanqızı bulağının yanından dik yuxarı qalxdı. Adam boyu hündürükdə böyürkən kolları bitmiş dar çığıra yoxuşu qalxıb, susuz çəsməyə çatdıqda ayaq saxladı. Buradan evləri aydın görünürdü, onun hündür taxta-püştü, övvelki kimi öz heybətli görünüşü ilə irəlində qaralırdı. Aynabənddə lampa yandırılmışdı. Nəcəf artıq dura bilmədi. Sürətlə yoluna davam etdi. Evlərinə çatdıqda həyat qapısını açıq gördü. Taxta pilləkənləri ürək döyüntüsü ilə qalxıb aynabəndə girdiyi zaman, heç kəsi görmədi. Evə kədərlə bir sükut çökmüşdü. Cıraqların sürətlərini

¹ Şuşa şəhərinin osil adı Şuşa qalasidir. Xalq arasında şəhərə adətən “Qala” deyirlər.

qırağında tüstülənirdi. Otağa girdikdə atasını gördü. Yənə də yorğan-döşəkdə idi. Hövlnak hissələrini, elə bil, sərin bir meşə oxşadı, ürəyi sakitləşdi, demək, atası sağ-salamat idi. Atası işığın qabağını kəsən bu adamın kim olduğunu bilmək üçün əlini gözünün üstünə qoyub baxdı, lakin heç bir şey görə bilmədi. Nəcəf özünü saxlaya bilmədi:

– Ata, mənəm, Nəcəfəm! – dedi.

Atası yerindən qalxmağa təşəbbüs etdi, lakin bacarmadı.

– Nəcəf, oğlum! – deyə səsi titədi.

Nəcəf atasının yanına gedib onu qucaqladı. Alnından, üzündən öpdü. Atası Nəcəfin başını iki ovucu arasına alıb diqqətlə baxdı, heç bir söz deyə bilmədi. Boğazı qəhərlənmişdi. Göz yaşı ixtiyarsız olaraq töküldü. İki il ərzində Nəcəf çox dəyişmişdi, boy atmış, cılız bədəni qana-cana gəlmişdi, danışığına da bir qorubəlik hiss olunurdu.

Nəcəf anasını soruşdu.

Atası:

– Qonşu üçün çörək yapır, – dedi, – bu saat gələr. Eh, oğul, bizim işimiz tək Allaha qalıbdır, elə sən gedəndən şil-zəliləm, ayaqlarımı tərpədə bilmirəm, yataqda düşüb qalmışam, yənə yaxşıdır, anan varmış, yoxsa günlərlə qapımız bağlı qalardı.

Atası çox zəifləşmişdi. Nəcəfə elə gəlirdi ki, iki il müddətində atası on yaş qocalmışdır. Onun saçları tamam ağarmış, hətta həmişə şəvə kimi qara olan bıqlarına da indi dən düşmüşdü.

Nəcəf anası gələndə paltarını soyunub, toz basmış üzünü, əllərini yudu. Sonra atasının yanında oyləşib səbirsizliklə anasının yolunu gözlədi. Anasının gəlməsi uzun çəkmədi. Onun taxta başmaqları pilləkənlərdə eşidilərkən, Nəcəf özünü aynabəndə saldı və qapının ağzında onun boynuna sarıldı. Arvad sevincindən özünü itirdi və əlindəki güvəci salıb sındırdı: “Oğul, – dedi, – yoluna qurban olum nə vaxt gəldin ki, mən canı çıxmış bilmədim”.

Nəcəf anasının ötəyindən yapışb onu içəri dartdı. O isə ötəyini üzünə tutub ağlayırdı:

– Bəsdir, kifayətdir, ana, ağlama, – deyə Nəcəf ona təsəlli verir və ağarmış saçlarını oxşayırdı. Anası gözünün yaşını silib, Nəcəfi təkrar bağrına basdı, onu düz kimi yalamağa başladı. Xəstə atası da ana və balanın bu görüşünə baxır, baxdıqca sevinirdi.

Gecədən xeyli ötmüşdü. Nəcəfgilin çırağı hələ də yanırdı. Anası süfrəyə təzə isti çörək, metal pendiri qoymuşdu. Nəcəf iştaha ilə yeyir və Bakıda keçirdiyi ağır günlərindən, Aferin xalasının ona etdiyi

yaxşılıqlardan uzun-uzadı danışdı. Ata və ana isə gözlərini evlərinin neməti olan Nəcəfə həsrətlə dikərək, onun söhbətinə böyük maraqla qulaq asırdılar.

Gecədən xeyli keçdiyi və yorğun olduğu üçün Nəcəfin gözləri qeyri-ixtiyarı örtülməyə başladı. Anası onun üçün aynabəndə yer saldı. Nəcəf sərin havada yorğanı üstünə çəkərək uzandı... Ay Şuşanın üstündə bədriənmiş halda durmuşdu. Onun süd kimi ağ şüaları şəhərin küçələrini, evlərini... nura qorq eləmişdi. Qala yatmışdı. Həyətlərdə itləri hürüşürdülər. Min bir gecə nağılları kimi, əfsanəvi görünən bu gecədə Nəcəf özünü ən xoşbəxt hesab edirdi. O, doğma evlərində idi, anasının şəfqət hissələri ilə isinirdi.

Nəcəfin gəldiyini məhəllədə hamıdan qabaq, qonşuları Muradın oğlu Əliqulu xəbər tutmuşdu. Nəcəf səhər yerindən qalxarkən həyətdə, uçq hasarın üstündə bir nəfərin oturduğunu gördü. Bu, Əliqulu idi. Onun əynində rəngi solmuş güllü parçadan köynək var idi. Ayağı yalın idi. Göy şalvarı dizləri bərabərində cırlmış və dizləri bayıra çıxmışdı. O, Nəcəfi görərkən kimi gülümsədi. Nəcəf onu yuxarı çağırdı, Əliqulu boyun qaçırdı: “Burada sənə gözəliyəm”, – dedi və armud ağacının altında, göy otların üstündə uzandı. Nəcəf nahar edib aşağı endikdə, Əliqulu yerindən sıçrayıb onu qabaqladı və əlini möhkəm sıxdı, sonra onlar möhkəm qucaqlaşdılar, ancaq öpüşmədilər.

Əliqulu Nəcəfin ən yaxın yoldaşlarından idi. Onlar hələ kiçik yaşlarından dostlaşmış, bir yerdə böyümüşdülər. Onların həyətlərini alçaq daş bir hasar ikiyə bölmüşdü. Bu hasarın bir tərəfi tamamilə uçulmuşdu. Bura uşaqlar üçün daimi oyləncə yeri idi. Səhər gün çıxandan, gün batanaq uşaqlar uçulmuş hasarın daşları arasında oynar, ev tikər, palçıqdan oyuncaq düzəldirdilər. Əliqulu sakit və dinc idi. O çox az danışdı. O, küçə və yaxud bazarla gedərkən, başını aşağı diker və həmişə fikirli görünürdü. Yoldaşları onu bu hərəkətdən ötür “dəli Əliqulu” deyə çağırardılar. Əliqulunun həddindən artıq ıri, qara gözləri var idi. Əliqulunun atası yoxsul bir kişi idi. Ömrünün 40 ildən çoxunu bənalıqla keçirmişdi. Şəhərdə elə bir ev tapmaq olmazdı ki, onun üstündə Murad kişinin oğlu gəzməmiş olsun. O, səhərdən axşamaqədək yorulmaq bilmədən işlər və

öhdəsində olan böyük ailəni bir qarın ac, bir qarın tox dolandırardı. Onun iki böyük oğlu lap kiçik yaşlarında ikən ölmüşdü, indi ailədə Əliqulu böyük oğul hesab olunurdu. Bir il bundan qabaq Murad kişi rəhmətə getdiyi üçün, ailənin bütün ağırlığı Əliqulunun üstünə düşmüşdü. Yaxın qohumlarından birisi onu... bəzzaz¹ yanında xidmətə düzəltmişdi.

Bəzzazın verdiyi qəpik-quruşla böyük ailə çətinliklə dolanırdı. Evin bütün şeylərini satıb-sovmuşdular. Nəcəf Əliqulunun gözlərinə baxarkən, orada əvvəlki uşaq qayğısızlığından heç bir əsər görmədi. Onun üzünə elə bil qayğı və kədər tozu qonmuşdu. Gözlərində yorğunluq və üzüntü var idi.

– Sənin gəlməyini, dünyanın kiçik qardaşım mənə xəbər verdi, – deyər Əliqulu əlini Nəcəfin çiyinə qoyub sözə başladı. – Dünən axşam gələrkən səni görmüşdür. Bu gün bəkarə, dükən-bazar bağıdır. Ona görə səhər tezdən səni görməyə gəldim.

Onlar armud ağacının şaxəli kölgəsində oturub, xeyli söhbət etdilər. Əliqulu danışdıqca, Nəcəf onun halına acıyırdı. Xüsusilə onun tez-tez Nəcəfin üst-başına baxıb dəridən ah çəkdiyini gördükdə, içəridən nələr çəkdiyini ürəkyağışı ilə hiss edirdi. Əliqulunun öhdəsinə böyük bir külfət düşmüşdü. Hamısı da körpə idi. Birdən-birə ürayına çökən bu ağırılıq onun nə cür davam gətirə biləcəyini Nəcəf təsəvvür edə bilmirdi.

Nəcəf Şuşada tətildə olduğu müddətdə Əliqulu ilə çox az-az görüşürdü. Çünki Əliqulu yalnız bazar günləri bekar olurdu. Bəzi vaxtlarda isə bazar günü də görünürdü. Anasının dediyinə görə, qısa taxıl todarükü görmək üçün yaxın kəndlərə gedirdi.

Bir dəfə cümə günü Nəcəf səhər tezdən bazara gedirdi. Misgər dükənlərinin qabağından keçərkən, tanış bir səs eşitdi. Geriyə baxdı. Əliqulu idi.

– İndicə sənin yanına gəlmək istəyirdim, – dedi, – gəl, gedək Cıdır düzündə bir az gözək.

Nəcəf razı oldu. Onlar Cıdır düzünə qalxdılar. Orada özlərindən başqa heç kəs yox idi. Əliqulu qayalıqlardan birisinin üstündə oturdu və aşağıda gümüş şerid kimi uzanan çayın gurultulu səsinə qulaq asırmış kimi, gözünü bir nöqtəyə dikdi.

Onlar susmuşdular. Əliqulu elə bil sifətini Nəcəfdən gizlətməyə çalışaraq, yan tərəfə baxırdı. Əliqulunun belə susub oturması Nəcəfi

təəccübləndirdi, əgər belə qaradınmöz oturub susacaqdısa, daha Nəcəfi bura çağırmanın nə mənası vardı?

Nəcəf, ürayından keçirdiyi bu dolaşq suallar içərisində əlini ahəstədən Əliqulunun çiyinə qoydu.

– Sənə nə olmuşdur? – deyər soruşdu.

Əliqulu cavab vermədi. Nəcəf əyilib onun üzünə baxdı. Gözləri yaşarmışdı. Bayaقدan bəri Əliqulunun üzünü yana çevirib oturmamasının səbəbini ancaq indi başa düşdü. Dərd ona üz vermmişdi. Lakin həmişəki kimi az danışmağı sevdiyindən, indi də dərdini ancaq göz yaşları ilə bildirirdi.

– Axı nə olmuşdur, evinizdə nə var? – deyər Nəcəf təkrar soruşdu.

– Heç bir şey... – Əliqulu sözünü tamamlaya bilmədi, boğazı qəhərləndi.

Nəcəf artıq öz sualları ilə onu narahat etmək istəmədi. O daha da kövrələ bilirdi. Hər ikisi susmuşdu. Uzaqdan baxan olsaydı, onları küsülü hesab edərdi. Əslində isə onların ürəkləri elə bu dəqiqələrdə bir-birinə daha mehriban, daha yaxın idi.

– Mən də arada sənin kimi evdən qaçmaq istədim. Dedim baş götürüb bir tərəfə gedərdəm... ancaq hara gedəydim, bəs qardaşlarımı kimin yanında qoyaydım? Onların günahı nədir?... Mən çıxıb getməydim, onlar acından qırılmazdılar?

Əliqulu danışdıqca daha da kövrəlirdi.

Göyün üzünü qara buludlar bürüməyə başladı. Qarşıda ki meşəli dağdan qopan soyuq külək əynində təkə nəzik bir köynək olan Nəcəfi üsütdü və o, evə dönmək üçün bir bəhanə axtardı.

– Deyəsən yağış tökəcəkdir?

Əliqulu göyə baxdı, qara buludlar doğrudan da qəlizləşirdi.

– Elədir, səpələyəcək, – dedi, – gedək.

Onlar evə qayıtdılar.

Yolda Əliqulu Nəcəfdən soruşdu:

– Sən yenə Bakıya qayıdacaqsanmı?

Əliqulu Nəcəfin yay tətilinə gəldiyini, payızda isə təkrar Bakıya qayıdacağını bilirdi. Buna görə də onun bu sualı nə məqsədlə verdiyini Nəcəf başa düşmüdü.

– Əlbəttə, gedəcəyəm, hələ beş il də oxumalıyam.

Əliqulu köksünü ötdürdü:

– Eh, – dedi, – sən heç olmazsa, baş götürüb gedirsən, dərslərlə başın qarışacaq, gözün görməyəcək, ürayın bulanmayacaqdır.

¹ Bəzzaz – arşın (malı) satan

Əliqulu bu sözlərlə Nəcəfgilin ailəsinə işarə edirdi, o, Nəcəfgilin də pis yaşadığını yaxşı bilirdi. Lakin Əliqulu, Nəcəfin üroyindəkiləri görə və duya bilseydi... Nəcəf uzaqda olsa da, doğma evləri, anası, xəstə atası bir dəqiqə də olsun xəyalından silinmirdi, həyat dərdi içəridən onu üzür, ümid və yaşamaq ehtirası isə onu gələcək üçün yaşadırdı.

– Eybi yoxdur, dözərik, – deyə Nəcəf Əliquluya təsəlli vermək istədi, – görünür, bizim də taleyimiz əzəldən belə yazılıb, insan bərkdə-boşda möhkəmlənəlməlidir. Nə edə bilərik. Hələlik hər şeylə razılasmalıyıq. Külfətinizin sənin üstünə düşməsindən narazısanmı? Əliqulu:

– Narazı niyə olum?! Mən olmasaydım, onların vəziyyəti daha pis olardı. Özün bilirən ki, anam xəstədir, o bu böyük külfəti heç zaman dolandıra bilməyəcəkdir.

– Elədir, hamımızın dərdi elə birdir, kasıblar bir-birinə oxşayırlar, hamı ac və paltarsızdır. Elə bil hamı bir atadan, bir anadan olubdur.

Yağış səpələməyə başlamışdı, onlar sürətlərini artırıdılar.

– Yağış da kasıbın düşmənidir, – deyə Əliqulu qaslarını çatdı, – mən hər şeydən daha çox yağışdan qorxuram, evimiz bərk damır, güclü bir yağış gəlsə, evi uçurda bilər.

Onlar evə qayıtdıqları zaman hər ikisinin köynəyi tamamilə ıslanmışdı. Əliqulu xudahafizləşib ayrıldı. O, bir neçə addım getməmişdi ki, döngədən qonşu uşaqlarından birisinin səsi eşidildi: “Dəli Əliquluya bax, yağışın altında elə bil cimbədir”. Əliqulu isə ona etina etməyib həyat qapılarında içəri girdi. Bu söz Nəcəfin üroyinə toxundu: “Nə üçün ona dəli deyirlər. Əgər onun qəlbinə belə olsaydılar, onu təhqir etməzdilər, onun dərdi bizim dərdimizdən çox böyükdür. O çox şeyləri də bizdən yaxşı başa düşür. Həyat vaxtından qabaq onu qeydkeşlik daşı ilə yüklədiyindən, üzü gülməmiş, həmişə qüssəli, fikirli olmuşdur”.

Axşamüstü bərk dolu düşdü, bir az sonra isə şiddətli yağış tökməyə başladı. Kūçədən, iri döşəmə daşlarının üstündən səli axırdı. Nəcəf aynabəndin axşam qaranlığı ilə torlanan şüşələrindən bayıra baxırdı. Göyün üzü bütöv bir pərdəyə oxşayırdı. Şuşa üzərində tez-tez şığıyan şimşək hər tərəfi ani, qorxunc bir aydınlığa qorq edir və yenə axşam qaranlığı içərisində əriyirdi. Onun dalsınca eşidilən göy gurultusu isə elə səslənirdi ki, sanki göy indicə uçulacaqdır. Şuşanın bu təbiətinə öyrənmiş olan əhali ertədən evlərinə çökəlmişdi.

Nəcəf isə Şuşa təbiətinin bu dəliliyinə uşaqlıqdan vələh idi. Xüsusilə yay aylarında yağışdan sonrakı rəngarəng göy qurşağına tamaşadan heç doymazdı.

Yağış ara vermirdi. Ertədən Əliqulunun dediği sözlər indi Nəcəfin zehnidə qorxunc bir əks-səda kimi səslənirdi: “Güclü bir yağış gəlsə, evi uçurda bilər”. Bəlkə də evləri artıq uçulmuşdur, bəs onlar necə olmuşlar, bundan sonra beş nəfər külfətlə Əliqulu necə edə-cəkdi? Harada qalacaq? Kim onlara kömək edəcək? Bu fikirlər, bir dəqiqə də olsa, Nəcəfi rahat buraxmırdı. Əgər atasığilin imkanı olsaydı, Nəcəf Əliquluya kömək etmək üçün heç bir şeyi əsirgəməzdi, lakin bu vəziyyətdə Əliquluya necə kömək edə bilərdilər? Xüsusilə Nəcəfin Bakıda olduğu iki il içərisində atası var-yoxdan çıxmışdı. Nəcəf tətillə zamanı bunun şahidi oldu. Həmişə buxarının yanında divardan asılı olan xalının yeri indi boş idi. Nənəsindən yadigar olan bu əlvan xal, atasının cavanlıq dövründən saxladığı gümüşlü yəhər satılıb, xəstə atasına xərc edilmişdi. Lakin ehtiyacım ağzı bununla bağlansaydı, dörd yarı idi, kim bilir, irəlində daha nə kimi bəlalər onları gözləyirdi. Bütün bunlar Nəcəfi düşündürür və atasına kömək etmək üçün yollar axtarmağa səvq edirdi.

Nəcəf tətildə olduğu müddətdə anasına çox kömək etdi. O, gündüzlər məşədən odun qırıb gətirir, qışa toplayır, qışa tədarük üçün anasına hər cür kömək edirdi. Axşamlar isə arımad ağacının altında fənər işığında oturub kitab oxumaqla məşğul olurdu... Günlər gəlib-keçdi. Payızın ilk günlərindən birisində Nəcəf Şuşadan ayrıldı. Səhər təzədən onunla görüşməyə gəlmiş Əliqulu Nəcəfi yola saldıqdan sonra, gözləri yaşarmış halda xeyli müddət durub onun dalsınca baxdı. Onun ümidi də, elə bil, Nəcəflə ayrılıb gedirdi.

Nəcəf Bakıya çatdığı zaman dərsöhrən başlanmasına hələ bir neçə gün qalmışdı. Lakin, məktəbin geniş koridoru hər gün gimnazistlərlə dolu olurdu. Xüsusilə təzə qəbul olunmaq üçün gələnələr daha çoxdu. İkinci gün Nəcəf müəllimlərdən də bir nəçəsini gördü. Həsən bəy isə hələ yaylaqdan qayıtmamışdı, tezliklə gələcəyini söyləyirdilər. Ertəsi günü o, doğrudan da gəlib çıxdı. Bütün gimnazistlərin sevimlisi olan Həsən bəy hamı ilə məhribancasına görüşdü. Nəcəfi gördükdə isə əlini onun çiyinə qoydu.

– Hə, tətili Şuşada necə keçirdin? – deyə soruşdu.

Nəcəf Şuşada keçirdiyi günləri ətrafı surətdə müəlliminə təsvir etməyə başladı. Atasının xəstəliyindən, anasının bütün günü işləyərək evi saxladığından və sairədən danışdıqca, Həsən bəy Nəcəfə yanaşı olaraq ağır addımlarla koridorda gəzişir və öz yetişdirməsinin söylədiklərinə diqqətlə qulaq asırdı. Onun həmişə xoş təbəssümlü sifəti ciddi bir təvri almış, qashları çatılmışdı.

Nəcəf sözünü qurtarıdıqca, Həsən bəy koridorun ortasında ayaq saxladı və hər iki əlilə Nəcəfin çiyinlərindən tutaraq dedi:

– Daha sən onlara kömək edə bilərsən. Bu ildən öz övladlıq borcunu ödəmək sənə vacibdir.

Gimmnazistlərdən birisi direktorun Həsən bəyi çağırıldığını söylədi.

– Hə, başa düşdüm, – deyə Həsən bəy ələ bil təkidlə Nəcəfdən soruşdu.

– Başa düşdüm.

Həsən bəy ayrılıb direktorun kabinetinə tərəf getdi. Nəcəf isə hələ də fikirli halda yerində durmuşdu: “Nə cür, hansı yol ilə kömək etmək?” Bu sualı verməyə Nəcəf macal tapmadı.

Aradan bir az keçməmişdi ki, Həsən bəy bir gün dərsdən sonra Nəcəfi yanına çağırdı və onun fikirləşdiyi sualına özü cavab verdi:

– Sənin üçün dərsdən sonra yüngül bir iş tapılmışdır. Qubernatorun tərcümanı Camal bəyin qızına hesabdan kömək etmək lazımdır. Hər gün iki saat onunla məşğul olarsan.

Həsən bəy Camal bəyin mənzil ünvanını yazıb Nəcəfə verdi və əlavə olaraq tapşırırdı ki, alacağı haqdan çox qismini Şuşaya, evlərinə göndərsin.

Ertəsi gün Nəcəf dərsdən sonra Camal bəyin mənzilini axtarıb tapdı. Qapını açan 11-12 yaşlarında bir qız idi. Nəcəf Camal bəyin evdə olub-olmadığını soruşdu. Qız içəri getdi və bir azdan sonra aynına xara jilet geymiş orta yaşlarında bir kişi gəldi.

– Kimi istəyirsen?

Nəcəf, Həsən bəy Məlikov tərəfindən göndərildiyini bildirdi.

Kişi:

– Aha, çox yaxşı, içəri gəl, – deyə onu xoşhallıqla qarşıladı. Bu adam Camal bəy özü idi.

Nəcəf içəri girdi. Kişi dəhlizdən iri işıqlı salona keçərək qapıda durmuş qıza:

– Qızım, budur, hesab müəllimi gəldi.

Qız Nəcəfə baxdı və qısqırdı.

Nəcəf əhəmiyyət vermədən Camal bəyin dalınca salona girdi; Camal bəy ona tanış gəlirdi. Onu ələ bil harada isə görmüşdü. O, qızının qabiliyyətli, zəkali olub, lakin hesabı pis bildiyindən danışdıqca, Nəcəf onu harada görmüş olduğunu fikirləşməklə məşğuldu. Nəhayət, tapdı. O və arvadı düz iki il qabaq onunla bir faytonda Yevlaxdan Bakıya gəlmişdilər. Camal bəy dərslər vaxtlarını təyin etdikdən sonra, Nəcəf özüni tanış verdi. Camal bəy tanıdı və çox sevindi və həm də təəccüblə:

– Çox dəyişmişən, məşallah, böyük oğlan olmusan.

Söhbət əsnasında Camal bəyin arvadı salona daxil oldu. Nəcəf onu dərhal tanıdı. Camal bəy Nəcəfi göstərərək soruşdu:

– Gövhər xanım, tanıyırsanmı?

Xanım boynundan asılı olan eynəyi gözüne qoyub diqqətlə baxdı.

Camal bəy gülümsədi və təəccüblə soruşdu:

– Gövhər xanım, sən ki adam tanımaqda başqalarından fərqlənirsən, təəccüb! Mən isə dərhal tanıdım.

Nəcəf isə susub gülümsəyirdi. Gövhər xanım eynəyi yenə də gözüne tutub diqqətlə baxdı:

– Tanıya bilmədim, de görüm kimdir?

Camal bəy:

– Yadındadırmı, iki il əvvəl Yevlaxdan gələrkən, faytonda bizimlə bərabər bir kəndli balası oturmuşdu?

– Yadındadır.

Camal bəy tez onun sözünü təsdiq etdi:

– Həmin oğlandır, – deyə sözünü bitirdi.

Gövhər xanım bir az irəli gəldi və eynəyini gözüne qoyub diqqətlə Nəcəfi başdan-ayağa qədər süzdü:

– Zolot,¹ – deyə o, birdən sevinclə səsləndi, – sumkanı qaytaran oğlan!

Camal bəy tez onun sözünü təsdiq etdi:

– Odur, odur.

Bəlaləklə, Nəcəf Camal bəyin ailəsində çox səmimiyyətlə qarşılandı. Gövhər xanım qızı Lalənin xasiyyətlərindən uzun-uzadı danışdı. Nəcəf isə yumşaq kürsünün küncündə sıxılaraq onun söhbətlərinə qulaq asır və üroyi sıxılırdı. Nəcəf arada imkan tapıb ayağa qalxdı və getməyə icazə istədi. Gövhər xanım qoymadı.

¹ Rusca “qızıl” deməkdir, mehribanlıq mənasında işlənir. Yəni “özüm, gözüm, canım-çiyirim” deməkdir.

Ondan bir az da öyləşməyi xahiş etdi və tez yan otaqdan cürbəcür şimiyat və müəbbə götürüb süfrəyə qoydu. Lələ də əlində iki stəkan çay götürüb süfrəyə qoydu. Gövhər xanım hər şeyi səliqəyə saldıqdan sonra oturdu və yenə də lüzumsuz şeylərdən söhbət etdi.

Nəcəf Camal bəygişdən çıxdığı zaman qaş qaralırdı.

İki aydan artıq idi ki, Nəcəf Camal bəyin qızı ilə məşğul olurdu. Bu müddətdə aldığı maaşını bütünlüklə Şuşaya, evlərinə göndərirdi. "Pul mənim nəyimə lazımdır, – deyirdi, – Ürək sakitliyi mənim üçün hər şeydən qiymətli".

Lələ anasının dediyi qədər də qabiliyyətli deyildi. Nəcəf onu başa salmaq üçün çox əziyyət çəkirdi, fikri həmişə öz gəlincikləri ilə idi. Lakin Nəcəfi daha çox narahat edən məşğələdən sonra Gövhər xanımın onu saxlayıb uzun-uzadı danışması idi. Yataqxanaya tələsən Nəcəf, ev sahibəsinin onu ləngitməsini gördükdə az qala hirsələnirdi. Çünki öz dərslərinə də hazırlaşmalı idi.

Həsən bəy tez-tez Nəcəfin işlərindən xəbər tuturdu. Onu gah müəllimlər otağına çağırıb, gah da geniş koridorda saxlayıb Camal bəyin qızı ilə necə məşğul olmasından xəbər tutardı. Axırda isə özü bu haqda Camal bəylə söhbət etdiyini və onun Nəcəfdən çox razı qaldığını söylədikdə, Nəcəf başını aşağı dikib susardı.

Bir gün yenə Həsən bəy Nəcəfi yanına çağırırdı. Nəcəf elə güman etdi ki, Həsən bəy yenə Camal bəyin evindəki məşğələdən soruşacaqdır. Lakin, onun düşündüyü kimi olmadı. Həsən bəy dedi:

– Deyirlər, son dram əsərləri oxumağı çox sevirsen? Doğrudurmu?

Nəcəf utanan kimi oldu:

– Doğrudur, – dedi.

Həsən bəy:

– Çox yaxşı, elə isə Azərbaycan dilində də dram əsəri oxumaq istəyirsənmi?

Nəcəf təəccüblə soruşdu:

– Məgər Azərbaycan dilində də dram əsəri varmı?

Həsən bəy gülümsədi və əlində tutduğu kitabı Nəcəfə uzatdı:

– Al, oxu, – dedi, – Azərbaycan dilindədir.

Nəcəf kitabı aldı və sevinclə bəyirə çıxdı. Kitabın adı "Təm-silat" idi. Mirzə Fətəli Axundov yazmışdı. Nəcəf və Rəhim ikisi də

birlikdə iki gün içərisində kitabın içindəki pyesləri oxudular və çox xoşlarına gətirdi. Nəcəf çoxdan bəri arzuladığı bir şeyə nail olmuşdu. Bu da Azərbaycan dilində dram əsəri görmək idi. Xüsusilə "Hacı Qara" komediyası Nəcəfin dram əsərlərinə olan həvəsini daha da artırdı və qabaqlar Rəhimlə yazıb-oxumaq arzusu haqqında söylədiyi sözləri indi daha tez-tez və həm də böyük inamla təkrar edirdi. O, çoxdan bəri bu arzusunun eşqilə yaşayırdı. Axundovun əsərləri isə onun bu həvəsini daha da artırdı. Bəzi vaxtlar, axtarımdan xəyli ötmüşə qədər oturub, yazacağı əsərlər üçün mövzu düşünməyə başladı.

Həsən bəy xəstələnmişdi. Beşinci gün idi ki, dərso gəlmirdi. Bütün gimnazistlərin sevimlisi olan Həsən bəyin yoxluğu hər addımda hiss edilirdi.

Dərstdən sonra Nəcəf və Rəhim Həsən bəyi yoxlamağa gəldilər. Həsən bəy içərişöhrəyə yaşayırdı. Onlar şəhərin dənizə qədər olan kimi qıvrılan dəngələrini dönrək Həsən bəyin yaşadığı evə çatdılar. Həsən bəy iki mərtəbli evdə yaşayırdı. Evin bayır tərəfə geniş aynabəndi var idi. Yuxarı mərtəbəyə qalxmaq üçün həyətdən keçmək lazım idi. Nəcəf və Rəhim pilləkənlərdən qalxıb aynabəndə daxil olduqda, onların qabağına orta yaşlarında bir qadın çıxdı. O, gimnazist paltarında olan bu cavanları gördükdə on üçün goldiklərini başa düşdü və heç bir söz soruşmadan onların içəri divanına girdi.

Həsən bəy pəncərələri küçüyə açılan işıqlı bir otaqda uzanmışdı. Onun başı üzərində böyük bir oks asılmışdı. Həsən bəy tələbələrini görün kimi yatağında dırsəkəndi və onlardan cəpəyiyə yaxın gəlməyi xahiş etdi. Xəstəlik onu çox zəif salmışdı. Geniş, açıq alın-dakı qırıqlar elə bil daha da dərinləşmişdi. Gözlərində bir üzüntü və yorğunluq var idi. Danışanda səsi xırıldaırdı.

Nəcəf və Rəhim iki saat qədər Həsən bəyin yanında qaldılar. Həsən bəy onlara çox şey danışdı. Nəcəf və Rəhimin çoxdan bəri ona sezdikləri nəcəbat və xeyirxahlıq indi də onun bütün söhbətlərində özünü büruzə verirdi. Həsən bəy Azərbaycan xalqının vəziyyətindən can yığılı ilə danışdı. O deyirdi:

– Biz çox geridə qalmışıq. Başqa millətlər hər sahədə böyük kəşflər, ixtiralar ediblər. Cəhəlat isə bizə inkişaf etməyi imkan verməmişdir. Xalqın səadətli uğrunda vuruşan adamlarımız çox əziyyətlərə, məhrumiyyətlərə məruz qaldılar. Bax, birisi elə O! – deyə barmağı

ilo divardan asılmış oksi göstərdi və sözlünə davam etdi, – Mirzə Fətəli Axundov, nə cür maneələrle üz-üzə gəldi. Ancaq onun mərd iradəsi hər şeyi yıxıb keçirdi.

Nəcəf divardakı əksə baxdı. O, Həsən bəyin “Mirzə Fətəli Axundov” adlandırdığı bu adamın “Hacı Qara” komediyasının müəllifi olduğunu bilib sevindi. Onun ciddi, lakin səmimi siması, mənalı gözləri var idi. Nəcəfin ürəyində istər-istəməz şəkildəki adama qarşı məhəbbət hissi yarandı. Doğrudur, onu tanımırdı, lakin təkcə Həsən bəyin o şəxs haqqında dedikləri və “Hacı Qara” komediyası kifayət idi.

Həsən bəy yatağında yanı üstə çevrildi və dərinləndirən bir ah çəkdi: – Eh, – dedi, – təkcə bir qəzetəyə icazə versəydilər. Qəzet mədəniyyətin ən vacib və təsirli vasitələrindənədir. Qəzet vasitəsilə bütün xalqla danışmaq olar...

Həsən bəyin dərdi təzələnməmişdi. O, xalqının halına acıyan, onun səadət və inkişafı üçün hər cür fədakarlığa hazır idi. Həssas və qeydkeş idi. Elm və mədəniyyətin yolunda heç bir şeyini əsirgəməzdi.

Həsən bəy bir qədər susduqdan sonra sözlünə davam etdi: – Bizim üzərimizə düşən vəzifəni şərfəli yerinə yetirəcəyik. Lakin, bu azdır. İşin ən ağır hissəsi sizin, gənclərin üzərinə düşür. Gələcəyin sahibləri sizsiniz, onu özünüz arzuladığınız kimi qurmalısınız.

Həsən bəy xeyli söhbət etdi. Nəcəf və Rəhim ondan ayrıldıqları zaman kövrək və səmimi bir səslə: “Məndən bütün uşaqlara salam yetirin!” – dedi.

Nəcəf və Rəhim bayıra çıxdılar. Lakin Həsən bəyin sözləri hələ də qulaqlarında səslənirdi. Nəcəf Həsən bəyin hər bir sözünü təhlil etdikcə, ona elə gəlirdi ki, artıq uşaqlıq sahillərindən uzaqlaşır, fırtınalı dənizlərdən keçərək başqa bir sahilə yaxınlaşır. Bu, gənclik sahilidir. Burada da onu çox şeylər gözləyir. Lakin nə olur olsun hörmətli müəllimi Həsən bəyin onun yaxın dostu və bəlkə də müəllimi Mirzə Fətəli Axundovun yolundan çıxmayacaq, onların yolunu davam etdirəcəkdir.

Qabaqdan eşən şiddətli xəzri küleyi, dinməz halda küçədə gedən bu iki gəncin üzünə çırpırdı. Fənər dirəklərindən asılmış lampaların titrək işıqları onların üzünü azca aydınladırdı. Hər ikisinin qasları çatılmışdı, onların fikri gələcəklə məşğuldu.

1947

SÜLEYMAN VƏLİYEV

(1916-1991)

Görkəmli nasir Süleyman Vəliyev Bakı yaxınlığındakı Ramana qəsəbəsində doğulmuşdur. İbtidai təhsilini Ramana, orta təhsilini Sabuncu qəsəbə məktəbində almış, 1946-1949-cu illərdə M.F.Axundov adına Pedaqoji İnstitutda oxumuşdur.

Əmək fəaliyyətinə yeniyetmə yaşlarında başlamış, orta məktəbi bitirdikdən sonra neft mədənlərində fəhləlik etmişdir. Az sonra mətbuat aləminə gələn S.Vəliyev Lənkərandakı çıxan çoxtirajlı “Neft uğrunda”, “Kommunist”, “Azərbaycan gəncləri” qəzetlərinin, “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının redaksiyalarında ədəbi işçi, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında ölkə müdafiə ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, məsləhətçi (1963-1989), C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında redaktor (1958-1963) vəzifələrində işləmişdir. İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən ədib əsir düşmüş, Almaniyə, İtaliya, Misir və başqa ölkələrdə olmuşdur. Vətənə qayıtdıqdan sonra Sibirə sürgün edilmiş, bir müddət orada yaşamışdır. Ədib 1991-ci ildə Bakıda dünyasını dəyişmişdir.

S.Vəliyev bədii yaradıcılığı XX əsrin 30-cu illərində başlamışdır. Onun “Əmanət kassası” adlı ilk hekayəsi 1932-ci ildə “Hücum” jurnalında dərc olunmuşdur. Sonralar yazıcının “Büht ağa”, “Mühəbbətli şəhər”, “Düynələr”, “Hayatın dadı”, “Daşlı bulaq” və s. roman və povestləri çapdan çıxmışdır. Ədibin bu kitabı daxil edilən “Dağlar atayında” hekayəsi onun “Səadət yollarında” kitabından (Bakı, Azər nəşr, 1957) götürülmüşdür.

DAĞLAR ƏTƏYİNDƏ

(Hekayə)

O gün boz, çılpaq çöllərə ilk dəfə ayaq basarkən qarşısından üç ceyran qaçdı. Bu ona qəribə təsir bağışladı, gülümsünüb öz-özünə dedi: “Bu ceyranlar niyə məndən qaçır, mən ki onları ovlamağa gəlməmişəm, mən başqa şeyin ovçusuyam...”

Bu uca boylu, qıvrıq, sağlamlıq gənc arımla yeri yerir, bəzən ayaq saxlayıb durur, öləndəki kiçik çökicə yer qazır, torpaq sükurundan

götürüb diqqətlə baxır, cib dəstərinə nə isə yazır, təkrar yoluna davam edirdi. O bu yerlərlə çoxdan tanışdı. Ancaq indi qarşıda ciddi məsələ durmuşdu: yerin altındakı nefti üzə çıxarmaq. Buna bütün əsaslar vardı. Geoloqları bu sahədə əla nəticələr əldə etmişdilər. Neft – bu yerlər üçün yeni və qiymətli bir tapıntı idi.

Başlanan bu mühüm işi davam etdirmək İsmayıl tapşırılmışdı. O, keçən il öz dəstəsi ilə bu yerləri bir neçə dəfə yoxlamış, təpə və çöllərin bütün xüsusiyyətləri ilə dərinlən tanış olmuşdu. Bu çöllərdə heç bir gözəl mənzərəyə, yaşıl çəmənə rast gəlməzsiniz. Xüsusilə bu ətraf əsas bir şeydən – təbiətə can verən şirin suların məhrumudur. Nə göl var, nə bulaq. Təpələrdən damcı-damcı axaraq gələn qar və yağış suları da tez yerə hopur. Yay vaxtları bəzən torpaq istidən çatlayır... Burada yalnız qoyunların yemi olan yonca və çayır kimi xırda otlar bitir. Cənuba tərəf getdikcə, bu otlar daha da seyrəkləşir, yer təbəqəsində üzə çıxan kükürlü duzlu maddələr bitkiləri inkişaf etməyə qoymur. Bu çöllər dəniz səthindən 150-200 metr hündürdədir. Ancaq buna baxmayaraq, bu yerlərin havası isti, həm də küləkli olur. Külək buraya Yevlax düzənliklərindən qum yığınları gətirir. Bu çöllərdə kəşfiyyat qəsəbəsi salınmışdır. Neft geoloqları, qazmaçı fəhlələr burada yaşayırlar. Onlar geologiyanın özünə məxsus taktika-strateji əməliyyatı və yer təbəqəsinə ediləcək həmləni də burada düşünürlər. Geoloji qəsəbə adama bu yerlərin boş qərgahını andırır. Bu çöllərdə neft axtarışı işi ilə məşğul olmaq o qədər də asan deyildir. Burada neft çıxışlarının olduğuna baxmayaraq, quyuların yerini təyin etmək çox çətindir. Bu vaxtadək qazılan quyuların verdiyi nəticələr bu yerlərdə məhsuldar çöküntülərin varlığını sübut etmişdisə də, neftin hansı dərinlikdə daha zəngin olması kifayət qədər öyrənilməmişdi. Bunu yeni qazılan kəşfiyyat buruqları həll edəcəkdi. Məsələ hələlik aydın olmadığı üçün İsmayılın qolbi indi bu sirri açmaq eşqilə çırpınırdı. O, hər şeydən əvvəl, yeni salınacaq kəşfiyyat quyularının yerini təyin etməli idi. Son dərəcə məsuliyyətli və ciddi olan bu iş geoloqu heç də qorxutmurdu. O, zəngin həyat təcürbəsinə malik idi. Bu təcürbə ona ən çətin məsələlər qarşısında dəyanətli, mübariz olmağı öyrətmişdi.

Hələ 7 yaşında ikən o, atasını itirmiş, 11-12 yaşlarında müxtəlif peşələrdə – rəngsaz, bənna şagirdi sifətilə işləyərək, anasına kömək etməyə başlamışdı. Təvazökar və çalışqan olduğuna görə təkcə ailəsi deyil, bütün qohum-əqrəbəsi ona hörmət edirdi. 1935-ci ildə Əziz-

bəyovneft Trestinin 2-ci mədəində işlərkən o, az bir zamanda özünü qabaqcıl çilingərlər sırasına çıxarmış, ümumun rəğbət və məhəbbətini qazanmışdı. O, işinin ağırlığına baxmayaraq, eyni zamanda, Azərbaycan Qızıl Bayraqlı Neft İnstitutuna daxil olmuş, oxumağa başlamışdı. İnstitutun üçüncü kursunda ikən o, Orconikidzeneft Trestinin mədənlərinin birində geoloq müavini vəzifəsini ifa edirdi. İnstitutu bitirdikdən sonra isə İsmayıl müstəqil olaraq geoloq vəzifəsində işləməyə başlamışdı.

İndi biz onu yenə də çöllərdə görürük. O, tez-tez burada olur. Öz həyatını, taleyini, gələcəyini bu çöllərlə bağlamışdır.

İrəlidəki təpənin arxasından gələn xoş, həzin bir tütək səsi geoloqun diqqətini cəlb etdi. O, təpənin başına qalxdıqda, qarşıdakı düzənlikdə böyük qoyun sürüsü və öz qara yapıncısı üzərində uzanaraq, tütək çalan bir çoban gördü. Tütəyin mələhətli, ürəkoxşayıcı səsinə diqqətini daha yaxından cəstid. Geoloq bu təpəni enib, çobana tərəf irəlilədi. Çoban orta boylu, enli küreklilik, sağlam bir kişi idi. Vüqarlı görünüşündən, cəld və şən baxışlarından onun hələ qocalığa meyil etmədiyi sezilirdi. Yurdu, evi olan bu dağ yamacları onu çox gülməz saxlamışdı. O indi təpəni enən bu gənc adamı gördükdə, yoxlayıcı nəzərlərlə ona baxıb düşündü: "Görəsən bu kimdir? Günün günorta vaxtı niyə buralarda gəzir? Fərdən gələn olmaya?"

– Salam, əmican!

Çoban şirin dillə onu qarşıladı.

– Ələykümsalam, oğlum! Hər kimsən, nəçisən, bizim bu yerlərə xoş gəlib, səfa gətirmişsən!

– Sağ ol, əmi!

– Oğlum, yaqın bizi yad etməyə gəlmişsən?

– Elədir, əmi.

– Elə isə, soruşmaq ayıb olmasın, haralısan, kimlərdənsən?

– Tanımazsan, əmi.

– Bizim bu yaxın kəndlərdən deyilsənmi?

– Xeyr, əmi, mən bu yerli deyiləm.

Bu cavab da çobanı təmin etmədi. O, istədiyinə nail olmasaydı, İsmayıldan əl çəkməzdi.

– Oğlum, sənə başağrısı da verirəm, – deyərək sözə başladı. – Bu yaxın yerlərdə elə adam olmaıdı ki, mən onun ya atasını, ya da babasını tanımayım... Ancaq mənə elə gəlir ki, siz məkəzdənsiniz.

– Elədir, əmi, Bakıdanam.

– Bakıdan... Belə de! – O, bir an fikrə getdikdən sonra: – Bəs bura gəlməyiniz... xeyir olsun? – deyə bir daha xəbər aldı və təbəssümlə ona baxdı.

– Xeyirdir, əmi, – deyə İsmayıl da gülümsəyərək çobana cavab verdi.

İsmayıl özünün geoloq olduğunu və burada neft axtarışına çıxdığını söylədi.

– Belə de, oğlum! Demək, bizim bu çöllərdə neft axtararsan. Sizin buralarda iş apardığınızdan xəbərdaram. Bu yaxın yerlərdə quyular qazmışsınız. Mənim ordudan qayıdan oğlumun sizdə işləməyə çox həvəsi var. Ancaq qorxuram əzabı heç gedə, avara qala, kəndçiliyi yaddan çıxara. Axı bu dağ, çöllər hara, neft hara? Hardan bu sizin aqlınıza gəlib?

– Əmi, bu yer qatlarının sirrini bilən alimlər var, bunun da bir elmi var.

– Oğlum, mən eşitməşəm ki, göydən xəbər verən adamlar olub. Onlar heç olmasa göyü, ayı, ulduzu görürlər. Siz isə bu yerin altını necə görürsünüz? Odur ki, oğlum, heç aqlım kəsmir. Bir də ki, bu qazdığımız quyulardan da bir şey çıxmadı. Olmaya yenə başqasını qazmaq istəyirsiniz?

– Əmi, bunun üçün vaxt və səbir lazımdır. Neft quyusu qazmaq su quyusu qazmaq kimi asan deyildir. Dayaz quyular yalnız təcrübə üzündür. Bu yaxınlarda biz bu yerlərdə dərin quyuları qazmaq fikrinə gəlmişik. Sağlıq olar, əmi, neftin lap özünü görürsünüz. Bura zəngin, gözəl yerlərdir.

– Sözün düzü, mən burada sən deyən gözəlliyi görmürəm.

– Bu yerlər daxilən zəngindir, ancaq biz onu zahirən də gözəl edəcəyik. Elə ki, neft çıxdı, bütün işlər düzələ.

– Axır ki, nə deyim, tək Allah ağzından eşitsin. Nefti kim sevməz! Onda ocağımız bu neftlə işqlənər. Əgər belə olarsa, oğlum, mən sizə də yerlərin alimi deyərəm.

Geoloq gülümsədi.

Çoban daha ona etiraz etmədi. O bu yerlərdə neftin ola bilməyəcəyini təkid edərək, oğlu ilə mərcə də çəkmişdi. Oğlu ilə onlar belə şərtləşmişdilər: əgər bu yerlərdə neft tapılırsa, atası onun nə qədər dost-aşnası var, hamısını qaymağa qonaq edəcəkdə. Çobanın indi öz fikrinə inamı çox da möhkəm deyildi. “Yox, birdən onlar deyən düz olar, iki dəfə uduzaram. Bu yeniyetmələrə bacarmaq çətindir”, – deyə öz-özünə düşündü.

– Əmi, vaxt olar, bu yerlər də abadlaşar, buralarda da həyat dir-cələr, neft bu yerləri də şöhrətləndirər.

Geoloqun belə cəsarət və inamla danışması çobanı böyük heyranlığa qoydu. O, qeyri-ixtiyari dedi:

– Oğlum, sən arzu etdiyin kimi olsa, bu çöllərimizin qədri-qiyəməti olmaz.

Çoban birdən nə isə unutmuş kimi, ayağa qalxdı, heybəsindən böyük bir cam çıxarıb sürüyə girdi və çox çəkəndə ki, geri qayıtdı.

– Al iç, oğlum, – deyə camı geoloq uzatdı. – Şəhərliliyini yaddan çıxar, çiy olmasından qorxma, bu çiy südün xeyrini mən öz canımda sınaşısam.

Geoloq südü alıb içdi və çobana təşəkkür etdi.

– Oğlum, birini də iç. Sərin havadır, qorxma, zərər etməz.

– Sağ ol, əmi, kifayətdir. Dadlı südünüz varmı?

– Bəli, oğlum, bizim yerlərin südü belə olur.

– Əmi, sizin neft də belə əla olacaq.

Çoban bu dəfə etiraz etməkdən özünü saxlaya bilmədi.

– Oğlum, lap ağ etmə də... Hələ heç neft çıxmamış, bunu hardan bilirsən?

– Əmi, inan ki, düzünü deyirəm, bu yer çöküntülərindən bizə çox şey bəllidir. Bu yerlərdə bol neft ehtiyatı var... – Sonra geoloq getməyə hazırlaşdı dedi: – Əmi, sonunla görüşdüyümə çox şadam, sağlıq olsun, yenə də görüşüb söhbət edərik. Biz dəstəmlə bu çöllərə tez-tez gələcəyik.

– Əlbəttə, oğlum, yenə bu tərsələrə bir yolunuz düşər; dağ dağa rast gəlməz, insan insana rast gələr.

– Əmi, tez-tez bu yerlərə baş çəkəcəyəm.

– Mən oğlumun xeyir işinə hazırlaşaram. Səni onun toyuna çağırısam, gəlersənmi?

– Niyə gəlmiyəm? Sağlıq olsun, bu yerlərdə neft çıxanda daha böyük şənliklər düşəldərik. Bu günə çox qalmamışdır, əmi!

Çoban mənalı-mənalı gülümsədi, nə isə demək istədi, ancaq sən dərcə xoşuna gəlirdi ki bu sarışın, göy-göz oğlanı yolundan saxlamaq istəmədi.

– Əmi, sözümüz sözdür. Dediklərim həqiqət olacaq.

– Nə deyirəm ki, oğlum, Allah ağzından eşitsin.

Geoloq qocaya əl verib, ondan köhnə bir dost kimi ayrıldı. Çoban öz xeyirxahlıq ifadə edən xoş, mehriban baxışları ilə bir müddət

onun ardınca baxıb öz-özünə dedi: "Cavanlar, siz dağı dağı üstə qoyarsınız!..."

Hava birdən-birə dəyişdi. Heç gözlənilmədən şimşək çıxmağa başladı, hava qaraldı. Gənc geoloq nə edəcəyini bilmədi. O, bu təpədə və çöllərdə əsas işini qurtara bilməmişdi. Bir-birinin qucağına girmiş buludlar sıxılmağa və yerə nar gilas kimi iri damcılar axıtmağa başladı.

İş çətinləşdi. Açıq hava altında qalıb islanmaq böyük dərddə deyildi. Geoloqu narahat edən yaş torpaq süxurlarını təhlil etməyin çətinliyi idi. "Görəsən işin nəticəsiz qalmasından da pis şey olar?" – deyə kəşfiyyat qəsəbəsinə gedən yolun kənarında bir-birinin yanına sıra ilə düzülmüş gənc iyde ağaclarına tərəf yeridi. Burada onun avtomasını durmuşdu. O, sürətlə qaçdığına baxmayaraq, yənə də islanmışdı. Bunu gören çatmaqaş, qaragöz şofer dərhal kabinkanın qapısını açdı.

– Yoldaş Əliyev, pləş geyməyin vaxtı idi... – dedi.

İsmayıl heç bir söz demədən onun yanında oturdu. Şofer daha nə isə demək istədi, ancaq onun yorğun və narazı ifadəsini görək durdu. İsmayıl daha rəsmi olaraq müraciət etməyi qəet etdi:

– Yoldaş Əliyev, qayıdaqmı?

– Necə, nə dedin, qayıdaq? Bu nə sözdür? Nəticəsiz qayıtmaq olarmı? – deyə İsmayıl heyərlə onun üzünə baxdı. – Yox, dostum, bu dərəcələri bir daha gözləməyin. Nəticəsiz heç bir vaxtla geri dönmək olmaz.

– Bəs bu yağış, bu hava?!

– Birdən başlayan yağış birdən də durar. Ancaq görək bu yağış olmayaydı... Nə etməli!

– Yoldaş İsmayıl, deyəsən yağış əhvalını yaman pozmuşdur?

– Əlbəttə, ovçu ovdan boş qayıdanda necə olar? Axı bu yerlərin taleyi bizə tapşırılmışdır. Biz tələsməliyik, dostum.

– Torpaq elmində nə tələsmək, yoldaş İsmayıl! Torpaq ki heç bir yerə qaçmır, burada hər iş bəxtəbəxtdir...

İsmayıl onun sözünü kəşib etiraz etdi:

– Sənə belə köhnəlmiş, çeynənmiş sözlər danışmaq yaraşarmı?

– Yoldaş Əliyev, mən nə deyirəm ki? Sözüm odur ki, tələsmək bəzən zərərli olur. Belə şeyləri siz məndən yaxşı bilərsiniz!

– Dostum, hər yerdə olmasa da, burada indi tələsmək lazımdır. Bu yerlərdə neftin varlığına daha şübhə yoxdur. Məşhur neft alimi

Qubkin vaxtilə bu yerlərdə neftin olduğunu qeyd etmişdir. Daha sonra Azərbaycan geoloqları bunu elmi əsaslarla sübut etdilər...

Bir az əvvəl İsmayıl şoferə nə qədər rəsmi görünmüşdüsə, indi bir o qədər səmimi gəldi. Elə bil ki, o bir an içərisində daha söhbətçi, daha şirindil oldu. İsmayıl indi o qədər fərəhlə və ruh yüksəkliyi ilə danışdı ki, birdən-birə öz ailəsindən bəhs etməyə başladığını, ehtimal ki, heç özü də hiss etmədi...

Şofer İsmayılın sifətində özünə yaxın, tanış, xoş ifadələr səzdi. Belə və yaxud buna oxşar ifadələri o, Böyük Vətən müharibəsindən qabaq geoloq Babazadənin sifətində də görmüşdü. Babazadə də o zaman Buzovnanefisdə kəşfiyyat işlərinə başlarkən, İsmayıl kimi belə həyəcanlı, düşüncəli, gərgin, işgüzar və söhbətçildi.

Yağış birdən başladıqı kimi, birdən də kəsildi.

– Bu susuzluqdan yanan yerlərdə yağışın belə tez kəsilməsinə sevinməzlər, – deyə İsmayıl ayağa qalxıb məşindən düşdü və bu dəfə pləşini geyməyi unutmadı.

– Demək, yənə kəşfiyyat? – deyə şofer təəccüblə soruşdu.

– Bəli, bəli, kəşfiyyat, – deyə o, "kəşfiyyat" kəlməsini xüsusi bir vüqarla tələffüz etdi. Bu an onun sifətində mənalı və ciddi ifadələr göründü. Nodənsə Vətən müharibəsində 416-cı Azərbaycan diviziyasında Taqanroqun azad edilməsində iştirak edərək, kəşfiyyata gətirdiyi günləri xatırladı. Cəbhə həyatı!... Ölüm-dirim məsələsinin həll olunduğu dəqiqələr! Dəhşətli, həm də maraqlı günlər!

Cəbhədə kəşfiyyata getməyin də özünə məxsus məziyyətləri var. Dumanlı gün, qaranlıq gecələrdə yol getmək, bəzən nəfəs çəkmədən saatlarla gözləmək, cəldlik göstərib, qəflədən düşmənin üstünə atılmaq, ölümlə üz-üzə gəlmək... Bütün bunlar nə qədər ağır olsa da, böyük bir maraq və iltihaz hissilə xatırlanır. "İndi mən yənə kəşfiyyatçıyam, ancaq sakit, xoşbəxt, sülh dövründə neft kəşfiyyatçısıyam", – deyə İsmayıl fərəhlə düşündü.

Doğrudan da kəşfiyyatçı-döyüşçü ilə geoloq arasında böyük oxşarlıq vardır. İsmayıl öz-özünə diqqətlə nəzər yeritib gülümsədi. Budur o, yənə çiyindən səhra çantası asmış, özü ilə yer kompasi, topoqrafiya xəritəsi gətirmişdir. Cəbhədə olduğu kimi, onun qarşısında yeni, mühüm və çətin vəzifələr durmuşdur. Ancaq bunlar böyük, ağır döyüşlərdə smaqdan çıxmış geoloq qorxutmurdu. "Xırda işi görüb başa çatdırmaq asandır. Ən böyük hünər çətin və mürəkkəb

məsələləri həll etməkdir. Bax, əsil sevinc və ləzzət də bundadır". Bu, İsmayılın ən çox sevib təkrar etdiyi söz idi.

İsmayıl sürətli addımlarla irəliləyirdi.

Qarşıda sırt dolu boz təpələr və başı dumanlı Qafqaz sıra dağları uzanırdı. Bu dağlar ucsuz-bucaqsız silsilələri və göylə birləşmiş kimi görünən hündür zirvələri ilə insana əzəmətli görünürdü. Bu dağların ətəklərini yarmaq və dərin qatlarındakı zəngin sərvəti üzə çıxarmaq insana xəyal kimi gəlirdi. Ancaq bu xəyal geoloqlara heç də çətin görünmürdü.

İsmayıl iti və qəti addımlarla gedib qarşıdakı təpənin ətəyində durdu. Qayıdıb ətrafına baxındı. Bir neçə dəfə dərindən nəfəsini çəkib, təkrar yoluna davam etdi.

İsmayıl on dəfə ölçüb-biçməmiş qərara gəlmir, gah təpənin sağına, gah soluna tərəf addımlayır, gah aşağı enib, təpənin ətrafında fırlanırdı.

Çox çəkmədi ki, o bir sıra məsələləri özünə aydın etdi, sonra üzü güldü, bu an durub topoqrafiya xəritəsində yeni qazılacaq quyuların yerini qeyd etdi, yəni də o yan-bu yana hərəkətə, geri döndü.

Artıq qaş qaralır, ətrafa qaranlıq çökürdü.

İsmayıl hələ ilk gəncliyindən xatirat dəfləri tutmağı və onu səliqə ilə qorumağı sevdi. Böyük Vətən müharibəsində müntəzəm olmasa da, bir sıra əhəmiyyətli məsələləri qeyd edə bilmişdi. Boş vaxtlarında bəzən xatirat dəftərini gözədən keçirmək onu xüsusi bir zövq verirdi.

İsmayıl bu axşam xatirat dəftərinə baxarkən, 1942-ci ildə yazdığı bir təəssüratını maraqla oxudu:

"Mius çayı ətrafındakı döyüşlərdə yaralandım. Yaram çox ağır deyildir. Burada Ə.Ənvər adlı bir döyüşçü – gənc Azərbaycan şairi tez-tez mənə baş çəkir. O mənə həyat yoldaşımdan ürəkəçici bir məktub gətirdi. Hər şey öz qaydasındadır. Birçə şeydən nigarancılığı varsa, o da yeni kəşfiyata buraxdığım buruqların təleyindən indiyədək xəbərsiz olmağımdır".

İsmayıl bugünkü təəssüratını da yazmağa başladı:

"Kəşfiyyat qəbəsi. Təyin etdiyimiz yerlərdə bir neçə kəşfiyyat buruğu qazılır. Ümidim bu buruqlardır. Buruq ustalarına tapşırıbmışam

mənə tez-tez süxur nümunəsi götərsinlər. Əgər bu axırncı təbəqələrdə də məhsuldar çöküntü əlaməti və neft nişanəsi görünərsə, o zaman bu məsələ tamamilə həll edilmiş olacaq. Bu süxur nümunələri bəlkə də burada neft kəşfiyyatının təleyini həll edəcəkdir. O zaman bu yerlərdə böyük dəyişikliklər baş verəcək. Bu yerlər cənnətə dönəcəkdir.

Çöldə təsadüfi tanış olduğum qoca çobanla dostlaşdım. Onun əsgərlərdən qayıdan oğlunu buruqda işə düzəltdim. O, bu son aylar özündə özünü yaxşı bir işçi kimi göstərmişdir. Atasını srağagün onun toyuna çağırmışdı. Mən də sözümlə əməl edib getdim.

İndi mənə hər şeydən çox maraqlandırıb buruqdan götəriləcək süxur nümunəsidir. Onu səbirsizliklə gözləyirəm".

Otağın havası isti idi. Pəncərəni açdı. Əsməkdə olan xəlif yel qəsəbədəki gənc idyə ağaclarının xoş, otirli qoxusu ilə evi doldurdu. İsmayıl dərindən ağsünü ötürdü, saata baxdı. Bu zaman qapı döyüldü. O, uca səslə:

– Buyur! – deyə səsləndi.

İçəriyə İsmayıl kimi hündür boylu, ancaq ondan dolğun, orta yaşlı bir adam girdi. O, 6 nömrəli kəşfiyyat buruğunun qazmaçısı Ağaya idi. Cibindən kağıza bükülmüş bir şey çıxarıb İsmayıla uzatdı:

– Buruğumuzun süxur nümunəsidir! – dedi.

İsmayıl süxur nümunəsini aldı, dərhal burnuna yaxınlaşdırıb qoxuladı, sonra dilinə vurdu.

Ağa gülümsədi:

– Neft iyi veririmi? – dedi. – Necədir?

– Bəli, deyəsən işimiz yaxşıdır.

İsmayıl bu süxur nümunəsindən bir kiçik parça sıdırıb şüşə boruya saldı, üstünə benzin tökdü, şüşə borunu çalxaladı və çox çəkmədi ki, borudakı maye açıq çay rəngini aldı. İsmayıl üzünü Ağaya çevirib, sevinclə dedi:

– Görürsənmi, dostum!

– Demək, neft olacaq?

– Bəli, dostum. Ümidlərim getdikcə canlanır. Mənə gətirdiyin bu süxur nümunəsinin xoşbəxtlik müjdəsi olacağını güman edirəm. – O, Ağaya yaxınlaşdı: – Sən yəqin iş növbəsini çəkib gəlmişən, cləmi? – deyə xəbər aldı.

Ağa bu sualdan geoloqun nə demək istədiyini anladı. Diqqətlə İsmayıla baxdı.

– Bəli, işdən gəlmişəm. Ancaq bunun nə fərqi var ki, yoldaş geoloq! Əgər lazımsa, mən buradan təkrar buruğa qayıda bilərəm.

– Yox, yorularsan, gecenin bu vaxtında... Sənə yatmaq lazımdır.

– Bu şad xəbərdən sonra mənim gözümə yuxu gədmədi? Mən, yaxşı xəbər olarsa, qayıdacağımı fəhlələrə vəd etmişəm.

– Əgər o buruğa şose yolu olsaydı, şöferi göndərər, səni getməyə qoymazdım. İndi ki, belədir, dostum, get, usta Sergeyevə də ki, qazmanı sürətlə davam etdirsinlər.

Ağa cəld ayağa qalxdı. İsmayilla xudahafizləşib evi tərk etdi, ancaq heyət qapısına tərəf getmədi. Buradan yol bir az uzaq və dolamayıd. Yolu qısa etmək məqsədilə qarşıdakı bağçaya endi, ətrafa xoş və ətirli qoxular saçan iyde ağaclarının yaşıl budaqları altundan keçərək, bağçanın çəpərini aşdı. Haradansa şən musiqi və nəغمə səsləri gəlirdi:

Bir bülbüləm, yar aşığı,
Tərlən könlüm yar aşığı...

Ağa addımlarını daha da sürətləndirdi. Göydə bədirlənmiş kimi görünen ay, küçeyə xüsusi bir gözəllik verirdi. Hava saf, tərəvətli, ürəkəqacı idi.

Ağa geologiya idarəsi qarşısından keçib, özünü qəsəbənin ortası ilə gedən araba yoluna saldı. Su arxını ötüb qəsəbədən aralandı, ancaq iyde ağaclarının qoxusu yenə də onun burnundan getmirdi.

Bir qədər də getdikdən sonra o, şose yoluna çıxdı. Qarşıdakı iyde ağaclarını arxada buraxıb irəlilədi. İndi artıq qazma buruqlarından gələn gurultulu səslər aydın eşidilirdi. Onun sevinci hədsizdi. Buna görə də gecenin fərqi deyildi. O, şad xəbərle usta və fəhlələri bərk sevindirəcəkdir. Onlar üçün bundan daha böyük fərəhli və şad xəbər ola bilərdimi?

Ağa dünyagörmüş bir kişi idi. O, taleyini dəfələrlə sınaqdan çıxarmış, zəngin həyat təcürbəsinə malik olmuşdu. Ancaq 19 yaşı bitdikdən sonra o, yaxşı günə çıxmışdı. Onun əsil həyatı 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra başlamışdı. Əvvəllər fəhlə şagirdliyinə belə qəbul olunmayan bu adamın həyatında böyük dəyişikliklər əmələ gəldi. Ağa tez bir zamanda buruq qazmaçılığına irəli çəkildi. İşlədiyi Orconikidzəneft Trestinin Qazma İdarəsində yaxşı bir qazmaçı kimi şöhrət qazandı. Böyük Vətən

müharibəsi illərində onu işləmək üçün Siyezəneftə səfərbərliyə aldılar. O, yaxşı sənətkar olmağın ləzzət və sevincini dərindən dərk etməyə başladı və nəhayət, bu yerlərdə kəşfiyyat işləri başlanarkən, onu da ezam etdilər. O, ən yaxşı ustalardan olan Sergeyevin briqadasında işlədi və burada artıq bir neçə kəşfiyyat buruğunun qazılmasında böyük iş nümunələri göstərdi. Ağa hiss edirdi ki, bu yeni 6 nömrəli buruqda da öz məharətini göstərərək, Azərbaycanda geologiya alimlərinin arzularını həyata keçirməkdə xüsusi rol oynayacaqdır.

Ağa öz dostlarına deyirdi: “Mənim ayağım yüngüldür, mən harada işləsəm, orada müvəffəqiyyət olar”. Ancaq bu sözü bir dəfə ustası Sergeyevə deyərək, o, Ağaya belə cavab vermişdi: “Mənə elə gəlir ki, bu, bəxtindən deyil, bacarığından, işə diqqətlə, həssas yanaşmağından və əməyi sevdiyindən irəli gəlir”.

İşdən bir az əvvəl çıxmasına, getdiyi haman bu yolu ikinci dəfə getməsinə baxmayaraq, Ağa qətiyyətlə yorulmamışdı. İti addımlarla irəliləyir və bu şad xəbəri buruq işçilərinə mümkün qədər tez çatdırmağa çalışırdı.

Ağamı yola saldıqdan sonra İsmayılın gözüne uzun müddət yuxu gətmədi. “Bu, doğrudanmı belədir? Demək, axtardığımız tapıldı. Bu yerlərin də artıq bəxti açıdır. Deməli, az zamanda sonra mən respublika qəzetlərinin neft məlumatında buranın da adını axtaracağam”.

İsmayıl dərin xəyala dalır, onun gözü qarşısında iri, böyük hərflərlə yazılan “Yeni trest” yazısı canlanırdı. Budur, bu yazının hərfləri get-gedə onun nəzərində böyüyür, bunların ardınca ucsuz-bucaqsız buruqlar meşəsi görünürdü...

Evin qarşısındakı ağacda bir xoruz zil səslə banladı. İsmayıl dalmış olduğu şirin xəyaldan ayıldı. Ancaq stolun üzərindəki çay rengli şüşə borusunu gördükdə sevinclə: “Bu xəyallar həqiqət olacaq”, – dedi. O hiss edirdi ki, daha gözüne səhərcən yuxu gətməyəcəkdir. Əvvəlcə süxur nümunəsindən aldığı sevinci xatirət dəftərinə qeyd etmək istədi. Ağa nədənsə hələ buna qərar gəlmədi. O, həyat yoldaşı və dostlarına sevindirici məktublar yazmağı da fikrindən keçirdi. Ancaq bunun da hələ vaxtı deyildi. Bəs nə etsin?! Onun qəlbi öz sevincini yaxın yoldaşlarına bildirmək eşqilə çırpırdı.

O istəyirdi ki, indi uca səsilə onlara desin: “Əzizlərim, siz də sevinin, Vətənimizin bir guşəsindən də neft tapıldı!” Həqiqətən indi ona ele gəlirdi ki, öz sevincini bir kəse dənşib bildirməyə, ürəyi partlar. O özü ilə bir otaqda yatan soferini xatırladı. Ona tərəf baxdı. Şofer bərk yatmışdı. Bəs onu necə oyatsın? Evin içində gəzişməyə başladı. Şoferin yanından keçərkən bərkdən öskürdü. Pəncərəni bağlayıb təkrar açdı. Şofer isə ayılmırdı. Əşi, bu uşaq oyunu nəyə lazımdır? Onu gedib sadəcə oyatmalıyam, heç açığı da gəlməz. O, taksi maşını sürən şofer deyil ki? Geologiyanı anlayan soferdir. Qoy onu da sevincdirim”, – deyərək şoferə yanaşdı və qəti bir səsle:

– Yatmışsan, yatmışsan? – deyərək onu üsululla silkələdi.

Şofer gözlərini açıb, adətli üzər:

– Gedirikmi? – deyərək xəbər aldı.

– Əzizim, dur!

Şofer dik atıldı:

– Yoldaş İsmayıl, şad xəbərdirmi?

İsmayıl açıq çay rəngli şüşə borusunu ona göstərərək dedi:

– Dostum, şad xəbər budur! Bu, süxur nümunəsinin benzində necə həll olunduğunu göstərir. Bu o deməkdir ki, süxurda neft var.

Şoferin gözləri parladı:

– Demək, buruq neft verəcək! Bu nə xoşbəxtlikdir, yoldaş İsmayıl!

– Bəli, dostum, məhsuldar çöküntü bu yerlərin də üzünü ağartdı.

– Yoldaş İsmayıl, sən həmişə məhsuldar çöküntüdən danışmışsan. Axı bu nədir? – deyərək şofer soruşdu və üstünü düzəldə-düzəldə İsmayıl lap yaxın gəldi.

– Bu saat, dostum, bu çöküntünün süxurunu sənə göstərim. Özüm də onu bir daha yoxlamalıyam. – O, stolun siyirtməsinə olan süxur nümunəsini çıxarıb, Ağanın getirdiyi süxur nümunəsi ilə yanaşı qoydu, hər ikisini tutuşdurdu. – İndi diqqətlə bax, bu gillə qarışıq qumlu süxurları görürsənmi?

– Görürəm.

– Bir-birlərinə oxşayırlarmı?

– Lap eynidirlər.

– Al, bir iylə!

Şofer süxur nümunəsini alıb iylədi və dedi:

– Lap neft iyi verir...

İsmayıl süxur nümunəsini təkrar aldıqda, birdən dedi:

– Bir dur, bir dur, ancaq...

– Nə oldu ki? – deyərək şofer heyətlə xəbər aldı.

İsmayıl duruxdu. Gözlərindəki şənlik əlamətləri dərhal çəkildi, sifəti kölgələndi, güclə eşidiləcək zəif bir səsle:

– Bu süxur nümunəsinin rəngi bozdurmu? – deyərək xəbər aldı.

– Bozdur.

– Ancaq, o bir az açıq yaşıla da çalır: bu xüsusiyyət məhsuldar çöküntüdə də yoxdur. Bu, bax, zəif işıqda nəzərimə çarpmamışdı.

– Mən heç bir şey anlamıram. Bəs bu nə deməkdir?

– Bu, ağcağıl təbəqəsinə oxşayır. Ancaq bu barədə də fikirləşmək lazımdır. Bunu gedib laboratoriyaya təhlilindən də keçirərik. İndi isə sən get yat, mən səni yersiz narahat etdim.

Bir az əvvəl öz sevincini başqasına bildirməyə tələsən adam indi ancaq tək qalmağa çalışırdı. Bu necə ola bilər? Bəs süxur nümunəsinin şüşə boruda neft əlamətini bildirməsi nə deməkdir? Əgər bu məhsuldar çöküntüdürsə, bəs açıq yaşıllıq nə deməkdir?..

6 nömrəli buruqda qazma işi dayandırılmışdı. Hamı Ağanın nəticə ilə qayıdacağını gözləyirdi. Bəkarlıqdan iki fəhlə bir-birilə mübahisəyə girişmişdi. Onlardan biri tanışımız qoca çobanın oğlu idi. O, təzəcə toy çəmşdi. Hamı onu toydan sonra “təzəbəy” adlandırırdı. O da atası kimi sağlam və gümrah idi. O, mübahisəyə girişdiyi fəhləyə deyirdi:

– Bu yerlərin sət və qənberli olduğunu bilərəm. Ancaq mən eşitməşəm ki, “balıqquyruğu” baltası ilə sürətlə qazmaq olur. Gələcəkdə onunla qazarıq.

– Sən yenə öz fikrindən əl çəkməyirsən. Mənimlə nəhaq mübahisəyə girişmişsən. Mənim iş stajım sənikindən çoxdur.

– Yenə də iş stajı?

– Bəs necə? Əgər o balta yaxşı olsaydı, onunla qazardılar da...

– İndi yox, özüm. Bu yerlər nə vaxt tamamilə öyrənilirdi, o zaman...

– Həç fərqi yoxdur. Bu yerlər üçün hələ “üçsarlı” balta əlverişlidir. İnanmırsan, mərc edək!

– Mərc edək!

- Bəli, gedib usta Sergeyevdən soruşaq. O nə dedi, razıyam.
- Yaxşı, nədən mərc edək?
- Nədən istəyirsən.
- Axı bu çöl-biyabanda nə tapmaq olar?
- Qaymaq.
- Yaxşı, razıyam.

Bu zaman buruq ustası Sergeyevin özü bir neçə fəhlə ilə onlara yaxınlaşdı. Məsələni ustaya nağıl etdilər. O zərifcəliklə dedi:

- Təzəbəy, işin pisdır. Bir cam qaymağı uzudun.

Fəhlələr güldülər. Usta nə isə demək istəyirdi ki, buruğun taxta körpüsündən addım səsləri eşidildi.

- Bir durun, kim işə gəlir.
- Yerişindən Ağaya oxşayır.
- Elə lap özüdür.

Ağa buruğa gəlirkən hamı cəld ayağa qalxıb, sualedici nəzərlərlə onun üzünə baxdı. Onun tez qayıtmasından hiss etdilər ki, yaxşı xəbər gətirmişdir.

- O, heç kəsə sual verməyə imkan verməyib dedi:

- Dostlarım, sizi sevindirə bilərəm. Suxur nümunəsi yaxşı notice verib.

Hamının sifətində xoşbəxt bir təbəssüm oynadı. Hətta bu zaman mübahisədə uduzaraq pərt olmuş "təzəbəy" in də kefi açıldı və ixtiyarsızcasına dedi:

- İndi, yoldaşlar, nəinki onu, hamınızı qaymağa qonaq edəcəyəm.
- "Təzəbəy"lə mübahisəyə girişən fəhlə elini onun çiyinə vurdu.
- Bax, belə! Bu şad xəbərdən ötrü adam qaymaq nədir, ondan da böyük şeyləri əsirgəməz. Asan deyil, biz mədənin ilk kəşfiyyatçıları oluruq.

- Bəli, hər şeyin birincisi olmaq yaxşıdır! - deyər Sergeyev də onun sözüne qüvvət verdi.

Sergeyev Ağanın şad xəbərindən ilhama gələn fəhlələrin üreyini oxudu, onların böyük həvəslə işləmək arzusunu hiss etdi. Uca və ərkyana bir səslə:

- Həydi, iş başına, yoldaşlar! - deyib hamıdan əvvəl də özü işə girdi:

Bir neçə dəqiqə keçmədi ki, buruqda qazma işi yenidən gurladı. Ağa yalnız bu zaman buruğu tərk etdi.

Günəş dağlar arxasından yenəcə boylandı. Ağa bir az irəlilədikdən sonra dönüb iftixar hissi ilə buruğa baxdı və onun ətrafında

otlayan qoyun sürüsünü gördü. Öz-özünə dedi: "Bu buruq indi bu qoyun sürüsü içərisində nə qədər də qərib və tənha görünür! Ancaq vaxt olar, bu buruqlar göbələk kimi bir-birinin yanından çıxıb balalayar, onda qoyunlar bu buruqlar meşəsində qərib və tənha görünər".

Ağa yaşayış evinə yetişdi. Əl-üzünü yuyub, rahatca yataq yerinə uzandı və şirin yuxuya getdi.

Laboratoriya təhlilində də suxur nümunəsindəki açıq yaşillıq özünü göstərdi. Bu, İsmayılın əhvalını xeyli pozdu. Bəs nə etsin? Qazma işini tamam dayandırınmı? O, evin içində gezməyə başladı. Bir azdan sonra öz-özünə: "Yox, yenə səbr etməli", - deyər stolun arxasına keçdi. Akademik Qubkinin, Qolubiatnikovun və Azərbaycan geoloqlarının əsərlərini bir-bir gözdən keçirməyə başladı. "Bu necə ola bilər? Xeyr, yəqin mən səhv etməmişəm".

İsmayıl əlinə aldığı əsərlərdə çöküntülər bəhsini daha diqqətlə oxuyub təhlil etməyə başladı. O, nəhayət, Qubkinin əsərlərinin bir yerində suxurlarda istisna və nadir hallar təşkil edən əlamətlərin və xüsusən məhsuldar çöküntünün aşağılarında açıq yaşillığın mövcud olmasına aid bəhsə rast gəldi. Bu bəhs onu böyük bir ümidlilikdən qurtardı, sanki ona nıcat verdi.

İsmayıl akademik Qubkinin yalnız əsərləri ilə deyil, hətta onun özü ilə də şəxsən tanış idi. O da Qubkinin yetişdirməələrindən biri idi. O, neft sahəsinin bütün xüsusiyyət və sırlarını Qubkinin əsərlərindən öyrənmişdi. İsmayıl ələ gəlirdi ki, o indi Qubkini, canlı Qubkini görür. Budur, ortaboylu, enlikürəkli, çalbas, eynəkli, gülərlüzlü Qubkin qarşısında durmuş, ata qayğısı ilə ona ürək verir: "Qorxma, öz işində ol! Bu yerlərdəki Maykop çöküntüsünə şübbə yoxdur. Mütləq neft olacaqdır".

İyun ayının axırları idi. Günortadan azca keçmişdi. Günəş çölləri od kimi qızdırmışdı. Dağlar başında arabir külək əsirdi. Əgər bu külək olmasaydı, burada istidən nəfəs almaq olmazdı. Boz təpələr arasında, çılpaq açıqlıqlar içərisində salınmış 6 nömrəli buruqda iş öz qaydası ilə gedirdi. Burada çalışanlar işə elə səylə yanaşırdılar ki, qızgın istini elə bil heç hiss etmirdilər. Onların içərisində bir an

belə durmadan hərəkət edən, hamıdan cavan görünən bir adam diqqəti xüsusilə cəlb edirdi. Bu adam son vaxtlar qazmaçılığa irəli çəkilmiş "təzəbəy" idi. Sergeyev başqa buruğa göndərildiyindən indi burada buruq ustası Ağa idi.

– "Təzəbəy", işlər sazırmı?

– Sazdır, yoldaş usta Ağa.

– Sən yenə hərbi qayda ilə müraciət edirsən, – deyə Ağa yarı-zarafat, yarıgerçək irad tutdu.

– Usta, hərbi intizamın hər yerdə xeyri var, xüsusən indi burada.

– Elədir, əzizim. İndi bizim işimizin ən məsuliyyətlı vaxtdır. Biz bu gün buruqdan ayrılacağıq. Bu gün onun bəhərinə də görəyik.

– Quyunu dəşən perforator briqadası tezmi gələcək?

– Dünən o briqada Bakıdan yola düşmüşdür. Bir neçə saata burada olar. Demək, qyunun dəşilməsi üçün bütün hazırlıq işləri görülmüşdür?

– Yoxlaya bilərsiniz.

Buruğun qarşısında bir avtomashın durdu. Ondən bir neçə adam düşüb, buruğa tərəf gəldi. Bu gün yaxın kəndlərdən tamaşaya gələn kolxozçular da vardı.

Ağa qyunun dəşilməsi üçün lazım olan bütün hazırlıq işlərini yoxladı. Qyunun yanında açıq fontanın qabağını almaq üçün siyirtmə həvazimatı qoyulmuş, quyudan anbara nəfə yolu çəkilmiş, su borusu ləvazımlı idi. Ağa "təzəbəy" in növbəsində görülən işlərdən son dərəcə razı qaldı və mädən geoloquna hər şeyin öz qaydasında olduğunu xəbər verdi. Mädən geoloqu da buruqda görülən işləri diqqətlə yoxladı və heç bir nöqsan tapmadı.

Çox çəkəmədi ki, elektrokeşfiyyat idarəsinin perforator briqadası özünü buraya yetirdi. Bu briqadanın işi olduqca məsul və son dərəcə dəqiqlik tələb edirdi. Perforator cihazından düzgün istifadə etməyin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu cihaz yalnız qəf olunmuş dərinlikdə partlayışlar etmələ qyunu dəşməli, neftin çıxmasına yol açmalıdır. Əgər o, lazım olan yerdən aşağı və yuxarıda partlasa, quyuda böyük qəza baş verə bilər.

İndi işin ən maraqlı vaxtı idi. Qayda üzrə quyu su ilə doldurulur və sonra perforatoru quyuya buraxmağa başlayırlar. Qyunun dibində gedən polad kanatların ölçüsü ilə indi mädən geoloqu məşğul idi. Ağa ilə "təzəbəy" böyük bir ciddiliklə bu işi izləyirdilər.

Mädən geoloqu cəbhədə hücumə keçən bir komandir kimi idi. O əmr verirdi.

Qyunun dibindən güclə eşidilən boğuc partlayış səsi gəldi. Bir az əvvəl quyuya tökülən su, neft qazının təsirindən təkrar qyunun ağzına qalxmağa başladı. Perforatoru quyuda çox saxlamaq olmazdı. Onu dərhal quyudan çıxartdılar. Fəhlələr cihazın ətrafına toplandı. Birdən onların simasında təbəssüm oynadı. Gözlər sevincdən parladı – perforatorun kənarında neft damcıları görünmüşdü.

Artıq yubanmaq olmazdı. Neft borusunu qyunun ağzına dayadılar. Çox keçmədi ki, yerin dibindən fəvvarə vuran neft borularla anbara tökülməyə başladı. Neftin güclü axımını görən Ağa öz sevincini gizlədə bilməyərək, "təzəbəy" in əllərindən tutub bərk sıxdı.

– Bax, əzizim, – dedi, – bu quyu gündə 200 tondan çox neft verəcək. Mən belə şeyləri gözəyari ölçə bilərəm.

– Demək, 200 ton!

– Bəli, ondən də çox!

"Təzəbəy" ustasına nə cavab verəcəyini bilmədi. Onda Ağaya qarşı böyük minnətdarlıq və oğulluq məhəbbəti vardı. Öz-özünə dedi: "Doğrudən də mənə kimi çoban balasını qazmaçı etməkdə o, böyük iş görmüşdür".

Buraya tamaşaya gələn kolxozçular neft anbarının ətrafına toplaşaraq güclü neft axımına heyətlə baxırdılar.

– Bəs fontan niyə olmadı?

– Texnikamız, görün, necə artıb ki, iş onsuz da keçir. Bir damcı neft də hədəfə getmir.

– Bu o yana qalsın. Görürsünüz nə duru neftdir! Lap bizim bağların bəhəməzi kimi durur.

– Bakının şanı doşabından duru doşab olmaz. Bu lap onun kimidir, – deyə Ağa onun sözüne qüvvət verdi və sonra üzünü "təzəbəy"ə çevirib dedi: – Bilirsən, dostum, bu yerlərin nefti ən əla neftdir. Rəngi yaşıl çalır. Bu yaxşı əlamətdir. 45 nömrəli buruğun fontanı Lökbatanın üzünü ağartdığı kimi, 6 nömrəli quyu da bizim bu çölləri dünyaya tanıdacaqdır.

"Təzəbəy" in qəlbi sevinclə çırpınırdı.

6 nömrəli tarixi buruq!.. Bu buruğun verəcəyi böyük nemətləri hiss edirdi. Bu parlaq müvəffəqiyyət kolxozçuların, bütün qohumlarının və xüsusən vaxtilə neftin olub-olmaması haqqında mərəc çəkdiyi atasının qarşısında onun üzünü ağardacaqdı. O, atasının mərəcdə ududuğuna baxmayaraq, maaşından ona mahud kürk də tikiyəcəkdi.

Əsas iş qurtardıqdan sonra vaxtilə balta haqqında mübahisə edən fəhlə "təzəbəy"ə yanaşdı. Mərc edirdən uduzduğunu xatırlayıb dedi:

– Bəs bizim qaymağımızı havaxt verəcəksən?

– Bu saat, bu saat, – deyər "təzəbəy" cəld adamların içində atasını axtarıb tapdı.

– Ata, sən neft çıxarsa, bütün dostlarımızın hamısını qaymağa qonaq etməyə söz vermişdin, yadımdadırmı? İndi nə deyirsen?

Çoban nəvazişkar gözllərində oğlunu süzüb dedi:

– Belə şey adamın yadından çıxarmı, oğlum! Qaymaq nədir, bütün dostların üçün toğlu da kəsəcəyəm. Ancaq hələlik qaymaq istəyirsiniz, o da baş üstə!

– Əmi, bu istidə qaymaqdası bizə ayran versən yaxşıdır, – deyər başqa bir fəhlə yerindən dilləndi.

– Bu saat sizə ürək sərindən ayran gətirir.

Çox keçmədi ki, o, ayrılan dolu çürdək və cam gətirdi, ayrılan cama töküb bir-bir buruq fəhlələrinə verdi.

– Qorxmayın, için! Öz qoyunlarınızın südündən hazırlamışam. Belə istinin dərmanındır.

Günəş artıq batmaq üzrə idi. Bürkü yavaş-yavaş azalırdı. Buruq fəhlələri döyüşdə qalib gəlmiş əsgərləri xatırladırdı, ortaya bir şonlik, ruh yüksəkliyi hakim olmuşdu. Hamı bir-birini təbrik edirdi.

Kolxozçular birinci dəfə gördükləri bu bağlı fontanla neft verən quyudan aldıkları qərribə intibahlarla öz kəndlərinə qayıtdılar.

Qoca çoban da adamlardan ayrılaraq, sürüsünü yerindən tərpətdi. Gənc geoloq İsmayılı, onunla ilk tanışlığını xatırladı və öz-özünə belə düşündü: "Demək, belə. Daha buna nə deyəsən! Kişilər dediklərinə həmişə əməl edirlər. Belə adamlara özləri ağırılıqda qızıl da versələr azdır. Yaşasınlar! Allah hamının işini avand eləsin! Mənim oğluma da! O da yaxşı yol seçdi. Neft yolu – işıqlı yoldur".

Çoban sürüsünü kəndə doğru sürdü. Qoca, oğlunun yaxşı qazanıcı olduğunu düşündükcə sevinir, fəxr edirdi.

Gözlə və səfalı yay günlərindən biri idi. Kəşfiyyat qəsəbəsi yaşıl ağaclar və güllər içində qərç olmuşdu. Son illər ərzinə qəsəbə öz simasını tamamilə dəyişmişdi. Kəşfiyyat qazma buruqlarının artması buranın əhalisini də bir xeyli artırmışdı.

Mədəndə işləyənlərin əksəriyyəti gənclər idi. Buranın yüksəlişində nəinki Bakı neftçiləri və yerli əhali, hətta başqa mərkəz şəhərlərinin əməkçiləri də fəal iştirak etmişlər. Bu yeni neft meydançasında onların da böyük əməyi var. Bunları Stalinqrاد traktoru, Ural nasosu, Xarkov elektromotoru, Leningrad dəzgahı cana gətirmişdir.

Qəsəbədə yeni yaşayış evləri, hamam, aşxana, klub inşa edilmişdir. Yeni çəkilmiş elektrik işığı kəndin küçələrində də gündüzə çevirmişdir. Gecə-gündüz, hər vaxt küçələrdə hərəkət etməkdə olan avtomobilləri görmək mümkündür. Son vaxtlar qəsəbədə böyük şonliklər olur. Radioqəbulədicilərin şən səsi bütün ətrafı bürüyür.

İsmayıl neft nazirliyində işlədiyinə baxmayaraq, yenə də təzə-bəy yərlərə gəlir. Yaxşı, maraqlı bir əsərin ikinci və sonrakı fəsillərini mütaliə etmək oxucu üçün nə qədər maraqlıdırsa, burada onun gedişindən sonra yaranmış yenilikləri görmək də İsmayılı üçün bir o qədər maraqlı idi.

Uzaqlarda görünən qocaman, özəmətli dağlar!.. Bu dağlar indi adamların qüdrəti qarşısında diz çökür. Bunlar daha kimsəsiz, yiyəsiz deyildir. Bu dağların açıq sinosində neft buruqları salınır, binalar inşa edilir, yeni şose yolları çəkilir. Buruqlardan gələn səslər təpələrdən əks-səda qoparır.

İsmayıl avtomatından düşüb, qarşıdakı buruqlardan birinə tərəf yönəldi. Bu, həmin yerlərin üzünü ağardan tarixi 6 nömrəli buruq idi. Bu, yeni beşilliyin ilk qələbə müjdəçisi idi. İsmayılın qəlbini hədsiz bir sevinc bürüdü: "Xalqın etimadını qazanmaqdan da böyük səadət olarmı?"

İsmayıl indi bir daha inandı ki, qalibiyyət və onun açarı insanların, əməksevən, iş bacaran və heç bir çətinlikdən qorxmayıb, məqsəddən dönməyən qəhrəmanların öz əlindədir.

Bu xoş günlərində köhnə dostları ilə görüşmək İsmayılı xüsusi bir ləzzət verirdi. Vaxtilə buruqdan süxur nümunəsi gətirən, sonra 6 nömrəli buruğu müvəffəqiyyətlə istismara verən Ağa, ona indi əvvəlkindən də cavan və gümrah görünürdü. Ağa, İsmayılı səmimiyyətlə görüşdükdən sonra onu yeni qazdığı buruğa apardı. Burada vəziyyət çox yaxşı idi. İsmayıl burada qazma və istismar buruqlarının xeyli artdığını gördü. Mədəndə indi yeni emalatxana tikilmiş, yol çəkilmiş, yeni mədən idarəsi inşa edilmişdi... Burada işləyənlərin əksəriyyəti əmək sahəsində böyük iş nümunələri göstərən qəhrəman Bakı neftçiləri idi.

İsmayıl, mədənin yetişdirdiyi bakılı Ağa ilə, Sergeyevlə və tanıdığı başqa buruq ustaları və qazmaçılarla vidalaşdıqdan sonra şofərə yanaşmış dedi:

– Yaxşı, qayıdaqmı?

– Aha, indi sən deyirsən qayıdaq? – deyə şofer gülümseyərək, ilk dəfə buraya gələrkən onunla etdiyi söhbəti xatırladı.

– Doğrudan da adam indi buradan qayıtmaq istəmir. Ancaq qarşımızda böyük və yeni vəzifələr durmuşdur. – Maşın yerindən tərpəndi, İsmayıl sözüne davam etdi: – Bu yerlərdə neftin olması respublikamızda yeni bir təstirin əmələ gəlməsinə səbəb olacaqdır. 40 kilometrliyə yaxın bir məsafədə kəşfiyyat buruqları qazılır. Biz ümumiyyətlə, Kür çayının hər tərəfində – dağlarda, düzlərdə neft axtarıyıq. Yeni beşilliyin sonu – 1960-cı ildə mədənlərimiz ölkəyə milyonlarla ton neft verməlidir.

İsmayıl yolun kənarında qoyun sürüsünü görcək, maşını saxlatdı. Qoca çobanı tapmaq üçün ətrafa göz gəzdirdi və dərhal çobanın uzaqdan iti addımlarla onun maşınına tərəf gəldiyini gördü.

– Xoş gördük, əmi!

– Sağ ol, oğlum, sağ ol! Afərin! – O, İsmayılı yanaşmış bir ata məhəbbətilə onun alnından öpdü. – Oğlum, ağır yaşda deyil, başda imiş. Biz cavanlığımızda bu yerlərdə nə qədər quyu qazdıqsa, bir dəfə də şirin su çıxara bilmədik. Ancaq siz bizim çöllərimizdən zəngin xəzinə tapdınız. Hökumətimizin sizə çəkdiyi xərclər boş deyilmiş.

İsmayıl bir an ətrafı gözdən keçirdikdən sonra çobana müraciət edərək soruşdu:

– Bu yerlərdə yənə ceyran olurmu?

– Necə məgər? Olmaya ceyran ovuna çıxmaq istəyirsən? – deyə çoban maraqla xəbər aldı.

– Xeyr, əmi, mən başqa şeyin ovçusuyam... – İsmayıl yaxın bir keçmiş xatırlayıb dedi: – Bir vaxt var idi, buralarda ceyran gəzərdi. Bax, elə bu yerlərdə o zaman mənim qarşımdan üç ceyran qaçmışdı...

– Demək, o ceyranlar xoş qədəmmiş, – deyə çoban onun sözüne qüvvət verib gülümsədi. Sonra o, İsmayılı məlahətli tütək səsilə yola saldı.

1956

BAYRAM BAYRAMOV

(1918-1994)

Bayram Bayramov Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Şirvan kəndində ikinci ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini doğma kəndində yeddillik məktəbdə almış, sonra Ağdam Pedaqoji Texnikumunu (1938) və Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir (1950).

Əmək fəaliyyətinə 1938-ci ildə başlayan B. Bayramov Tərtər rayonundakı Quşanlı kənd natamam orta məktəbində müəllim, Məsləhan kənd natamam orta məktəbində tədris hissə müdiri, Xoruzlu kənd yeddillik məktəbində müdir işləmişdir. Böyük Vətən müharibəsində Mozdok uğrunda döyüşlərdə iştirak etmiş, ordudan tərxis edildikdən sonra doğma kəndlərindəki yeddillik məktəbdə, ali təhsil aldığından sonra isə Bakı Kitabxanaçılıq Texnikumunda müəllim, "Azərbaycan" jurnalının redaksiyasında ədəbi işçi, Dövlətnəşrkonda sədr müavini işləmişdir. 1971-ci ildən təqaüdə çıxaraq bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

O, 1994-cü il noyabrın 9-da Bakıda vəfat etmiş, II Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

B. Bayramov ədəbi fəaliyyətlə XX əsrin 50-ci illərində başlamış və istedadlı nasir kimi tanınmışdır. Onun "Yarpaqlar", "Xəzinə", "Bələli sevgim", "Arakəsmələr", "Fəhlə qardaş", "Gün batanda", "Cıdır düzü", "Karvan yolu" romanları və "Tək adam" povestlər kitabı milli bədii nasir zənginləşdirən gözəl əsərlərdir. Yazıcının bu cildə daxil edilən "Tək adam" povesti eyni adlı kitabından (B., Uşaqgəncnəşr, 1956) götürülmüşdür.

TƏK ADAM

(Povest)

1

Dadaş, ferma müdirinin üçillik məktəbə gətdiyini eşidib, erkən özünü kolxoz sədri Behmənin yanına yetirdi. Behməni yaşca böyük olmasa da Dadaş onu "qağa" deyə çağırırdı.

– Qağa, daha mənim bekar gözdüyüm bəsdir, özüm də xəcalət çəkirəm, məni bir işə qoysana...

Behməni gödək, qalın qaşlarını çatıb təəccüblə dedi:

– Bekar niyə olursan, Dadaş, kolxozda da işsiz adam olar?

Dadaş bu sualdan tutuldu, fikrini kolxoz sədrinə yaxşı çatdırma bilməmişdi.

– Bekar deyəndə ki... – o, boğazını arıtladı, – cə-ələ ara işlərinə gedirəm, mən vəzifə adamıyam, axı mənim tay-tuşum həyəsi kolxozda bir vəzifədədir, bacarığım, savadım kimdən əskikdir?

Bəhmən ona mənalı-mənalı baxıb dedi:

– Dadaş, gileylənməyə haqqın yoxdur, sənə biz də bacarıqlı, savadlı bilib briqadir qoyduq, cəmisə altı ay işləyəndən sonra gündə gəldin ki, bacarmıram. Bu mənim işi deyil, axırda da özün ərizə verdin, çıxartdıq, indi də gileylənirsən.

– Düzdür, çıxdım, – deyə Dadaş sədrin sözünü təsdiq etdi, – ərizəni gətirin, oxuyun, mən yazmışam ki, təsərrüfat işini bacarmıram, mənim ixtisasım qayınçılıq, maldarlıqdır. Hər kəs öz bacardığı işi görse yaxşıdır.

Bəhmən “ixtisasım” sözünə çiyinlərini ata-ata güldü:

– O ixtisası harada qazanmışam, ay Dadaş?

Sədrin gülməyindən inciyən, öz yumşaqlığını saxlayan Dadaş ixtisasa nə vaxtda sahib olduğunu söyləməyə başladı:

– Yadımda deyil, Bəhmən qağa, hələ kolxozdan qabaq camaatın quzusunı otarırdım, sonra da orta məktəbi qurtardım, maldarlığa aid çoxlu kitab oxumağa, 10 gündə bir dəfə rayonda keçirilən maldarlıq seminarında könüllü olaraq iştirak etməyə başladım. Yaxın günlərdə zootexniklə söhbət edirdim, dedi: “Dadaş, canın üçün, əsil ferma işçisi sənəndə olar”.

Kolxoz sədri alının sol əlinin ovcuna söykəyib bir qədər duruxduqdan sonra:

– Yaxşı, deyək ki, ixtisasın maldarlıqdır, belə də görüm, hansı işi bacarırsan?

Dadaş bu suala tez cavab verə bilərdi, ancaq bir qədər dinnməyib başını aşağı saldı:

– Mən nə deyim, yoldaş Bəhmən, özün bil, sən hansı vəzifəni layiq görəsən işlərəm... Ferma müdiri də deyirlər oxumağa gedib...

Kolxoz sədri bir qədər düşündü, ayağa qalxıb əllərini göy qalifə şalvarının cibinə qoydu və stolun arxasında gəzindi. Birdən özünü maraqla gözləyən Dadaş tərəf çevirərək, “Baxarq”, – dedi.

Dadaş kolxozun heyət idarə üzvlərinin hamısını bir-bir götürüb, özünün ferma müdiri düzəlməsini xahiş etdi. Sözü ötən adamlara üz tutdu, nəhayət, arzusuna çatdı. “Vəzifəni aldım, Maralı da yəqin ovlaram”, – dedi.

Bahar axşamının sərin mehi Sünbülün xurmayı qıvrım saçlarını oxşayır, onun pötrmüş girdə sifətinə xoş bir sərinlik gətirirdi. O özünün dediyi kimi, “otuz balasının” hamısını evlərə aparır, öpərək analarına tapşırdıqdan sonra, səfəli kənd axşamının ətirli havasından ciyər dolusu nəfəs ala-ala evlərə dönürdü.

Mirov dağınım buzlu zirvəsindən hələ enməmiş günəşin şüaları altında kəndin düzləri, bağları al-əlvan rəngə çalırdı. Otlar, güllər, ağaclar rəngarəng çiçək açaraq gətirəcəkləri bollu barın xəbərini indidən verirdi. Sünbül ətirli güllərə, əlvan çiçəklərə baxırdı. Bunların hamısı onun qəlbində baş qaldıran övlad arzusuna qol-qanad verirdi. “Hər şey bar verir, söyüd kimi ancaq kölgə salmaqla kifayətlənib, barsız qalmağın da mənası yoxdur”, – deyirdi...

Ağ samovar süfrənin başında zümzümə edir, qalaylı qazanda buğulanıb daşan bişmişin iyi ətrafa yayılırdı; evdə ürək açan bir səliqə vardı. Bugünkü düşüncələrdən sonra Sünbülün üzündə xəlif bir kədər görünürdü. Üç ildir Dadaşla yaşayır, beş ildir uşaq bağçasında tərbiyəçidir, körpələrin nazını çəkməkdən artıq onun üçün böyük bir zövq yoxdur... Onlara həmişə mənim “otuz balam” deyir, indi onun qəlbində baş qaldıran uşaq arzusu daha da güclənir, o, ana olmaq istəyirdi.

Heyətdə övladdan şirin bir şey varmı?! Bəlkə son zamanlar Dadaş da ələ uşaq olmadığına görə ondan soyunmuşdur?!

Sünbül gözlərini bir nöqtəyə zilləyib xəyala getmişdi. Sanki balıq kimi ağzını açıb üzünə gülən tumbul bir körpə ilə oylənir, onunla şirin ana dililə danışır. Güllüzlü körpə böyüyür, oturur, iməkləyir, saçları uzanıb qıvrılır, o yuxulub-durur, qollarını açıb anasının döşünə sığınır... Ana öz balasını dərindən və güclü bir ehtirasla öpür, dünyada heç bir şeylə əvəz edilə bilməyən ləzzət alır...

Sünbül, bu mənzərəni görmüş kimi, sövq-təbii olaraq gülümsünür, qaşları çatılırdı. O, bu şirin düşüncələr içərisində Dadaşın yolunu gözləyir, müalicə etməmək haqqında bu axşam onunla qəti danışmaq istəyirdi.

Axır vaxtlar qaşqabağı tökülüb olan Dadaş, axşamdan xeyli keçmiş xüsusi bir nəşə ilə evə girdi. Onun sevinci bütün hərəkətlərində, xırda gözlərində, gülümsəmə sifətində, nazik dodaqlarını büzüb çaldığı fitidə ifadə olunurdu. O, Sünbülə son iki ayda görünməyən bir məhrəblilik göstərirdi.

Yeyib-ıçdıkdən sonra Dadaş Sünbül tapşırıq verməyə başladı:
– Sünbül, mənim dəyişəyimi hazırla, üst paltarlarımdan da o qara qalife şalvarı, sarı yun köynəyi yanıma qoy, – dedi, – səhər tezdən çıxacağıq.

“Çıxacağıq” sözü Sünbülün ürəyindən oldu. Bir neçə gün idi ki, Sünbül ərinə onu müalicəyə aparmasını xahiş edirdi. Lakin Dadaş qaşqabağını töküb: “Keçi can hayındadır, qəssab piy axtırır, – deyirdi. – İki aydır işsiz-gücsüz qalmışam, heç onun dərini çəkmir, təzədən uşaq eşqinə düşüb”.

“Yəqin daha ona da təsir edir, necə olsa insandır, ürəyi var!” – deyər düşünən Sünbül sevinərək soruşdu:

– Bəs niyə qabaqcadan demirdin, həzlilik görəydik. Mən də icazə alaydım, yerimdə adam qoyaydım?

Dadaş, Sünbülün fikrini başa düşüb üzünü yenə turşudaraq:

– Özgə yerə gedirəm, ay Sünbül, – dedi, – o hələ sonrakı işdir. Sünbülün yenidən açılmış sifəti tutuldu, o, təəccüblə soruşdu:

– Bəs hara belə, Dadaş?

– Fərmaya gedirəm.

– Orada nə işin var?

– Məni qoyunçuluq fərmasına müdir göndərirlər.

Sünbül diksindi, hər şeyi ölçüb-biçən, ərinin və özünün hərəkətlərinə diqqət yetirən, çox vaxt ərinə yol göstərən Sünbül, Dadaşın bu gedişinin mənasını müəyyən edə bilmədi.

“Nə üçün Dadaş, mənə deməmişdir?” Lakin o, danışmağın daha gec olduğunu görüb:

– Dadaş, – dedi, – indi ki gedirsen, daha ağıllıbaşlı işlə, bəsdir gündə bir qulluq dəyişməyin!

Son üç ildə Sünbül ona az-çox təsir etmişdisə də, o, yenə beynindəki köhnə şüarını öz-özünə təkrar edirdi: “Məhəbbətlə vəzifə müvəqqətidir, arvadın təzəsi, vəzifənin yağlısı”.

Ağlı-qaralı qoyun sürüsü çay kənarındakı novlu bulağın üst tərəfində, “Qayısqıran” güneyə muncuq kimi səpələnmişdi. Qoyun sürüsündən bir az yuxarı, dik daşın üstündə oturub, sürüyə tərəf baxan çoban Heydər, yaz gecəsinin şəhindən islanmış qırmızı naxışlı yun corablarını çıxarıb, daşın üstünə sərmışdi. Günəş qarşısındakı dağın üstündən bir adam boyu qalxmışdı. Çayın gün doğan sahilində ferma binəsinin alaçıqlarından, qoyunun arxasından seyrək duman kimi burula-burula buğ qalxırdı.

Maral, günəşin şüaları altında gümüş kimi parıldayan təzə qalaylanmış mis səhəngi götürüb dar cığırla novlu bulağa tərəf enirdi.

Son zamanlar Heydər sürünü tez-tez “Qayısqıran” güneyə verər, Maral da ağ səneyi götürüb novlu bulağa gəlirdi. Bunu müşahidə edən Dadaş şübhələnməyə başlamışdı. Bir dəfə o, əllərini arxasında çarpzalayıb başqa bir cığırla Heydərini yanına gəldi. Heydər, səhəngi bulağa söykəyən, hərdən gözaltı ona tərəf boylanı Marala baxa-baxa, yanıqlı səslə: “Yenə cəlvələni bulağa qarşımdan” mahnısını oxuyurdu. Maral ən çox sevdiyi bu mələhətli səsi eşidib fikrə getmişdi. Nova söykənən səhəng çoxdan dolmuş, bulağın duru suyu onun üstündən şırışıqla axıb gedirdi...

Heydərini də gözələri novlu bulağa tərəf zillənmiş, bütün düşüncəsi orada mərkəzləşmişdi. O, Dadaşın yaxından “nə olub, ay zalım, Kərəm kimi alxmısan” dediyi sözləri güclə eşitdi. Özünü yığışdırı. Bu yersiz gəlişəndən narazı olsa da, Dadaşın üzünə gülümsündü və onun salam verdiyini zənn edərək:

– Əleykumməssalam! – dedi.

Dadaş novlu bulağa tərəf işarə edərək:

– Bərədə duran Maral, – dedi, – ovçunun ağlını yaman aparıb ha! Maral səhəngi götürüb bulaqdan uzaqlaşdı.

Dilxor olmuş Heydər söhbəti başqa səmtə salmaq üçün:

– Səndən nə əcəb? – dedi, – Dadaş, belə tezdən durub qoyunun içinə çıxıbsan?

Heydərini sualı Dadaşa toxundu. Ancaq özünü sındırmayıb üstündən keçdi. Axı o, müəyyən məqsədlə gəlmişdi...

– Dedim, bir sənlə söhbət eləyim, ikimiz də cavanıq, dərini-odunu bilim, – deyər Dadaş Heydərə dost kimi yanaşdı.

– Nə dərindən olacaq, ay Dadaş, keyfim kök, damağım çağ, qoyunlar da salamat, gümrah, – deyər Heydər yenə də gülümsündü.

Dadaş lap ortadan vurdu:

– Əyö, de görüm aranız necədir, işlər düzəlir, ya yox?

Heydər suala sualla cavab verdi:

– Mənim aram kimlə pisdir ki?

– Demirəm ha, pisdir, yəni bu yaxında toyunuzda oynayırıqmı?

– Sağlıq olsun, fikrim payızda toy etməkdir.

Bu gözəlməz söz elə bil Dadaşın belini sındırdı. Bəs o, fərmaya bir də Maralın dərindən gəlməmişdimi? Bu müddətdə gecə-gündüz düşünərək, öz “alovlu eşqini” Marala yazmamışdımı?

“Əzizim Maral, demə ki, Dadaşın başı xarab olub, evli adamdır, arvadı var. Əvvəla, onu bil ki, məhəbbət səksən yaşında adamın da qəlbinə alışdırıb yandırır bilər. İkincisi, mənim evli olmağımın qurucə adı var. Ruhum nəçə aydır ki, sənin yanımdadır. Məni Sünbülə bağlayan heç bir şey yoxdur, bilirən ki, uşağı olmur. Mən də axı, yerimdə yurdçu, evimdə səs-küy salan istəyirəm. Sən bir kəlmə “ha” desən, sabahı boşanma haqqında elanı qəzetdə görərsən, özün bilirən mən də cavanam. Səbirsizliklə cavabını gözləyirəm. Səni özündən artıq sevən D...”

İndiyə kimi üç-dörd məktub yazmışdısı da Maral hamısını alıb gözünün qabağında cırıb atmışdı. Bunları bir “şıltaqlıq” sayan Dadaş indiyə kimi Maral Heydərini sevir. Özünü birtəhər doğruldub sual-cavaba girişdi:

– Maral da razıdır mı?

– Razıdır.

– Lap özü ilə danışmışan?

– Danışmışam.

– Bəs niyə bunu heç kəs bilmir?

– Elan-zad verəsi deyilik ha...

– Yaxşı, qızın ata-anası necə?

– Səndən başqa hamı bilir, yoldaş müdir, – deyər Heydər kinayəli cavab verdi.

Heydər üzündəki və hərəkətlərindəki ifadələrə fikir verdikcə bu sözlər Dadaşa zarafət gəlirdi. Heydər belə açıq danışması onu şübhələndirirdi. Lakin birdən onun gözü daşın üstünə sərilmiş qırmızı naxışlı corablara sataşdı. Onları bir neçə gün bundan əvvəl Maral əlində toxuduğu zaman görmüşdü. Daha şübhə yeri qalmadı...

Dadaş düşündürdü. Onun sifətində gah kədər, gah da ümid əlamətləri görünürdü. Kədərinin səbəbi aydın idi.

Naxışlı corab və Heydər açıq danışığı Dadaşın Maral haqqında olan fikrini məhv edirdi. Bəs onun üzündə gözən ümid ifadələri haradan, hansı səbəbdən əmələ gəlirdi? Dadaş “yüz ölçüb, bir biçməyi” bacarırdı. O, Heydər-Maral məsələsindən özünün başqa, əsas məqsədi üçün istifadə edə biləcəyini, “Heydər tora salacağımı” düşündükcə, gözləri ov görmüş pişik gözləri kimi bərəlirdi. O, Maralla Heydər arasındakı sevgiyə çox razı olan və on yaxın ürok adamı kimi Heydər təbrik etməyə, ona dil tökməyə başladı:

– Mubarək olsun, ay zalım balası, canım üçün gül vurmusan, gül! Toyunu görək özüm eləyəm.

Heydər razılığını bildirdi:

– Çox sağ ol!

Dadaş əsas məsələ üstünə gəlmək üçün:

– Keyfini pozma, Heydər, – dedi, – sən ölən, görək bir toy vurduram göy üzü tutula, düz bir höftə. – O, əlini döşünə döyö-döyö: – Müdirin ölməyib ha, bütün xərçini də özüm çəkəcəyəm.

Heydər gülümsünərək şahadət və baş barmağı ilə ucları yeni-yeni burulan qara nazik bığlarını sıgallayaraq-sıgallayaraq dilləndi:

– Özümün varına nə gəlib, düz bir ay kolxozun adamına yemək-ichmək verib toy vurdura bilərəm.

Dadaş canıyananlıq göstərib:

– Ə, bilirmey ey, varındır. Amma niyə, balam? Atalar məsələdir: “Bal tutan barmaq yalar”. Qışın ayazında, yayın odlı istisində gecə-gündüz qaragac qabığı kimi yarıb, ilan tok dərindən çıxıb sürü bəsləyirik, yəni bunun bir beş-altısını sənin toyunda xərç eləsək, dünya dağlar?

Heydər, müdirin sözlərinə diqqətlə qulaq asdı. Onun sükutunu görən Dadaş isə bunun bir razılıq əlaməti olduğunu düşünüb, həvəslə davam etdi:

– Bostançı – bostançıdır, o da qovunun yaxşısını özü yeyir. Sənin işin olmasın, böyük erkəklərdən beş-altısını sənin toyuna verəcəyəm, yerini də özüm düzəldəcəyəm. Mənim işim görək mən istəyən kimi dolansın, mən belə adamam ki, özüməndən əvvəl yoldaşımın qeydində qalaram. Dünya malı ol kirdir, bu gün var, sabah yox. Necə deyirlər: “Əl əli yuyar, ol də üzü”, “Xeyir-şər bərc olar”. Bu gün mən sənə, sabah da sən mənə, belədir, ya yox? Heydər, mən ölüm, düzündə de.

Heydər acı-acı gülümsündükdən sonra gözlərini qıyıp, qaşlarını çataraq:

– Əlin yağlıdırsa, öz başına çox, – dedi, – kolxozun malı yiyəsiz deyil ha, hər yəten istədiyi qədər götürə.

Dadaş Heydər ciddiləşdiyini görüb:

– Sən də qərribə adamsan, – dedi, – mal kolxozundur, biz də kolxozçuyuq, demirəm ha oğurlayaq, sabah da tutsunlar boğazımızdan, xeyr a! Elə düzəldərik ki, sayı-sanlı qoz kimi yerində olsun...

Heydər Dadaşın sözünü kəsib onu olo saldı:

– Mən ölüm, doğru deyirsən?

O, Heydər yola gətirdiyini, erkəklərdən xərçləyər biləcəyini düşündü ürokdan and içdi:

– Sən öl, doğru deyirəm, Heydər, uşaqsan?!

Heydər:

– Vaxtın yoxdur, – dedi, – özcüyün ölən. Buradan elə get ki, izin-tözü görünməsin. Onun yiyəsi hələ ölməyib, çöl fındığı deyil ki, hərə bir xışma cibinə töko.

Heydər baltanı kökündən vurdu.

Atdığı koməndin boşə çıxdığını görən Dadaş, Heydər şübhə-lənməməsi üçün sözü başqa səmtə yönəldərək vəziyyətdən çıx-mağa çalışdı:

– Afərin, Heydər, – dedi, – səni sımayırdım, doğrudan da sən qiyamət oğlansan.

Heydər yenə də onun daxilə olan hər cür xəyanət hisslərini məharətlə gizlədə bilən sifətinə şübhəli-şübhəli baxaraq:

– Mən çoxdan sınaqdan çıxmışam, get özünü sına, – deyib üzünü Dadaşdan çevirdi və dişlərinin arasından fit verərək yatan qoyunları durquzub, otlağa tərəf yellədi.

Dadaş bir müddət torpəni bilmədi. Kələyinin baş tutmadığını görüb yerində donmuşdu. O, Heydər arxasınca xəyli baxıb dedi: “Sənə elə bir toy vurdurum ki, nağaranın səsi ölüncə qulaqlarından getməsin”.

2

Fərmanın yay binəsinə köçməsinin vaxtı idi. Lakin Dadaş özünə qəti səs vermədi ki, Heydər fərmandan uzaqlaşdırmamış heç yana köçməyəcəkdi. “Mən Heydərli işləyə bilmərəm, – deyə düşünürdü. – O, mənim fikrimə razı olmaz, bir də Maralı yola götürmək üçün Heydər fərmada qalmamalıdır”.

Dadaş kolkox sədrinin kabinetinə girərkən sədr o baş, bu başa gəzdirib, altı aylıq qoyunçuluq kursuna göndərmək üçün münasib adam haqqında fikirləşirdi: “Elə adam olsun ki, gələndə tozo təşkil olunacaq zərif yunlu qoyun fərmasına müdir qoya bilək”. O, bu iş üçün Heydər hamıdan çox münasib bilirdi.

Dadaş içəri girərkən Böhmən onun ciddi bir vəziyyətdə oldu-ğunu görüb soruşdu:

– Xeyirdirmi, Dadaş?

Dadaş özünü qayğılı göstərmək üçün daha da qas-qabağını salladı və ağır yük altında qalmış kimi hiçqıldadı.

– Nə bilim, – dedi, – vallah, adamı göndərsiniz bitməz işə, adımı da qoyursunuz yarıtmaz.

– Yəni də gileylənmə, de görək, nə olub axı?

– Əşşi, bundan arıq nə olacaq, – deyə Dadaş dik-dik danışmağa başladı: – Heç bir soruş yoxdur ki, ay Dadaş, ferma yay binəsinə köçür, kimlə işləyəcəksən? Fərmada kadr işi necədir?

Dadaş, Heydər haqqında uydurduqlarını: “Onun qoyunları hər gün “Qayısqıran” güneydə daşlığa yığmasından, can yandırmasından, ferma qoyununun yunundan gündə bir cüt naxışlı corab toxutdurmasından, eşqbazlıq etməsindən sədrə danışmaq, onu fərmandan uzaqlaşdırmaq istəyirdi.

Böhmən onun sözünü kəsdi:

– Ho, – dedi, – bilərəm bu giley nə üçündür, Heydər kursa gən-dorməyimizə razı deyilsən?

Dadaşın gözləri hədəqəşəndən çıxdı.

Sədr davam edirdi:

– Heydər münasib adam yoxdur, Dadaş! Dörd-beş ildir fər-mada işləyir, savadı var, can yandıran oğlandır. Əli öyrə deyil, əsil ferma adamıdır. Düzdür, sənin üçün də Heydər siz çətin olacaq, amma zərifiyunlu qoyun fərmasına müdir hər kəsi qoymaq olmaz.

Dadaş məsələni dərhal anladı, Heydər bunsuz da kursa gən-dərdiyini görüb, daha üstünü vurmadı. Hotta Heydər getməsinə guya tərəfədar olmadığını bildirdi:

– Odur ki, düz elomirsiz də, – dedi, – “Məndən ötdü qarşıma deydi, elə bil sənəm çuvalına deydi” cəyirsiz. Bəs bu fərmaya baş çəbən kimi qoyacaqsınız?

– Müdirisən, sən də fikirləş, kim münasib işə onu qoya.

Sənməkə olan lampaya nəfəs töküləndə şöləlməyə başladığı kimi, Dadaşın da gözləri işıqlandı, məqsədinə çatdığı üçün içəridən sevindi, ancaq bu sevinci bürüzə verməkdən ötrü öz ciddiliyini saxlamağa çalışdı:

– İndi ki belədir, onda heç olmasa, Qulamı qoy, qol-qılçası möhkəm adamdır, həm də ki, cavandır.

Sədr bir qədər fikirləşdi. Qulam piskoxozu deyildi. Öhdəsinə götürdüyü işi yandıran idi.

– Yaxşı, – deyə Böhmən razılaşdı. – Ancaq, Dadaş, onu bil ki, fərmanın bütün məsuliyyəti sənin üstündədir, birdən o yan-bu yan olar ha!

Bu sözlər Dadaşa toxundu, onun tükləri ürpərdi, bədoni uyuşan kimi oldu. Əvvəlcədən hazırladığı planı indi yadına salanda qorxdı, içəridən əsdi, ancaq bir az düşündükdən sonra ürəyində "birdən o yan-bu yan olar" sözlərinin qabağına belə bir cavab qoydu: "O yan-bu yan olsa da, elə edirik ki, səsi çıxmaz!"

O:

– Arxayın ol, Böhmən qağa, – deyib otaqdan çıxdı.

Dadaş təcili olaraq Heydori baş çobanlıqdan çıxarıb yerinə Qulamı qoydu, təhvil-təslim işinə başladı. O, təhvil verilən hər bir qoyunu nəzərdən keçirir, başı çıxan adam kimi yaşını, ariq-kökllüyünü təyin edirdi. O çalışırdı ki, qoyunların qruplar üzrə sayını öz məqsədinə uyğun olaraq müəyyən edərsin, iki-üç illik erkəkləri toğlu, toğluları isə quzu qrupuna daxil etsin.

– Yox, yox, bu erkək deyil, görmürsünüz toğludur, onu heç vaxt erkək qrupuna yazmaq olmaz. Mən uşaq-zad deyiləm. Heyvanı beş barmağım kimi tanıyıram.

Heydər etiraz edərək:

– Ay Dadaş, niyə höcət eləyirsən, bu sarı kürəni çobanların hamısı tanıyır, qayıtlanmış kitabda doğum vaxtı yazılıb. İnanmırsan üç il bundan qabaq yazılmış doğum aktına bax, hansı qoyunun balası olduğu da məlumdur, – dedi.

– Əşi, nə kitab, nə akt, qoyunun içində yüz sarı kürən var, mənəm gözüüm görmür ki, toğludur?

– Elə isə mütəxəssis çağır, – deyər Heydər israr edirdi.

– Heydər, bilirən nə var? Bu əmlaka cavabdeh mənəm, özüm də son mütəxəssisindən az bilmirəm, mənə aldatmaq çox çətin olar; zəhmət çək, heyvanı düzgün, hər qrupu ayrıca təhvil ver, bildinmi?

Heydər özünə məxsus bir sadəlik və düzgünlüklə:

– Özünü yaxşı tanıyırsınız, mən deyənə də inanmırsınız, aktı-kitabı düzgün hesab ələmirsiz. Mütəxəssis çağırmağa razı olmur-sunuz, bəs nə cür eləyək?

Qulam da Dadaşın qarşısında sakitcə dayanıb dillənmiş, sonra özünün məsuliyyətdə qalacağından qorxurdu.

Ömrünün çoxunu çobanlıqda keçirən Əmrəli kişi də işə qarışıq, Heydərini dediklərini təsdiq etməyə çalışdı:

– Ə, bu boyda toğlu olar? Səhərdən bəri mən fikir verirəm. "O toğludur, bu quzudu" – deyər-deyər bu böyük sürünü toğlu-quzuya döndərmisiniz, canım!

– Son öz işində ol, Əmrəli kişi, qoyunu, toğlunu mənə tanıtdır-mayacaqsan ki!..

– Yox ey, balam, saçı-saqqal ağartmışam, günüm bu sürünün içində keçib, axı başım bir şeydən çıxır da, deyirəm ki, yanı nahaq yero cəhd etməyösiniz.

Özü üçün xeyirli olmayan bu sözlərdən xoşu gəlmədiyinə görə Dadaş, Əmrəli çobanın üzünə hirsli-hirsli baxıb, təhvil-təslim aktu yazan hesabdar Məmişə tərəf çevrildi:

– Niyə yazmırsan, yoldaş Məmiş, görmürsən ki, quzudu? Yaz, çal kərə quzu dörd aylıq.

Heydər Dadaşın atı yoxuşa sürdüyünü görüb:

– Bura bax, Dadaş, – dedi, – bir mənə də görüm bu qoyunların yaşını azaltmaqda məqsədin nədir?

– Məqsədim? Məqsədim odur ki, aldanmayam, bu bir; ikincisi, qoy camaat bilsin ki, həmişə sudaqətdən dən vuran adamlar kolxo-zun sürüsünü dağıdıb, nə kimi erkəklərin yerinə toğlu-quzu yığıblar, məqsədim budur, bildinmi?!

Heydər dolmuş bulud kimi tutuldu, elə bil bütün aləm onun başına hərləndi. Ömründə belə bir şey heç ağlına da gəlməmişdi. O özün-dən arxayın olsa da, belə böhtan qarşısında sarsıldı. Dadaşa qarşı şübhəsi daha da artdı:

– Mən mütəxəssis və ağıllı bir komissiya olmasa, qoyunları təhvil verməyəcəyəm, – deyər Heydər qoti bildirdi. – Əgər mən doğrudan da Dadaş deyən kimi eləmişəmsə, qoy mənə hər nə cür lazımdır cəzalandırınsınlar.

Eynəyin altından gözlərini bərəldən Məmiş port olmuş halda:

– Ə, sözünü səhərdə qoy, – dedi, – bəyəm biz deliyyik? Ağıllı komissiya istəyirsən? Səhərdən iş-gücümüzdən avara olub, qızıl kimi vaxtımızı sərf etməmişik sənə təhvil-təslimə, düz söz səni ağdırır? Kişi doğru deyir də, heyvanı qruplara görə düzgün təhvil ver, çıxsın getsin, daha artıq-əskik danışmaq nəyə lazımdır?

Məmişin sözləri Heydəri təbii halından çıxartdı:

– Nəyə yəni düzgün təhvil ver, bəyəm aldadıram, oğor inanmır-sınız, hesabdarsan aç kitabı, hər bir qoyunun yaşını göstər, biz də soninlə razılaşaq.

Dərin haqq-hesabla arası olmayan və düzgün hesab saxlamadı-ğına görə belə dolayışlıqla sərbəst olan Məmiş:

– Lazım gəlsə, kitabı sənsiz də baxa bilər, hələ bir son təhvil ver, görək nə cür çıxır. Qalanı bizim öz işimizdir, – dedi.

Hesabdan sözünü Dadaş da təsdiqlədi.

– Bəli, bəli, biz hesab-kitaba baxacağıq, hələ bir deyirik görək sən necə hesab verirsən, yoxsa elə bilirsən hesab-zad yoxdur?

– Xeyr, mütəxəssis olmasa, sürünü təhvil verməyəcəyəm, – deyə Heydər ayrılmış heyvanları sürüyə qataraq, qoyunları örişə doğru fıstırıqladı.

Heydər tələbi üzrə rayon kənd təsərrüfat şöbəsi baş zootexnikinin başçılığı ilə təşkil olunan komissiya sürünü təhvil verdi. Dadaş yenə təkid etdi ki, sürü komissiya vasitəsilə düzgün qruplarla hesabla alındı. Lakin Dadaş “gələcək üçün” kolxoz heyət idarəsinə bir izahat yazdı ki, “Komissiya birtərəfli hərəkət edərək, sürünü düzgün qruplaşdırmamışdır”.

Dadaş, Heydər fərman getməsinin səbəbini soruşanlara: “Qovdum, can yandırmırdı, mənə də Dadaş deyirlər”, – deyirdi. O, öz gücünü Maralə bildirmək üçün daha da bərkdən səslənirdi.

Bu il ferma uzaq Mirov yaylağına deyil, yaxında, kolxozun öz torpağında olan on altı-on yeddi kilometr aralıdakı Qaraman dağına köçəcəkdilər.

Mütəxəssislər və təcrübəli çobanlar müəyyən etmişlər ki, qoyunu 7-8 günlük yola aparmaq heyvanı üzür, ayaqdan salır, möhsulün daşınmasında çətinlik törədir; külli miqdarda artıq əmək sərf edilməsinə səbəb olur.

Dadaş, qoyunun yaxın yaylağa getməsinə narazı olsa da, şübhə olmasın deyə, dillənmədi, amma o, sədr barəsində xeyli götür-qoy elədi: “Bu kişi mən nə desəm onu eləyir, sözümlə eşidir, çıxart deyirəm çıxardır, qoy deyirəm, qoyur. Məndə də bir qanacaq olmasınmı?” O, fərmanı yola salmamış yorğa ürək kəhər atı minib, idarəyə yox, düz Bəhmənin evinə yollandı.

Bəhmən səhər tezdən iş üstünə çıxmağa hazırlaşarkən, Dadaş onun üstünü aldı. Bəhmən, ferma müdirini höyot darvazasında qarşıladı.

– Salam, qağa, – deyə Dadaş, yaltaqcasına dişlərini ağartdı. Bəhmən onun salamatını alıb evə dəvət etdi.

– Yox, Bəhmən qağa, elə burada səhə bir neçə sözüm var. Dadaş atdan düşdü. Bəhmən öz atını yedəkləyərək:

– Onda yavaş-yavaş iş üstünə tərəf çıxacaq, həm də danışacaq, – dedi. Onlar kəndin içi ilə yedəklərinə at, pambıq tartaqlarına tərəf gedirdilər. Dadaş haradan başlamaq, fikrini ona necə bildirmək haqqında düşünürdü. Bir müddət hər ikisi dinməz-söyləməz irəlilədilər.

Birdən sədr soruşdu:

– Fərmanı yola saldın, ya yox?

– Sağından sonra yığacaqlar, dedim bugünkü südü burada mayalayaq.

Sədr başını qaldırıb kolxozun məhsullu çöllərinə baxa-baxa:

– Heyvanı ləngitməyin, – dedi, – yığın getsin. Çatışmayan bir şey varsa, onu da de.

– Hələlik hər şey öz qaydasındadır, – deyə Dadaş udqundu...

Sədr soruşdu:

– Sürünü baytar həkimləri müayinədən keçiriblərimi?

Həkim, mütəxəssis, komissiya sözündən xoşu gəlməyən Dadaş, sir-sifətini acımsı xəmir kimi turşudaraq:

– Əşi, nə müayinə, – dedi, – necə deyirlər, olan oldu, keçən keçdi. Heydər toğlu-quzunu yığdı erkək qoyun yerinə verdi təhvil, bundan sonra nə mütəxəssis, nə həkim?

Sədr Dadaşın həmişəki kimi giley-güzar edəcəyini görüb:

– Yenə başlama, – dedi, – həkim müayinəsi onun üçün deyil ki, qoyunun qrupunu müəyyənləşdirsin. Sürünün qrupları çoxdan müəyyən olunub, ona görədir ki, heyvanda xəstəlik varsa, aşkara çıxarsın, dərmanlansın, iynələsin.

Dadaş, Bəhməni port eləməmək üçün könülsüz də olsa məlumat verdi:

– Bəli, dünyanın rayon kənd təsərrüfat şöbəsinin baytar həkimi gəlmişdi, o da baş zootexnik kimi başdansa mənə baxıb getdi, dedi ki, adam göndərin dərmanlar var, rayondan gətirsin.

Dadaş, kim olur-olsun, fermaya kənar adamın gəlməsinə razı deyildi. Ona görə həkimin qoyunları müayinə etməsi üçün heç bir şərait yaratmamış və yarımcıq getməsinə səbəb olmuşdu.

Bəhmən dayanıb, yohorin tapqırlarını bərkidə-bərkidə:

– Mənlə nə işin var idi? – dedi, – o biri briqadaya getmək istəyirəm.

– Heç, sonin sağlığın, qağa, – deyə Dadaş dilləndi, – dedim ferma gedir, bəlkə qonağın-zadənin oldu, bir-iki yaxşı əmlək var, qoyum qalsın, bir dəne də üzlü motal, uşaqlar üçün...

Bu sözləri eşidən Bəhmənin sifəti qıpqırmızı qızardı. Əl-ayağı əsdi, dodaqları səyirdi.

– Ferma bizim dedomizin malıdır, balam, bağışlayasan?

Dadaş özünü itirdi:

– Dədəmin niyə, kolxozundur.

– Bəs əmlək, motal bağışlamağa sənə kim ixtiyar verib?

Dadaş yenə də süni bir gülüşlə:

– Əşi, deyirəm kolxozun qonağı gələr, məottəl qalarsınız...

– Ağlın özgə adama getməsin, Dadaş, mənim dilimə haram tikə döyməyib, haram tikə əgər doğma balamın da dilinə deysə, onun dilini kökündən kəsəram, yaxşı bil, – deyər Bəhmən atın üstünə qalxdı və qəzəbli bir nəzərlə Dadaşın arıq və uzun vücudunu başdan-ayağa qədər süzdükdən sonra atına bir qamçı vurub aralandı.

Dadaş bir müddət donmuş kimi yerindən tərpənmədi. Yanından atın gəldiyini görən kəhər ürək kışınayib dartınır, yerə döydüyü ayağının zərbəsi ilə sıçrayıb qalxan kəsək və çinçildən ürəkürdüsə də Dadaş fikrindən ayıra bilmirdi: “Boynu sınmış canım, nəhaq dedim, indi mənəndən şübhələnməkdir”.

Maral ferma yola düşməmiş ala tumanının balağını yığışdırıb, Sünbülün yanına gəldi. Fermanın olduğu “Güllütala” binosından Sünbülün obasına iki kilometr elardı.

Maral Dadaşın hərəkətlərinə əhəmiyyət verməyə də sonrasından qorxurdu. “Söz yayılar, gedib Heydəyə çatar” – deyirdi. Ona görə Sünbülə açıb demək istəyirdi. “Necə olsa Dadaş, Sünbül bacımın əridir. Sünbülün bütün bir ələm boyda hörməti var. Kolxozda onun xotirini istəməyən yoxdur. Özünə deyirəm, bəlkə bu arsız adama bir ölçü götürdün, – deyər düşündürdün, – Yoxsa, hər gün zəhləmi aparır”.

Sünbül, Dadaş üçün yol ehtiyatı görürdü. Yenə də onun inə və gözəl əlləri cəld işləyirdi. Paltarlara ütü çəkib, səliqə ilə bir yana yığımış, yağlı, südlü şirin fətəri xına kimi qızardıb qar kimi ağ dəstərxanın üstünə sərmişdi. İndi də soyutma etmək üçün kəsdirirdi çolpaları təmizləyirdi.

Maral içəri girdi. Sünbül ayağa qalxaraq çiməklə ağ qollarını açdı, onlar qucaqlaşib öpüşdülər.

Ferma uzaqda olmasa da, onlar xeyli vaxt idi ki, görüşmürdülər. Sünbül tələsirmiş kimi işinə davam edərək soruşdu:

– Ferma tərpəndi, Maral?

– Sağın qurtaran kimi qoyunu yığdılar, indicə arabalar gəlib şeyləri yükləyirdi ki, mən bura gəldim.

– Dadaş da lap əldən düşüb, həftədə bir dəfə evə gələ bilmir, – deyər Sünbül çolpanın təmizlənmiş ağ döşünə vura-vura qaşığı ilə

dilləndi. – Bərilərə gəlmir ki, heç olmasa özü ilə bir xırın-xırdanı götürü!

Maral, Sünbülün bu məsumluğuna və sadəliyinə acıdı.

– Arxayın ol, Sünbül bacı, Dadaş özünə çox da əziyyət verən oğlan deyil. O, nə ac qalar, nə də yuxusuz. Onun özgə dərdi var, – dedi.

Sünbülün yanaqları əvvəl qıpqırmızı qızardı, sonra ağardı, nazik dodaqları göyərüb soyrdı.

– Nə var, Maral, nə olub? – deyər təəccüblə soruşdu.

Maral yenə də açıb deməyə xəcalət çəkirdi, ancaq söz-sövdən və Heydörün bir xata çıxaracağından qorxurdu. O, özünü soyuqqanlı göstərməyə çalışaraq:

– Bilirsen, Sünbül bacı, Dadaş mənim üzümün suyunu töküb, dinclik vermirdi, hər gün bir çəqnamə oxuyur.

Sünbülün bütün bədəni titrədi, canından güclü və soyuq bir üşümə keçdi, qorxmış adam kimi tiqləri ürpədi, olanda yolduğu çolpa tük yığıdığı ələyin içinə düşdü. O, bir müddət mat-mat baxdı. Sonra Maralın qolundan yapışaraq:

– Bunları sən doğrumu deyirsen, Maral? – deyər o, titrək və pıclıtlı bir səslə soruşdu.

Maral daha arıq bir söz deyər bilmədi, o da doluxsunmuşdu. Ancaq bükülib əzilmiş bir kağızı Sünbülə verdi. Sünbülün gözələri yaş gilələri ilə torlanmış olsa da bir neçə sözü oxuya bildi: “Mən Sünbülə bağlana bilmərəm, axı mən də insanam, ata olmaq istəyirəm... Əgər “hə” desən, səhən Sünbülü boşamaq haqqında əlamə qəzetdə görörsən...”

Sünbülün gözələri qaralıb başı gicəlləndisə də özünü ələ ala bildi. Bir müddət gözələrini bir nöqtəyə zilləyib düşündü. O, “ata olmaq istəyirəm” fikrinə haqq qazandırdı. “Məndə də az günah yoxdur. Nə üçün özümü müalicə etdirmirəm, o mənim başqa heç bir şeyimdən şikayət eləmir, övlad istəyir, nə deyim? Axı mən ona müalicə haqqında çox demişəm, bəs nə üçün hər dəfə bir bəhanə gətirir?” – deyər şübhələndi. O, fikrindən ayrıldıqdan sonra Maralın üzünə mənəli-mənəli baxıb soruşdu:

– Bəs sən nə fikirdəsen?

– Mən o fikirdəyəm ki, – deyər Maral köksünü ötürdü, – heyif sənə kimi su sonasına ki, ələ bir komfirsotın olına düşüb.

– Bəlkə doğrudan da uşaq istəyir, Maral?

Qız hələ bu suala cavab verməmişdi ki, həyat qapısından at ağağının səsləri eşidildi. Sünbül cold pəncərənin tor pərdəsini yana çəkib baxdı. Dadaşın atdan endiyini görcək, həmişə olduğu kimi, indi də öz təmkinini saxlayaraq:

– Maral, mənə dediyini o bilməsin, – dedi, – sonra baxarıq...

Sünbül ürəyini ülgüç kimi kəsib keçən ağrını güclə boğub, yenə də örnə pis qarşılamadı. Dadaşın son zamanlar açılmayan qaşqabağı sədrilə görüşündən sonra daha da tutulmuşdu. O, Maralı görəndə gözlləri lap kəlləsinə çıxdı:

– Bu köçhaköçdə yavanlıq–zadı qoyub, buralarda nə qayırtırsan, ay qız?

Maral, Sünbülün tapşırığına əməl edib, başqa söz demədi:

– Dərziyə paltarım var idi, onu almağa gəlmişdim, döndüm bir Sünbül bacımın halını soruşum.

Dadaş bunların hər ikisinin hərəkət və səslərinə dərindən fikir verdisə də, heç bir şey anlaya bilmədi: “Deyəsən bir söz deməyib”. Həli bir az yaxşılaşdı.

Sünbül çəlpələri qazana salıb ocağın üstünə qoyduqdan sonra səliqəli bir süfrə açdı. Dadaşla Maralı stolun yanına çağırdı. Dadaş bu ara kənardə öyləşib, gah Marala, gah da Sünbülə baxır, hər ikisini müqayisə edirdi. Doğrudan da, insafla desən, hər səhədə Sünbül üstün idi. Gözəllikdə, səliqədə, təmizlikdə, bacarıqda, insanlıqda Sünbül kolxozda şöhrət qazanmışdı.

Onun qüsuruz görkəmi, dəyirmi cazibəli sifəti, iri qumral gözlləri, hərəkət və səsindeki incəliyi qarşısında Maralın qaşongliyi solğun görünürdü. Bir də Sünbülün səmimiyyəti və doğruluğu kənddə bir misal olmuşdu. Dadaş da bunları görürdü. Ancaq yenə də o, “hər yeməyin bir dadı var” – deyə düşünürdü.

Sünbül də süfrəni aç-aça düşünürdü: “Dadaş məndən heç vaxt narazı qalmamışdır. Özü də mənə istəyəndə nə qədər yalvardı, atama–anama minnətcə tökdü, düzü ki, bu üç ildə pis də dolanmamışıq... Bunun dördi görəsən doğrudanmı övlad dərdirir?...”

Süfrəni düzəltməkdə Sünbülə kömək edən Maral da öz növbəsində yeni görmüşü kimi hərdən gözəlti Dadaşın nazik uzun boğazına, sivri sifətinə, uçmaq istəyən qarğa qanadlarına bənzər otəkləri açılmış pəncərənin içərisində çöp kimi görünən bədəninə nəzər salır və Sünbülə də baxırdı. Hirs onun boğazını qovuşdururdu. Ürəyində

deyirdi: “Kül sənin başına, qanadı sınıq qarğa, bəri bir yön–yöndəmi ola, bir insanlıq ola, heç adamı yandırmas. Sünbül bacı kimi gözəl–göycək gəlinlə yaşamasına gündə min korə şükür eləmək əvəzinə, tanrısına təpik atır. Yaxşı deyiblər: “Fərənin yağlısı tülküyə qismət olar!”

Sünbülə Dadaş qarşı dərindən məhəbbət olmasa da, onunla üç ildə yaşayırdı, ona öyrəşmişdi, özü dediyi kimi, papaq deyildi ki, başdan–baş qoyulsun.

3

Günbatan tərəfdən, Törtər çayı boyunca gurultu ilə dəstələnilən gələn qara bulud xatasız deyildi. Çoban Qulam o biri çobanları xəbərdar etdi ki, ayıq olsunlar. Bork dolu, yağış gəlsə, qoyunu arxacdən bölükləyib aparar, ya sələ verər, ya da canavara qırdıra bilər.

Gecə keçdikcə yərə vahiməli bir qaranlıq çökürdü. Hərdən göyde şimşək çaxaraq alovlu köşöv tək ələmi işıqlandırır, bir an keçməmiş nəhəng bir mörmi kimi partlayan ildırım, zülmət çökmüş yeri titrətdirdi. Atlar qorxulu səslə kişənir, itlər vahimə içərisində zingildəyib uladır, qoyun sürüsü dəstələnilib gələn bulud kimi açılıb–bükülürdü. Bir az keçməmiş xırda doluqarışq elə bir yağış başladı ki, sanki bütün göy öriyib nəhəng bir şadərardan keçərək yərə süzülürdü. Yağış sələlə tək töküldükcə, Qaraman dağının sinəsindəki çığdın gülü bir qay axıb dərəyə tökülürdü, dərədəki sələ, qoparıb apardığı iri qayaları bir–birilə döyüşdürürdü.

Fərra işçilərinin hamısı ayağa qalxmışdı. Kənddəki camaat, kolxoz sədri Böhmən bork nigarən olmuş, sanki yerlərinə qor dolmuşdu. On beş gündən artıq fərradan gətmiş çoban Heydərən gözüne çimər gəlməmiş, bəslədiyi qoyunların dərini çökmüş, rayon mərkəzindən döndüb istirahət axtarımlarında keçirdiyi bir gecəni belə rahat yata bilməmişdi. O bilirdi ki, belə gecə çox qorxuludur, bir göz qırpımında qoyun böllüklenər, arxacdən çıxıb ya qurda rast olar, ya da dərəyə dolub sələ qorq ola bilər.

Gecə keçdikcə külləli yağış daha da şiddətlənirdi, sanki qəsdli yeri bütünlüklə su altında batırmaq idi.

Birdən yərə gözqamaşdırıcı bir işıq çökdü, ardınca elə bir dənşətili gurultu qopdu ki, elə bil Qaraman dağı yerindən qopub parçalandı,

alaçlıqlarda nə qədər qab-qacaq vardısı, bir-birinə dəyib cingildədi, sürü ürküşüb arxacdən çıxdı. Ətrafı qurum iyi бүürüdü.

Hamı səhərə qədər ayaq üstündə durub sürünü salamat saxlamağa çalışdı. Həldə, ferma müdiri Dadaş Qaraman dağından on-on iki kilometr aralıda olan Meydanbazarda müştəri axtarırdı...

Yay səhəri açılıb günəş üfkdə güləndə, yer, altıdan qızdırılmış kimi buğlanmağa başladı.

Qoyunlar arxacdən suyu süzülə-süzülə qalxır, dartınıb çırpınır və otlağa tərəf köçəlib gedirdi. Birdən hamının nəzəri gecəki ildırımın fərmannın iki-üç yüz addımlığında açdığı bir uçuruma çevrildi.

İldırım Şışqaya adlanan, hündürlüyü yüz metrədən artıq olan qayanın təpəsindən düşüb onu tən iki yerə bölmüşdü. Uşaqlar ora tərəf yüyürürək, "o, o, o... Şışqaya çapılıb" deyər qışqırırdılar. O gündən Şışqayanın adı Çapıqqaya oldu.

Çobanlar, ferma işçiləri, qoyunları və fermada başqa nə varsa hamısını yoxladılar. Hər şey salamat və öz yerində idi. Lakin bir Meydanbazarda kef çəkən müdir, gurultu zamanı qaçıb Şışqayaya dırmaşan və orada izini ildırım itirən ala tökə, bir də sürüdən ayrılıb tələf olan iki qoyun yox idi.

Günəş xeyli qalxmışdı. Dadaş kəhər ürəkəni səyirdib böyürdən çıxdı. O özünü qaçqılı göstərər atını aralıda qoyun otaran baş çoban Qulamın yanına sürdü:

– Qulam, nə var, nə yox, heyvan salamatdır mı? – deyər soruşdu.

Qulam hirsindən dil-dodağını gəmirirdi. O, əhli-kef müdiri kinayə ilə cavab verdi:

– Qoyun salamatdır, yoldaş müdir, biz səndən sarı nigarən olduq, üç gündür yoxsan.

Söz Dadaşı yaman tutdu. O:

– Dərdim-odum var, sonla diz-dizə verib qoyun otarmayacağam ki... – deyib kəhərin başını fermaya tərəf döndərdi.

Qulam düz çıxıb gedən Dadaşın arxasınca deyindi:

– Özü də yekə-yekə söz verib: "Qoyuncululuq planını artıqlamasıyla dolduracağam". Bəlo at belində avara gəzməklə plan yerinə yetməz. İndi tələf olan heyvanlar üçün nə cavab verək? Deyək ki, yağış oldu, özümüzü itirdik?

Dadaş ferma binəsinə çatan kimi heyvanların tələf olmasını eşidib hirsələndi, Maralı görəndə daha da özündən çıxdı:

– Corimosini çobanların üstünə qoyacağam, – dedi. – Tök bir gün olmamışam, mənə bəlo yarıdılar. Səhərəcən xorultularından qulaq tutulur, bəlo də çobanlıq olar!?

Əlindəki bir torba pendir dələməsinə çətinin arasına atıb üstünə bir yastı daş qoyan Maral onun sözünü kəsdi:

– Sən fermada olmusan ki, onların xorultusunu eşidəsən.

Maralın söyüşü də Dadaşa xoş gəlirdi. Xüsusilə Sünbülə görüşündən sonra ona olan ümidi daha da çoxalmışdı. "Nəm-nüm cələməyə baxma, – deyirdi, – əgər könlü olmasa, Sünbülə açıb danışardı".

Maralın sözlərini eşidən kimi yumşaldı, sifətinin ifadəsi dəyişdi, o irişdi, elə bil köpüb dağılmaqda olan tuluğun qulpunu açıb yelini boşaldılar, o, zarafat qarışıq bir yaltaqlıqla:

– Mənim hərdən fermada olmadığımıdan darıxırsan, Maral? – deyər soruşdu.

– Səni görəndə üroyim qısıılır, heç illərlə üzünü görməsəm yadıma da düşməzsən. Onu deyirəm ki, öz gözündə tiri qoyub, baş-qasının gözündə tük axtarmayasan. Buradakı adamların hamısı can yandırır. Amma heç bilinmir sən haralarda itirən.

– Görünür dörd əlindən baş götürüb itirəm!

– Ferma müdirinin fermadan başqa nə dördi ola bilər?

– Əgər onun üroyinə od salan, başına hava gətirən bir dörd olmasa, havalanıb bu cöllərə düşür mü?

– Bir dərindən illətin varsa, həkimə get, yox, doli olmusansa, doli-xananın qapısı açıqdır...

– Dərdimə loğman lazımdı, ay zalım balası, loğman!

– Hər kim lazımdır tap, axırı ki, ağlın başına gəlsin, bəlkə fermamızın işlərlə məşğul olasan.

– Loğman mı? Loğmanın sənsən, mənə Məcnun tək yuvasından ürküdəb dağa-daşa salan sonin eşqindir, mənə Maralım, köz kimi yanan üroyimə bir damcı su at.

Maralın sifəti yenə də qıpqırmızı qızardı.

– Bəsdir, Dadaş, yekə kişən, üzümüzün suyunu az tök, – dedi. O tutuldu, qoharlandı və uzaqlaşdı.

Dadaş qulaqlı meşin papağının dalını bir balaca yatırırdı. Onun ensiz alınının qırıqlarında soyuq tor damcılar durdu. O, xəstə adamlar kimi əllərini güclə irəliyə uzatdı.

– Maral, hər nə desən qəbulumdur, – dedi, – ancaq dərdimə olar elə, axı ölürəm!..

Məhsul yığılmış alacağı yanan at ayaqlarının səsi Dadaşın sözünü yarımcıq kəsdi. Əllərini tez yama salıb, özünü düzəltdi. Fermanın qurdbasan itləri atının ayağına dolaşa-dolaşa zingildəyirdilər. Dadaş başını məhsul alacağının qapısından çıxarıb baxdı.

Atdan ənən Heydər, onun gözünün qabağında bir dağ kimi dayandı. Nədənə əziyyət çəkdiyi, ya da yuxusuz qaldığı onun kölgələnmiş qara gözlərindən, qayğılı baxışlarından, çox çətin hallarda görünən tökülü qaşqabağından seçilirdi. Xüsusilə Şişqayanın o hala düşməsi Heydər qanını yaman qaraltmışdı. "Görəsən adamların, qoyunların başına bir xəta gəlməyib ki?" Bu fikirlərlə məşğul olan Heydər salamı da unudu:

– Salamathıqdımı, Dadaş? Yaman nigaran olduq, – deyib Bəhmənin məktubunu ona uzatdı.

Heydər gəlişindən narazı olan Dadaş, ağızucu cavab verdi:

– Salamathıq olmayanda, nə olası idi ki, şəkər tayı deyilik ki, yağışdan qorxaq. Nahaq öz işinizi unudub bizdən narahat olursunuz.

Heydər salamathıq olduğunu bilib, Dadaşın son sözlərinə fikir vermədi. Lakin Maralın içəridə çox qanı qara hələndiyini görmək təəccübləndi.

Kolxoz sədrinin məktubunu oxuduqdan sonra Dadaş:

– Yoldaş sədr də ki, nə qədər mən bu fermada müdirəm, arxayın olsun, bir çəpişin də burnu qanamayacaq...

Maral, yavanlığı lazımınca yır-yığış etdikdən sonra alacağın qapısında duran Dadaş:

– Qapıdan yana çəkil, bağlayıram, – dedi.

Dadaş qapıdan yana durdu, o gah Marala, gah da Heydərə baxa-baxa danışmaqda davam edirdi:

– De ki, Bəhmən, aqlın çaqqaldan qorxan adamlara getməsin, Dadaş ölməyib.

Bu ara o, Heydərle Maralın hal-əhval tutduqlarını görüb:

– Maral, öz işində ol, – dedi, – qoyun bir azdan sonra sağına gələcəkdir.

Maral dinmədi, ona hirsli-hirsli baxdıqdan sonra Heydərdən atasını soruşdu və baş barmağı ilə yan tərəfdəki ağ alacağı işarə edərək:

– İşini qurtardıqdan sonra alacağına gəl, sözüm var, – deyib eməlcı qadınların yaşadığı alacağı girdi.

Lovğa Dadaşın üroyi üzlülüb düşdü: "Bunu niyə çağırır, birdən zalım qızı açib söyləyər?" – deyə düşündü və Heydəri tələsdirdi:

– Tez atını min, kişiye xəbər apar, narahat olmasın, tez bir atına min...

Heydər o tərəfə göz gəzdirdi. Qaraman dağının sinəsində səlin açdığı saysız cığırlara, uçub tökülən qayaya, həm də yaxındakı dərədən gurultu ilə axıb-gedən qara çamır sələ baxdıqdan sonra:

– Yaxşı ki, bu tufandan salamat qurtarmısınız, – dedi, – kəndin özündə bir neçə ağacı kökündən çıxarıb yerə yıxıb.

Dadaş boğazını artırıb özünü çəkdi. Sarı papağını götürdü, olını zəncir yemiş sağsağan boynu kimi lüt, qırmızı boynunda, tala-tala kəkili olan balaca, yumru başında gəzdirdi və:

– Ləngimə, – dedi, – kişiye xəbər apar.

Heydər gülümsündü:

– Qonağı qovarlar, yoldaş müdir?

– Qovmuram, deyirəm kişi darıxar.

– Bu saat gedəcəyəm, – deyə Heydər çox qayğılı ifadə ilə diləndi, – ancaq indi golondo gördüm ki, uşaqlar qoruğu yaxşı otara bilmirlər...

Dadaş dərhal qaşqabağını tökdü. Xain xoflu olar, o, Heydər öz yerinə keçən Qulamdan deyicilik etdiyini düşündü:

– Onun sənə dextli yoxdur, Heydər, atını min, hansı yolla gəlmişən, ora ilə də düz get, bildinmi? – dedi.

Heydər bir az duruxduqdan sonra:

– Mən deyirəm ki, əgər belə otarsalar, nə qoyun kökələri, nə də xam çatar.

Dadaş yenə də Heydərə öz fikrini axıra qədər söyləməyə imkan vermədi:

– Yaxşı, yaxşı, öyrətmə, – dedi, – atını min kişiye xəbər apar, özün də düz get. Sən müdir olanda yaxşı otartdırarsan.

Dadaşın bu düynülü sözləri Heydərə qoribo gəldi. Daha onunla "atı daşlığa sürməyib" Maralın olduğu alacağı getdi.

Maral indiye kimi dilinə belə gətirə bilmədiyi sözləri Heydərə söylədikcə gah onun sevindirir, gah da təəccübləndirirdi.

Maral deyirdi:

– Tez ol, Heydər, mənə apar, evində qoy, sonra get kursunu oxu...

– Gözlə, Maral, qoy gəlim, arxayın, əməlli-başlı toy edərk, – deyə Heydər onu sakitləşdirirdisə də, Maral sözündən dönmürdü.

– Axı nə olub? – Heydər təkidlə soruşurdu.

Maral Dadaşın horokotlarını açıb söyləmək istəyirdisə də bacarmırdı, “xata çıxar” – deyə düşünürdü.

Heydər, Maralın birdən-birə belə toy tələb etməsinin sobobi haqqında düşüncə-düşünə atını sürüb kəndə tərəf yollandı. O, birdən başını qaldırdı, dağın ətəyinə yayılıb şirin-şirin otlayan sürüdən xeyli aralandığını gördü. Başını döndərüb sürüyə həsrətlə baxdı. İndi sanki iki yol arasında qalmışdı. “Özü bilir, necə otartdırar, otartdırırsan, axırda deyərəm. Belə adamın işinə qarışmaq lazım deyil”, – deyib yola düzəlmək istədisə də bacarmadı. Elo bil yağışdan sonra parıldayan zümrüd çəmon, o tərəfdə docol uşaqlar kimi atılıb-düşən əmlik quzular, sopolənən xına quyruq qoyunlar onu geriye çəkirdi. “Yox, qayıtmalıyam, sürü onun deyil, kolxozundur, bizimdir. Əgər qoyuna bir zərər toxunsa, ariqlasa, ziyan kolxoza dəyər”. O, atın başını çevirib sürüyə tərəf yollandı. Qulamın yanına yetişib salamlaşdı və tez mətləb üstünə gəldi:

– Qulam, – dedi, – sonin də müdirin kimi xətrinə dəyməsin, qoruğu yaxşı otarmırsınız.

– Necə bəyom, Heydər?

Heydər olındəki qamçının sapını qarşıdakı qoruqlara tərəf uzadaraq:

– Odur ey, mən o tərəfdən ötüb keçəndə fikir verib gördüm ki, qoyunu başlı-başına buraxırsınız, otu dirmaqlayıb tərək edir. Bir də görəcəksiniz ki, otlaq döndü küləşə, qoyun qaldı mələşə-mələşə.

Qulam yuxudan ayrılmış kimi oldu:

– Düz deyirsen, Heydər, oşi, ləlin dilini anası bilən kimi, qoyunun dilini biləsən görək, ay canım, nə mən yaxşı bilirəm, nə də müdirin başı çıxır.

– Burada elo çətin iş yoxdur, qoruğu bir tərəfdən otların, qoyunu örişə yığanda, yayılma aparanda, arxaca qaytaranda həmişə cəhlim örişmiş yero yığın, – dedi. O, sol yana döndüb Qaraman dağının üçtəpəyə tərəf uzanmış gedən ətəyindəki çox da böyük olmayan otlağı göstərərək əlavə etdi: Oranı hələ ot körpə ikən otarın, – dedi, – bir azdan sonra pışpış, pıtraq yetişəcək, ot da qılçıqlanacaq. Ondan sonra daha ora qoyun buraxmaq olmaz.

– Sən bələdsən, ay Heydər, qadan alım, hərdən bizə baş çək, görürsənmi, heç kəsə ağıla gəlmir, – deyə Qulam onun sözünü kəsdi.

– Bura aransovdur, Dəlidağ yaylağı deyil, hələ bax, o kollu güneydə tikan bərkiməmiş ara-borəni otarın, sonra ora qoyun buraxmaq olmaz, bütün yun didilib kollarda qalar.

Bu ara bir sarı koro qoyun qabaq ayağının birindən axsaya-axsaya gəlib Heydörin yanından keçdi, qoyun xeyli ariqlamışdı.

– Sarı koro niyə axsayır, Qulam?

– Bilmirom, üç-dörd gündür ayağını asıb boynundan.

– Bəs heç baxmamısan?

– Yox, baytar hokimini gözəliyəm, mənəm başım çıxmaz.

Heydər Qulamın olındəki koğanı aldı, sarı korənin dal ayağına ilişdirib saxladı. Bir oli ilə qoyunun qabaq ayağından, o biri oli ilə dal ayağından tutub, yavaşca yero yıxdı. Sol qılçasını onun boynunun üstündən uzatdı. Qoyunun şişib aralanmış dirmaqlarına diqqətlə baxdı, heyvanın ayağı ol kimi yanırı. Cəbindən iti bığağını çıxartdı, qoyunun dirmaqlarını ehtiyatla qaşdı, arasına baxdı, bığağın ucu ilə qurdladı. Bığağın ucu bərk bir şeyə toxundu və xırıldadı. Qulam çox diqqətlə tamaşa edirdi. Heydər iki dirmağın arasına sancılmış bir dəş parçasını iki barmağı ilə dartıb çıxartdı.

– Hor şeydən ötrü baytar hokimini gözəlmək olmaz, görək sonin də başın bir balaca hokimlikdən çıxsın, – deyə Heydər qoyunun yaralı ayağını tomlizlədikdən sonra cəblərini axtardı. Başqa bir şey tapmadığı üçün ol dormaları dörd qatlayaraq, qoyunun ayağını sarıyib buraxdı.

– Di get, sarı koro, canın qurtardı, – dedi, – Qulam, qoyunun axsəğına, yarasına özün bax, həmişə yanında yara dərmanı saxla. İndi arxaca gedəndə o qoyunun ayağını aç, dərman vur, yay günüdür, gözün üstündə olsun, xarab olar.

Qulam mat-mat baxıb: “Görəsən Dadaş, Heydər kimi çobanı niyə saxlamadı?” Heydər sopolənib xımtı-xımtı otlayan qoyunların arasında gözür və nozar salırdı.

O yeno üzünü Qulama tutub:

– O qumral kürəni, o boz obraşi, o sarı korəni, bax o cüt qara moçamlını görürsənmi? – deyə saydığı erkəkləri oli ilə ona göstərdi, – onlara yaxşı bax, çox kökəldikdə ağırlaşırlar, bir azdan yerlə-rindən çətin qalxa biləcəklər, horosinin yetmiş-həştad kilo ağırlığı var, yatıb qalar, qurd-quş heyvanları tələf eləyir...

Bu ara bənövşə qulaqlı qoç təpəl alını Heydörin qılçasına sürtdü. Onun bu horokəti Heydərə ala tokəni xatırlatdı. O, gözünü gəzdərək, həmişə onun dizinə, ağacına sürünən ala saçaqlı tokəni axtardı, görə bilmədi, təəcəblə soruşdu:

– Qulam, tokə hanı?

Qulam köksünü ötürüb olını dizinə vurdu:

– Ötən gecə ildırım vurub, Heydər, elə bil qolum sınıb, bilmirəm qoyunun qabağını nə çəkib aparacaq!

– Yox, əsl... – deyər Heydər çox heyfisləndi. – Bos müdir nə üçün mənə demədi? Qoyun erkəcsiz olmaz, keçilərin içindən bir tokə ayırub götürmək lazımdır, ancaq heyif, ala tokəyə, ağır sürünün qabağını çəkməkdə dil bilirdi. – O, qolbənd elədiyi atını tutdu, yüyəni onun dizindən açıb üstünə çevirdi və cəld atına mindi:

– Salamat qal, Qulam, – dedi, – amma camaatın heyvanından muğayat ol. Yatmaq qoyunu qurda verər, – deyiblər.

O, atını sürüb uzaqlaşdı. Qulam onun dalınca baxa-baxa;

– Haqq sözdür ki, çöroyi ver çörəkciyə, birini də üstəlik.

Dadaş güneydə qoyun otaran Qulamin yanına çıxıb, ferma müdiri olmaq istədiyi gündən bəri hazırladığı planı ona söyləməyə başladı:

– Bilirən, dayıoğlu, səni fermaya mən gotirdim. Bura elə yerdirdi ki, görək özününkü olsun... O, kişi də – Bohməni deyirəm, fermerin ixtiyarını verib mənə, deyir görək sayı düz olsun, ölüm-itim olmasın, qoyun artsın. İndi görək bir çarə tapaq.

Qulam dirsəkləndiyi daşa söykəyib dikəldi:

– Çərəsi odur ki, salamat saxlayasan, gümrəh olsun, qurd-quş aparmasın, yağışda-yağmurda gözün üstündə olsun ki, ala erkoc qaçıb daha çıxməsın, iki qoyunu canavar yeməsın. – O, qarşıda duran bir şeyi göstərirmiş kimi, əlini irəli uzatdı: – Odur, "Komsomol" kolxozunun ferma müdiri geroy Cavad, bax, ondan öyrənmək lazımdır. Hər yüz qoyundan yüz on-yüz iyirmi quzu alır.

– Qulaq as, dayıoğlu, – deyər Dadaş ona dinnəmək işarəsi verdi.

– Mən Cavaddan boyəm öskik oğlanam ki, gedib ondan öyrənəm?!

– Xətrinə dəyməsın, bibioğlu, nə son, nə də mən nəinki Cavadın, belə Heydərini bildiyinin yarısını da bilmirik.

Dadaş üz-gözünü tursutdu.

– Qoy görüm, sən də Heydəri alim eləmisən, mən deyənə qulaq as.

– Ho, de görüm.

– Bu nə kim erkəkləri görürsənmi? Bunlar da hərsi sayda bir başdır, xırda quzular da... planı bunlar doldurar...

– Başa düşmürəm, Dadaş.

– Niyə düşmürsən, bunun hor birini satsan üç-dörd toğlu, quzu eləyər, ölən-itonin yerinə, artıqı da cibinə... sayı da sanlı qoz kimi yerində olsun. Elə ki payıza döndü, bir neçəsini də quzu ilə dəyiş, bu da olsun plandan artıq, əvəzinə mükafat, indi anladınmı?

Qulamin gözü kəlləsinə çıxmışdı:

– O ixtiyarı bizə kim verib?

– Özümüz, müdir, baş çoban.

– Ümumi iclasın qərarı olmasa, kolxoz qoyununu satmaq olmaz.

– Heyot idarənin sədri icazə versə, necə?

– İxtiyarı yoxdur, bu kolxoz malıdır, Dadaş!

– Bos bu ölə-iton kimdən əlaq?

– Müqəssirdən.

– Onda, ala erkocin, bir də canavar yeyən iki qoyunun coriməsi sonin boynunda!

– Monim niyə, bibioğlu?

– Baş çobansan, bos necə?

– İnsaf elə, fermaya gəldiyim üç həftədir, üç heyvan coriməsi verim? İnsaf elə, bibioğlu.

– Ya belə, mən deyən kimi, ya da corimo...

Qulam boynunu büküb yazıq-yazıq soruşdu:

– Yəni Bohməni razıdır?

– Dedim razıdır.

Qulamin üroyi yarpaq kimi əsdi, gözü qaranlıq çökdü.

4

Qulam sürünü Heydərini göstərişi üzrə qoruğa yayıb, daşlardan yığıb düzəldilmiş yumru qalağın üstündə oturmuşdu. O, Dadaşın iki-üç gün qabaq alıb gotirdiyi ağ tükü papığı sol dizinə keçirmiş, yayılma götürdüyü, yənə də Dadaşın almış olduğu saçaqlı yapıncı hava boz olduğu üçün ciyninə salmışdı. O, düşdüyü voziyyotun ağırlığı altında fikrə getmişdi. Satılmış beş erkoyun pulu hesabına alınan saçaqlı qara yapıncı, onun ciynlərindən elə bil bir qurğuşun kimi asılmış, onu çəkib yerin dibinə aparmaq istəyirdi. Ağ, qıvrım tükü papığı başına qoyanda sanki qaynar qazanı götürüb topasına çevirirdi.

– Bu nə iş idi mon düşdüm, qofildən gəlib yoxladılar, onda nə cavab verim? Bari, yerinə də almadı. Axı mon nə qələt elədim? Bu nə rüsvayçılıq idi?!

Bu zaman Dadaş öz əlaqığında tozo paltarlarını geyinirdi. O, palıdı rəngli kabardından tikilmiş qalifə şalvarı, kiteli geydi, sarı xromdan tikilmiş uzunboğaz çəkməni güclə ayağına dartdı, gümüşü papağı başına qoyub bir az sol qaşının üstünə endirdi, belinə nazik, sodoqli bir tozqa çəkib, xış-xış xışıldayan qırıxmış meşin pencəyi də oynatdı. Əlaqənin yan çubuğundan asılmış xırda güzgünü götürüb gözdirdi. Hər tərəfinə baxdı. Əllərini pencəyin çap ciblərinə qoyub, əlaqəni boyu gəzinməyə, tozo çəkmələri cırıldatmağa başladı.

– Qoy indi Maral moni bəyənəmsin, görüm necə bəyənəm, arvadın ağzını gözəl geyim sulandırar, iki arvad bir yerə yığışan kimi geyimdən, libasdən danışarlar, – deyərək Dadaş özünə ürək verirdi də, amma bu geyimində bir dərlək hiss edirdi.

Dadaş bu geyimi ilə sanki elə indicə Qulamın gözələrinin qabağında durmuşdu. Qulam onu boğmaq istəyir, dartır, ancaq Dadaşın qurduğu tordan çıxıb bilmirdi.

Yanımdan quş kimi atılan və irəliləyən cuman əla köpəyin səsi Qulamın fikirlərindən ayırdı. Başını qaldırıb bir atının sürüyə yaxınlaşdığını gördü. Onun gözüne elə bir qaranlıq çökmüşdü ki, illərlə bir yerə olduğu adamı lap yaxından belə tanıya bilmirdi. İki çağırmağı, gələni ötürməyi belə unutmuşdu. Atlı, kolxozun hesabdarı Məmiş Vəlixanov idi.

Qulam birtəhər qalxıb onun salamını aldı.

Atın üstündə çəpəki oturan hesabdar Məmiş:

– Qulam, – dedi, – o biri çobanlara da xəbər ver. Bu saat sürüləri bir yerə toplaşınlar, hesabat vermək üçün qoyun sayılacaqdır.

Elo bil Qulamın ürəyi üzülüb düşdü, başı gicəlləndi. Bir an sükətdən sonra ancaq “yaxşı” – deyərək bildi.

Qulam o biri çobanları səsləyib papaq elədi ki, sürünü çəkib gətirsinlər, lakin öz-özünə:

– Yəra gir, Qulam, yerə gir, – deyirdi, – indi bil ki, camaatın, kolxozun malını yemək olmaz, onun min yiyəsi var. Götürəndə olində tutacaqlar, olmasa ağzında, gecikso lap boğazından dartıb çıxardacaqlar. Di cavab ver görək, kolxozun beş baş erkəyi necə oldu? Yox, deyəcəyəm, qoy boğazımı üzünlən...

Hesabdarın gəlməsi xəbəri Dadaşa çatdı. Dərhal tozo çəkmələrini cırıldada-cırıldada sürünün içinə gəldi. Hesabdarla görüşüb zarafata başladı:

– Balam, buranın bir sahibi var, yoxsa yox, icazəsiz bu nə yoxlamadır?

Hesabdar Məmiş boğazını arıtlayıb:

– İşimiz çox tolosikdir, görək sabah hesabətə rayona çatdıraq. Böhmən tapşırıb ki, necə olsa bu gün qurtarın.

Dadaş onun qılığına girməyə başlayıb:

– Ə, bura bax, mon ölümlə, bu tolosməyi-zadı bir yana qoy, balam, fərmdə nə baş qoyun olduğunu bilmirsiniz? Gedək oturaq, bir-iki saat söhbətəşək. Özümlə də bir omlıyım var, qoyaq sol gözü üstündə yerə, beşöldüzən də ikisi...

Məmiş çəsməyinin üstündən horis bir nəzərlə Dadaşa baxdı. Ağzı sulandı, xüsusi bir işləmə ilə uduqdu. Elo bil burnuna köz üzərində cızıxıcı qızaran kababın iyi gəldi. Amma tolosirdi, sodrın tapşırığı çox möhkəm idi.

– Çox sağ ol, Dadaş, bunları başqa vaxtda da eləmək olar. Ancaq indi görək hökmon qoyunu sanıyam, mon kəndə qayıdım, – deyən hesabdar özünü güclə cəmləşdirib ciddi vəziyyətə aldı.

“Qarayaxa oğlu qarayaxa, deyəsən əl çəkməyəcək” – deyərək qətdən Dadaş, aralıda dayanan və hirsindən dil-dodağını gəmirən Qulama yanaşdı.

Qulam sanki Dadaş boğazlamaq üçün barmaqlarını ov üstünə şığımağa hazırlaşan qarışıq cəynağı şəklinə salmışdı. Dışlərinin qıcıyıb:

– Di cavab ver, görək beş erkəyi nə elədin. Həmsini açib deyəcəyəm, qoy soni də, moni də damlasınlar.

Dadaş gözələrinə ağardıb dışlərinin arasında fısıldadı:

– Suss... Nəyi deyəcəksən? Üçünü öldürmüşəm, beşini də itirmişəm.

– Ədə, mon itirmişəm, namord?

– Bəs kim?

– Sən satmışsan, bu saat həmsini...

– Mon sağlığuma, ya apardığuma sonəddən-sübutdan bir şeyin var?

– Sonəddən... nə sonəd? – deyərək Qulam uduqdu. – Sonəd oynındokilər.

Dadaş bunların heç birinə etina etməmiş kimi acı-acı gülümsəndi:

– Qoyunu sayıb əklə sonə təhvil veriblər. Sən də hor kimo versən, görək akt olsun, qəbz olsun – bu bir, ikinci, qabaqca öz oynına bax, sonra başqasına.

Qulamin demək istədiyi bütün sözlər tıxanıb boğazında qaldı, mat-mat Dadaşa baxdı və yalvarmağa başladı:

– Amandır, bibioğlu, bir çarə tap, yoxsa gedən yerimizdir.

– Hə, bax belə, yoxsa özündən niyə çıxırsan? Mənim sürüdə olan səkkiz qoyunumu qoy onların əvəzinə saysınlar, sonra yerini düzəldərik, sən ki bilirsen, necə düzəltmək lazımdır.

Qulamin rəngi bir az açıldı, ağılı başına gələn kimi oldu.

Qoyunun sayını güdən hesabdarın atüstü yoxlaması qurtardı, yekun vuruldu, təhvil aktı ilə yoxlama aktındakı rəqəmlər düz gəldikdə:

– Aferin, Dadaş, bir baş da ölüm-itim yoxdur, – deyən hesabdar məmnun halda ferma müdürinə baxdı.

Dadaş təzə gülmüşü papağının dalını qaldırıb:

– Mən kişiye söz vermişəm, – dedi.

Avqustun ortalarında aran yerlərdə günəş od ələdiyi halda, şır-şır bulaqlı, hələ çiçəkləri sovuılmamış yaylaqlarda sərinlik, hətta səhərlər, axşamlar xoş bir soyuqluq hiss olunurdu. Güneydə otlar xına kimi qızarmışdı, çiçəklərin üstünə düşmüş muncuq kimi şəh damlaları buxarlanıb qalxdıqca, onun yerinə bal anları vizitli ilə qonur, şirə çəkirdi. Məşhur Çilgöz yaylağının qonaqları üç-dörd ay burada səfəli bir həyat sürüb, məhsuldarlığı artırır, qaralı-bozlu sürü yetişdirib, ağ üzlə geriye dönürdülər.

“Komsomol” kolxozunun qoyunçuluq fermasının müdiri, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Cavad, buradakı fəaliyyəti nəticəsində şöhrət qazanmışdı.

Heydərğilın dəstəsi Ağcaqız gədiyindən aşarkən günəş üfüdən baş qaldırır, Mixtökən dağının üstünə doğru yüksəlirdi. Çilgöz yaylağında ferma binəsinə maili düşən günəş şüaları binənin üst tərəfindən qaynayıb süzülən qoşa bulaqda əks olunur, bulağın suyunu par-par parıldadırdı.

Ferma işçilərinin yaşaması üçün çiçəklı güneydə qurulmuş çadırlar, onlardan bir az aralı ağ daşdan tikilmiş süni mayalama məntəqəsinin binəsi sanki nura qorq olmuşdu. Təzə, boz çadırların

üstündə saç kimi hörülmüş əvəlik, qaymaqçıçəyi, qantəpər, dağ nanəsi, boyçıçəyi, köklükotu, zirə və başqa dağ bitkiləri də sərilmişdi.

Binənin şərq tərəfində çox iri bir çadır qurulmuşdu, buradakı separatörün uğıltusu, onun dəstəyini hərləyən qadının zümzüməsinə qarışırdı. Fermada bir canlanma görünürdü. Ferma işçiləri, qonaqları yaxşı qarşılamaq üçün hər cür hazırlıq görüb, bütün işləri qaydaya salmışdılar. Sürürləri dik daş şırımında yuyub güneyə vermiş, qırıxmı meydançasını hazırlamış, qonaqların istirahət etməsi üçün xüsusi bir çadır da qurmuşdular.

Rayon kənd təsərrüfat şöbəsi altı aylıq maldarlıq kursunda oxuyanların təcrübə məşğələlərini yaylaqda keçirməyi qərara almışdı. Heydər də burada olmaqla “Komsomol” kolxozuna gələn beş nəfərlik kursant dəstəsi qoyunların maşınla qırılmasına, süni mayalama işlərinə yardım göstərək və özləri də mühazirələrdə eşitdiklərini, kitablardan öyrəndiklərini əyani olaraq müşahidə edəçəkdi. Bundan əlavə, Sosialist Əməyi Qəhrəmanının iş təcrübəsi, məhsuldarlığın yüksəldilməsi sahəsində görülən tədbirlərlə tanış olacaqdılar.

Maşın asta-asta Ağcaqız gədiyindən binəyə doğru endikcə Heydər maşının kuzasında durub, dərhal gözə çarpan səliqəyə, binənin sağ tərəfindəki güneyə yayılmış gümrəh sürüye baxırdı...

Mator işə düşən kimi yunqıraxan maşınları hərəkətə gətirmək üçün enerji verən dinamo gur bir səslə uğıldamağa başladı. Təcrübə keçirən tələbələrini və çobanların ələndəki maşınları işlədikcə, qoyunların yununu səliqə ilə qırıxıb aşırırdı. Hamıda bir sevinc, işə yeni və sağlam bir həvəs var idi. Fermanın işi mexanikləşdikcə, çobanların əməyi yüngülləşirdi. İndi onlar ağac nehrədə gecə-gündüz tər töküb ciyə çəlxamır, paslı qırıxıqla əlləri qabar ola-ola başaşağı hər qoyunun üstündə bir saat çalışırdılar. On çobanın qırıxıqla bir gündə gördüyü işi indi maşınla təkcə bir adam bir-iki saat içərisində görür, o qədər də əziyyət hiss etmirdi. Beş gün çəkmədi ki, beş minlik bir sürünün qırıxımı başa çatdırıldı. İpək kimi yun, növlərinə ayrılıb kişələrə basılaraq qəbul məntəqələrinə göndərildi. Yenə də Cavad yun tədarükünü artıqlaması ilə ödəyirdi. Qırıxmı başa çatdırıldıktan sonra təcrübəyə gələnlər Cavadın çobanlıqdan ferma müdürinə qədər yüksəlməsini, hər il qazandığı nailiyyətin, nəhayət, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı kimi şöhrətli bir ada çatmasının sirrini öyrənmək üçün onunla söhbət etmək istədilər.

Bu görüş söhbəti ferma binəsinin sol cımağında, ön görkəmli yerdə qurulmuş “Qırıxmı çadır”da düzəldi.

“Qırmızı çadır” özünəməxsus səliqə ilə düzəldilmiş bir qıraət salonunu xatırladırdı. Bu çadır, yaşayış çadırlarından iki dəfə geniş idi. Orta uzun stollar baş-başaya qoyulmuş, yarlarda, hamar kəsilib yərə basdırılmış kütüklərin üstünə uzun taxtalar vurmaqla skamyalar düzəldilmişdi. Çadırın bayırdan dövrəsinə qırmızı parçaya yazılmış şüarlar, içəridən isə kağız plakatlar və şəkillər asılmışdı. Baş tərəfdən “Rodina” radioqəbulədici qoyulmuşdu, başqa bir stolun üstündə şahmat, dama, nərd vardı, bundan başqa, zootexniki, siyasi-bədii kitablar düzülmüşdü. Ferma işçilərinin özlərinin aldıklarından oləvə, çadır üçün gündəlik yerli və mərkəzi qəzet və jurnallar alınırdı.

Rayon mədəni-maarif işçiləri tərəfindən təşkil edilmiş bu “Qırmızı çadır”ın iki nəfər işçisi var idi. Onlardan biri müdir, o biri kütləvi işçi idi. Fermanın “Sosialist qoyunçuluğu” qəzetinin redaksiya heyəti, özəfəliyyət dönməyi və yığıncaqlar öz işini burada aparır, çadırın fəaliyyətinə kömək edirdi.

Heydərgil çadıra daxil olarkən içəridən Kəkliyin qaçqılığı eşidildi. Kəkliyin redaktorluğu ilə “Sosialist qoyunçuluğu” qəzetinin növbəti nömrəsi yenidən çıxarılıb lövhəyə yapışdırılırdı. Kəklik orada çəkilon karikaturaya baxıb güldürdü. Şəkildə iki ayağından axsayan birisinin, iri və gümrah addımlarla irəliləyən başqasının ətəyindən yapışib süründüyü təsvir olunurdu. Bu, gələnlərin nəzərini özünə cəlb edir, onlar da baxıb gülmüşdülər. Bu şəkil öz borcunu, öhdəçiliyini yerinə yetirməyən, başqasının ətəyindən asılan, onun kölgəsində sürünənləri ifşa edirdi.

Heydərin heyət və sevincdən alışıb-yanan gözlərində böyük bir maraq ifadəsi gözirdi. O, Cavadın qarşısında dayanıb hamını maraqlandıran bir sual verdi:

– Cavad əmi, xahişimiz budur ki, bizə ətraflı bir məlumat verəsən, görək bu şöhrəti nə ilə qazanmışan? Axı hər yerdə sonin barəndə danışılır!

Cavad özünəməxsus təvəzökarlıqla başını aşağı dikdi, məhraban baxışlarla onları süzüb gülmüşdü. Sonra bütün ətrafdakıları, fermanın hamısını göstərirmiş kimi qollarını yana açdı:

– Şöhrəti bunlar qazanıblar, bunlarsız mən nəyəm ki?! – O, bir ata məhrabanlığı və ictimaiyyət eməlcisi çığı Kəkliyə baxdı: – İş bununkudur, – dedi, – özü həm təmiz, səliqəli yavanlıq becərir, kolxoza yağlı, üzli metallar göndərir, həm də görürsünüzü, qəzet çıxarır, enimizə-uzunumuza çəkir.

Bu zaman Heydərin xəyalı Çilgöz yaylağından qaranquş kimi uçub birbaşa Qaraman dağına öz Maralının yanına getdi; üroyi qoribə bir rıqqətlə çırpındı... Onun Maralı da eməlcidir, yavanlığına söz yoxdur, ancaq görünür Kəklik fəaldır, çox diribəşdir...

Heydə Cavadın özü haqqında danışmağı sevmədiyini kəsdirib üzünü Kəkliyə çevirdi:

– Onda fermanın iş təcürbəsi haqqında bizə Kəklik bacı danışa bilərmə?

– Kəklik sizə bütün kolxozun işini danışa bilər, nəinki təkə fermanın, – deyər Cavad bildirdi və Kəkliyi çadırdan bayıra çağırır nə isə dedikdən sonra öz əlaçığına tərəf yollandı. Kəklik içəriyə qayıdan kimi dərhal sözbə başladı. Elə ağzını açanda bilindi ki, qəlbində böyük bir ictimaiyyət hissi vardır. O, müdir haqqında ürəkədən, çox təbii bir məmnuniyyətlə danışdı:

– Cavad əminin həyat yolu çox sadədir. Fikri-zikri hər işi öyrənib bilmək, can yandırmaqdır. Özü də düzlüyü sevir. Fermana on ildən artıqdır ki, işləyir. Adıçə çəban olmuşdur, gəcə-gündüz çalışıb, hər qoyunun qeydinə qalmış, onları yağ içində böyrək kimi bəsləmişdir. Əvvəllər hər yüz qoyundan yüz-yüz on, sonralar yüz on beş-yüz iyirmi quzu olmuşdur.

– Əsil məsələ bunu nəcə etməkdədir, Kəklik bacı, o barədə danışa bilərsinizmi? – deyər təcürbə keçən tələbələrədən biri soruşdu.

– Cavad əminin savadı ali olmasa da o, çox çalışsan, bacarıqlı adamdır. Hər gün bax burada, – deyib Kəklik “Qırmızı çadır”ın içini göstərdi, – iki-üç saat radioya qulaq asar, aqrotexnikaya aid kitablar oxuyar, qəzetlərdə dərc olunan ələ bir yenilik olmaz ki, onu gözədən qarşırsın. O günü qoyunların cinsləşdirilməsi barədə bizim ali savadlı zootexniklə yamanca bir mübahisəyə girmişdi. Bir də görürsən ki, təcürbəli qoca çəbanları yığıb başına. Elə hey danışır, soruşur. Deyir ki, qoyunun qış işini görək yayda görəsən; oğor qoyunun qış yatağı, yemi, yoncası, hər cür ələfi yaydan hazırlanmasa, çəban ətilir-çicəkli ələ yaylağıın sorin havasında yata bilər. O, arandan bir yaxında gəlib. Hər şeyi öz gözü ilə görməsə, heç arxayın olmaz. Qoyunun payız otlığında qorucuqu qoyub, qış yemini artırılmasa hazırlayıb gəlibdir. Onun sürüsünün içində bir baş da arıq-aşqal qoyun olmaz. O, təkə say güdən deyir, deyir ki, görək qoyun, dəvə köşəyi kimi olsun. Onun sürüsünün içində cins olmayan heyvan görməzsiniz. Harada bir cins qoç tərifişəlsə, onu görək gətirsin bizim mayalama məntəqəsinə.

Köklik ürkələ və çox coşqun danışır.

– Cavad əmi barədə o qədər, o qədər danışmaq olar ki... Mehribanlığına, adamlığına, qayğısına söz olmaz, bir çoban, bir işçi “başım ağrıdı” deyəndə, elə bil onun ürəyi on yerden sancır. Ancaq bir balaca can yandırmamalıq görəndə, qoçaqsan gəl dur qabağında. Çox tələbkər adamdır. O günü örsədə bir hadisə olmuşdu: çobanın başı noyə isə qarışır, iki qoç döyüşməyə başlayır: biri vurub o birisinin buynuzunu salır. Bunun üçün çobanı hork danlayır. Hə, el malına can yandırmayarı görməyə gözü yoxdur. O, bax bu yolla da çobanlıqdan müdirliyə qədər gəlmişdir.

Köklik təmkinlə davam etdi:

– Fermanın quruluşu çox sadədir: müdir, baş çoban, briqadirlər, ferma hesablayıcı, zootexnik, emalçılar, daşıqçılar. Başçı – ferma müdiri Cavad əmidir. Amma o, toklənmək, camaatdan ayrılmaq, özbaşnalıq nə olduğunu bilməz. Həmişə təcrübəli qoca çobanların məsləhətlərinə qulaq asır. Bizim fermanın işinin canı homröylükdə, bir də yarışdadır, – deyər Köklik get-gədə səsini ahəngini yüksəldən natiq kimi qızıb danışdı: – Cavad əmi deyir ki, fermanızı yüksəldən yarışdır. Odu ki, briqadalar, çobanlar, fermanın bütün işçiləri yarışır. Biz də hər mövsümün yarışı noticələrini tezco müəyyənləşdirib göstəririk.

O, uzun kirpikləri arasından qaynar iri qara gözlərini dolandırır, divar qozetinə baxdı. Onun məqsədi, yun qırxımı noticələri haqqında göstərilən rəqəmlərə dinləyicilərin diqqətini cəlb etmək idi. “1 nömrəli briqada 127 faiz, 2 nömrəli briqada 124 faiz”.

– Sonra da, – deyər Köklik sözüne davam etdi, – yığıncıqda, kom-somol iclasında müzakirə edirik, hər kəsin nöqsanını özünə deyirik. Kimisi tərləyir, kimisi də gülə-gülə çıxıb gedir.

– Görünür, Köklik bacı, sənəin tənqidlə aran çox sazdır, – deyər Heydər söz atdı.

– Tənqidsiz işləmək olmaz, tənqidlə arası olmayan adam, bir künde düşüb qalan dəmir parçası kimi paslanır. Hə, bir də nöqsanı, hər kəs olsa, onun lap gözünün içinə deyirik.

– Bəs fermanız hansı ferma ilə yarışır? – deyər soruşdular.

– Fermanız Stavropol ölkəsinin Apollon rayonundakı “Kommunizm mayakı” kolxozunun ferması ilə yarışır. Bilirsinizmi nə qədər səmimi adamlardır?! Onların qoyunçuluq sahəsində təcrübəsi daha çoxdur, məktublaşırıq, bu yaxınlarda üçüncü rübün yarış noticələrini yoxlamaq üçün adamlarımız gedəcəklər.

Fermada görülən tədbirlər, əldə edilən noticələr göz qabağında idi. Kökliyin söylədiyindən daha artıq işlər var idi. Dinləyicilər öz razılıqlarını bildirdilər.

Heydər də razılığını bildirdikdən sonra özünü yoldaşlarına tutub:

– Di, uşaqlar, yolçu yolda görək, – dedi, – hazırlaşın çıxacaq, indi Qaraman dağında bizi gözləyirlər. – Bunu deyərkən o, sanki Maralın süzlüb yol çəkən gözlərinə baxırdı...

Köklik onların yola düşmək fikrini eşidib Cavadın xahişini onlara çatdırdı:

– Cavad əmi çıxanda xahiş elədi ki, səhətimizi qurtaran kimi onlara gedək, yoxsa inciyər.

Həmişə bir-birinin özünə baxdı. Dəstə başçısı Heydər çiyinlərini çəkib illəndi:

– Nə deyim, düzü, Köklik bacı, longisək yaxşı deyil, indi onlar da bizi gözləyirlər.

– Xeyr, xeyr! – deyər Köklik etiraz etdi. – Onda gedək, özündən icazə alın, hələ axşama da hazırlıq görmüşük! Özfaaliyyət dərnəyinin konserti olacaqdır.

Cavad kişi ağ çadırdan qabağında dayanıb qonaqları qarşıladı. O, baş-başə söykədiyi çatmalardan yağlı bir qoyun cəmdəyi asmışdı. Təkcə Cavad deyil, onun bütün ailəsi: arvadı Sonəm, qızı Dürdanə, oğlu Qorxmaz da eyni hörmət və mənuniyyətlə qonaqları qarşıladılar. İki yaş hələ tamam olmamış Dilşad da inci dişlərini göstər-göstərə gülüb, “xoş gəlmişsiniz” əlaməti olaraq tumbul əllərini yellədirdi. Heydər in ürəyi xüsusi bir arzu ilə – tez getmək, Marala çatmaq arzusu ilə döyünə də daha bir söz deyər bilmədi. Cavad kişi cəmdəyi ortadan tən vurub süd kimi ağ, qalaylı təkə qoydu. O, oti xüsusi bir zövq ilə doğramağa başladı. Əvvəlcə xına quyruqdan bir qədər qıymalıyıb qazana tökdü, qara ciyərdən, ağ ciyərdən, ürək-böyrəkdən iri-iri kəsib şarşaft qovrulən quyruğun içinə atdı, macaları da dilim-dilim ora salmağı unutmadı. Təco buynuzu kimi ağ, quru ular odunu gürhəgür yanır, qazanı dilo gətirirdi.

– Əlüstür bir şaləpəri olsun, – deyər Cavad bığının altından gülüm-sünürdü. O, qabırğaları qoz kötüyünün üstündə soliqə ilə çin-çin kəsib kabablıq hazırlayıb, Sonəm də işləməyə çökürdü. Ətin qalanı isə çoban bozartması olacaqdı.

Yan-yana düzülmüş qazanlar pırpıqla qaynayır, qapaqlarını qaldırır, işlərdən süzlən yağ közləri alovlandırır, tikələr cızhacızla

qızarırdı. Ətrafa, adamın ağzını sulandıran bir iy yayılırdı. Çadırdan cəmi beş addım aralıda, daşdan tökülən bulağın suyu ahəngdar bir şırıltı ilə axıb gedirdi. Armudu ağ samovarı da Dürdanonin atdığı qırmızı közlər dilə gətirmişdi. Çadırın üst tərəfindəki çiçəklə yastanada döşənmiş altı-güllü xalçaların üstündə oyləşən qonaqlar, hər şeydən əvvəl, bu ailədəki səmimiyyətə heyran qalmışdılar.

– Qadan alım, Dürdana, qızım, şişləri tez-tez çəvir, kabab yaxşı bışsin. – deyən ataya qızı da eyni mehribanlıqla cavab verirdi:

– Baş üstə, ata, siz narahat olmayın, gözüm burdadır...

Cavad, əllərini bulaqda yuyub qayıdanda Sənəm şaləmpır qazanı yeri qoydu. Dürdana qar kimi ağ, böyük süfrəni qonaqların qabağında açdı. Cavad kişi heç vaxt soliqosindən qalmaz, hətta yaylağa da ehtiyatlı gedərdi. Süfrədə hər şey öz qaydasında idi. Zərli nimçələr, gümüş kimi parlayan çəngəl-bıçaq, saçaqlı salfetlər... Bir sözə, nə lazımsa hamısı orada var idi. Varlığa nə darlıq. Cavad yeri gələndə süfrəyə ağ-qırmızı şüşələr qoymağı da unutmazdı. Bütün ailə qonaqlarla birlikdə süfrənin dövrəsində oturdular. Əzəl süfrəyə yağlı, qızarmış şaləmpır gəldi. Kabab, bozartma da öz qaydası ilə... Kəklik indi də yeri gəldikcə Cavad kişinin ailəsi barədə məlumat verirdi:

– Dürdana tibb institutunda oxuyur, ikinci kursa keçib. Qorxmaz orta məktəbi bu il qızıl medalla qurtarıb, sənədlərini kənd təsərrüfatı institutunun baytarlıq şöbəsinə verib.

Cavad kişi əlindəki badoni qaldırıb Kəkliyin sözünü kəsdi:

– Bax, bu Kəkliyi görürsünüz? – dedi. – Bizim hamımızın istəklişi budur. Fərmaya öz komсомолçular dəstəsilə birlikdə hamıdan çox kömək edir. Bu il onun iki xeyir işi var. Biri partiya üzvlüyünə namizəd keçməkdir, zamanotinin birini də özüm verəcəyəm...

Kəkliyin gözləri sevinclə parıldadı. Öz daxilində böyük bir ıftixar hissi duydu. “Görünür, mən partiyanın böyük adını daşımağa layiqəm!”

Cavad əlavə etdi:

– İkincisi də toyudur.

Kəklik uzun qara kirpiklərini aşağı endirib gözlərini yerə dikdi. Utandığından yanaqları qıpqırmızı qızardı.

– Hə, – deyə Cavad davam etdi: – İçək bizim bu Kəklik qızın sağlığına. onun arzuları başa gəlsin. Nişanlısı baş çoban Eldarı da ondan ayırmayacaq, o da canlara dəyən oğlandır. Yəqin bu axşam yastıbalabanda çaldığı “Çoban bayatısı” ilə bizə ləzzət verəcəkdir.

Badələr xoş bir ahənglə səsəndi. Kəklik içməyə də xüsusi bir hisslə titrəyən barməqlərinin arasındakı badoni qonaqların bədəsinə vurub cingildədi.

Bol süfrə, açıq ürək. Süfrə başında gətdikcə adam çoxalır, hər kəs öz sözünü deyir, xoş diləklər, gözəl arzular üçün bədə qaldırılırdı.

Günəş Mirov dağının üstünə oyləndə məclis dağılırdı. Hamı razılıq edər, əziyyət verdikləri üçün üzr istəyirdi.

Üzrxahlıqdan xoşlanmayan Cavad səmimiyyətlə deyirdi:

– Çox xoşdur, heç bir əziyyəti yoxdur. – O, üzünü Heydər gile tərəf tutaraq: – Bax, uşaqlar, ürkədən deyirəm, hələ özümün beş baş da kök toğlum var, hamısı sizə qurbandır. İş vaxtı iş, kef vaxtı kef. Bucağım doludur. Otuz qonağım da olsa, oyer-əskik yoxdur. Hər zaman qulluğunuzda hazıram!

Qonaqlıq, axşamkı konsert nə qədər xoş keçsə də Heydər sıxılır, darıxırdı. O, bir quş kimi yox, bəlkə də bir xəyal kimi uçub Maralın yanına qonmaq istəyirdi.

Deyərlər ki, yuxu baldan şirin olar, amma deyəsən vüsəl hər şeydən şirindir. Heydər o gecəni quş kimi yatdı. Tez-tez oyanır, səhərin açıldığını görüb hiddətlənirdi.

Heydər gün çıxmamış durdu. Yoldaşlarını oyadıb tələsdirdi.

Maşın o qədər də hamar olmayan dar yollarla Qaraman dağma tərəf irəlilədikcə Heydər nigarəncılığı daha da artırdı: “Görəsən Dadaş qırxım üçün hazırlıq görübümü?..”

Dadaş, seyrə çıxdığı dağdan cənərkən maşın artıq gəlib fərma binəsinə dayanmışdı. Fərmada olan uşaqlar onu əhatə etmişdilər. Təcrübəçilər maşından düşür, güncəyə tərəf çıxıb ətrafa baxırdılar. Heydər də emal alacağında Maralla görüşüb danışdı. O, aldığı lak çəkəni, otirli çiçəlok sabını, qırmızı bəzəkli qutuda olan “Kreml” odekolonunu, saç darağını güllü yaylığa bükülü halda Marala verdi. Maral, Heydərini hədiyyə bağlamasını nazlana-nazlana götürdü vo:

– Bununla mənim könlümü almaq istəyirsən? – dedi. – Bir aydan artıqdır ki, nə səs var, nə də sorğun. Heç demirsən ki, axı Qaraman dağında bir adam atıb gəlmişəm... Xalqınklar deyir: “Gətmə gözüm-dən, gedərəm özüm-dən”.

Onun səsində bir qohor, bir kövrəklik hiss olunurdu. Bu sözlər Heydəyə təsir etməmiş deyildi. O da istədi ki, bir ovçu olub həmişə sevgilisi Maralın yanında dursun. Ona desin, ondan çətsin. Yəni də qarşı güneydə oturub öz məhəbbət məhəbbətini ilə neyini dilə gətirsin! Ancaq kursu da buraxmaq olmazdı.

Heydər, alacağıda Maralla söhbət edərkən lap onun yanında durmuşdu, burada onlar təkcə olduqlarından Heydər indiyə qədər yaşamadığı ələvli bir həyəcan keçirirdi. Onun üroyi qeyri-müəyyən bir hisslə çırpınırdı...

– Doğru deyirsən, Maral, – deyər dilləndi. – Bu təcrübə başımı lap qarışdırıb, amma bir dəqiqə soni unutmamışam...

Onun gözləri dumanlandı. Dodaqlarından Vəqifin sözləri süzülür.

Yenə mənə yanar-yanar odlara
Dağılmış ayrılıq saldı, sevgilim!
Mən ha öldüm, həsrət ilə, dörd ilə
Cən sonin yanında qaldı, sevgilim!

– Yaxşı, yaxşı. Oğlanların bu yağlı dilləri olmasa, görəsən başlarına nə gələrdi, – deyər Maral da bu yaxınlıqdan və təkləkdən öz müvazinətini itirmiş kimi Heydəyə tərəf meyillənib öydü... Bəlkə də bunun necə olduğunu Heydər özü də hiss etmədi. Ancaq bir an içində Maral onun qüvvətli qolları arasına düşdü. Möhkəm birləşən dodaqlar ayrılarkən xəşif bir şıqqıltı alacağıda gəzdi... Ehtiraslı bir məhəbbətin ən şirin və ilkin nemətini dadmış olan Maral, güclə özünü doğruldub istər-istəməz Heydərini qolları arasından çıxırdı. Hər iki öli ilə pörtmüş sifətini ördü və içini çəkib dodaqaltı mızıldandı:

– Başıma xeyir, mən nə etdim, yaqin görün oldu. Biabırçılıq...

Dadaş, qonaqların yanından çox qaşqabaqlı və etinasız keçdi. O, ağzındakı papirosun gilişini çəynəyən-çəynəyən öz alacağına gəldi. Heydər, Dadaşın gəldiyini bilmədi. O, Maralın xahişi üzrə yoldaşlarını Maralın alacağına çağırırdı.

Maral alacağın qabağında samovara od salırdı.

Dadaş yarım saatdan sonra geyimli-kecimli, gümüşü papaq gözlünün üstündə öz alacağından çıxdı. Əllərini meşin pələncinin ciblərinə qoyub, bir neçə baş gəzindi. O, savaşımaq üçün bir bəhanə axtarırdı. Həç bir şeydən xəbəri yoxmuş kimi:

– Qonaqların kimidir, Maral xanım, belə əl-ayağa düşməsən? – deyər soruşdu.

Hələ Maral cavab verməmiş, Dadaşın səsinə eşidən Heydər bayıra çıxdı. Ona salam verdi, kef-əhval soruşdu. Dadaş onun salamatını çox soyuq aldı, bir qədər də o yan-bu yana baxdıqdan sonra onların gəlişinin səbəbini bilməmiş kimi, amirano bir səsə soruşdu:

– Xeyir ola, belə gəlməkdə?

– Kond təsərrüfat şöbəsi sizə məlumat verməyib? Biz həm qır-xımda sizə kömək edəceyik, həm də təcrübə üçün fərmanın işi ilə tanış olacağıq.

– Mən həç şey bilməyirəm, bizim qoyun da hələ qırxılması deyil.

– Qırxımın vaxtıdır, Dadaş, özün bilirsən ki, yay qırxımını ləngidəndə həm yun tökülür, həm də qoyun qışa qədər lazımıncı yunlana bilmir, soyuğa düşür.

– Xahiş eləyirəm, dəllokləyi monim fərmanın başında öyrənməyəsən, qırxım adına nə işə gəlməyən bilməyirəm, amma mən hələ qoyun qırxdırmıram. On-on beş gündən sonra, bir də mən deməmiş kond təsərrüfat şöbəsi sizi buraya çox nəhaq yerə göndərib. Buranın kolxoz sədri var, ferma müdiri var. Boyaqçı küpü deyil ki, hər ötən bir kolof sala?

Heydər öz fərmalarında belə söz-söhbətin olması üçün yoldaşlarından xocalot çəkdi. Dadaş qırxdırmamaqdan ötrü ondan sakit olmasını xahiş etdi. Heydər, Dadaş, yay günü qazanda qalmış ayrıncı kimi qısqırıb özündən çıxmışdı:

– Monim icazəm olmadan həç kəsini ixtiyarı yoxdur monim fərmana ayaq bassın, vassalam!

O, Heydərlə üz-üzə durub hirsli, ancaq pıclıltı ilə:

– Mən olan yerdə eşqəbəzlik olmaz, – dedi, – monim fərmandə pozğunluq olmaz. Siz köməyə gəlməyisiniz, bu bir bəhanədir. Köməyə, təcrübəyə gələn adam müdirin yanına gələr... Bildinmi?

Heydər onu sakitləşdirmək və lazım olmayan ürokləndirici danışların qarşısını almaq üçün:

– Çox təvəqqe ediyəm, Dadaş, ayıbdır, belə sözlər nəyə lazımdır, burada konar adamlar var axı...

Dadaş, Heydərini vəziyyətini görüb ayağını lap yuxarı pilləkənə qoydu:

– Səssiz-küsyüz dəstəni buradan çək, yoxsa pis keçər ha!

Heydər nə deyəcəyini bilmirdi: “Yazdakı kimi bu niyə yenə özündən çıxıb. Bu ədəvət axı nədən ötrüdür?!”

Dadaş təcrübəçiləri qaytarmalı oldu. O bilirdi ki, Heydər qoyunlara baxan kimi hamısını tanıyaçaqdır.

Maral, Dadaşı biabır edib hər şeyi açmaq istəyirdisə də, yenə həyə edir, bir xəta çıxa biləcəyindən qorxurdu.

Heydər də Maralın yanında sıxılıb pört olurdu.

Yoldaşları maşına yığışanda Heydər, Dadaşa bir neçə kəlmə dedi:

– Yaxşı iş görmədin, Dadaş, biz hələ bir yana, kənd təsərrüfat şöbəsinə də hörmətsizlik elədin.

Dadaş əlini ölçə-ölçə ona tərəf yeriyərək:

– Əyə, məni hədələyirsən? – dedi. – Get əlindən gələni beş qaba çək.

Heydər maşını qoyunların yanından sürdürdü. Müdirlə olan əhvalatı Qulama, çobanlara bildirmək istədi. Düzü, Qulam da onu yaxşı qarşılamadı. Lakin Heydər gözüni birçə dəfə dolandırıb sürüyə baxanda əyək erkəklərdən bir neçəsinin yox olduğunu gördü.

O, indi başa düşdü ki, Dadaş böyür-başını nə üçün dalayır?

Sünbül, Dadaşı qarşılarıkən başına ördüyü ağ kəlağayının ucunu hərləyib döşündən aşağı salladı. Qar kimi ağ yanağınə həyadan anı bir qızartı çökdü. O, ərinin qarşısına böyük bir analıq sevinci və iftixarı ilə çıxırdı.

Dadaş da indiyə qədər görünməmiş bir mehribanlıq və sevincə Sünbülə yanaşdı. Onun üzünə güldü, kefini-halını soruşdu. Hətta payız axşamının sərin mehri qarşısında dayanmağına da razı olma-yaraq:

– Sünbül, – dedi. – Əynin nazikdir, soyuq olar, içəri keç, mən də atı rahatlayıb gəlirəm.

Dadaşın bu sözləri qarşısında Sünbül xəcalət çəkirmiş kimi, başını aşağı salladı. Fikri yenə də anı olaraq bir neçə ay bundan qabağa getdi. O, müalicəyə getməmişdən Maralın: “Dadaş mənə dinclik

vermir” – deməsi və kənddə camaatın: “Dadaş arvad çodandır, yazıq Sənəm qızı üç il saxlayıb boşadı, yalandan dedi ki, uşağı yanının altında qoyub, indi də gül kimi Sünbülə bəyənmir, adını da qoyubdur ki, uşağı olmur. Düşüb Maralın ardınca...” kimi ara danışmaları ona çox əzab-əziyyət vermiş, ürəyində ərinə qarşı bir nifrət hissi də duymuşdu. Lakin Dadaş bu pıç-pıç haqqında heç bir söz deməmişdi.

Sünbül “Yalançı mənziləncən qov – deyiblər, qov bir müalicə etdirim, görək sonra sözü nə olacaq” – deyər düşünmüşdü.

İndi isə Dadaşın göstərdiyi bu mehribanlıq Sünbülə arxayınlaşdırırdı: “Kişi doğrudan da övlad istəyirmiş”.

Dadaş, yazdakına nisbətən indi bədəncə dəyişmiş, canlanmışdı. Ariq uzun sifəti otlənib qızarmış, nazik uzun boğazı hinduşka xoruzunun boynu kimi qızırib yağınlaşmışdı.

Kəhər ürəkənin tərkinə bağladığı iri dolu xurcunu güclə götürüb, sarı meşin pencəyini xışıldada-xışıldada pilləkənə yuxarı çıxmağa başladı. Sünbül xurcunun ağırlığını görüb Dadaşa kömək etmək istədisə də Dadaş sol əli ilə onun qabağını kəsdi.

– Sənə olmaz, Sünbül, demişəm ki, özünü gücə salma, kənara dur. Özüm çıxardacağam.

Sünbül ərinin qayğısına qarşı minnətdarlıq əlaməti olaraq gülümsündü.

Kişi soyunub-yuyununcaya qədər Sünbülün şimşad barmaqları yenə də od parçası kimi hərəkət edərək xoş bir ahənglə səslənən ağ samovarı ortaya getirdi. Altında yaz çəlpəsi qızaran zəfəranlı plovun da xüsusi otri tərəfi bürümüşdü... Dadaş ağappaq, yumşaq tükü mehribanla ilə əl-üzünü qurulaıdıqdan sonra razılıq əlaməti olaraq əlini əlinə şəpəllətdi, derindən “...h!” ələyib əyləşdi. O özünü çox yaxşı aparırdı. Son vaxtlar evə gələrkən qaşqabağı açıq olur, deyib-gülür, danışdı. Yenə də hazırladığı fikri həyata keçirmək üçün ancaq belə hərəkət etməyi məqsədə daha uyğun sayırdı. Hətta qonşunun arvadı ona xəbər verib: “Gözün aydın, Dadaş qardaş, arzuna çatdın. Bu gün-sabah oğul atasısan” – deyəndə, Dadaş cibindən bir yüzlik də çıxarıb mustuluq vermişdi. İndi də gülüməyi, mehribanlıq, özünün xoşbəxtliyindən söz açmağı adət eləmişdi. Ancaq “Sünbülün uşağı var” sözünü eşidəndən sonra daxildə ilan vurmus kimi qıvrılıb açılır, içəridən yanib-yanıb qaralırdı.

“Qızı yenicə yola getirirəm, öyninə də bir paltarlıq almışam. Bilirəm heç bu uşaq hayandan çıxdı!”

Xüsüsilə, Maralın bu günlər açıq ürəklə verdiyi gözüdənlığı iti bir bıçaq kimi onun ürəyinə sancılmışdı.

İndi isə Dadaş öz hərəkətlərini möharətlə dəyişmiş, başqa bir don girmişdi.

Sünbülün gözünü yüksək anahıq hissi ilə tutmuşdu ki, Dadaşın güldükcə qırıq arsız üzündə açıq sezişən xəyanət əlamətlərini və aydın bir məkrə görə bilmirdi. O düşünürdü ki, "Adı hər sahədə təmiz saxlamaq və aildə səmimiyyət yaratmaq lazımdır. Əgər kişi səhv eləyirsə, onu doğru yola çağırmaq, ona təsir göstərmək, nöqsanını düzəltməkdə ona kömək etmək lazımdır. Kişinin arzularına əməl etməyi, bu arzuları düzgün yola yönəltməyi də bacarmaq gərəkdir". Sünbül belə də edirdi. Odu ki, onun "dəyişdiyinə" bu qədər sevinirdi.

Dadaş yemək-içməkdən, şirin-şirin söz-söhbətdən sonra, ürək-dən şad olduğunu təsdiq etmək üçün dolu xurcunu ortaya çəkdi. Xurcunun bir gözündən yağlı omlik comdada çıxdı.

– Məxsus sənə üçün bəsləmişəm, Sünbül, qoyarsan zirzəmiyə, hava da soyuyur, kabab, dolma eləyib yeyərsən. Gərək sən bir cana gələsən.

Sünbül xoşhallanıb gülümsəndi.

Xurcunun o biri gözündə isə enli kağız torbaya yığılmış cürbəcür şirniyyat, sonra qırmızı qutuya qoyulmuş bir ətir şüşəsi, iri yarpaq butalı krepdeşin parça var idi. Üzü, qara mərmər kimi parıldayan çəkmələr də xüsusi kərdən qutunun içindən çıxdı. Şeyləri bir-bir Sünbülə verdikcə Dadaş hırıldayı:

– Onun üçün... sənə peşqəş, – deyirdi.

Sünbül də şeyləri ərlə qəbul edir, baxır, bir tərəfə yığırdı. Arada bir zarafatla:

– Elə bil yaylaqdan, fəradan yox, şəhərdən gəlirsən, ay Dadaş, – deyirdi.

– Yaylaqda şəhər yoxdur? Meydanbazara məxsus sənə üçün gətirmişdim.

Sünbül, Dadaşın sovqatlarını yığışıra-yığışıra birdən duruxdu, nədənsə yenə düşüncəyə dalıb tutuldu...

Sünbülün düşüncə-düşüncə hərləndiyini, şeyləri yığışdırarkən duruxduğunu görən, ağırlaşıb əziyyət çəkdiyini düşünən Dadaş fərsəti fəvta verməyib mətləb üstünə gəldi.

– Görürəm, Sünbül çox çətin hərlənirsən, gündüzlər də bağca uşaqları səni lap əldən salırlar. Sənə bir köməkçi lazımdır, elə əl buyruqçusu...

– Deyirsən qulluqçu tutaq?

Dadaş boğazını artılayaraq:

– Elə belə də, Sünbül, elə əlinin altında bir adam olsun.

– Camaat dörd əllə kolxoza kömək eləyir. Biz də bir işini çəkib özümüzlə qulluqçu edək? Həç elə iş olar?!

– Demirəm ha, işləməsin, həm kolxozda öz işini görsün, həm də sənə qulluq eləsin, həmişəliyinə...

Bayaqdan fikri Dadaşın aldığı şeylərlə məşğul olan Sünbül, onun "canıyananlığına" tez mənə verə bilmədi. O, çiyinin üstündən geriye baxıb onun sözünə qulaq asır və düşünürdü: "Görəsən gündə daşıyıb gətirdiyi bu qiymətli şeyləri nəyin hesabına alır, axı kolxoz hələ pul verməyibdir?" Dadaş isə dilinin yağlı yerinə salıb, Sünbülü asta-asta dilo tuturdu:

– İstəyirsən, bizim fəradada işləyən o Maral qıza deyim gəlsin, sənə kömək eləsin, onun səliqəsinə söz olmaz, hə, quş kimi bir şeydir...

Dadaş Maralın adını çəkəndə, Sünbülün bədənidən bir gizli keçdi, elə bil üşüdü. Dadaşın nəçə gündən bəri tökdüyü dilin, əl-ayağa düşməyinin mənasını indicə dərk etdi.

– Dadaş, – dedi, – mənə qulluqçu lazım deyil, Maralın özü mənə cavan, nişanlısı da sənədən bacarıqlı və mən qat gözəl oğlandır.

– Yalan sözdür, – deyərək Dadaş dilləndi. – Maral Heydərini nişanlısı-zadə deyil, indiyəçən bir qarış qədəyini də görməyib. Özü ilə danışmışam, sənə aldığım krepdeşindən ona da bir parça almışam ki, sənə yaxşı baxsın.

Sünbül bomba kimi partladı:

– Bir zohmət olmasa da görürəm, bu şeyləri hansı pulla almısan?

Dadaş gözlənilməyən bu sualdan özünü itirdi. Müstəntiq qarşısında dayanmış müqəssir kimi gözlərini döydü, udqundu, yerində qurcalandı, boş-boş ağzını açıb əsnədi, əlini sarı xrom çəkmesinin boğazında gözdiro-gözdiro tutulmuş halda dilləndi:

– Necə yonı haradan, mən kolxozçu deyiləm, mənə pul-zad düşmür?

– Düşən pullar məlumdur, özü də hamısını mən almışam, xərclənib, qalanı da buradadır.

Dadaş özünü toplayıb ciddiləşdi, qızarmış yanağı aşağı süzülən tərəini silə-silə:

– Özüm ayrı avans götürmüşəm, – dedi, – oğurluq-zad etməmişəm ki?!

Sünbül qaşlarını çatıb, ciddi halda soruşdu:

– Bəs o zirzəmidə qoyduğun beş közəmə taxıl, bir motal nədir? O gündən bəri soruşmaq istəyirəm, yadımdan çıxır.

Dadaş nə edəcəyini bilmir, hirsini boğmaq üçün dişlərini qıcaqır, dodağını gəmirir: Sünbülün sorğu-sualına necə cavab vermək?! Ona açıqlanıb susmağı tələb etməkmi? Yaxud yenə yağlı dila tutub söhbəti Maralın üstünə gətirməkmi? Bu düşüncələr içində Dadaş yenə də çəkmələrini cırlıdada-cırlıdada gəzinməyə başladı. Atılıb kol üstə çıxan, tüklərini qabardıb kölgəsinə baxan, sanki “Məndən böyük kim var?” deyə lovgalanan bitdiyan quşu kimi özünü çəkə-çəkə əllərini şalvarının cibinə soxub onları var gücü ilə yanlara dartdı. Sağ tərəfdə yanan lampanın işığında sol tərəfə düşmüş kölgəsinə baxa-baxa dilləndi:

– Axı bu sorğu-sualın nə mənası var, ay Sünbül?

– Deyirəm, birdən... insan tamahıdır da... Fermanın qoyunundan...

– Sünbülün sözlərinin axırı nədən ibarət olacağını anlayan Dadaş, onun sözünü ağzında qoydu, ciddi bir vəziyyət alıb xoruzlanmağa başladı:

– Bir də belə sözləri səndən eşitsəm, ayrı cür rəftar edəyəcəyəm. Arvadın həddini bil, başa düşdünmü? Mən... – deyə Dadaş əlini döşünə döyü-döyü davam etdi, – mən bu altı ayda üç dəfə yoxlamadan çıxmışam.

Söhbətin ciddiləşdiyini görən Sünbül qətiyyətlə:

– Onu bil ki, hər şeyi udsam da, – deyə o, Maral əhvalatına açıq işarə etdi, – camaat malına olan xəyanəti uda bilmərəm.

Dadaşın dombalıb hədəqəsindən çıxan gözləri yavaş-yavaş solğunlaşır, çuxura düşürdü. İndi onun gözünün qabağında tek Sünbül deyil, sanki “Qızıl ulduz” kolxozunun bütün kolxozçuları durur, haqq-hesab istəyir, hələ şaxı sınınamış meşin pencəyin yaxasından tutub, Meydanbazarda kəsdirib satdığı erkəkləri tələb edirdilər. Onun bədənindən anı bir titrəmə, sonra isə qaynar bir istilik keçdi. İndi o öz-özünə üreyində deyirdi: “Bu zalım qızı ilə heç mənimki düz gətirmir. Bu tərəfdən qol-qanadımı qırıb, qoymur ki, yaman günümə bir şey qoyam, o biri tərəfdən də Maral məsələsinə bir əngəl

olub. Axı deyəsən Maralın doğrudan da mənə meyli var. Aldığım butalı krepdəşini də tikib geyib aynına, “hə” deməsə də tərpənişindən görürəm. Yox, belə olmaz. Mən nəfəs almıyam, ya yox? Başqalarına prokuror nəzarət eləyir, mənə də arvad. Qəti olaraq bundan qurtarmaq lazımdır. Ancaq “necə qurtarım, bir tərəfdən uşaq, daha nə deyim, o biri tərəfdən də axmaq kimi əşyayi-dəlil gətirib tökdüm qabağa, necə qurtarım?” Deyəsən, bu iş baş tutmayacaq; bölgüdən sonra boşamaq, vəssalam”.

Sünbül dayanıb diqqətlə Dadaşa tamaşa edir, onun yalançı atalıq iddiasının quru bir söz olduğunu bütünlüklə başa düşürdü:

– Doğru deyiblər: “doğanaq sınar, ancaq düzəlməz.”

Payızın dumanlı, çiskinli bir səhəri Dadaş evdən çıxdı, kəhər ürəkni yedəyinə alıb, fikirli halda fermaya yollandı. Boz duman, karvan kimi dəstə-dəstə gəlib keçir, novlu bulağın yanından dəryəyə dolur və oradan burula-burula “Qayısqıran” güney yuxarı çəkilib gedirdi. Duman aralandıqca günəş görünür, gah da onun üzünə sarımtıl bir pərdə çəkilib. Hava belə tutulub-bozardıqca, ürək kəhər ürək xoşlanır, adətə üzrə hər bir gələcən həniriyə, görünən qaraltıya tərəf qulağını şəkilyir, fınxır, gözləri kəlləsinə çıxır, diksinib dartırdı. Ürək atı belə günlərdə minmək qorxulu olduğu üçün Dadaş onu yedəyinə almışdı.

Dadaşın başı da göy kimi elə dumanlanmışdı ki, heç açılmaq bilmirdi. O nə qədər fikirləşirdisə də, amma heç bir çıxış yolu tapa bilmirdi. Elə bu zaman birdən at diksindi. Qabaq ayaqlarını yerə diyəyib geriye dartındı. Dadaş bir-iki addım dala atdı. Qarşıdan gələcən qonşu kəndli Qara Cümşüd idi.

Atın ürkdüyünü görüb dayandı.

– Yaman ciyərimi töksün! – deyə Dadaş ata təcidi. Cümşüd kişi ilə salamlayıb keçdi. O, yenə də fikrindən ayrıla bilmirdi. İndi də onun xəyalı fermanın üstünə yönəldi. Satılan və dəyişilən 27 baş nə kim erkək gözünün qabağına gəldi. Sünbülün ittihamnaməsi də bir tərəfdə dayandı.

Dadaş boz havada boğucu bir istilik duydu. Əl atıb kitelin düymələrini açdı, elə bil Sünbülün dediği “el mali” sözləri onun başında

ıldırım kimi partlayırdı. Bir müddət özünü ələ bilməyib duruxdu. Sanki qorxudan qurumuş gözlərini döyə-döyə tələbkarlar qarşısında dayanıb yalvarırdı...

Birdən dumanlı səhərdə o yan-bu yanına baxdı, heç kəsi görmədi, ürəkləndi. Əlini az qala yerindən çıxan ürəyinin üstünə qoyub sakit etməyə başladı: "Qorxma, canın çıxmasın, işi etibarlı tutmuşam, hamısı öz yerindədir. Üç dəfə də ağac atıb bir-bir sayıblar. Fərmadan da qorxu yoxdur. Bəs nə qalıb? Bir Heydər, bir də Sünbül!"

Sünbül haqqında da az düşünmədi: "Əl-qolumu bağlayıb, heç bir şey cləmək mümkün deyil, başlayır haradan gəldi, haradan gəldi... Bir də elə gərəkdir dünyanı beş gününü onunla keçirəm? Yox, boşamaq lazımdır. Bəs uşaq? Əşi, alimentin canı sağ olsun, vössalam!" Qarşısına qoyduğu hər bir suala özü anladığı kimi cavab verdikcə dərindən nəfəs alır, öz-özündən razı qalırdı. – Görösən Dadaşın dünyada bilmədiyi bir şey varmı?

Söz Heydərini üstünə gələndə Dadaş çox bərk tutuldu. Ağır yük altında qalmış kimi fısıldadı. Heydər onun üçün iki tərəfdən təhlükə idi. Çünki o kursu qurtarıb gəlmişdi. Zərifiyunlu qoyun fərması hələ də təşkil olunmamışdı. Kurs qurtardığına görə də onu müdir qoya bilərdilər. Deməli, Dadaş üçün ciddi bir təhlükə yaranırdı. Satılan erkəklərin üstü açıla bilərdi. Digər tərəfdən, əgər Heydər fərmaya gəlsə, Maral da onun əlindən çıxırdı.

"Onu nə ilə, necə aradan çıxarsan, axı hanı bəhanəni qoyasan?" O, yedəyində çəkdiyi kəhərin cilovunu qoluna keçirib əllərini duyuldu, dişlərini qıcadı; fikrində sanki Heydərini üstünə atılmış, onu parçalamaq və bu yolla ən güclü düşmənin aradan çıxarmaq istəyirdi ki, birdən ayağı yolun kənarında olan xəndəyə düşdü, üzü üstə yərə gəldi. Kəhər ürək baxırdı və qüvvətlə geriye dartırdı. Cilovu qoluna dolamış olan Dadaş kəsəli-dəşli yolla sürüməyə başladı. Dadaş nə qədər çalışdısa da dura bilmədi, ürək-ürək qaçan atın arxasınca vəl tayı kimi süründü.

Kursdan qayıdandan sonra tez-tez fərmaya – Maralın yanına gələn Heydər, indi də orada sevgilisilə görüşüb geri döndürdü. O, "sarı aşacaq" deyilən bələndən aşib kəndə doğru gəlirdi. Onun qulağına xırıltılı bir səs və at ayağının tappılısı gəlirdi. Cəld atılıb bələndən aşdı, Dadaş sürüyə-sürüyə ona tərəf qaçan ürəkni görüb qabaqladı. Şahə qalxan, gözləri çanağından çıxmaq istəyən ürkmüş atı fısqırlayıb dayandırdı. O, Dadaşın dolaşğını açdı. Onun üst-başında salamat yer qalmamışdı. Sarı meşin pencek, kabardin paltar, xrom

çəkmə cırıq-cırıq olmuşdu. Üz-gözü sıvrilib yaranalmış, ağız-burnu qanla dolmuşdu. Əllərinin içi, dizinin qapaqları dəridən çıxmışdı. Kəhərin onun alınına vurduğu təpiyin yerindən qan fəvvarə vurub gözlərinə dolurdu. Heydər onun başını dizinin üstünə alıb cəld soruşdu:

– Ə, bu nə işdir, Dadaş, sənə nə olub?

Dadaş gözlərini açmaq istədisə də bacarmadı. Onun başı guruldayırdı. O özünü bilmir, xilaskarı olan adamı da tanıyırdı. Bütün gücünü toplayaraq ancaq:

– Məni... Mənim evimi Heydər yıxdı, çoban!.. – deyib xırıldadı və səsi kəsildi.

Heydər mat-məttəl qalmışdı. "Bu nə sözdür, mən buna nə elədim? Bunu ölümdən qurtardım. Bu niyə belə deyir? Nə iş idi düşdü? Haqq gəlsin, nəhaq gəlməsin – buna deyiblər, bax!" Elə bu zaman duman parçalayıb aralandı, çox da uzaqda olmayan qoyun sürüsü, yanında Qulam göründü. Yıxılan adamı, onunla əlləşən Heydəri açıq seçən Qulam tez özünü hadisə yerinə yetirdi. O, Heydər-dən çox təəccüblə soruşdu:

– Kişiyə nə gəlib belə? Onu bu hala kim saldı?

Heydər özünü elə itirmişdi ki, nə edəcəyini bilmirdi. Dadaşın başından axan qan süzülərək, nəm torpaqlı yola tökülüb laxtalanırdı. Dadaş başı əzilmiş gürzə kimi qıvrılıb açılırdı. O, yenə də dili tutartırmaz:

– Məni Heydər öldürdü! – deyib yana-yana ufuldadı və susdu. Qulam da məttəl qaldı. O gah qana batmış Dadaşa, gah özünü itirib saralmış Heydəre, gah da on vüq kəndə dayanıb qulaqlarını şəkələyən ürək kəhərə baxa-baxa qalmışdı.

Böhtan qarşısında özünü itirən Heydər, ancaq öz ürəyilə danışdı: "Yaxşılıq elə, evinə salamat getmə. Bax budur ha!"

İri qar lopaları küləyə düşmüş mahlic kimi göyde oynayıb, sakit-sakit yərə yatır, yer üzünü yorğan tək örtür, get-gedə qalınlaşıb tığlanırdı. Yuxarıya baxdıqca adama elə gəlirdi ki, göy aşağı enib, yerlə birləşməkdədir. Yarpaqsız ağacların budaqları qarlı yüklənilər, güclü bax tutmuş kimi aşağı öyilirdi. Bayırda vəhşi heyvanlardan və quşlardan başqa heç bir canlı qalmamışdı. Mal-qara, qoyun sürüləri yatağa çökəlmişdi.

Çoban Qulam, sürürləri tapana yığib rahatladıqdan sonra, Dadaşın aldığı və həmişə çiyində ağır əziyyətlə gözdirdiyi saçaqlı yapıncını çiyinə atıb, kolxoz idarəsinə tərəf yollandı. Saçaqlı yapıncının özü Qulamin üstünə qurğuşun kimi düşməklə kifayətlənməyib, hər saçağına bir topa qar yığır, çobanı hərəkət eləyən qar tayasına oxşadırdı. Ağır xəyal yükü altında əzilən Qulam, saçaqlı yapıncının ağırlığını daha çox hiss edirdi.

Dadaş xəstə yatdığından, ferma onun öhdəsində qalmışdı. Yeni il yaxınlaşır, qəti haqq-hesab vaxtı gəlib çatırdı. Qulam günlərlə fikirləşib düşündükcə də, ilişdiyi tordan çıxış yolu tapa bilməmişdi: "Axı bu rüsvayçılığı kimə deyəsən? Kim sənə "sağ ol" deyər, qolundan tutub çıxardar? Ataya desən, gözünün içinə tıpırır, "nankor övlad" deyib evindən bayıra qovar. Anaya desən, əlini döşünə gətirib: "Bax, döşümdən əmədiyin süd burnundan gəlsin, gedəndə sənə demədimmi camaatın varını ananın namusu kimi qoru!"; qardaş-bacı da "sorusun görək bunun nəyi çatmır, nəyə ehtiyacı var, kimdən oğurlayır, nə üçün oğurlayır?" – deyər. Bəs nə deyəsən? Camaatın qarşısına hansı üzlə çıxasan? Tfu, sənin murdar cəmdəyino, Dadaş. Bu nə koləkdi mənə saldın?"

Qulam ha cək-çevir edir, heç bir yol tapa bilmirdi. "İndi gedib sədrə nə deyim? Hamı gəlib öz qaçaqlığından, qazandığı müvəffəqiyyətdən, yüksək məhsuldan danışanda, mən nədən danışım? Başıma qoyduğum papaq oğurluq, oynımdəki yapıncı oğurluq, hansı sədaqətdən, qeyrətdən danışım? Nə deyim?"

Bəhmən qarşısındakı kağızlardan gözünü çəkmir, axırıncı yoxlamamın nəticələrinə baxırdı. Qoyunun sayı düz idi. Dadaşın xəndəyə yığılmağından bir neçə gün əvvəl fermada tanındığı erkəklərin yox olması haqqında Heydərin verdiyi məlumat təsdiq olunmuşdu. Bu tərəfdən də Dadaşın yaralanmadığı, Heydəri müqəssir sayması, sədri daha da şübhələndirirdi. "Qoyunun hamısını yerindədir. Demək, Heydər doğrudan da Dadaşla düşmənçilik etdiyi üçün yalandan material yazmışdır, sonra da verdiyi məlumatın düz çıxmadığını görüb Dadaşın canına qəsd eləmişdi. Böhtançı və cinayətkar cəzalandırılmalıdır" – deyər düşündü. Elə bu zaman Qulam yekə bir qar tayası kimi qapıdan içəri girdi.

O, başını aşağı saldı. Onun girdə qırmızı sifəti gah açılıb bozarır, gah da tutulurdu. Belə vəziyyəti görən sədr, ciddi bir hadisənin baş verdiyini zənn edib tez soruşdu:

– Qulam, nə olub, fermada bir hadisə-zad yoxdur ki?

Qulam suyu süzlülmüş cücə kimi büzüşüb başını bir az da aşağı öyib dayandı. Sədr təlaş içində çobana yaxınlaşdı, qalın qaşlarını çatıb qəti bir ifadə ilə soruşdu:

– Ə, bir dillənsənə, yoxsa sürünü canavara qırdırıbsan?

Qulam güclə başını yuxarı qaldırdı, solğun gözləri ilə sədrin üzünə baxıb yalvardı:

– Çox xahiş edirəm, Bəhmən qağa, mənə fermadan azad elə, mən bacarmıram!

– Axı bir de görək nə olub?

– Heç bir şey. Mən daha bacarmıram, mən fermada işləyə bilmirəm.

– Yeni qoyunlar salamatdırmı?

– Hələlik, bu günə qədər birtəhər salamat saxlamışıq.

Qoyunların salamat olmağını bilib arxayınlaşan sədr, iri addımlarla öz yerinə qayıdıb stolun arxasına dayandı.

– Bilirəm, – dedi, – Qulam, hamısını bilirəm. Ancaq... – O, Qulamin Dadaşdan sonra fermada qalıb əziyyət çəkdiyini demək istəyirdi. Lakin çoban öz ürəyindəkini düşündü. Elə bil Qulamin üroyi üzlüb düşdü, o, sədrin sözünü yarıncıq kəsdi. Onun solmuş gözləri alacalandı, udquna-udquna dedi:

– Yaxşı ki, özün hamısını... bilirsen...

Qulamin yapıncısının üstündən su, bədəninədən isə xəcalət tərzi üzə aşağı süzürdü.

– Mən xahiş edirəm, lap yalvarıram, mənə fermadan çıxart, kolxozda ən çətin nə isə varsa, ora göndər, yoldaş sədr, aman gündür! – Dəli olma, Qulam, gül kimi ferma saxlamısınız, sağ-salamat. Dövlət də başa vurun. Dadaşın da işi ayırd olunacaq. Əgər Heydər verdiyi məlumatı təsdiq edə bilməsə cəzalanacaqdır.

Bu vaxt Sünbül tövşüyo-tövşüyo içəri girdi. Onun gəlişi səhbəti dəyişdi. Bəhmən Sünbülə xüsusi bir hörmətlə qarşıladı. Ona yer göstərdi.

– Dadaş necədir, Sünbül bacı, bu gün xəbərin varmı?

– Var, bəli, elə indicə kənd sovetinin idarəsindən telefonla xəstəxanaya zəng vurub soruşdum, yaxşıdır, bir az vaxta çıxar.

Sədr gülümsündü, əlini Qulama tərəf uzadıb:

– Eşdirsən, ay etibarsız? Bir neçə günün əziyyətinə dözməyib, qaçmaq istəyirsən, budur Dadaş gəlir.

Qulamın canı daha bərk uyusdu... "Dadaş gəlir" sözü onun başına bir daş kimi düşdü. Sanki körpə bir quzunun üstünə böyük bir əjdaha ağzına açılıb gəlirdi.

– Yox, sədr, daha mən fərmaya getməyəcəyəm, yox, qəti getməyəcəyəm. O fərma, o da sən, kimə istəyirsən təhvil ver.

– Yaxşı, yaxşı, uşaqlıq eləmə. Dadaş gəlsin, sonra özünü bilin, – deyər sədr, Qulama sözünü qurtardığını bildirmək üçün üzünü Sünbülə tərəf tutdu:

– Sünbül bacı, bizə görə qulluq, – dedi, – belə əziyyət çəkim gəlməkdə, xeyir ola?

– Xeyir ölməmiş nə var, – deyər cavab verən Sünbül qumral gözlərini dolandırır hesabdarın stoluna tərəf qalxdı.

– Məmiş qardaşla bir az işim var.

– İndi gələr, – deyər Bəhmən pəncərədən bayıra baxdı, sonra gözünü stolun üstündəki kağızlarla zilləyib, başını qaldırmadan Sünbüldən soruşdu:

– Sünbül bacı, siz düşüncəli adamsınız, bu Dadaşın atdan yıxılmağında, yaranmağında ağılınız nə kəsir? Heydər belə iş eləyərmi?

Sünbül də hələ bu bir aydan bəri həll eləyib qurtara bilmədiyi məsələ haqqında qəti bir fikir deyər bilmirdi. O, Maral əhvalatından xəbərdar idi. Ancaq onu da bilirdi ki, əvvəla, Heydər bu məsələni eşitməyib, ikinci, bilsə də, görə elə iş görməsin. Üçüncü, adamı öldürmək istəyən onu yarımcan eləyib kəndə gətirməzdi ki, sonra da durub üzünə dirənsin!

– Mənə elə gəlir ki, Dadaşın başı özündə deyil, gözləyək düzəlsin, bir ağıllı-başlı danışsın görək bu necə işdir. Nahaqdan qaranlıq yerdə nə köşvə bulayaq?

Bu ara Qulam, "onu heç gəlməsin, yolu yumrulsun" – deyər üryindən keçirirdi.

Sədr söhbəti davam etdirmək istərkən, hesabdar içəri daxil oldu, qar basmış çəşməyini qaldırdı, onun xırda gözləri qara düşdüyü üçün bir müddət heç kəsi görmədi, cücə gözü kimi balaca gözlərini qıyır, ətrafa baxa-baxa qaldı.

Sədr:

– Buyurun, Sünbül bacı, nə lazımdırsa, Məmiş düzəltsin!

Sünbül yenə də özünə məxsus bir təmkinlə dilləndi:

– Anbara gəlmişdim, taxılı alım. – O, günahkar kimi başını aşağı saldı. – Elə çoxdan gəlib haqq-hesaba baxıb bölünmüş məhsulu aparasyıdım...

– Zərəş yoxdur, – deyər sədr ağırlaşdığına görə onun gec gəlməsinə üzürlü saydı. – Siz qəl çəkin, mən uşaqlara deyərəm, məhsulu arabalara yığib sizə gətirələr.

– Çox sağ olun, Bəhmən qardaş, – deyər razılığını bildirən Sünbül üzünü Məmişə tərəf tutaraq:

– Məmiş qardaş, bir Dadaşın haqq-hesabına baxın, deyəsən düz yazılmayıb, yəqin yaddan çıxıb, hərçənd heç haqq-hesabına qarışmağa icazə vermir, – deyib gülümsündü.

Hesabdar Məmiş başını aşağı əyib boynunu uzadaraq çəşməyin altından Sünbülə tərəf təəccüblə baxdı:

– Necə, düz yazılmayıb? Ola bilməz, əlimi kəsərəm, – deyib sədrin yanında özünü çəkdi, – əgər bir dən taxıl, ya bir çəpik pul o yan-bu yan olsa. Nə varsa odur, – hesabdar narazı halda mızıldandı. O belə sözlərin sədrin yanında danışılmasını sevməzdi. Həmişə mübahisədə qalib gələndə əlini quru döşünə vurub: "Mənə Volixanov deyərler, mənə də nə qələmimdən, nə də çötkəmdən çət də yayına bilməz", – deyərdi.

O, narazı halda soruşdu:

– Nəyi düz yazılmayıb?

– Aldığı avanslar, Məmiş qardaş.

Bu sözlər bayaqdan bəri ayaq üstə duran Qulamı dənşətə saldı. O, tir-tir əsdi.

Məmiş dinər-dinməz Qulam kökələdi:

– Sən kişinin işinə qarşıma, Sünbül, – dedi. – Özü bu gün-sabah gələr, haqq-hesabını da çəkər.

Sünbül rəngi qaçmış Qulama baxıb:

– Mən də bilsəm pis olmaz, – dedi. – Bütün arvadlar ərlərinin gətirdikləri pulların, alı-güllü paltarların, bəzəkərlərin hansı pulla, hansı qazancla alındığını bilsələr, onda heç bəzi para kişi yolunu aza bilməz. Özü burada da olsa, mən gəlib öyrənəcəkdəm.

Məmiş də Qulamın sözünə qüvvət verdi, o sədrin yanında pərt olmaq, etibardan düşmək istəmirdi.

– Qulam doğru deyir, – dedi, – hər kəs öz hesabını daha yaxşı bilər. Elə deyilmi, yoldaş Bəhmən?

Hələ Bəhmən dillənəmiş Sünbül təkid etdi.

– Xeyr, – dedi, – mən bilməliyəm, almağın etiraz etmirəm, gəlib özü alsın, ancaq mən bir ailo üzvü kimi bilməliyəm.

Ələcsiz qalan Məmiş şəxsi hesab kitabını götürüb qoltuğuna vurdu və ayağa qalxdı:

– Gedək, – dedi, – anbara. Bu təhtəlhəsab kitabı, o da bölgü cədvəli, yerindəcə yoxlayaq.

Sünbül ehtiyatla qalxdı, Məmişlə birlikdə anbara yollandı. Qulam özünü itirmiş halda:

– Amandır, əşi, qoyma Sünbül gedib yoxlasın, rüsvay olacağıq, qoyma!

Bəhmən Qulamın sərəsəm danışığına heç bir mənə verə bilmirdi. O iti, lakin qeyri-müəyyən bir baxışla Qulamı süzüb:

– Nə rüsvayçılıqdır, öz yoldaşının haqq-hesabını yoxlayır, bundan sənə nə? – dedi.

Qulam yaz günü köpürüb qijiltı ilə gələn, qabağalınmaz bir selə düşən, ancaq əlini atmağa bir şey tapmayan bir adam kimi fəryadla dilləndi:

– Tək mən yox, Dadaş da, sən də, hamımız rüsvay olacağıq, qoyma bu arvad Dadaşın hesabına qarışsın. Dadaş özü mənə dedi ki, çalış Sünbül mənim haqq-hesabıma qarışmasın, yoxsa hər şeyin üstünü açıb biabırçılıq edər...

Bəhmən mühüm bir məsələnin Dadaşın haqq-hesabı ilə bağlı olduğunu başa düşdü, özünü itirmiş Qulamdan hər şeyi ətraflı öyrənmək üçün ustalıqla sözsə başladı:

– Yaxşı, Qulam. Axı Sünbül haqq-hesabı yoxlamaqla o işin üstünü necə açar bilər?

– İşin canı buradadır, ay Bəhmən qağa, bir onları geri çağır...

Bəhmən hər bir şeyi bilirmiş kimi təmkin və soyuqqanlılıq göstərərək soruşdu:

– Ə, bir özündən getmə, mənə başa sal görüm, bu yoxlamanın nə dəxli var axı?

Boğazı tutulmuş çobanın iri gövdəsi gün qabağında qalmış alça tək bürümüşdü. O, isti peçin yanında, saçaqlı yapıncının içində çovğuna düşmüş kimi əsirdi:

– Əşi, – dedi, – Dadaş evə nə gətirsə, Sünbül sorğu-sual edir: “Haradan aldın, qiyməti nəçədir, bəs bu qədər pulu sənə kim verdi, bəs o nədir, bəs bu nədir”. Daha səndən nə gizlətmək, sənə icazənlə əyər-əskiylə düzəltmək üçün bir neçə erkək satıb də, özün məndən yaxşı bilirsən. Artıq-urtuğundan özünə paltar, şey-şüy alıb...

Bəhmən, böyük bir sirri kəşf etməyə başlayan adam kimi son dərəcə dərin bir həyəcanla dinləyir, güclü özünü saxlayırdı.

– Sünbülə bildirməmək üçün, – deyər Qulam davam edirdi, – deyib ki, kolxozdan avans götürmüşəm, indi yoxlasaq avans alma-dığını bilib çəkəkək məhşər ayağına.

Eşitdiyi sözlərdən, açılan cinayətdən dəhşətə gələn Bəhmən içəridən üfürülmüş kimi şişib gərilir, partlamağa gəlirdi. Lakin işi ətraflı öyrənmək lazım idi. O, Qulamı arxayın salmaq üçün:

– Qorxma, – dedi, – Sünbülə mən özüm danışaram. Mənim sözümdən çıxmaz. Bir də görüm neçə erkək satmışınız?

Qulam güclü dilləndi:

– Vallah, Bəhmən qağa, satmışınız deyəndə, mən nə qədər çalışdım mümkün olmadı. Dadaş dedi ki, Bəhmən tapşırıb, daha əlacım kəsildi. Bir iyirmi yeddisini satdı. Sonra daha qoymadım. Düzü, qorxdum, gördüm söz-sov çıxır. Heydər quzuları da tanıyır. Yaxşı ki, özgəsinə yox, sənə özünə yazıb verdi. “Filan-filan kərə erkək qoyunun içində yoxdur”, özgə adam olsaydı, indi dərinədən yoxlatdırıb evimizi yıxardı.

Bəhmən mahir bir müstəntiq kimi öz soyuqqanlılığını saxlayıb:

– Elə iyirmi yeddiyə baş erkək satılıb?

– İyirmi yeddi baş. Bir də... – deyər çoban aramla danışdı. – Bir də yaylaqda doğulmuş iyirmi dörd quzuya doğum aktı yazmadı, vəssalam.

– Elə bucuğaz? – deyər çox yüngül bir şeymiş kimi Bəhmən guya əhəmiyyət vermədən soruşdu: – Bəs quzular necə oldu?

– Quzuları toğluya, toğlunun irisindən də erkəyə qatdı. Onların əvəzinə 24 erkək satdı ki, Bəhmən qağaya bir əl xərcliyi lazımdır...

– Dadaş sənə dedi ki, pulu mənə verib?

Qulam burada daha da bərk qızarıb pötdü:

– İndi işin nə üzlü olduğunu bildinmi? Di qoyma Sünbül yoxlasın.

Bəhmən daha dözə bilməyib hövllə ayağa qalxdı, sağ əlini yumruqlayıb stolun üstünə elə çırpdı ki, stolüstü qalın şüşə çilik-çilik oldu.

– Xain, – dedi, – baxarıq!

Qulam yerindən dik atılaraq:

– Məndən qorxma, – dedi, – ağzımdan çıxmaz...

Bəhmən iri addımlarla yeriyib, qapıdan çıxdı və anbara yollandı.

Bu il Maral daha da gözəlləşmiş, daha da tərəvətləşmişdi. Boy atıb canlanmış, bir neçə ayın müddətində əməlli-başlı dəyişmişdi. Çin-çin qıvrım zil qara saçlarının hər biri qol yoğunluğunda olub, enli kürəyindən sallanaraq toqquaya qədər uzanırdı. Olduqca qəşəng ağ yanaqlarında çox zərif bir tor kimi görünən incə qan damarları onun sifətinə cəhrayılıq verirdi. Qaynar qara gözləri, uzun sıx kirpikləri və qoləm kimi qara qaşları ona xüsusi bir gözəllik verirdi.

Son zamanlarda Heydər də fermaya tez-tez gəlir, gül kimi açılan Marala baş çəkir, onunla aylanırdı. Hələlik Heydər yaza qədər, zərifi-yunlu qoyun ferması təşkil olununcaya kimi kolxozun təsərrüfat işində çalışırdı. Qışın araya düşməsilə əlaqədar olaraq iş azalmış, Heydər boş vaxtı çoxalmışdı. Hər bir görüş zamanı Maral ona daha gözəl görünür, məhəbbəti daha da artırır.

Maral da Heydər in sağlamlıq bədənini, onun enli kürəyini, pəhləvan qollarına, həmişə sevinclə parlayan gülmə qara gözlərinə, dolu və yaraşıqlı sifətinə, qara nazik bıqlarına baxdıqca fərəhlənib sevinirdi.

Maral kənddə, qonşu kolxozlarda olan toylardan tez-tez söhbət salar, uzun-uzadı danışardı.

Heydər də toya hazırlaşdığını bildirər, öz ata-anasının toy üçün hazırladıqları şeylər barədə Marala məlumat verərdi. Daha nə almaq lazım olduğu haqqında məsləhətləşərdi...

Yaydan bəri hər dəfə Maralın tələsməsini görəndə, bəzən onun təkidini eşidən Heydər, buna məhəbbətdən başqa bir mənə verə bilmirdi...

Maral, Dadaşın ona qarşı olan münasibətini Heydərə deməmişdi. Mənasız sözü deməyi lazım da bilməmişdi. Bu söz fərma işçiləri arasında az-çox danışılmış, hətta kənddə də gəlmiş, bəzi para pıç-pıç danışığı da səbəb olmuşdu. Lakin tezliklə bunu gah yalan zənn etmişlər, gah da elə işin mümkün olmayacağına inanıb Dadaşın axmaqlaşmasına əhəmiyyət verməmişdilər. Bu söz qova düşmüş qığılcım kimi oyalanmış, sonra isə havasız yerə qalıb qaralmışdı. Dadaş şər atıb: "Heydər atı ürkdüb mənə yıxdırdı, daşla başıma vurdu, öldürmək istəyirdi..." – deyər müstəntiqin yanında Heydər in üzünə durduqdan sonra belə, Heydər böhtandan sarsılmışdısa da,

Maralla görüşdüyü zaman hamısını unutmuş, Marala ürək vermişdi: "Qorxma, Maral, nəhaq ayaqların, ancaq yeriməz!"

Lakin müstəntiqin bugünkü istintaqından, Dadaşın onunla üzləşməsindən sonra, sanki Heydər in gözlərinə qan dammışdı. Qulamın şahidliyi və Dadaşın delilləri əsasında, hətta müstəntiq Heydər in həbsə alınması haqqında qərar çıxarıb, prokurordan icazə istəmişdi. Prokuror, Heydər in həbs edilməsinə icazə verməyib zamanla məhkəməyə qədər buraxılması haqqında göstəriş vermişdi.

Heydər rayon mərkəzindən birbaşa fermaya yola düşdü. Dadaşın son sözündən sonra Heydər i dəhşət götürmüşdü:

"Vətəndaş müstəntiq, Heydər mənə ona görə öldürmək istəyirdi ki, mənə sevdiyim Maralı özü alsın".

Müstəntiq aram-aram sual vermişdi:

– Bəs siz evli deyilsinizmi, vətəndaş Dadaş?

– Çoxdandır arvadımla yaşamaq istəmirəm, onu boşayacağam.

– Arvadınızı nə üçün boşamaq istəyirsiniz?

– Xasiyyətimiz tutmur, vətəndaş müstəntiq.

– Bəs hələ arvadı boşamamış necə sevimisiniz?

– Qız özü mənə sevməyə başlayıb, bəmişdi.

Bu zaman Heydər özünü saxlaya bilməyib yerindən qışqırmışdı:

– Gözünün içinə qədər yalan deyirsən, utanmaz!

Müstəntiq onu sakitləşdirib, danışmamağa məcbur etmişdi.

Gödəkboy, seyrək çopuru olan müstəntiq sarımtıl qaşlarını çatıb qonur gözləri ilə Dadaşı süzərək soruşmuşdu:

– Maral Türbədə qızının sizi sevməsini nə ilə sübut edə bilərsiniz?

– Əgər mənə sevməyə, aldığım paltarlığı tikib geyməzdi.

– Deməli, siz Marala paltarlıq almısınız, o da tikib geyib, eləmi? – deyər müstəntiq Dadaşın dediklərini dindirmə protokoluna yazayaz soruşmuşdu.

– Elədir, bəli.

– Maral Türbədə qızı bunları təsdiq edirmi, vətəndaş Dadaş?

– Necə yəni təsdiq eləməz, əyninə geydiyi butalı krepdesini dana bilməz ki...

Heydər yolla irəlilədikcə eşitdiyi sorğu-sualları beynində təkrar edir, gah inanır, gah doğruluğuna şübhələnirdi. Butalı krepdesin paltarında daha gözəl görünən Maralı gözlərinin qabağına gətirir, indi Maral o paltarın içərisində onun gözüne bir şeytan kimi görünürdü.

“Doğrudanmı Maral Dadaşa meyil göstörir? Doğrudanmı aynındokı butalı krepdeşini Dadaş alıb? Bos nə üçün mөndön öl çөkmir? Bөlkө Dadaş Marala da böhtan deyir?” Heydör bu düşüncələr içərisində irəliləyirdi. O, fermaya tez çatmaq üçün daha cəld və iri addımlarla gedirdisə, elə bil yol uzanır, tükənməz olurdu.

Maral da yeni xəbəri Heydörə çatdırmaq üçün tələsir, tez-tez rayondan gələn yola tərəf boylanır, qaydır, hər bir dəqiqə onun üçün bir gün qədər uzun keçirdi. O yenə də on çox sevdiyi güllü krepdeşin paltarı geymiş, sığallanıb düzəlmişdi. Sevən qızlara məxsus bir ürək döyüntüsü ilə Heydörün intizarını çəkirdi.

Qonşu kondli Cümşüd kişinin sözləri onu arxayınlaşdırmışdısa da, ürəyi intizar və nigarənciliklə döyünür, Heydörün gec gəlməsinə görə çox dənirdi...

Heydör duruxdu. O, fərmanın yanından düz ötüb-keçmək, Maralla danışmamaq istədi. Amma ürəylə bacarmadı, ayaq saxladı, onu çökən bir qüvvənin təsirilə fermaya yönəldi.

Maral, Heydəri bəlkə də indiyə qədər belə qaşqabaqlı, hirsli görməmişdi. Heydör elə bil buz kimi soyumuş, onun məhriban gözləri qızarmış, güləş sifəti tutulub bozarmışdı. Qışın saxtılı soyuğunda dizo qədər çıxan qalın qarı yara-yara gəldiyi və ağır, üzücü düşüncələr içində qovrulub yandığı üçün başından tüstü çıxırdı.

Bir müddət nə o Maralı, nə də Maral onu dindirə bildi. Heydör haradan başlamaq haqqında düşünür, Maral isə Heydörün belə payız soması kimi tutulmasının səbəbini özlüyündə aydınlaşdırmaq istəyirdi.

Haqiqətən bu müddət ərzində gedən istintaqın heç birində Heydör bu qədər sarsılmış, Dadaşın sərəmsəlməsinə elə dərindən əhəmiyyət verməmişdi. Çünki onun “Məni Heydör öldürmək istəyirdi” fikrini sübut etməyə heç bir əsası yox idi. Dadaş dəfələrlə göstərmişdi ki, məni Heydör ona görə öldürmək istəyir ki, onu fərmeden qovmuşam. Ancaq bunu heç kəs təsdiq etmirdi. Deyirdi ki, Heydör mənlə düşmən olmasaydı, mөndön material verməzdi. Bu, adam ölümü üçün əsas deyildi.

Ləkin Maral haqqında olan bugünkü söz həm Heydörün mənliliyini, hissiyyatını sarsıtmış, həm də müstəntiqi xeyli inandırmışdı.

Sükutu Maral pozdu. O, oynaq qaşlarını çatıb qaşığı bir görkəm aldı. Həmişə məhəbbət ifadə edən, indi isə kədər, intizar və qayğı bildirən bir səslə dilləndi:

– Bugünkü danışq necə keçdi, Heydör? Dadaşın ağlı başına gəlirimi?

Heydör, Maralı sinayıcı bir nəzərlə topodon-dımağa qədər süzdü, butalı krepdeşin paltar onun varlığını və iradəsini sarsıtdı. O, narazılıq və təəssüf bildiren bir ifadə ilə:

– Niyə, pis keçmədi, kişi ona düşmən olduğumu tutarlı dəlillərlə sübut elədi.

Maralın qayğı çəkən ürəyi sanki görüldü, onun bütün bədənindən soyuq, ötürpordici bir qorxu rəşəsi keçdi, gözələnilməz ağır xəbərdən özünü itirib duruxdu. Onun sifəti əvvəl gülümsəyən kimi oldu, sonra isə buludlu hava təkləndi:

– Nəyi sübut elədi, Heydör, nə danışsən? – deyə yazıq və yalvarıcı bir səslə soruşdu.

Heydör çox sakit və hər şeyə əmin olan bir adam kimi cavab verdi:

– Sənin onun sevdiyini, buna görə də mənim düşmənçiliyimi...

Maral bu cavabı eşidərkən gülümsəndi. O bu sözləri həm gülünc, həm də kinayəli bir zərəfat kimi qəbul etdi. Ona elə gəldi ki, Heydör haradansa Dadaşın köhnə sayıqlamalarını eşidib, onu məzəmmət etmək istəyir. Buna görə Maral yenə də əsil mətləb barəsində sual verdi:

– Eh, ay Heydər, zərəfatı burax, hələ bir düzünü de görüm, danışq necə keçdi?

Heydörün tutulmuş sifəti daha artıq ciddiləşdi, iti və qaynar baxışlı qara gözləri zilləndiyi nöqtədən ayrılmırdı.

– Mən düzünü dedim, səhə müstəntiq kəndə gələcək, öyər-əskiyni də son düzəldərsən, – deyə Heydör çöpəki baxışlarla Maralı süzdü.

Heydörün bu zəhmli və çox ciddi baxışı Maralı düşündürməyə bilməzdi. Maral sarsıldı. O, yalvarmaqla tələb etmək arasında olan bir vəziyyət aldı. Boz şinlin otəklərini bükmələyib altına qoyaraq, məhsul dəyəsinin ortasında, qurhagur yanan dəmir pəcin böyründə oturan Heydörün dizini oli ilə torpədorək dilləndi:

– Dediklərinə heç başa düşməyirəm, bir açıq danış görüm!

Heydör dişlərini qıcaıyb, təəssüf deyil, bəlkə də hirs və qəzəb ifadə edən bir qaydada dərindən köksünü ötürdü. Sözü uzatmayıb, müstəntiq qarşısında olan əhvalatı açıb söylədi. Deyəsən bu sözləri eşidərkən Heydörə Maral qədər təsir etməmişdi. Qəflətdən bütün

varlığı od tutmuş və özünü itirmiş adam vəziyyətini alan Maral, gah yalvarıb and içmək, gah oynındeki paltar parçalayıb oda atmaq, gah da birbaşa rayona qaçıb, oradaca Dadaşı didib-dağıtmaq istəyirdi. O dilləne bilmir, qəhərindən boğulurdu. O qışqırmaq, fərmada nə qədər adam varsa, buraya töküüb şahid çəkmək istəyirdi. Ancaq bacarmırdı. O heç vaxt ağlına belə bir şey gətirməzdi. Qız həmişə düşünürdü: "Yaxşı ki, Dadaşın axmaqlığını Heydəmə demədim, qanqaralıq olardı, bəlkə də dava-dalaş baş verərdi, özü mırıldadı-mırıldadı, səsinə kösdü. Yel qayadan nə aparar?!" İndi isə ona elə gəlirdi ki, böyük və keçilməsi çətin olan bir günah işləmişdi. O, dərindən gələn və kövrəklik bildirən bir səslə soruşdu:

– Sən bu böhtanlara inandınmı, Heydər?

Ağır xəyal yükünün altında mum kimi yastılanan Heydər:

– Mən inanmadım, Maral, – deyə təəssüflə dilləndi. – Ancaq əşyayi-dəlil inanmağa məcbur edir, – deyib baş barmağı ilə Maralın oynındeki güllü dona işarə etdi.

– Əşyayi-dəlil nədir?

– Oynındeki göz qamaşdıran gül-gül, par-par don.

Maral, indi-indi özünə gəlmiş kimi nəfəsini dorib, quş kimi çırpınan ürəyini sakitləşdirməyə çalışdı. Dadaşın ona qarşı olan münasibətini və hansı məqsədlə açıb demədiyini, sadəcə olaraq əhəmiyyət vermədiyini söylədikdən sonra:

– Meydanbazardan iki parça alıb gətirmişdi. İkisi də bir topdan, – deyə krepdəsin əhvalatını aram-aram nağıl elədi, – özü həmişə üz tutdu ki, xoşuma gəldi, iki parça almışam, kim istəyir götürsün, pulunu versin. Fərra işçilərinin hamısı bilir, – deyə Maral bütün ətrafı göstərmiş kimi hər iki əlini qaldırıb yarımdairə şəklində tovladı, – bax, yavanlıq becərən yoldaşların: Qızıqter xala, Sonəm bacı yaxşı bilirlər, mən dili qurumuş da onu insan bilib dedim, indi ki sənə lazım deyil, ver mənə, bölgüdə pulunu verərəm. Kıl onun sarsaq başına.

Hər bir sözə, hər bir ifadəyə çox dərindən fikir verən, gözlərini qıyıb diqqətdə qulaq asan Heydər, Maralın sözünü kösdü:

– Pulunu verməmişmi?

– Pulunu hələ verməmişəm.

– Əgər doğrudan da sən deyən kimisə, bəs niyə indiyə qədər pulunu verməmişən?

Maral heç də çətinlik çəkmədən:

– O yaranalıb xəstəxanaya gedənə qədər bölgü olmamışdı, indi də ki hələ gəlib buraya çıxmayıb, – dedi.

Heydər Maralı həqiqətdən çox sevirdi. O, çəmənlilikdəki çiçəklərlə, bağlarda açılmış otirli güllərlə, dağların qoynundan qaynayıb çağlayan durnagözlü bulaqlarla, qoyunun içində, anasının yanında bəslənib böyüyən körpə əmlikle, hətta nə qədər gözəl qız görsə, onunla Maralı müqayisə edər, Marala üstünlük verərdi. O, Vaqifin qoşmalarını, aşiq mahnılarını oxuyarkən çox zaman toriflənən sonomlorin, porilorin, gözəllərin adlarının yerində Maral sözünü qoyardı:

Olsalar yüz molok, yüz huri-qılman,

Yüz minə gordonli, zülfü porışan.

Yüz lələ yanaqlı, lobləri mörəcan,

Könül dönəməz sonda kimsoy, Maral!

Aşıqın moşuqə olan böyük məhəbbətini, ürok çırpıntılarını ifadə eləyən bir qəzəl üzərində yazan şairin əvəzində öz adını deyib oxuyardı. Adətən çobanlar gözəl ney çalmaqla məşhur olurlar, ancaq Heydər bir də şeri, qozli, mahnını sevir, özünə məxsus məlahətli səsə oxuyardı. Hər hansı yeni bir mahnını eşidən kimi öyrənər, əvvəlcə zümzümə edər, sonra da zile çəkərdi. Lakin Maralla danışanda sanki bildikləri hamısı yadından çıxardı. Ya da o, Maralın şirin danışığına qulaq asmağı çox sevdiyi üçün özü artıq danışmazdı.

Heydər həmişə saf və təmiz bir məhəbbətlə döyünən incə ürəyində indi kəskin bir sızıltı, bir göynərti vardı. Heydər ömründə belə ağır döqəqlər keçirməmişdi. O, noinki təkə bir kənddə, bir kolxozda, hətta bir məhəllədə öz sonotilə məşhur olan dülğər Zamanın ən istəklilə övladı olmuş, tok bacısı ilə birlikdə, necə deyirlər, yağ içində böyrək kimi bəslənib böyümüş, orta məktəbdə yaxşı oxumuş, fərmada işlədiyi müddət orzında toriflənmişdi. Həyatında heç bir kərəliyi olmamış, Maralı sevməyə başladığı gündən ömrünün ən gözəl çağları da başlamışdı. İndi isə, bütün o sevinclər, o ürok döyüntüləri çarpaşlıq bir şübhə ilə qarışıb anlaşılmaz olmuşdu.

Heydər yenə gözlərini zillədiyi nöqtədən ayırmamışdısa da, sanki sifətdəki ciddilik get-gedə çökür, onun yerində isə bir kədər olamət görünməyə başlayırdı. O, başını qaldırıb Marala baxdı. Qozob-dən yanan və qan daman gözlərin iti baxışları, indi sanki anasını itirmiş və boynunu bükmüş bir körpə quzu baxışlarına oxşayırdı.

– Bilirsen, Maral, – o, qayğılı bir tövrle dilləndi. – Biz bir-birimizi sevəndə heç kəs bizi məcbur etməmişdi. Deməli, cəbrən yox, könüllü sevimişik. İndi də mənə istəməsən ixtiyar özünündür. Səni heç kəs məcbur edə bilməz, – deyib qızı sınayıcı bir nəzərlə süzdü.

O, əlini qaldırıb Heydərin sözünü kəsdi:

– Sən bilirsen ki, mənim boş-boş danışıklardan heç xoşum gəlməz, – deyər bozarmış və incimış halda onu danlamağa başladı.

– Sözün var, söz danış, mən aləmin içində onun abırını atəyinə büküm, sən də bax.

Heydər nəzərlərini sırt bir baxışla Maralın gözlərinin içinə zillədi:

– Kişinin allı-güllü paltarını geyəndən sonra?!

– Sən mənə təhqir etmə, Heydər, – deyər Maral doluxsundu, onun cəhrayı sifəti alışmış yandı, əl yaylığına büküldüyü pulu çıxarıb silkelədi, – budur, bir aydır gözdürmə, yolu yumrulmuş gəlib çıxırmı verəmi, adamı adama borclu olanda onu bir bəzəyə-zadə qoymaz ki? Bir də bu işlərin bütün təqdiri sənədir, – deyər Maral utana-utana davam edirdi. – Neçə dəfə dedim ki, apar qoy evində, sonra çıx hara istəyirsən get. Elə bildin gələndə ev-eyşini yeyib dağıdacağam. – O qəhərləndi, yaşla dolan gözlərini yerə dikdi.

Özünün də günahkar olduğunu təsdiq edən Heydər, Maralın bu səmimi qəhəri önündə yumşaldı, başını aşağı saldı. Daha heç bir söz demədən, ayağa qalxıb dəyədən çıxdı. Tutulmuş Maral eşidiyi yeni xəbəri, Cümşüd kişinin dediklərini belə Heydəre bildirməyi unutdu. O, Heydərin ona inanıb-inanmadığını, razı və ya narazı getdiyini də düzgün müəyyən edə bilmədi.

Günəşin ilıq nəfəsi, yerdə bərkimiş qarın buz sinəsinə toxunduqca qar göz-göz olurdu. Ağacın kolların üstündə donmuş buzların donu açılıb yerə töküldükcə xəfif bir pıçılın andırırdı. Güneylərdə tala-tala yer açılır, qarlı yuyulmuş çınqıl daşlar gün altında şüşə qırıntıları kimi parıldayırdı. Neçə gündən bəri davam edən çovğun tamamilə kosmuşdu, indi isə zəif bir sazaq əsirdi.

Çovğun müddətində tapandan bayıra çıxma bilməyən qoyunlar, bu gün dərtirib, gəməşə-gəməşə duma kimi qatarlaşıb gözləri qamaşa-qamaşa güneyə doğru çökürdülər.

Başını qaldıraraq adamların üzünə baxa bilməyən Qulam, hərdən alt dodağını üst dişlərilə söykəyib fit verir, əlindəki çəməni yerə döyərək qoyunları istənilən سمتə yönəldirdi. Heydər alıcı gözlərini sürünün içərisində gözdürür, hərdən əlini uzadıb deyirdi:

– Bax, o sarı kərə toğlu tozodur, o, qara obroş də sürüyə toza qoşulub.

Yoxlama komissiyası Heydərin göstərdiyi qoyunları tutub baxır, yaşını müəyyən edirdi. Ancaq bir məsələ Heydəre öz fikrini sübut etməyə imkan vermirdi: qoyunların hamısı damğalı idi.

Kolxozun qoyunları ilin əvvəlində ayrılmış komissiya vasitəsilə damğalanır, damğa isə yalnız kolxozun kassasında saxlanılırdı.

Əgər Dadaş bu qoyunları alıb yenidən sürüyə qoşmuşdusa, bəs bu damğa haradandır?!

Cavab vermək çox çətin idi...

Əlacsız qalan Heydər, yenə də sürüyə göz gözdürüb soruşdu:

– Qulam, sarı kərə, qumral kürə, qara topol erkəklər hamı? O, Qaraman dağında sənə göstərdiyim və tapşırıdığım öyəclər?

Qulam uduqub gözüni döydü. Dadaş irəliləyən soxulub əllərinin ikisini də sağ tərəfdəki sürüyə doğru uzadaraq:

– Odey, hamısı sürünün içində, – dedi, – burada yüz sarı kərə, qara topol var, deyərsən sözün qurtarıb? Düşmənciliyini elədin, bir şey çıxmadı, indi də gündə bir yalan material yazıb camaatın vaxtını alırsan. Sürünü qışın bu zəhləzəldə çıxarıb tökmüsən çovğunun qabağına, bu gündən daha mən hər yerə məlumat verib bu soyuğa düşmüş min-min qoyunu öhdəmə götürməyəcəyəm, sənə mənə möşədin aydındır, düşmənciliyindən, paxıllığımdan düşübsən kolxozun camaatına. – O, get-gedə səsinə ucaldı, ötkəm bir səslə danışdı. – Dadaşın müdir olduğu gözüne niyə ox olub batır, balam. Sənə kimi qoyunun yununu tarac eləyib gündə bir naxışlı corab toxutdurmamışam, hər gün Qayısqırının daşlı güneyinə yığıb qırmamışam, gecə-gündüz əlləşib salamat sürü saxlamışam, bir çəpişin də burnu qanamayıb, paxıllığın tutur? İndi bu böhtançı maddəsini də nalla-yarlar kürəyinə, ilim-ilim itərsən, onda görörsən ki, atı ürküdüb Dadaşı yıxmaq, onu öldürmək istəmək, ona böhtan atmaq nə imiş?

Heydər məəttəl qalmışdı. O, ağ bir cinayəti sübut edə bilmədiyi üçün hirsindən dil-dodağını çeynəyirdi. Qoyunların damğalı olması onu yaman şübhəyə salmışdı. O, Dadaşa gözlənilməz bir sual verdi:

– Bu il heç sürüdən xostolonon, qurd dağıdan heyvan olmayıb ki?

Dadaş sarıqlı başını tərpətib:

– Bir baş da, elə ona görə də bəzi adamların paxıl qarını yırıltır da.

Heydər işıq yolu tapmış kimi sevindi. O, kənarda durub, çəmənin dəstəsinə qoyduğu yumruğuna çənəsini söykəyən Qulama müraciət etdi:

– Qulam ağ erkək hanı?

Qulam başını qaldırmadan, bəlkə də qeyri-iradi cavab verdi:

– Çapıqqaya ilə birlikdə ildırım vurdu.

Qulamin ağzından çıxan bu söz Dadaşın başında Çapıqqayaya düşən ildırım kimi partladı.

Heydər tələbedici bir səslə:

– Ağ erkəcin ölüm aktu kimi, yoldaş müdir?

O hələ bu suala cavab almamış ikinci sualı verdi:

– Bəs həmin çovğun gecəsi canavar yeyən iki qoyun barəsində nə deyirsən?!

Dadaşın rəngi bir neçə dəfə tutulub açıldıqdan sonra, suallara cavab vermək əvəzinə çıxır-bağır salmağa başladı:

– Ə, mənle düşmənçiliyin var idi, öz canıma qəsd elədin bəs deyil, daha fərmanın işini niyə çömçə kimi qarışdırırsan, balam? Ay camaat, ay yoldaş qəmisiyə, xahiş edirəm, bu böhtanları da nəzərə alarsınız. Yoldaş silisçi, xahiş edirəm bir klivit maddəsi də qoyasınız belinə...

Bu zaman başqa məsələlərdən o qədər də xəbəri olmayan qoca çoban Əmrəli kişi irəli yeriyib üzünü komissiya üzvlərinə tutdu, ağ tülkləri mor gözlərinin üstünə tökülmüş qaşlarını çataraq, şiş ot tayasına bənzəyən qara saçaqlı papağını əlinin arxası ilə geriye itələyib gur səslə dilləndi:

– Erkək satılıb-satılmayıb, o barədə bir söz deyə bilmərəm. Özünüzlə bilən yaxşıdır. Ancaq ki, yoldaş Heydər, canavar yeyən qoyunlar barəsində, – o hər cümləni dedikcə nəfəsini dərir, dilini irəliyə verib, qabaq dişlərinin dibinə söykənir, sürünürək keçən hava bir fıslıltı əmələ gətirirdi. Sanki sulu xörək içirdi. – Bir də ildırım vuran erkək barəsində nəhaq danışır...

Dadaş, Əmrəli kişidən belə cavab gözləmədi. Çünki bir neçə dəfə o da eyham vurub demişdi: "Ay uşaq, bu dağ günündə erkəklər kökəlib yekəlmək əvəzinə, lap toğluya dönüblər. Bu nə sırıdır, başım çıxmır?"

İndi isə Heydər üzünə dururdu. Buna görə də Dadaşın qırıqığı və qurumuş boğazı açıldı, gülümsünüb yaltaq bir görkəm aldı:

– Danış, Əmrəli ömi, əlli ilin çobanısan, bu böhtanın bir tərəfi də sənə toxunur. Öz imanla düzünü de.

Əmrəli kişi yenə nəfəsini dərib davam edirdi:

– Nəhaq yaxşı deyil, həmin qoyunları canavar yeyəndə, erkəci ildırım vuranda yazıq Dadaş heç fermada yox idi. O, Meydanbazara

getmişdi... – Bu sözləri deyəndə elə bil Əmrəli iri və qüvvətli əlini qaldırıb, özünü unutmuş Dadaşın boynunun ardına elə bir yumruq vurdu ki, onun dişləri şaqıldayıb kilidləşdi. Müstəntiq dərhal kişinin üstünü aldı:

– Deməli, vətəndaş Əmrəli, siz də təsdiq edirsiniz ki, Qaraman dağındakı çovğun zamanı iki qoyunu canavar aparmış və erkəci də ildırım vurmuşdur, eləmi?

Əmrəli təsdiq əlaməti olaraq başını silkələdi:

– Hə, başına dönüm, ancaq Dadaş orada olmayıb.

Müstəntiq üzünü Dadaşa tutdu:

– Əmrəli Necəfəli oğlunun dedikləri düzdürmü?

Dadaş başını aşağı salıb dilləndi:

– Əmrəli kişi doğru deyir, mən o çovğun gecəsi fermada olmayışam.

– Bəs heyvanların tələf olması barədə nə deyirsiniz?

Dadaş udqundu:

– Xəbərim yoxdur, mənə heç bir söz deməyiblər.

Müstəntiq xəndardə dayanan Qulamı yanına çağırıb:

– Çovğun zamanı neçə heyvan tələf olub? – deyə soruşdu.

Qulam solmuş gözlərini Dadaşa zillədi. Sanki bu baxışlar Dadaşdan nıcat istəyirdi.

Dadaş, Qulamin üzünə baxmadan, papiros qutusu çıxarıb içəri-sindən bir dəne "Kazbek" götürdü, gilizini üfürüb damağına aldı və yandırıb tüstüləməyə başladı. Bu zaman Qulamin əvəzinə ferma işçiləri hər tərəfdən dilləndilər:

– Ə, sən oğurlamamısan, satmamısan, fəlakətə düşüb, hamı şahid-dir, niyə qorxursan?

Daha çıxış yolu olmadığını görən Qulam dilləndi:

– Yoldaş qəmisiyə, – dedi. – Üç heyvan tələf olub, necə ki, dedilər.

– Bəs bunların ölümü haqqında akt nə üçün tərtib olunmayıb?

– Onu müdir bilər.

Dadaş papirosa möhkəm bir qullab vurub Qulamin üstünə çıxmırdı:

– Mən heç bir şey bilmirəm. Əgər ölübsə, məndən danmısan. İndi özün məsulsan, di cavab ver.

Artıq tongə gəlmiş Qulam, bərk üfürülən qovuş kimi partladı. O, bütün olub-keçənləri söyləməyə başladı. Hamı onun danışmalarını dinləyir, Dadaş isə sancı tutmuş tülkü kimi qırıqıb açılırdı.

Bu zaman Böhmən və Sünbül də fermaya gəldilər.

Günortaya doğru günəş görünsə də soyuq bir sazaq əsirdi. Bu sazaq ülgüç kimi adamın üz-gözüni göynərdirdi. Adamlar soyuqdan keyimiş ayaqlarını götürüb-qoyur, əllərini şalvar cibinə, gah da paltarının qoluna soxurdular. Dadaşın da buz kimi soyumuş sifətinin sarıqdan kənarda qalan yeri bozarmış, həmişə şux və lovğa görünən bədəni бүkүlmüş, boynu çovğuna düşmüş arıq qoyun boynu kimi əyilmişdi. O, heç kimin üzünə baxa bilmirdi, sədrin coşub qışqıracaq qışqıra danışdığı hər söz sanki bir toxmaq kimi başına dəyib onu yerə sərdirdi.

Soyuq hamını üşütsə də Bəhmənin sifəti pörmüşdü. O, ağ iri yaylığını tez-tez çıxarıb boyun-boğazını silə-silə danışdırdı.

O, Qulamin açib ona söylədiklərini, Dadaşın Sünbül tərəfindən açılmış cinayətləri barədə yığulanlara məlumat verirdi.

Sünbülün göstərişləri müəyyən etmişdi ki, Dadaş, yay zamanı fərmada olan itlər, ulaqar və atlar üçün ayrılmiş yarım ton arpanı öz anbarına yığmışdır. Bunu da elmək onun üçün çətin deyildi. Özü dediyi kimi yay günü, yaylağın çiçəkli xamında at-ulaq arpanı neyləyir, itlər də elə sür-sümük, ayran-şor tullantısı ilə keçinir. Ona görə yem-məsarif cədvəlini səlqə ilə yazıb, özü atın da, itin də, ulaqın da payını geri yanına ötürmüşdü.

“Daşdan keçən dokument olsun!”

Bunları eləməkdə Dadaşın heç bir çətinliyi olmamışdı. Bəs dam-ğanı necə ələ keçirib təzə aldığı “erkəklərin” üzünə vurmuşdu?

Pəşəkar üçün “sənəd” düzəlmək çox çətin şeydirmi? Yağlı vəzifə axtarıb tapan, oradan yağ çıxarmayan təhərin yaxşı biləri. Dadaş hələ fərmanı yenidən təhvil götürəndə damğanı qızdırıb, üstünü qaşırıb ağartdığı taxtaya basıb götürmüşdü. Meydanbazarda dəmirçi qəhəliyi deyildi ki...

Dadaş, işini cəhəyatlı görün adam idi. Ancaq bir şeyi unutmuşdu. Yəni heç ağılına gətirməmişdi ki, adamın arvadı üzünə durar, ondan, alıb gətirdiyi şeylərin hesabını çəkir. Heydər kimi “düşmənin” sözüne baxarlar... O deyənsən heç fikrinə gətirməmişdi ki, bu qoyunların hər birinin yüz sahibi, yüz gözetçisi var. Bəs Dadaş bunları necə edə bilmiş, bu cinayətlərə imkan verən səbəblər nədən ibarət olmuşdur? Yəqin bu suala hamı belə cavab verərdi: “Qohumbazlıq, dayıoğlu-luq, bibioğlu-luq”.

Xeyr, buna, indi daha ətraflı başa düşən kolxoz sədri Bəhmən düzgün cavab verirdi. O, sonradan hər şeyi anladığı üçün içəridən alışıb-yanır, bu sazaqlı qış günündə təpəsindən tüstü çıxırdı.

İri addımlarla azca təpimş palçığı ayaqlaya-ayaqlaya var-göl ələyən Bəhmən, cinayətin səbəblərini belə izah edirdi:

– Mükəssir mənəm, camaat, hər nə tələbiniz var, mənəndə ələyə bilərsiniz. Bəli, belə biabırçılıq ancaq mənəm kimi sədri olan kolxozda baş verə bilər. Mən hər adama belə bağlayıb, el malını tapşırılanda, Dadaşın mənə əmlik, metal bağışlamaq niyyətini bilə-bilə üstünü vurmamıyanda, hər kəsə ağacatma yoxlamasına inananda bundan yaxşı heç bir nəticə gözləmək olmayacaq ki? – O boğulurdu. Hövlündən əl-ayağı, bədəni əsirdi. – Mən Dadaşa şəraitə onda yaratmışam ki, qoyunların qrupa, yaşı, rəngə görə düzgün ucotunu saxlamamışam. Mən Dadaşa onda şərait yaratmışam ki, kolxozda hesabət-ucot işi bərdad hala düşüb, Məmiş çeşməyinin üstündən boylana-boylana ancaq qoyunların sayı, bir də tərtib olunan saxta sənədlərlə kifayətlənmişdir.

Bir tərəfdə təkə dayanıb boynunu бүkən Dadaş, hamının nifrət edib iyrendiyi, üfunəti, yaramaz bir şey kimi durmuşdu. O yeno də arvadı Sünbülə, Heydərə, Maralə, Bəhmənə, yoxlama komissiyasına böhtan atmaq istədisə də, heç bir nəticə verməyəcəyini anladı. Gözlərini döyüb, tələyə düşmüş tülkü kimi qıvrıldı. Sünbül sübut etmişdi ki, o, kolxozun fərmasından xəyanət yolu ilə müəyyən miqdarda pul və taxıl mənimsəmişdir. Cümşüd kişinin köməyi ilə sübut olunmuşdu ki, “Heydər atı ürküdüb Dadaşı yıxmaq” məsələsi yalandır. Cümşüd kişi müstəntiq bildirmişdi ki, Dadaş “sarı aşacəqdən” ənənək onunla qabaqlaşmış, o vaxt o atın üstündə deyildi. O, atı yedəyinə alıb gedirdi. Maral və ferma işçiləri onun üzünə durub isbat etmişdilər ki, Maralə böhtan atmışdır. Komissiya isə Heydər in köməliyi, Qulamin nəhayət dilə gəlməsi nəticəsində Dadaşın cinayətlərinin üstünü açmışdı.

Bəhmən bu ara daha qışqır, özüne divan tutmaq istəyən adam kimi bağırırdı.

– Mənəm, camaat, sizin varınızın dağılmasının səbəbi. Mən bilə-bilə qoyunu qurda tapşırıram.

Dadaş başını qaldırmadan yaltaqlıq, yarı hiylə və acizlik bildiren bir ifadə ilə dilləndi:

– Bəhmən qağa, günahkar mənəm, səhv eləmişəm, qanmamışam, sizdən xahiş edirəm, mənəim səhvimdən keçin, mənəim torbiyə edin, səhvimi boynuma alıram, ay camaat...

Hələ Bəhmən dillənənməmiş müstəntiqin sosi aydın və qəti bir hökm kimi cəzəlandı:

– Sən, votəndəş Dadaş, səhv yox, cinayət etmişən, cinayətkar işə qanun qarşısında cavab verir!

Səslər çoxalırdı:

– Öğrunu cəzalandırmaq lazımdır.

– Böhtənçini məhkəməyə verin.

– Kolxozumuzun adını, camaatımızın, elimizin adını biabır etmək istəyən, xalq malına xain baxan adamı cəzalandırın!

Qaynar suya düşmüş çuco tək büzüşən Dadaş, özünə bir köməkçi, bir havadar axtarmış kimi başını qaldırıb, solğun gözləri ilə həmiyə baxdı. Onun nəzərləri, damalı yun bürüncəyə bürünərək, kəskin nifrət və xəcalət ifadə edən bir vəziyyətdə dayanmış Sünbülə zilləndi.

Bu baxışlar içəridə xəyanət və ittiqam hissələ qaynasa da zahirən imdad ifadə edirdi. Sanki Dadaş deyirdi: “Məni bağışla, Sünbül, mənə kömək elə, axı sən mənim günahsız körpəmin hələ dünyaya gəlməmiş övladımın anasısan!” Sünbül, Dadaşın baxışlarını başa düşür, onun arvadı olduğu üçün xəcalət çəkir və ondan uşağı olduğuna görə utanırdı...

Dadaşın nəzərləri Qulama – xəcalətindən buz kimi donan, işlətdiyi cinayətin məsuliyyətini bütün ağırlığı ilə dərək edən “bibioğ-luna” çevrildi. Qulam çox kəskin bir baxışla onu süzüb, güclə eşidilən, ancaq çox dərindən gələn bir səsle dedi:

– Səni yəre girsən dayıoğlu, mənə yaxşıca el içində bədnam elədin...

Kolxozda baş vermiş bu xoşagəlməz hadisə həmiyə təsir etmişdi. Fərma işçiləri binələrində çəkilib, kolxozçular dinməz-söyləməz kəndə tərəf dağılışı, kolxoz sədri Bəhmən isə özünün soyuqluğu üzündən baş vermiş bu cinayətin ağır məsuliyyətinin yükü altında yerə girmək istəyirmiş kimi dizinə qədər qarlı palçıqə bata-bata kolxoz idarəsinə tərəf gedirdi.

Həmi fərmanın vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və onu təmiz əllərə tapşırmaq haqqında düşünürdü.

Dadaş isə müstəntiqin göstərişi üzrə tək-tənha rayona yollanırdı. O, başını qaldırmadan, heç kimo, heç yana baxa bilmədən, ağır-ağır çəkilib gedirdi. Bir kölgə kimi aralanıb gözədən itməkdə olan bu tək adamın qara izləri görünürdü... Hələlik zəminə verilən Qulam da boynunu büküb bu izlərə baxa-baxa qalmışdı...

1956

İSMAYİL ŞİXLİ

(1919-1997)

İsmayıl Şıxlı Qazax rayonunun İkinci Şıxlı kəndində müəllim ailəsində doğulmuşdur. Kosalar kənd ibtidai məktəbini bitirmiş, sonra Qazax Pedaqoji Məktəbində (1933-1936), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsində (1937-1941), həmin fakültənin aspiranturasında (1946-1949) təhsil almışdır.

Əmək fəaliyyətinə 1936-cı ildə başlamış, Kosalar kənd orta məktəbində tədris hissə müdiri işləmişdir (1936-1937; 1941-1942; 1946). Böyük Vətən müharibəsi zamanı döyüşən orduda xidmət etmişdir. Aspiranturamı bitirdikdən sonra ADP-nin filologiya fakültəsində müəllim, baş müəllim, dosent, xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasının müdiri vəzifələrində işləmişdir. Daha sonra o, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi (1965-1968), “Azərbaycan” jurnalının baş redaktoru (1976-1988), Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının birinci katibi (1981-1987) vəzifələrində çalışmış, Azərbaycanın Xalq yazıçısı fəxri adı almışdır (1984). Ədib 1997-ci ildə Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdu.

İ.Şıxlı nəsr kimi ədəbi fəaliyyətə XX əsrin 40-cü illərində başlamışdır. Onun “Ayrılan yollar”, “Dəli Kür”, “Cəbhə yolları” adlı romanları Azərbaycan nəsrinin klassik nümunələri sırasında daxildir. “Kerç sularında” hekayəsi yazıçının ikicildlik “Seçilmiş əsərləri”nin I cildindən (B., Yazıçı, 1986) görülmüşdür.

KERÇ SULARINDA

(Hekayə)

Kerç ıqlarında yazıçılar arasında həlak olub, Duzlugöl deyilən yerdə dəfn edilmiş cəbhə dostlarının əbadi xatirəsinə ithaf edilib.

I

Ağxalatlı bir qız, cərgə ilə düzülmiş tibb çadırlarının arasından keçib, yenidən düşmüş cığırda sahilo yaxınlaşdı. Dənizdən osən sorin külək onun başına bağladığı ağ qırmaça altından çıxıb yanaqlarında qıvrılan qara tellərini oynatdı. Bədəni üşür-gələndən qız, bir anlığa dayandı. Sahilə cuman xırda ləpələr bunu gözləyirmiş kimi öz köpüklü dilləri ilə onun ayağını yaladı. O, narahat baxışlarla ətrafa

boylandı. İri qara gözləri geniş açılaraq, qaranlıqda kimi isə axtardı. Sahildə heç kəsi görmədi. "Axı, o mənə söz vermişdi, nə üçün getdi?" – deyə öz-özünə düşündü. Sonra da köksünü ötürərək astadan pıçıldadı: "Yəqin mən çox ləngidim".

O bir daha ətrafa boylandı. Cənub gecələrini məxsus qatı qaranlıq hər yeri bürümüşdü. "Yox, günah mənə oldu", – deyə düşünən qızın qolları boşaldı. Əlində tutduğu üçkünc məktubu ağ xalatının döş cibinə qoydu və könulsüz addımlarla sahilə uzaqlaşdı. Birdən kim isə:

– Zəhra, haradasan? Səni gözləyirik! – deyə çağırırdı.

Qız səs gələn tərəfə cümdu.

O, körpüyə çatan zaman Leyla ilə xudahafizləşən matros, artıq balaca qayığın kendirini açıb yola düşməyə hazırlaşdı.

– Axır ki, sizi tapdım.

Zəhra həyəcədən titrədiyi halda xalatının döş cibindən məktubu çıxarıb qayıqda oturmuş matrosə verdi.

– Çox rica edirəm, bu kağızı ona çatdırasınız. Özünə də deyəsiz ki, ondan çox incimişəm. Nə üçün mənimlə görüşmədi?

– Axı, o hardan bilsin ki, siz burdasınız?

– Düzdür. Ancaq onu xəyli vaxtdır görmürəm, ürəyim yaman istəyir.

Matros lövbərdə dayanan və qaranlıqda güclə seçilən gəmilərə baxdı. Sonra da köksünü ötürdü:

– Neyləyim, bacı, vaxt azdır, yoxsa sizi aparıb görüşdürədim.

O, əlindəki avarı körpünün dirəyinə dayayıb qayığı itələdi. Sahildən aralanan qayıq ləpələri yarıb irəli şğırdı, avarlar suyu şappıldadı...

– Mənim əvəzimdən onu çoxlu öpün! – körpünün üstündə dayanan Zəhra qışqırdı.

Onlardan xəyli aralanan matros gülümsəndi:

– Yaxşı, ancaq siz də mənim əvəzimdən Leylanın başına həmin oyunu açın.

Qızlar gülüşdülər. Yerlərindən tərənəmən qayığın arxasında baxdılar.

Qayıq artıq görünmürdü. Ancaq matrosun oxuduğu nəğmənin ayrı-ayrı sözləri sahilə çatırdı: "Gözlə mənə... bir səhər çağ... zəfərlə gələm..."

Bir azdan nəğmə də eşidilməz oldu. Gözlərini dənizdən çək-məyən Leyla astadan dilləndi:

– Quş kimi gəlir, quş kimi də getdi.

Onlar körpüdən aralanıb asta addımlarla qumlu sahilə göziş-məyə başladılar.

Dəniz iztirab çəkirmiş kimi narahatlıqla çırpınır, köpüklü suları ilə balıqçulaqlarını xışıldadırdı. Səyyar mətbəxin yanında oturub səhəbat edən əşpazlardan və aralıb gözə dəyən keşikçilərdən başqa sahilə kimse yox idi. Onların cəhətdən çəkdiyi papiros qaranlıqda göz kimi işıldayıb tez də söndürdü. Sanki sahil mürğülüyüydü. Halbuki bir az bundan əvvəl hər şey hərəkətdəydi.

Motorlu qayıqlar istehkamçıların tikdiyi kiçik körpülərə əhəmiyyət vermək istəmiş kimi birbaşa sahilə yaxınlaşırdı. Piyadalar nazik bir taxtanı körpü edir, ağır pulemyotlarını qayıqlara yükləyir, atılıb gəmiyə mindikdən sonra isə istekli "maksimlərinə" qayığın burnunda möhkəmləndirirdi. Yüklünü götürmüş qayıqlar longorlonir, işin qurtardığını görən matroslar sükanın arxasına keçirdilər.

İti burunları ilə dalğaları qılınc kimi yarıb ətrafa səpələnən katerlər körpüyə yaxınlaşıb, əlində kəndir tutan matros:

– Palundra! – deyə qışqırırdı.

Komənd kimi havada fırlanan kəndir dirəklərdən birinin başına dolanırdı. Dalğalar gəmini yırtırdıqca, körpünün taxtaları cırıldayır, bəzən də oxalanıb töküldürdü.

– Eh, səpyorlar, axı sizi dənizə kim buraxıb, sizin ki işiniz gölməçələrdə körpü tikməkdir, – deyə matroslar istehkamçılara sataşırdılar.

İstehkamçılar isə:

– Zolaqlı pələnglər, biz nə edək, körpünün üstünə əjdaha kimi gəlisiniz, – deyə cavab verirdilər. Sonra isə baltalar taqıldayır, uçub tökülən yer dərhal təmin edilirdi.

Öz toplarını sürüyüb gətirən və gəmiyə əvvəlcə minmək istəyən topçular piyadalarla sözləşir, bir azdansa kəməlləşib topları dığdırıyır və göyərtədə cərgə ilə düzürdülər. Məmi qutularının ağırlığından körpü az qalırdı ki, çöküb yatsın. Aralıb qazanclar səslənirdi.

– Ə, danqıltını kos, sonra frisi duyuy salarsan.

– Qulaqlarının pərdəsini "Katyuşa" dağıdıb, heç nə eşitməzlər.

Zarafatlaşan əsgərlər gəmiyə doluşurdu. Koməndiri əvəz edən miçmanlar sahilə aralanmaq üçün əmr verir, bəzən kəndiri açır, bir azdan isə zəncirlər cingildəyirdi. Axında dayanan gəmilərin lövbərləri şappıltı ilə suya düşürdü.

Körpülər dolub-boşalır, ayaq tappıltısı, tufəng dibçəklərinin səsi bir-birinə qarşırdı. Starşınalar ora-bura qaçırsı, yola saldıqları əsgərlərə ərzaq və döyüş sursatı paylayırdılar. Əlində çömçə dayanan aşpazlar isə:

– Uşaqlar, kim yenə yemək istəyir? – deyə qışqırırdılar.

İndi isə hər şey sakitləşmişdi.

Axında lövbər salıb dayanmış saysız-hesabsız gəmilərin yanlarında atılıb-düşən ləpələrdən başqa heç nə dillənmirdi.

Sahildə bir xəyal kimi dayanmış ağ geyimli həkim qızlar darıxırdılar. Onlar burda tək qaldıqları, minlərlə qardaşlarından ayrıldıqları üçün kədərələnirdilər. Axı, onlardan geri qayıtmayanlar da olacaq. Qələbə ki itkisiz əldə edilmir.

Elə bu vaxt sahil xışıldadı. Bir-birini qovan xırdaca ləpələr özü ilə bərabər gətirdiyi dəniz küləyini onların üzünə çırpdı. Hansı gəmidə isə oxuyurdular:

Dostlar, yürüş var, dan qızaran zaman!

Gedək, çökməmiş üfudən duman.

Oxuyaq, bizimlə bahəm oxusun

Saçına dən düşmüş cəsur kapitan.

Ötkəm bir səslə oxunan bu nəğmədən sonra xor guruldadı:

Əlvida, ey doğma, sevimli şəhər,

Gedirik dənizə biz sabah səhər.

Arahir görünür gəmi dalından,

Mavi yaylıq tutan o tanış dilbər.

Dalbadal fişəng atıldı.

Sahildə, hündür yarganın üstündə tikilmiş balaca müşahidə bud-kası bir anlığa işıqlandı. Gecənin qaranlığında öyri cizgilər çökən qırmızı, yaşıl rəngli alovlar dəniz sularının üzərinə gümüşü pullar səpələdi. Axında dayanmış gəmilərin birindən cavab verildi. Yürüş vəziyyətində dayanmış gəmilər bir anlığa işığa qorq oldu. Motorlar guruldadı. Dəniz çırpınaraq çalxalandı. Sullarda qaralan gəmilər sonsuz boşluqlarda yox oldu. Qızlar qıymaçalarını açıb yellədilər. Sahildə toplaşan aşpazlar, starşınalar və keşikçilər papaq elədilər.

Gəmilərin arxasınca göz işlədikcə uzanan gümüşü bir yol açıldı. Orda nə isə titəyir, dairəciklər şəklinde sayrırsdı.

– Zəhra, sizə soyuq olar, şinelinizi götürmüşəm.

O dönüb baxdı. Şəfqət bacısının gətirdiyi qara Kuban papağını qoydu, sarı şinelini geydi. Çiyindəki ensiz paqona yapışdırılmış dörd ulduz almaz kimi parıladı. O, Leylanın qoluna girdi.

– Bu gecə səhərə qədər sahilə keşik çəkməliyik.

– Baş üstə.

Onların uzaqlara nüfuz edən gözləri yenidən ay işığında parlayan sulara zilləndi.

2

Ləpələr gəminin burnuna çarpılaraq parçalanır və ay işığında mirvari dənələri kimi ətrafa səpələnirdi. Suları hirsə yaran katerlər dağların ahənginə uyğun olaraq qalxıb-endikcə motor uğuldayır, özündən sonra köpüklü zolaqlar buraxırdı. Buludlar arasından boy-lanan ay isə aşağı çənərək sulara qovuşmağa can atırdı.

Qabaqda minatəmizləyən katerlər gedir, onların ardınca da karvan hərəkət edirdi. Su sıçrıntılarının yuduğu göyertədə dayananlar gözlərini qaranlığa zilləyib irəli baxırdılar. Katerin kapitanı Aslan gəminin burnunda dayanmışdı. O tez-tez çənəsindəki qara, topa saqqalını tumarlayırdı. Əsən külək yaxasını açır, su sıçrıntıları isə onun gənəş köksünə dar gələn göy zolaqlı köynəyini isladırı. Onun işarəsinə qulaq asan sükançıların idarə etdiyi gəmi, karvanın sol cinahı boyu dövr edirdi.

Ekipaj öz yerində sakitcə dayanmışdı. Onlar nə edəcəklərini əvvəlcədən bilirdilər. Hələ yola düşməzdən əvvəl əməliyyata rəhbərlik edən general onlara demişdi:

– Siz düşməni proyektorlarını məhv etməlisiniz. Onların, sahilə yaxınlaşan gəmilərimizi axtarıb tapmasına yol verməməlisiniz. Biz özümü də döyüş meydançası əldə etməliyik. Düşməni isə bizə bu bir parça torpağı verməmək üçün saysız-hesabsız proyektorlarını işə salacaqdır. Onun gözlərini baxırsınız, gəmilərimiz qaranlıqdan istifadə edərək sahilə yan ala bilər.

Ekipaj, komandirləri ilə birlikdə susur və qarşıdakı döyüşü gözləyirdi. Ancaq topçu İlyas sakit ola bilmirdi. O, günahkar idi.

Axında dayanan kimi sahilə çıxıb quruda gəzməyi, rast gələnlərlə zarafatlaşıb gülməyi, yeri gələndə isə bir-iki yüz qram ara-

icməyi xoşlayırdı. Gəmi dayanan kimi komandirin yanına gələr, "kapitan, icazə ver", – deyə başı ilə sahilə işarə edərdi. "Olmaz" cavabını aldıqda isə köksünü ötürər və lentli matros papağını çıxarıb, "əlvida torpaq, görünür, sənə qovuşmaq çətindir!" – deyərdi. Onun belə kədərələndiyini görən kapitan özünü saxlaya bilməyib gülümsünərdi. İlyas bunu duyub şadlanardı: "Demək, razı-sınız, kapitan". O, dərhal kiçik qayığa atırdı. Sahildən əliboş geri qayıtmazdı. Göyertəyə çıxan kimi:

– Uşaqlar, sizə abi-kövsər getirmişəm, gəlin dadına baxın, hava soyuqdur, – deyərdi.

Bu gün də elə olmuşdu.

İlyas sahiləki tibb çadırlarını, qaynayıb-qarışan insanları, ağ xalath qızları görən kimi gəmidə dərxdığını hiss etmişdi. "Yox, mütləq quruya çıxmalıyam", – deyə qərara almış və komandirdən icazə istəmişdi.

Kapitan isə gülürək:

– Yox, İlyas, bu dəfə səni buraxmayacam. Əgər könlün abikövsər istəyirsə, gəminizdə var. Miçmana tapşırıram, nə qədər lazımdır verər, – demişdi.

Komandirin cavabı onu kədərələndirmişdi.

– Kapitan, bir az gözmək istəyirəm, ürəyim danır, xeyli vaxtdır quruda olmamışam.

İlyasın baxışlarındakı intizar və səsindeki titrəyiş komandiri yumşaltmışdı.

– Yaxşı, get, ancaq gecikmə!

– Baş üstə, yoldaş kapitan, – deyə hərbi qaydada cavab verən İlyas, gəminin yanına bağlanmış qayığa atılmışdı.

Ancaq İlyas sözünə əməl etməmişdi. O çox gecikmiş, komandiri və yoldaşlarını təşviş salmışdı. Kapitan düşünmüşdü: "Yəqin qəsdən ləngiyir, əməliyyatdan qalmaq istəyir".

Sahildən hərəkət siqnalı verildikdən, zəncirlər səslənərək lövbəri qaldırıqdan sonra hamı İlyasın qayıtmayacağını zənn etmişdi. Elə bu vaxt o özünü yetirmişdi.

Ancaq kapitan onu dindirməmişdi. İlyası sərt baxışla süzdükdən sonra göyertədən uzaqlaşmışdı. O isə sakitcə öz topunun arxasına keçmişdi.

Nədənə yoldaşları da ondan üz çevirirdi.

İlyas əvvəlcə heç nə anlaya bilmədi. "Nə üçün uşaqların hamısı kədərli-dir? Nə üçün onlar mənim üzümə baxmaq istəmirlər?"

Aradan xeyli keçdi. İlyas sakit ola bilmədi. Döyüşqabağı komandirin hirsinə səbəb olmaq, yoldaşları ilə danışmamaq ona çox ağır gəlirdi. Birdən İlyasın beynindən müdhiş bir fikir keçdi. Onun rəngi ağardı.

– Yoxsa...

Yerində dayana bilməyib sükançıya yaxınlaşdı. Həmişə zarafat edən və İlyası gördükdə "tütün ver, çəkək" – deyə trubkasını irəli uzadan Dmitriyev də onun üzünə baxmadı.

İlyas sükançıya heç nə demədən gəminin burnunda dayanmış kapitana yaxınlaşdı. Aslan özünü görməməzliyə vurdu.

– Kapitan, məni bağışlayın!

O cavab vermədi.

İlyas daha da tutuldu.

– Keçin günahımdan.

Aslan sərt bir hərəkətlə geri dönərək, düz onun gözlərinin içinə baxdı.

– Nə üçün gecikdin, yoxsa komandanın adını ləkələmək, bizi rüsvay etmək istəyirdin?

İlyas kapitanın səsindeki titrəyişin fərqi varə bilmədi. Ağır zərbə almış kimi gözləri qaraldı:

– Kapitan?!

Əlini qoltuq cibinə saldı. Üçkünc bir kağız çıxarıb Aslana verdi.

– Bu nədir?

– Məktubdur, sizə çatacaq.

– Kimdən?

– Bacınızdən.

Aslan titrək barmaqlarla kağızı açdı, lakin qaranlıq olduğundan heç nə oxuya bilmədi. İlyasın çiynilərindən yapışdı.

– Onu harda gördün?

İlyas Aslanın həyəcanlandığını sezip səsinə oynaq bir ahəng verdi:

– Kapitan, sizdən heç nə gizlətməyəcəm. Sahilə çıxan kimi bir qızla rastlaşdım. Onun qarabağdayı çöhrəsi diqqətimi cəlb etdi. Yaxınlaşıb rusca "haralısınız?" – deyə soruşdum. O, dönərək mənə baxdı. Əli ilə küleyin oynatdığı ağ xalathın yaxasını düzəldib "azər-baycanlıyam" dedi. Mən sevinib, köhnə dost kimi ona dalbadal

suallar verdim: "Hansı rayondansan, həkimdənmi, adın nədir, çoxdanmı burdasan?" O mənim ağcılıqla verdiyim suallara gülüm-sünərək cavab verdi. Doğrusu, kapitan, hər şeyi unuttum. Axı çoxdandı onlarla deyib-danışmırdım...

– Yənə başladın hay-küyə. De görüm, Zəhranı harda gördün?

– Bu saat, kapitan, səbr edin. Mən Leyla ilə xeyli söhbət etdim. Bir-birimizə ünvan verdik. Sonra o dedi ki, mənim bir rəfiqəm var, onun qardaşı da matrosdur. Bunu eşidən kimi tez adını soruşdum. Dedi ki, Aslandır. Dedim: "Necə, yoxsa bizim kapitan Aslandır?" Sonra getdik Zəhranın yanına. Məsələni bilən kimi tez bu məktubu yazdı.

İlyas sözünü qurtarıb susdu. Gözlərini Aslana zilləyərək onun cavabını gözlədi:

– Demək, sən qəsdən ləngiməmişən?

Kapitan onu qucaqladı. Öz komandirinin boynuna sarılan matros, "mən ona söz vermişəm, gerek xəşini yerinə yetirəm", – deyərək Aslanı dönə-dönə öpdü.

– Yaxşı, bədir.

– Yox, kapitan, mən sizi Zəhranın əvəzinə nə qədər çox öpsəm, o da mənim əvəzimə Leylanı öpəcək.

– Di qurtar, zolaqlı şeytan, – deyərək Aslan özünü onun qollarından xilas etdi.

İlyas sükançının yanına cumdu.

Dmitriyev boş trubkasını hirsli-hirsli sorub fısıldadırdı.

– Ey, Yoska, qasqabağın açılısın, o məni bağışladı.

– Doğrudanmı?

Dmitriyevin ağzındakı trubka yerə düşdü. O, trubkanı götürüb yenidən dişləri arasına sıxdı. Sonra da ciddi görkəm aldı. Lentli papağını gözünün üstünə basıb qamətini düzəltdi. Gözünü qabağa zilləyib:

– Sürəti artır, irəli! – deyərək motoristlərə qışqırdı.

Gəmi birdən-birə silkələnib qabağa cumdu.

Məktubu oxumaq üçün kayuta enmiş Aslan tələsik bayıra çıxdı.

– Dmitriyev, yənə nə edirsən?

– Qorxaqlığı yadına düşüb.

Ekipaj gülüşdü.

– Yox, o günlər keçib getdi, – deyərək Dmitriyev sükanı hərlədi. Odessada ilk dəfə döyüşə girdiyi günü xatırladı...

Bir dəfə onlara düşmənin qabağını kəsib sahilə yanaşmağa qoymamaq əmri verilir. Dmitriyev də birinci dəfə vuruş meydanına girir. Döyüş başlanan kimi o özünü itirir. Mərmilər başının üstündən uçduqca gözünü yumur, bir küncə qısılarq nə olacağını gözləyir. Aradan xeyli keçəndən sonra özünü maşın hissəsinə salır və "geriyə!" – deyərək əmr verir. Gəmi istiqamətini dəyişir. Kapitan, "irəli!" əmrini verir və matroslara açıqlanır. Bu hal bir neçə dəfə təkrar olunur. Sonra Dmitriyev öz günahını başa düşüb, üzr istəyir.

Dmitriyev bu döyüşü həmişə yoldaşlarına gülə-gülə nağıl edirdi. İndi də icazəsiz sürəti artırdığına görə yoldaşları ona bu əhvalatı xatırladırdılar.

Sahilə az qalırdı.

Düşmən susur, öz varlığını hiss etdirmirdi. Güclə seçilən təpələrdə, yarganlarda canlılıq nişanəsi yox idi. Yürüş qaydasında düzül-müş müxtəlif biçimli gəmilər isə əzəmətlə irəliləyirdi.

Aslan öz katerini qabağa sürür, dördgözlə ətrafa baxırdı. Kapitan bu ağır sükutun arxasında gözlənilməz bir hücumun olacağına əmin idi. O bilirdi ki, düşmən gəmilərimizi yaxına buraxdıqdan sonra atəşə başlamaq istəyir.

Tez-tez dərbinlə sahilə baxan Aslan, öz döyüş təcrübəsinə əsasən proyektorların yerlərini müəyyənləşdirməyə çalışırdı.

Qırıq katerlər onun yanından ötüb keçməyə başladılar. İndiyə qədər ağır gəmilərin ətrafında dolaşan qırıclar qabağa keçir və qəti sıçrayışa hazırlaşırıdılar. Bunları görən miçman dilləndi:

– Kapitan, ovçular hərəkətə gəldi.

– Görürəm. İş vaxtı çatmışdır.

Aslan dönüb qısaboy, enlikürek oğlana baxdı. Birlikdə katerin göyertəsinə gəldilər. Matroslar sakitlikdən yorulmuş kimi görünür-dülər.

– Deyəsən, darıxırsınız, dostlar!

Bosman qasqabağını tökdü:

– Bəkarçılıq adamı yorur.

– Tələsməyin.

Aslan dönüb İlyasa baxdı:

– Bax, kələkbaz, bütün bu işlər səndən asılıdır. Gülləyə qənaət və sərrast atəş. Aydındırımı?

– Arxayın olun, kapitan, sizin proyektorların şüşə cingiltisindən onlara vals çalmaq köhnə adətimdir.

Matroslar astadan gülüşdülər.
– Lap yaxından sürətlə ötən katerin dalğaları gəmini ləngərləndirdi.

– Hazır olun, hər kəs öz yerinə!

Aslan gəminin burnuna yenidən çatmışdı ki, yaşıl alov ətrafı bürüdü. Sularda ildırım işığı kimi göz qamaşdıran şəfəqlər oynadı. Ümumi bir gürultu sahil yığanında səsləndi. Gəmilər yerində sil-kələndi. Gözləmədiyi gürultudan vahimələnən dəniz narahatlıqla çalxalandı. Düşmənin tərəfdə partlayan mərmilərin alovu görünməyə başladı. Əvvəl tək-tək atılan topların səsi sonradan ümumi bir uğultu təşkil etdi. Sahildə partlayan mərmilər bir azdan uzaqlara, düşmənin arxasına səpələndi.

Atəşin getdikcə dərinliklərə keçdiyini görəndə katerlər hərəkətə başladılar. Göyərtələrdəki rezin qayıqlar hava ilə dolduruldu. Öz yükünü götürüb barjılardan və katerlərdən ayrıldı. Onları mühafizə edən katerlər atəş aç-aça sahilə qədər getdi.

Aslan isə susurdu.

Düşmənin tərəfdən səs-səmir çıxmırdı.

İlk qayıqlar sahilə yanaşdı. Elə bu vaxt gözlənilmədən sularda şəfəqlər oynadı. Qaranlığı qılnc kimi yaran çarpaz zolaqlar sahilə işıqlandırdı. Bayaقدan susan düşmənin dilləndi. Vəziyyətin birdən-birə dəyişdiyini görəndə Aslan əmr verdi:

– Hazır olun! Sürəti artır, irəli!

Kater suları yarıdı.

– Sola götür.

– Baş üstə, yoldaş kapitan.

– Qarşıdakı proyektora atəş!

Toplar güruldadı. Bənt üstüsu ətrafı bürüdü. Mərmilər hədəfdən solda partladı.

– Bir az sağa atəş!

Toplar yenə güruldadı. Dənizdə oynayan işıqlı zolaqlardan biri yox oldu.

– Afərin, İlyas!

İlk qələbədən sevinən sükançı “kaput” deyər qışqırdı və boş trubkasını sormağa başladı.

Sahildə əlbəyaxa vuruşma gədirdi. Bizimkilər düşmənin müqavimətini qırmaq üçün səngərlərə atılır, özlərinə mövqe tutmaq istə-

yirdilər. Düşmənin isə quduzcasına müqavimət göstərir, qayıqlarımızı sularda qər q etməyə çalışırdı.

Lakin katerlər quruya yanaşaraq öz yüklərini boşaldılar, ətrafa partlayan mərmilərə əhəmiyyət verməyən döyüşçülər isə suyun içində əlləşərək, kiçik topları sahilə çıxardırdılar.

Birdən gözqamaşdırıcı işıq göründü. Gəmilərin yan alması üçün körpü düzəldən istehkamçılar proyektor işığında nəzərə çarpdılar. Altılılölə minasaçan uladı. Dalbadal partlayan minalar suları göyə sovurdu. Taxta parçalarına çevrilən körpü adamlarla birlikdə yox oldu.

– Atəş! – deyər Aslan qışqırdı.

Lakin işıq sönmədi. Kapitan sahilə yanaşmağı əmr etdi. Elə bu zaman başlarının üstündən vıyılı ilə ötən mərmilərin gəminin dal hissəsinə yaxın yerdə partladı. Kater zərbədən sil-kələndi.

– Atəş!!!

Toplar yenə güruldadı.

Aslanın gözləri qamaşdı. Gəmini proyektorlar tutmuşdular. İşıqlı güllələr aramsız olaraq onların üstünə uçuşurdu.

Aslan:

– Bizi tutan proyektora atəş! – deyər əmr etdi.

Toplar yenə güruldadı.

– Pulemyotlardan da atəş!

Güllələr qatarlaşaraq havada süzdü.

Sahillə gəmini birləşdirən bu odlu yolla müxtəlifrəngli güllələr uçmağa başladı. Onlar sanki havada qabaqlaşaraq, əlbəyaxa olmaq istəyirdi.

Kater işıq zolağında çırpınır, özünü qurtarmağa çalışırdı. Düşmənin isə əl çəkmirdi. Bu, Aslanı daha da hirsələndirdi.

– Tam sürətlə irəli, bütün silahlardan atəş!

Dmitriyev dişini qıcayıb sükanı hərledir.

Ətrafında partlayan mərmilərə əhəmiyyət verməyən kater irəli cumdu. Top və pulemyot səsləri bir-birinə qarışırdı.

– Kapitan, arxada düşmənin var.

Aslan dik atıldı, sonra saqqalını tumarlayıb özünü doğrultdu.

– Həmləyə hazırlaş!

Elə bu vaxt fıslı ilə ötür-keçən mərmilərin şöbəsinə partladı. Gəmi özlündən sarsılmış kimi titrədi. Yanı üstə öyildi. Burnu yuxarı qalxdı. Havaya sovruan sular şırıltı ilə göyərtəyə töküldü.

Aslan özünü itirmiş halda "Atəş!" – deyə qışqırdı. Ancaq haraya atəş açmaq istədiyini özü də bilmirdi.

Onun əmrinə təkcə İlyas cavab verdi.

Gəminin üstündə dalbadal üç şrapnel mermisi partladı. Çarpanalar dolu kimi göyertəyə səpələndi. Kimsa zarıdı. Sükən hissəsində nə isə təpəlti ilə döşəməyə düşdü. İlyas canını dişinə tutub son mərmini atdı. Sonra da ciliklənmiş qolunun ağrısına dözə bilməyib başını topun lüləsinə söykədi. Onun dizlərini bükərək yerə çökdüyünü görən Aslan özünü irəli atdı. Ancaq müvazinətini itirərək yığıldı. Döşəmədə xeyli hərəkətsiz qaldı.

Maşın şöbəsi su ilə dolur, ağırlaşan gəminin göyertəsində ləpələr oynayırdı. Katerin dal tərəfi suya batdıqca dalğalar daha da irəli atılırdı. Kater qərq olurdu. Aslan gözlərini açdısa da, ətrafındakı hadisələrdən heç nə anlaya bilmədi. Onun qulaqları cingildəyirdi. Şiddətli başağrısı isə sərbəst nəfəs almasına mane olurdu. Başdan ayağa islanmış Aslan ayağa qalxmaya istədisə də gücü çatmadı. Bütün qüvvəsini toplayıb süründü. Əvvəlcə topların yanına getdi. Gözünə heç kəs dəymədikdə qəlbini ağır bir kədər bürüdü. Lülədən yapışaraq ayağa qalxdı. Başı hərləndi, yığılmamaq üçün kürəyini topa söykədi. Özünü tarazlayıb sükana doğru addımlamaq istədi. Ayaqları sürüşdü, az qaldı ki, ağzı üstə yerə dəysin: "Bu nədir? Nə üçün düz döşəmə yoxuşa dönüb?" Qaşlarını çatıb irəli baxdı və ancaq indi gəminin burnunun yuxarı qalxdığını gördü. "Yoxsa biz həlak oluruq?!" Bu fikir ildırım sürəti ilə onun beynindən keçdi. Aslan sükana doğru süründü. Heç kəs yox idi. O, "miçman!" – deyə pıçıldayıb sükandan yapışdı. Ayaqlarına nə isə dolaşdı. Aşağı öylərək əli ilə qaranlığı axtardı.

Aslanın əli sükancının isti qanına bulaşdı, diksinərək onu silkeleydi:

– Yoska, Dmitriyev! – Çağırışının cavabsız qaldığını gördükdə: – Demək, belə. Bəs qalanları hardadır? – deyə öz-özünə pıçıldadı. Onun dodaqları səyridi. Qüvvəsini toplayıb yenə sükandan yapışdı. Onu hərlədisə də, kater yerindən tərpənmədi.

"İşləmir... Motor da susmuşdur... Biz həlak oluruq... Düşməni isə..."

Projektor yenə də havanı qılınc kimi yarırdı. Aslan yumruqlarını düynləyərək:

– Atəş!!! – deyə qışqırdı.

Ona cavab verən olmadı.

– Nə üçün susursunuz? Mən ömr edirəm!

Aslan dəhşətə gələrək gözünü yumdu.

Bu vaxt bir nəfər sürünərək ona yaxınlaşdı.

– Miçman, miçman, söylə nə olmuşdur? Uşaqlar hanı?

Başı sarıqlı matrosu bağrıma basdı.

– Hamı həlak oldu, kapitan... Gəmimiz batır. Siz yaralısınızmi?

– Yox... Bir az başım hərlənir.

Aslan diqqətini topladı. Gəmi ağır-ağır batırdı. Su burun hissəsində olan kayutlara yaxınlaşırdı. Cəld hərəkətlə Dmitriyevi yerdən götürdü və sürünə-sürünə kayuta yaxınlaşdı.

İçəridə işıq hələ sönməmişdi. Divardakı asma çarpayılar sahiblərini gözleyirdi. Aslan sükancının cənəzəsini içəri saldı və öz çarpayısına uzandı. Geri qayıdarkən miçmanla qarşılaşdı.

– Abbas, tez ol, uşaqları tap. Onların meyiti sularda qalmamalıdır. Onları öz çarpayılarında rahatlandırmaqlıyıq.

Miçman sakitcə geri döndü.

Göyertəyə uzanmış və bədəni yarıya qədər suda olan İlyasın qolundan tutub özünə doğru çəkdi. Lakin başı hərləndi, təqətdən düşüb yerə yığıldı.

Aslan ona köməyə gəldi.

Miçman öz dostlarını son dəfə öpdü. Aslan gəminin döyüş bayrağını götürüb belinə doladı, sonra şinelinin yaxasını düymələdi.

– Vaxtı itirmə, miçman!

Onlar kayutdan çıxan zaman Aslan bir daha dönüb geri baxdı. Çarpayılardan dördü boş idi. Dmitriyevin qaşları çatılmış, İlyas isə ələ bil gülümseyirdi. Aslanın gözləri yaşardı. O, hönkürtüsünü boğdusa da, yanaqlarından süzülməyə axan yaşın qarşısını saxlaya bilmədi.

Kayutun qapısını möhkəm bağlayıb göyertəyə çıxdılar. Qərq olan katerə son dəfə baxıb, özlərini suya atdılar.

Aslan huşunu itirmiş miçmanı sahildə yerə uzatdıqdan sonra dərinə nəfəs aldı. O, iliklərinə qədər islanmış olduğundan titrəyir, başı hərləndikcə soyuqdan göyermiş dodağını çəynəyirdi.

Aslan bir neçə dəqiqə heç nə anlamırsan kimi ətrafa boylandı. Gözləri qaraldığından miçmanın yanında uzandı. Kimsə ona toxundu. Aslan ağır-ağır gözlərini açdı. Boz şinelli bir qız onun bədəninə yoxlayırdı.

– Yox, mən yaralı deyiləm. – Aslan qalxıb oturdu. Yaxında partlayan məmmi torpağı onların üstünə sovurdu. Havada vızıldayan çarpanalar ətrafa səpələndi.

– Siz onu xilas edin, o, ağır yaralıdır.

– Bəs siz?

– Hələlik mən dözərəm.

Qız miçmanı xəyəyə qoyub yavaş-yavaş sürünməyə başladı.

Güllələr cildləşərək uçur, viyıldayan mərmilər bözən havada bir-birinə toqquşmuş kimi şaqıldayıb və parça-parça olub ətrafa səpələnirdi.

Aslan onların arxasınca xeyli baxandan sonra dönüb dənizə tərəf boylandı. Haradan isə bir proyektor suları yarıb, qaranlıqda gizlənmiş gəmiləri aşkara çıxarırdı. Onun yumruqları düynələndi, gözləri ilə proyektoru axtardı və birdən:

– Odur. Bizi həlak edəndir, – deyərək qışqırdı.

Aslan gözünü yağandan ayırmadan belindəki qumbaraları açıb bir-birinə bağladı. Gücünü toplayıb, yoxuşa dırmanmağa başladı.

O tələsir, təpəyə çatmaq və həyasızcasına ətrafı işıqlandıran bu odlu gözü yox etmək istəyirdi. Ancaq ayaqları sözünə baxmır, qolları təqətdən düşürdü. Aslan bir çuxura çatıb ağzı üstə uzandı və xeyli beləcə hərəkətsiz qaldı. Bir-iki dəfə tərpənmək istədisə də bacarmadı, hirsindən gözləri yaşardı. Dönüb aşağı, sahilə baxdı.

– Eh, Aslan, sən nə qədər acizsənmiş! – deyərək öz-özünü danlamağa başladı.

Başının üstündən uzanıb dənizin içərilərinə soxulan işıq onu diksindirirdi.

– Yox, mən seni söndürməli və yoldaşlarımla qisasını almalıyam. Yoxsa matros adı mənə haram olar.

Qüvvəsini toplayıb çuxurdan çıxdı. Əli ilə otlardan, daşlardan tuta-tuta xeyli süründü. Lap yaxında pulemyot taqıldadı. Aslan bir az dayanıb torpağa qışıldı, sonra yenə hərəkət etmək istədi, bacarmadı. Əynindəki islanmış paltarına baxdı. Ona ağırlıq edən şineli çıxarıb atdı. Bir az yüngülləşdiyini görüb sürünməyə başladı. Sonra yol uzununu pencəyini, hətta ayaqqabısını da çıxartdı.

Təpəyə az qalmışdı.

Ətraf qaranlıq idi. Hər şey susmuş kimi görünürdü. Aslan tövşüyərək dayandı. Dərindən nəfəs aldı. Başını azacıq qaldırıb üfünə baxdı. Dan yeri sökülürdü.

Lap yaxında, Aslanın gözü qarşısında parıldayan proyektor tələsir-miş kimi sulara baş vurub tez də söndü. Aslan əlindəki qumbaraların dəstəyini sıxdı. Bir az da sürünüb ayağa qalxdı və son qüvvəsini toplayıb:

– Paludra, al payını! – deyərək qışqırdı.

Atılan qumbara yaxında partladı.

Nə isə ovxalanıb cingilti ilə töküldü. Yaxındakı pulemyot taqıldayıb tez də susdu. Aslan bir an yerində dondu. Dizi yavaş-yavaş бүkүldü, sonra da kökündən qopmuş qollu-budaqlı ağac kimi yere sərilirdi.

Üfüqlərdə oynayan şəfəqlər dənizi qızartdığı zaman desant əməliyyatının ilk mərhələsi başa çatdırıldı.

Sahildən qovulmuş düşmənin on kilometrə qədər geriə oturduldu. Əsas mövqeyi ələ keçirən hissələrimiz yerini möhkəmləndirdi. Sulara keşik çəkən katerlərdən başqa əməliyyatda iştirak edən gəmilərin hamısı geri qayıtmışdı. Onların çoxu boş idi. Bəzilərinə isə ağır yaralıları yerləşdirilmişdi.

3

Şəfəq bacıları körpüyə yaxınlaşan gəmilərdən xəstələrin çıxmasına kömək edir, bəziləri yaralıların qoltuğuna girərək, çadırlara doğru aparırdılar. Yüngül yaralıları onları gözləmədən sahilə çıxırı, bir-birinə söykənərək tibb məntəqəsinə gedirdilər.

Ağır yaralıları xətrəklə daşıyırdılar. Ağrıdan üzlərini qırıqdırıb ufuldayanlar olduğu kimi, gəmidən düşəntək rəngi düzələnələr, hətta zarafatlaşanlar da var idi.

Körpüyə yan almış bir qayrığın içində enlikürekli, genişkökslü, qarayanız bir oğlan oturmuşdu. Başında qara dərindən tikilmiş matros şlemi var idi. Əynindəki paltar, hətta qara, topa saqqalı belə yaş idi. Rəngi ağarmış, dodaqları göyürmüşdi. O, iri və qüvvətli ətəlləri ilə qayrığın yanlarından yapışmışdı. Tez-tez üzünü qırıqdırırı.

Deyəsən ağır yaranın azabını çəkirdi. Hər şeyə sakitcə baxır və dodaqaltı nə isə oxuyurdu.

Onun bu hərəkəti ətrafındakıları təəccübləndirdi. Hətta şəfqət bacılarından biri hirsənərək:

– Görünür, kefiniz çox kökdür, oğlan! – dedi və tərs-tərs ona baxdı.

Matros gülümsündü:

– Mənə xarakə gətirin.

Şəfqət bacıları bir-birinin üzünə baxdılar. Körpüdən qayığa endilər. Oturanın yarası olduqca ağır idi.

Onu xəbəyə uzandırdılar. Matros onlara öz minnətdarlığını bildirmək istədisə də bacarmadı. Dodaqları titrəyib yumuldu. Ayağındakı yaranın qan açıldığından, bircə dəfə ufuldayaraq gözlərini qapadı.

Onu ağır xəstələrə məxsus çadıra gətirdilər. Baş həkim huşunu itirmiş matrosun yarasına baxdı. Onun dizi ovxalanmışdı.

– Cərrahiyyə masasını üstünə aparın. Zəhranı çağırın. Yaranının bədənindəki güllə və çarpanaları çıxartmaq lazımdır.

Şəfqət bacıları baş həkimin əmrini yerinə yetirdilər. Cərrahiyyə əməliyyatına lazım olan hər şeyi hazırladıqdan sonra Zəhranı çağırdılar. Başqa çadırlarda yara sarıyan Zəhra, xalatinin qolunu bağlaya bağlaya içəri girdi. Xəstəyə yaxınlaşıb yarıya baxdı.

– Alətləri hazırlayın, – deyə gözünü yaranı ayırmayan şəfqət bacısına müraciət etdi. Şəfqət bacısı nikəlli demir qutunun içindəki müxtəlif alətləri cingildəyərkən həkimin yanında dayandı.

Zəhra ancaq bu zaman qarşısında huşsuz uzanmış xəstənin sifətinə diqqətlə baxdı. Onun üzündəki cizgilər kimi isə xatırladırdı. Əlləri titrəyən Zəhra xəstənin şlemini başından çıxartdı. Onun yumulmuş göz qapaqlarına, solğun çöhrəsinə, qara, topa saqqalına baxdı.

– Necə də oxşayır, ancaq onun saqqalı yox idi.

O, bir də xəstənin sifətinə baxdı. Ürəyi öz ahəngini itirdi. Əlindəki bıçaq cingilti ilə yerə düşdü. Gözləri qaraldı. Çadır başına daxil.

– Aslan, qardaşım?!

Zəhra masanın qabağında diz çökdü. Bayaقدan Zəhranın hərəkətlərinə fikir verən, ancaq bir şey anlamayan şəfqət bacıları təlaşla onun qolundan tutub ayağa qaldırdılar.

Zəhra xəstənin üzünə öyilib titrək səslə:

– Aslan! – dedi və onu bəgərinə basıb solğun yanaqlarından öpdü. İliq göz yaşları xəstənin saqqalında parıldadı.

– Zəhra, özünüzi ələ alın, xəstəni incitməyin, – deyə ətrafdakı qızlar onu sakitləşdirmək istəyirdilər. O isə heç nə eşitmirmiş kimi yaranının başını sinəsinə sıxır, onu hey öpürdü.

Aslan ufuldayıb gözünü açdı.

Hadisəni eşidən baş həkim içəri girib, şahidi olduğu mənzərədən müəssir oldusa da, Zəhraya yaxınlaşdı və onun çiyindən tutub yavaşca kənara çəkdi.

– Qızım, özünüzi ələ alın, gedin bayırda gözləyin. Mən özüm xəstənin yarasına baxacam.

Zəhra getmək istəmədi. Onu güclə apardılar.

İçəridə cərrahiyyə əməliyyatı getdikcə, xəstə zərərli ufuldayır, bözən də yarıhuşuz halda sayıqlayırdı. Qardaşının iniltisini eşidən Zəhra dözü bilmirdi. Nəhayət, şəfqət bacısı çadırdan çıxdı:

– Qurtardı.

Zəhra içəri atıldı.

Çadırın ortasında ayaq üstə duran ucaboylu, saqqalına dən düşmüş həkimin gözlərinin içinə baxdı. Yalvarıcı səslə:

– Doktor, onu xilas edin, mən sizin qüdrətinizə inanıram, – dedi. Baş həkim xeyli susdu.

– Yarası ağırdır. Həm də çoxlu qan itirmişdir. Ancaq çox sağlam ürəyi və möhkəm bədən var. Ümidinizi kəsməyin.

O, cəld hərəkətlə çadırdan çıxdı.

Özünə gələn Aslan bir anlığına harada olduğunu anlamadı, ətrafa boyladı. Qulağına tanış bir səs gəldiyini hiss edib qalxmaq istədi. Zəhra onun çiyindən yapışıb qalxmağa qoymadı.

Aslan iri, qara gözlərini bacısına zillədi. Dodaqlarında solğun bir təbəssüm oyandı.

– Ağlama, ağlama, Zəhra, orada məndən daha yaxşı oğlanlar qaldı... Gəmin qərq oldu... Ancaq... Onun bayraqını düşməmə verdim.

Aslanın paltarını yığışdırıb çadırdan çıxmaq istəyən şəfqət bacısı səs eşidərək dayandı. Nə isə təpəpilti ilə yerə düşdü.

Qız öyilib iri matros trubkasını yerden götürdü. Yavaş-yavaş bir-birini qucaqlayan bacı-qardaşa yaxınlaşdı. Heç nə demədən

əlindəki trubkanı irəli uzatdı. Aslanın dumanlanan gözləri şəfqət bacasına zilləndi. Qızın verdiyi trubkanı alıb gülümsündü.

Birdən ona elə gəldi ki, Dmitriyev qarşısında dayanmış və "kapitan, davay zakurim", – deyir. O isə iri kisəsini çıxardıb verir. Dmitriyev trubkasını doldurub çəkir. Göyümtül tüstü ətrafı bürüyür.

– Necədir, Yoska, xoşuna gəlirmi?

– Yakşı tyutun, – deyər Dmitriyev tüstünü udaraq öskürür. Aslan özünü saxlaya bilməyib gülür.

Göyertədəki matroslar oxuyur, İlyas isə başı ilə sahili göstərir:

– Kapitan, icaza ver, dıraxıram.

Aslan yerin içində dirşəklənərək qalxmaq istədi. Yumruğu düyünləndi. Gözlərini haraya isə zilləyib, xeyli baxdı və zorla gülümsündü...

Dmitriyevin trubkası getdikcə közərir, alovlanan məşəl kimi ətrafı işıqlandırır.

1948

MƏMMƏD ARANLI

(1920–1950)

Məmməd Aranlı Qarabağda – Ağcabədi kəndində ikinci ailəsində doğulmuşdur. Doğma kəndlərində və Ağdam şəhərində ibtidai təhsil almış, sonra Bakı şəhər 6 sayılı natamam orta məktəbini (1935), M.Ə.Sabir adına Pedaqoji Texnikumu (1938), Suxumi Hərbi Piyada Məktəbini (1942) bitirmiş, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsində oxumuşdur (1938–1941). Həmin institutun son kursunda hərbi səfərbərliyə alınaraq, Böyük Vətən müharibəsinə göndərilmişdir. 416-cı atıcı diviziyasında taqım və böyük komandiri olmuşdur. Mozdok uğrunda döyüşlərdə iki dəfə yaralanmış, hərbi xəstəxanada müalicə edildikdən sonra "Sovet döyüşçüsü" qəzetində ədəbi işçi və məsul redaktor vəzifəsində çalışmışdır. Ordudan tərxis edildikdən sonra ömrünün axırına qədər Bakı Hərbi Dairəsinin orqanı olan "Vətən şərəfi uğrunda" qəzetinin redaksiyasında işləmiş, 1950-ci il oktyabrın 8-də vəfat etmişdir.

M.Aranlı ədəbi fəaliyyəti M.Ə.Sabir adına Pedaqoji Texnikumunda təhsil alarkən başlamış, şeir və hekayələri ilə oxucuların rəğbətini qazanmışdır. Onun bu cildə daxil edilmiş "Morava sahilində" adlı hekayəsi "Fırtına" adlı ilk kitabında (B., Azərnaşr, 1951) çap edilmişdir.

MORAVA SAHİLİNDƏ

(hekayə)

Ev sahibəsi qonşuya getdiyindən onlar otaqda yalnız qalmışdılar. Marika fizqarmonun yanındakı kürsüyə söykənərək, Yulanın ona verdiyi şəkilləri bir-bir gözəndən keçirirdi. Sevgilisini həmişə sivil paltarında görməyə adət etdiyindən, onun hərbi geyimdə çəkilməmiş şəkilləri Marikada qeyri-adi bir maraq oyadırdı. O, boynunda avtomat, kəmərinə qumbaralar görünən yugoslav xalq ordusu əsgərinin əksinə xeyli baxdıqdan sonra nəzərlərini fizqarmonun arxasında oturub, Şopenin romanslarından çalan oğlana çevirdi. O – Yulandır. Özüdür. Marikanın nəzərləri onun saçlarına dikilib qaldı.

Bahar mehi qədr zərif və xoş musiqi səsləri altında xəyal Marikanı qanadları üstünə alıb çox uzaqlara uçurdu. Olub-keçənlər bir anda onun fikrində canlanmağa başladı.

...Alman təyyarələri Belqradı odlamağa başladığı günlər onların ayrılıq günləri olmuşdu. O zamanlar Marika Belqrad konservatoriyaşının skripka şöbəsində oxuyarkən Yulan universitetin hüquq fakültəsini qurtarmaq üzrə idi. Lakin müharibə, alman işğalı onlara təhsili tamamlamağa imkan vermədi. Marikanın ata və anası bombalama zamanı həlak olmuş, evləri dağılmış, özü isə Morava sahilində kiçik qəsəbədə yaşayan xalasının yanına qaçmışdı. Yulan həmin günlərdə bir dəstə tələbə ilə Belqradı tərk etmişdi. Onun partizan dəstələrinə qoşulduğunu Marika çox sonralar öyrəndi. O zaman bəri bir-birlərindən xəbərləri yox idi. Yalnız müharibə qurtardıqdan sonra Yulan Belqrada qayıtmış, Marikanı xeyli zaman axtarmış və nəhayət, onun bu qəsəbədə, xalasının yanında olduğunu öyrənib arxasınca gəlmişdi.

Gur akkord səsləri Marikanı düşüncələrindən ayırırdı. Yulan yeni bir romans çalmağa başlamışdı.

– Necə də yaddan çıxarmamışam! Çal Yulan, neçə vaxtdır mən sənin çalmağına qulaq asmamışam...

Yulan Marikanın bu sözlərinə xəlif bir təbəssümlə cavab verdi. Marika baxdığı şəkilləri masanın üstünə qoydu. Axırncı şəkli nəzərdən keçirərkən, orada əksi çəkilmiş bir dəstə döyüşçü arasında bir nəfər onun diqqətini cəlb etdi. O, qarabəniz, itibaxışlı bir əsgər idi.

– Yulan, bunu harada çəkdimisən? Bu əsgər kimdir? – deyə, Marika şəkli onun gözləri qarşısında tutub, həmin əsgəri göstərdi. Yulan başladığı romansı kəsməyə məcbur oldu. O, şəklə diqqətlə baxıb:

– Bunu qələbə günü Zaqrebədə xatirə üçün çəkdimişik, – dedi. – Bu oğlan qafqazlıdır.

– Sən onlarla bir yerdə olmusan? – Yulan gülümsündü.

– Əlbəttə, biz birlikdə vuruşmuşuq.

Marikanı birdən-birə qarışıq düşüncələr qoynuna aldı. O pəncərəyə yaxınlaşdı.

Pəncərədən baxarkən, onun hər gün seyr etdiyi mənzərə geniş bir təbii kimi yenidən gözləri qarşısında canlandı. Qayın ağaclarının arası ilə ilan kimi burula-burula axan Morava, yaşıl təpəciklər, bir

qədr uzaqlarda zirvəsini mavi buludlar qucaqlamış qarlı dağlar... Bütün bunlar Marikaya, həmin hadisəni xatırladırdı. Qeyri-ixtiyari olaraq onun nəzərləri yenə oraya, sahiləki təciciyin düşündü görünən tənha məzarla zilləndi. Marika günəşin və bəzən hər gün bu tənha məzarı ziyarət edir, üzərinə yeni güllər, çiçəklər səpərdi.

– Bu qəsəbə mənim üçün nə qədər əzizdir! Hər səhər ziyarət etdiyim o tənha məzar mənim üçün necə də müqəddəs olmuşdur!..

Onun bu sözləri Yulan üçün çox gözəlməz oldu. Lakin bunu hiss etdirməyə çalışaraq:

– Hansı məzar? Kimin məzarı? – deyə soruşdu.

Marika Moravanın sahilində göy otlarla örtülmüş təciciyin düşündükdəki qəbri göstərdi:

– Odu, görürsənmi? – dedi, – bütün varlığım o məzarda yatana borcludur. Ax, o necə də gözəl oğlan idi!..

Yulan bütün diqqətini toplayaaraq Marikanın, haqqında danışdığı naməlum adamın məzarını gözləri ilə aramağa başladı. Lakin heç bir şey ayırd edə bilmədi. Qarşıda böyük bir qəbiristanlıq göründü.

Bu zaman qəsəbənin yanında keçən daş yoldan üstüörtülü bir maşın ayrılaraq, qəbirlərə sarı yönəldi. Marika diksinmiş kimi birdən:

– Aha, yəqin onlardır, yoldaşlardır, – deyib cəld otaqdan çıxdı. Yulan bir qədər də pərt olmuş halda yerində qaldı. Marika həyatından ona:

– Yulan, sən də gəl, – deyə çağırırdı və maşına sarı qaçmağa başladı.

Yulan, Marikanın şıltaqlığını və inadkarlığını uşaqlıqdan bilirdi. İstər-istəməz otaqdan çıxıb qızın arxasınca getdi.

Maşın qəsəbə qəbiristanlığının kənarında dolanaraq, Moravanın sahilindəki məzarın lap yaxınlığında dayandı.

Çayırli təciciyin düşündü qərar tutmuş həmin məzardan bir qədər aralı daha bir neçə qəbir vardı. Onların hamısında başdaşını ağac bir dirək və onun nazik ucuna borkidilmiş qırmızı bir ulduz əvəz edirdi. Dирəyin ortasında, mıxlanmış dördbucaq bir taxta lövhəyə mərhumun kim olduğu yazılmışdı.

Əsgərlər bir-bir maşından yərə tullanaraq, üst-başlarının tozunu çırpıb, ehtiramla qəbirlərə yaxınlaşdılar. Kabinədən çıxan starşina otfara axtarıcı bir nəzər saldıqdan sonra tənha məzarın yanına getdi.

Üzərində göy otlar bitmiş qəbri görərək o, qəlbini qeyri-adi bir sıxıntı ilə çırpındığını hiss etdi. Əsgərlərə sarı dönerək:

– Uşaqlar, İsmayılın qəbri budur, – dedi, – buraya gəlin.

Əsgərlər bir-bir ona yanaşıb qəbri dövrəyə aldılar. Papaqlarını götürməklə silah dostlarının xatirəsini yad etdilər.

Araya dərin bir sükut çökdü. Dostlar döndübucaq taxta lövhədəki yazıları sükut içində məhzun baxışlarla döndü-döndü oxudular:

“Burada, Sovet İttifaqı və Avropa xalqlarının azadlığı uğrunda həlak olmuş İsmayıl Məmməd oğlu Əhmədov dəfn edilmişdir. 1921 – oktyabr – 1944-cü il”.

Ötən günlər bütün özəmətilə bir anlığa onların təsəvvürlərində canlanmağa başladı. Bir il əvvəl burada, kükrək Moravanın sahilində gedən arasıkəsilməz qanlı vuruşmalar, gecə ikən kəşfiyyatçıların çayı keçməsi, həmin gecə İsmayılın göstərdiyi fədakarlıq, qayıqda onun ağır yaralanması səhnələri bir-bir cəbhə dostlarının gözləri qarşısından gəlib keçdi.

– Yadıncızdadır mı, uşaqlar, həmin yağışlı gecə? – deyərək starşına sükutu pozdu, – almanlar az qalırdı ki, çaya od vursunlar. Ancaq İsmayıl kəşfiyyatçı kimi başa vurdu...

Starşına bu sözləri deyərək onun bütün düşüncələri olub-keçmiş hadisələr ətrafında fırlanır, öz həmyerlisi və silah yoldaşı İsmayılın qəhrəmancasına ölümünü bütün təfərrüatı ilə xatırlayırdı. Ona elə gəlirdi ki, bütün bu vəqifələr sanki dünən olmuşdur.

O, dərindən nəfəs alaraq əlini günəşdən yanmış üzünə çəkdi. Mühəribə yollarını birgə keçdiyi döyüş yoldaşını burada qoyub getməsi ona çox ağır gəlirdi. O indi hiss edirdi ki, bu itkinin ağrılarını İsmayıl ölənin günü bu qədər dərindən duymamışdır. İndi, mühəribənin qurtardığı, dostların vətənə qayıtdığı bir zamanda bu ağrılar qəlbə nə qədər nüfuz edir!

O, kədərli və mənalı baxışlarını məzardan ayıraraq, qayın ağaclarının arası ilə burula-burula axan Moravaya zillədi, sanki bu baxışlar: “Ax, Morava! Qoca Kürün oğlu sənin qoynunda həlak oldu, qanını sənin yolunda axıtdı. Sən də onu unutma!” – demək istəyirdi.

Starşına əsgərlərin ona baxdığını görüb, xeyaldən ayrılmış kimi oldu. O, ehtiramla əyilib məzarın nemli torpağını sığallayaraq: “Rahət yat, dostum! Azərbaycan, qürbət torpaqlarda yatan oğullarını heç bir vaxt unutmayacaq!” – dedi.

O dikələrək maşına sarı getmək istərkən, “Starşına!” – deyən zərif bir qadın səsi onu saxladı. Starşına, Marikamı dərhal tanıdı. Bərk yüyürdüyündən qızın sinəsi Moravanın ləpələri kimi enib qalxırdı.

– Ay qız, haradan belə? – deyərək starşına soruşdu.

– Evdən, maşını görüb buraya qaçdım.

– Siz demişdiniz ki, evimiz Belqradıdır, hələ getməmişsiniz?

– Yox. Şəhərdəki evimiz dağılmışdır. Niyə gedim? Nişanım da elə bu gün gəlir, – deyərək Marika gözü ilə yaxınlaşmaqda olan oğlanı göstərdi.

Morava sahilində vuruşmalar gedən zaman İsmayıl starşına ilə birlikdə Marikagildə gecələmişdilər. Az müddət ərzində onların arasında səmimi bir dostluq yaranmışdı.

– Buyurun, gedək bizə, – deyərək Marika onu evə dəvət etdi.

– Çox sağ olun, biz getməliyik.

– Hara gedirsiniz?

– Vətənimizə, Azərbaycana, mühəribə qurtarmış, bizi də ordu-dan buraxmışlar. Dostumuzla vidalaşmağa gəldik. Stansiyaya gedən yolun buradan keçməsi lap bəxtimizdən oldu.

Starşına bir anlığa susaraq nəzərlərini günəşin gizlənməkdə olduğu üfüqə zillədi. Sonra yenə qıza sarı çevrilərək sözüne davam etdi:

– Biz vətənimizə gedirik, o isə burada – sizə əbədi qonaq qalır.

O, sizin Serbiya uğrunda həlak oldu. Tərkən sahillərindən başlayaraq mühəribə alovlarından keçən bu igrinin son yatağı Moravanın sahilinə oldu... Biz onu sizə tapşırıb gedirik.

– O, bizim üroyimizdə yaşayacaqdır. Biz sizi heç vaxt unutmayacağıq!

Əsgərlərin hamısı maşına minib starşının gəlməsini gözləyirdilər. Starşına əlini Marikaya uzadaraq:

– Əlvida, Marika! Yolumuz çox uzadıq, – dedi. – Bu qərrib məzari unutmayın. Unutmayın ki, Şərqdə belə aslan ürəkli oğlanlar böyüdən Azərbaycan adlı bir ölkə var!

– Heç bir zaman, heç bir zaman unutmarıq. Biz sizi həmişə xatırlayacağıq. Uğurlu yol!..

Maşın qəbiristanlığın ətrafında dolanıb şose yoluna çıxdı və Şərqə doğru yollandı. Bir az sonra toz dumanına bürünərək gözəndən itdi.

Bayaqdan bəri rus dilində gedən bu danışmaları dinləyən və bu mənzərəni seyr edən Yulan çəpib qalmışdı. O, nəzərlərini uzaqlaşmaqda olan maşından çəkməyən Marikaya yaxınlaşaraq:

– Əzizim, axı bu məzarada yatan kimdir? – deyə soruşdu. – Sən onu elə əzizləyirsən ki!.. Mən heç nə başa düşə bilmirəm.

– Mən onu bütün həyatım boyu əzizləyəcəyəm, – deyərək Marika qəbirdən bir az aralı daşın üzərində oturdu və başı ilə Yulanı da tutmağa dəvət etdi. – Onun məni nə kimi fəlakətdən qurtardığını bilsən, sən də bu məzarə sədə edərsən... Ax, o gəcə!

– Nə fəlakət! Nə gəcə? – deyə Yulan şiddətli bir maraqla soruşdu.

Marika nəzərlərini məchul bir nöqtəyə zilləyərək fikrə daldı. Ötən hadisələr bir-bir gözləri qarşısında canlanırdı.

– O dəhşətli gecəni unutmaq olarmı?! Ax, o gəcə...

Qız bir an xəyala gedib, sonra başına gələnləri həyocanla nağıl etməyə başladı.

...Sanki yer üzünə qara bir örtü çəkilmişdi. Axsamdan başlayan yağış sakitləşmişdi. Buralarda insan yaşamırmış kimi bütün evlərin çirəyi sönmüş, qapıları bağlanmışdı. Qaranlıq fəzada yanib-sönen fişənglər və ara-sıra eşidilən pulemyot atəşləri cəbhə xəttinin qəsəbənin kənarında olduğunu hiss etdirirdi.

Bələ qaranlıq, yağışlı gecədə qoşun hissələrindən göndərilmiş kiçik bir köşfiyyətçilər dəstəsi düşmən arxasında axtarış aparırdı. Cəmisə dörd igiddən ibarət olan bu dəstəyə orta boylu, enli kürəkli, iti baxışlı bir serjant başçılıq edirdi. İlk baxışda bu adam hamıya əsəbi, kinli görünürdü. Lakin, yoldaşlarının dediyi kimi, ondan yerə gəzişən qarışqalar da inciməmişdi, o, yalnız faşistlərin qonimi idi!

Müharibə başlanan zaman o, kolxoz hesabdarı idi. Rayonun gəncləri ilə birlikdə o da cəbhəyə könüllü getmişdi. Sədə kolxoz hesabdarı müharibə cəbhələrində tez zamanda böyük şöhrət qazandı. Cəbhəyə gəldiyi ilk gündən köşfiyyətçilik edən bu serjant bütün döyüş fəaliyyəti dövründə yüzdən çox alman zabiti və soldatını osir almışdı. Ən mürəkkəb və təhlükəli tapşırığı yerinə yetirməyə gədərkən belə halını dəyişdirməzdi. Getdiyi yerdən də boş qayıtmazdı.

Lakin bu gəcə o, öz kiçik dəstəsi ilə diri alman tutmağa deyil, düşmən cəbhəsini öyrənməyə gəlmişdi. Axsamdan qəsəbənin ətrafı

finda gözib-dolanırdılar. Kimso onları görmürdü. İsmayıl tapşırılan yerləri yoxlayıb, gecədən xəyli keçmiş öz kiçik dəstəsilə geriye döndü. Ancaq gəldiyi yolla deyil, tamamilə başqa yolla qayıtdı.

Qəsəbənin şimal-şərq qurtaracağına çatarkən, birmərtəbəli böyük bir evin pəncərəsindən gələn işıq serjantın diqqətini cəlb etdi. O, evdən təxminən yüz metrlikdə olan ağacın dibinə uzanıb otfara qulaq asmağa başladı. O biri köşfiyyətçilər də onun arxasında və yanlarında uzanıb pləş-pəlatkaya büründülər. Yağış əvvəlki şiddətlə yağmağa davam edirdi.

Bu ev nədir? Işıq gələn otaqda kim var? Serjantı bu suallar məşğul etdi.

Doğrudur, evin işıq gələn pəncərəsi cəbhə tərəfi deyil, düşmənin öz arxasına baxırdı. Bos nə üçün örtülməmişdir? Bəlkə də arxadan gələn maşınlar üçün bu bir mayakdır? Onsuz da maşınlar hər cür qaydanı pozaraq işıq verə-verə hərəkət edirdi. Yoxsa əsgərlərin sadəcə səhlənkərlığı üzündən işıq açıq qalmışdır?..

Serjant bu fikirlərdə ikən onun qulağına musiqi səsləri gəldi. Ancaq səsləri ayırd edə bilmirdi. Gah ağır qərməni səsi eşidirdi, gah da skripka səsi. Gecənin bu vaxtı bu nə konsertdir? Yoxsa alman zabitorinin zövqünü oxşamaq üçün Berlindən buraya artistlər gəlmişdir? O gülümsəyərək yanındakı yoldaşlarına:

– Deyəsən, bu gəcə konsertə qulaq asacağıq, – deyə pıçıldadı.

Bir az sonra otaqda qəhqəhə qəpdu və kobud kişi səsi ilə oxunan anlaşılmaz bir mahnı eşidildi.

Serjant uzun müddət müşahidə edib fikirləşdikdən sonra, döyüşçülərə yaxın gəlməyi işarə etdi. Güclə eşidilən bir səslə:

– Çumakov, Vasya və Murad mənimlə gedəcək, Levon ilə Cahangir burada qalacaqlar. Yerinizi bildirməyin. Əgər biz gedən yerdə atışma olsa, demək, geri çəkilocəyik. Avtomatdan atəş açmaqla bizə kömək edərsiniz. Əgər bu tərəflərdə bir şey hiss etsəniz, tez xəbər verin. – Serjant köşfiyyətçilərinə müfəssəl göstəriş verdikdən sonra üç nəfərlə eyni tərəfə hərəkət etdi.

Onlar eyni yaxınlaşdıqca qarışıq musiqi və oxumaq səsləri daha da güclənirdi. Pəncərədə insan külgöləri görünməyə başladı. Bu nə vəhəlatdır? Orada kimlər var?

Zil qaranlıq gecədə serjant və onun üç yoldaşı divarların dibini hərəkət edir və tez-tez dayanaraq ətrafı dinləyirdilər.

Pəncərəsindən işıq gələn evə birinci olaraq serjant çatdı. Onun ardınca Çumakov və Murad yaxınlaşdılar. Vasya qarşı tərəfdəki divarın küncünə qısılaraq, onların keşiyini çəkməyə başladı.

Serjant bir neçə dəqiqə evdən gələn səsi dinlədi. Ona aydın oldu ki, orada keş məcəlisi qurulmuşdur. Danışanlar isə almanlardır. Lakin kobud kişi danışqları içində onun qulağına çatan yalvarıcı qadın səsi serjantı daha artıq maraqlandırdı. Onlar kimdir? Evdə nə hadisə baş verir?

O, pəncərəyə yaxınlaşmaq istərkən evin həyətidə ayaq səsləri eşidildi. Onlar tez divarın dibinə qısıldılar. Serjant hasara yaxınlaşıb, həyəti gözəndən keçirdi. Uzun bir qaraltı evin qarşısında var-göl edirdi. Serjant, Çumakova əylilib:

– Bu evdə deyəsən zabitlər olur, – deyər pıçıldadı. – Keşikçinin işini bitirmək lazımdır.

O bu sözü deyərək plaş-palatkasını boynundan açıb, divarın yanında yerə qoydu. Belindəki fin bıçağını qınından çıxarıb, hasarın uçulmuş küncündən həyətə keçdi.

Qaraltı qapı tərəfə gəlib, var-gəlini davam etdirmək üçün geriye dönrək, serjantın onu necə qucaqladığını görən Çumakov məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdü, o da həyətə keçdi.

Serjant, onun qucağına yıxılmış meyiti birtəhər divarın dibinə sürdü. O, sol əlini hələ də onun ağzından çəkirdi. Lakin, keşikçinin boynunun ardından sancılan bıçaq onun nəfəsini çoxdan kəsmişdi.

Serjant meyiti divarın dibinə uzadaraq, onun plaşını və avtomatını götürdü, içəridən qapının dardıldığını eşidərək o, cold plaşı çiyinə saldı və avtomatı qolunun üstünə alıb, kölgəyə çəkildi. Qapı açıldı. Sərxoş bir zabit qapının kəndərindən əsnəyərək, almanca nə isə soruşdu. Serjant tez dabanlarını biri-birinə vuraraq:

– Hər şey öz qaydasındadır, cənab zabit! – dedi. (Bu dedikləri serjantın almanca özbərlədiyi ifadələrdən biri idi).

Zabit əsnəyərək-əsnəyərək yenə nə isə mırıldandı və içəri girərək qapını örtüdü.

Qapı örtülən kimi serjant, Çumakova yaxınlaşıb, plaşı və avtomatı ona verdi.

– Sən burada keşik çək, özünü bildirmə, – deyər tapşırıb, özü isə evin böyrünə keçdi. Çumakov öz işini yaxşı bilirdi. Murad bayaqdan evin tinində dayanıb ətrafı gözəndən keçirirdi. Serjant ehməl addımlarla pəncərəyə yaxınlaşaraq, otağa nəzər sald...

Evin ortasına qoyulmuş çox da iri olmayan masanın üzəri dolu və boş şərəb şüşələri, kolbasa qabığı, boşaldılmış şirniyyat qutuları ilə dolu idi. Görünür keş məcəlisi axşamdan davam edirdi.

Masanın arxasında üç zabit oturmuşdu. Bir nəfəri isə çarpayıda yarı uzanmış halda sıqar çəkirdi. Digər gənc bir zabit küncdə qoyulmuş qutunun üzərində əllərini tərpedəyə nə isə çalırdı; çox küncdə olduğundan serjant onu yaxşı görə bilmirdi, ancaq sonralar o qutunun fizqarmon olduğunu öyrənmişdi.

Serjant masadan bir qədər kənarda öyləşib porişan halda skripka çalan bir qız gördü. Qızın qara qıvrım saçları çiyinlərinə tökülmüş, düymələri qırılmış yaxasından açıq mavi döşlüyü görünürdü. Serjant onun serb qızı olduğunu dərhal bildi. Qızın daxilən böyük əzab keçirməsi, yorğun və üzgün olduğu sustalmış simasından aydın görünürdü. O, kimsəyə baxmadan çalırdı.

Serjant sərxoş zabitləri bir-bir nəzərdən keçirir, hansı qoşun növündən və nə rütbədə olmalarını təyin etməyə çalışırdı. Qarbit çırağın otağı bürümüş gur işığı ona bir işdə kömək etdi.

Onların hamısı piyada zabitləri idi. Yalnız arxası pəncərəyə sarı oturmuş zabitin poqonları onun topçu olduğunu bildirirdi. Serjant dərhal bu qərara gəldi ki, qəsbədə ya top, ya da minaatan batareyası vardır. Böyrü üstə çarpayıya uzanmış zabit masaya əylilib, nə isə götürürək keşfiyyatçı onun mayor olduğunu gördü. O biri zabitlərin rütbəsi ondan aşağı idi. Dəmək, o ya batalyon komandiri, ya da polk komandirinin müavini idi. Serjant, zabitləri diqqətlə nəzərdən keçirir və müxtəlif noticələr çıxarırdı.

Qız çalır qurtardıqdan sonra skripkasını döşünə sıxıb yalvarıcı nəzərlərlə zabitlərə baxmağa başladı. Zabitlərdən biri qədəhi şərəblə doldurub ona uzatdı, lakin qız qorxa-qorxa içmədiyini bildirdi. Zabit bir daha təklif edərək çıxmırdı.

Elə bu zaman qonşu otaqdan zəng səsi, az sonra telefonla danışq eşidildi. Bir dəqiqə keçməmiş otağa bir soldat daxil olaraq mayora müraciət etdi. Serjant mayorun telefona çağırıldığını dərhal başa düşdü.

Mayor ayağa qalxıb masaya yaxınlaşdı. O, üzünü tuşudaraq bir neçə gəliz kəlmələrlə qızın üstünə bağırırdı. Qızın olındığı qədəhi alıb şərəbi onun başına tökdü. Kimin isə konardan atdığı bir şokolad parçası düz qızın üzünə döydü. Sərxoş zabitlərin zəhərli qəhqəhələri otağı bürüdü.

Zavallı qız əli ilə saçlarını silkələyərək, kənara çəkildi. Onun iri qara gözlərindən süzülərək pötrmüş yanaqları aşağı diyirlənən göz yaşlarını serjant aydın görürdü. O, bir anlığa əsas işini unudaraq bütün varlığı ilə bu zavallının halına yandı. Qızın gözləri pəncərəyə dikilmişdi. Serjanta elə gəlirdi ki, ona baxır; lakin qızın simasında onu gördüyünü bildiran heç bir ifadə hiss edilmirdi.

Serjant xeyli düşündü. Öz mövqelərimizə qayıtmaq lazım idi. Lakin o, gördüyü bu vəziyyəti haqqında polk komandirinə, yoldaşlarına danışdıqda ona nə deyəcəklər? Kəmsəksiz bir qızı bu cənabların pəncəsinə buraxıb getməlimi? Onun qəlbi acı və həyəcanlı bir hisslə sıxıldı. Başqa cür etmək olmazmı?

O, əlini alına çəkib saatına bir nəzər saldı. Səhərin açılmasına hələ üç saat var idi. O, Muradın yanına gəlib pıçıltı ilə:

– Murad, mən burada başqa cür hərəkət etmək istəyirəm, – dedi.

Murad yeni bir hadisə olacağını duymuş kimi daha maraqla dinləməyə başladı.

– Sən tez cəbhə xəttini keçməyə tələs. Polk komandirinə də ki, qəsəbədə alman batalyonu var. Qərargah bu evdədir. Zabitlər kəfdədir. Hamısı sərxoşdur. Gördüklərimizi müfəssəl danışarsan, sonra bu vəsiqələri də komandirə ver, – deyərək serjant öldürdüyü keşikçinin cibindən çıxartdıqlarını Murada uzatdı.

– Bəs özünü nə edəcəksiniz, yoldaş serjant? – deyərək Murad tələsik soruşdu.

– Qulaq as. Öz polkumuza çatmağın üçün səne saat yarım vaxt verirəm. Saat yarımından sonra mən düşmənin qərargahına hücum edəcəyəm. Burada atışma eşidən kimi polkumuz hücumla keçsin. Gecə ikən qəsəbəni çox asan tutacağıq.

– Yoldaş serjant, birdən...

– Deyilənə yerinə yetir. Mənim sözlərimi olduğu kimi polk komandirinə çatdır. Sonrası ilə işin yoxdur. Haydı, tərən!

Murad bir anda gözdən itdi.

Muradın bayaqkı sözü serjantın özünü də şübhəyə saldı. Birdən polk komandiri onun təşəbbüsünü bəyənmədi. Onda nə olsun? O, komandirinin onu həmişə düşmən arxasına yola salarkən dediği bu sözləri xatırladı: "Unutma ki, bir çox hallarda düşmənin taleyini keşfiyyatçı həll edir". Serjant indi hiss etdi ki, üzərinə nə qədər ağır məsuliyyət götürmüşdür.

O yenə də pəncərəyə yaxınlaşdı. Hiddətinin sonu yox idi. Qızın parça-parça edilmiş paltarları çarpayının ayağına atılmışdı. Nazik alt köynəyində titrəyirdi. Mayor onu çarpayının üzərinə uzandırmaq istəyirdi. Lakin qız çarpayının başlığından bərk-bərk yapışaraq yalvarırdı. Onun yanaqlarındakı qırmızılıq çəkilmiş, sifəti ağaqqaq ağarmışdı. Gözləri dəhşətdən böyümüşdü. O biri zabitlər isə ona əhəmiyyət vermədən içir və gülüşürdülər. Dəqiqələr keçirdi...

...Hər şey serjant üçün aydın idi. Lakin gözləməyə məcburdu. O, pəncərədən ayrılıb, ətrafa bir nəzər saldı. Yağış get-gedə dayanırdı. O, saata baxdı: Muradın gəlməsindən bir saat keçirdi...

Serjant ağac dibində keşikdə qoyduğu keşfiyyatçıların və sonra Çumakovun yanına gedib, vəziyyəti və nə edəcəyini onlara izah etdi.

O, yenə pəncərənin qarşısına gəldi. Zabitlər başlarını masaya dirəyib mürgüləyirdilər. Onun nəzərləri çarpayıya sarı çevrilərkən dodaqları dişləri arasında sıxıldı. Qızın əlləri çarpayının başlığından qoparılmışdı. O, çarpayının üzərində tora düşmüş quş kimi çapalayır, əli-ayağı, başı ilə müqavimət göstərirdi.

Mayor çarpayıdan geri çəkilərək var gücü ilə qıza bir silə çəkdi. Sillənin səsindən mürgüləyən zabitlər də diksinib başlarını qaldırdılar, lakin əhəmiyyət verməyib, sərxoş halda başlarını yenidən masaya dirədilər.

Qız sillənin ağırsından əlləri ilə üzünü tutdu. Mayor onun üzərinə atılmaq istərkən qız ilan vurmuş kimi otağın ortasına sıçradı... O, həyəcanla pəncərəyə yönəldi. Sanki pəncərəni çırparaq küçəyə atılmaq istədi. Lakin qız pəncərəyə yaxınlaşan zaman şüşə arxasından iki iri qara gözün ona zilləndiyini gördü. O, bir anlığa özünü itirərək, təlaşla geriye çəkildi. O, nə gözlərdir? O kimdir? Keşik çəkmə alman əsgəridirmi? Yoxsa onu xilas etməyə can atan bir serbdir?..

Zabit qızın qolundan tutub çarpayıya sarı dartarkən o, başını çiyini üstə döndərərək kömək istəyən nəzərlərlə pəncərəyə baxdı. Lakin qara gözlər şüşə arxasından görünmədi. Qızın qəlbi sıxıldı. Bəlkə o gözlər heç yox imiş. Onu qara basırdımı?

Mayor qızın müqavimətini qıra bilmədiyini gördükdə, masa arxasında mürgüləyən zabitlərdən birini qaldırdı. Mayor əsəbi halda ona isə əmr etdi. Zabit qızın əllərini burub küreyinə sıxdı. Qız başına nələr gələcəyini duyub, çığırmağa başladı. Lakin kimsə onun dadına çatmadı. Zabit divara söykənərək onun əllərini arxadan

börk-börk tutmuşdu. Mayor sol əli ilə qızın sağ döşünü tutub, sağ əli ilə böyründən asılmış dərzi çantadan iri ağızlı bir bıçaq çıxartdı. Serjantin bütün ömründə eşitmədiyi qeyri-insani bir səsle qızın dodaqlarından qopan "Ana!!!" nidəsi otağı titrətdi. Elə bu zaman pəncərədən alov püskürüldü. Avtomatın taqqlıtsı ətrafı bürüdü. Mayor səndoləyərək qızın ayaqları altına sorıldı. O biri zabit qapıya qaçmaq istərkən kəndarda payını aldı. Masa arxasında mürgüləyən zabitlər səksəkəli halda əllərini tapançaya atdılar. Lakin arasıkəsilməz avtomat atəşi onları da döşəməyə uzandırdı.

Serjant evdəki zabitlərin işini bitirdikdən sonra dərhal həyata qaçdı. Eyni anda qonşu otaqda iki qumbara partlayışını eşitdi. Çumakov vaxtında hərəkət etməmişdi.

Yolun o biri tayındakı kəşfiyyatçıların arasıkəsilmədən atdıqları işıq verən güllələr havada parıldayıb sönürdü. Qəsəbədə gözələnilmədən döyüş başlamışdı. Serjant üroyündə saniyələri sayırdı. Qonşular tərəfdən heç bir səs gəlmirdi. "Bəlkə Murad yolda ələ keçmişdir? Yoxsa mən tələsdim?" O, belə fikirlərdə iken qəsəbədə mərmilər partlamağa başladı. Az sonra mərmilər çayın sahilinə düşməyə başladı.

Serjant lap yaxınlıqda əsəbi danışqlar eşitdi. O diqqətlə baxdıqda məsələni anladı. Alman əsgərləri söyüşə-söyüşə qəsəbənin küçələri ilə çaya sarı qaçırıdılar. Serjantla Çumakov uçulmuş hasarın arxasına uzanaraq, küçədən keçənləri vurub yero səndirilər.

Arxa hasardan kiminsə tullandığı eşidildi. Serjant cəld geriye dönüb atəş açmaq istərkən Muradın səsini eşitdi.

– İsmayıl! İsmayıl! Haradasan?

– Qışqırma, bura gəl. Az qala işini bitirmişdim.

Murad serjantin yanına gələrək:

– Niyə uzanmışınız? Polkumuz qəsəbəni çoxdan əhatə edib. İndi sahilə çıxmışlar, – dedi. – Yoldaş serjant, polk komandiri səni ələ tərifləyirdi ki... Ay zalım, orədin biri də gəldi!

– Yaxşı, yaxşı. İndi belə səhbətin yeri deyil, – deyə serjant onun sözünü kəsdi. – Evin dal tərəfini, qonşu həyətə gözədən keçir.

O bu sözü deyərək, küçədə öz əsgərlərimizin danışqlarını eşitdi. Onlar dayanmadan çaya sarı hərəkət edirdilər. Qəsəbədə atışma kəsilməmişdi. Ancaq toplar sahilə hələ də atəş altında saxlayırdı.

Serjant, Çumakovu hasarın dibində qoyub, bir az əvvəl, atəşə tutduğu evə girdi. Otağın avadanlığı alt-üst olmuşdu. Qarbit lampa

isə hələ də yanmaqda idi. Lakin qız yoxdu. Serjant divardan asılmış şinellərdən birini götürüb, pəncərəni örtüdü. Sonra çarpayının yanında əyləşib tütən cəsməyə başladı. Palıqlı küçədə sahilə doğru hərəkət edən döyüşçülərimizin ayaq səsləri, bir az uzaqda isə arabir mərmə, mina partlayışları eşidilirdi.

O, bir-iki qullab vurduqdan sonra bədoninin sustaldığını hiss etdi. Ağrılar və yuxusuzluq özünü göstərirdi. Bir az əvvəl həmin çarpayının üzərində çərpanan qızın hara gətmosi haqqında xeyli düşündü və "yoqin qorxudan zirzəmiyə qaçıb" – deyə fikrindən keçirdi. Bir istədi ələ indicə axtarıb tapsın. Sonra fikrindən dönərək, səhər axtarmağı qorara aldı. O daha bir-iki qullab vurub gətmək istərkən, kiminsə dərindən nəfəs aldığı eşitdi. Diksinərək bir-bir meyitlərin üzünə baxdı. Alman zabitlərinin sifəti göyormüşdi. Onlarda həyat əlaməti yox idi. O, nəfəsini boğaraq dinləməyə başladı.

Kimə taxtın altında xısın-xısın nəfəs alırdı. Serjant aşağı oyulub çarpayının altına baxarkən, qızın orada küncə sıxıldığını gördü. O, yumşaq səslə:

– Ay qız, qorxma, çıx ordan! Frislər daha yoxdur, – deyib əlini ona uzatdı. Serjantin rusca, lakin serb ləhcəsi torzində dedi ki bu sözlər (Yugoslaviyada vuruşduğu bir-iki ay ərzində o, serbə bir neçə kolmə danışmağı öyrənmişdi) qıza səmimi bir təsir bağışladı. Serjant onun əlindən tutub ayağa qaldırdı. Qız soyuqdan titrəyirdi. Serjant divardan asılmış alman şinelini alıb onun çiyinə saldı. Lakin qız şinələ baxıb geriye atdı. Serjant gülümsəyərək, cəld öz şinelini çıxarıb ona uzatdı. Qız məhriban bir təbəssümlə başını oyorək öz təşəkkürünü bildirdi. Serjant böyrü üstə yıxılmış kürsülərdən birini qaldırıb:

– Oturunuz! – deyə təklif etdi. Qız oturdu, lakin baxışlarını ondan ayırmırdı. Şiddətli bir maraqla serjanta baxır və tez-tez nəzərləri onun qalın qaşları altında parlayan iri qara gözlərinə zillənib qalırdı. Bu gözlər ona çox tanış və məhriban görünürdü. O rusca:

– Pəncərə qarşısında duran siz idiniz? – deyə soruşdu.

– Bəli.

Qız serjantin sol əlini ovucunu arasına alaraq, bağrına basdı. Onun əlini öpərək, taqətdən düşmüş kimi alını qarşısında duran serjantin dizinə söykədi. O, cəld qızın başını qaldırdı və:

– Bunlar nə üçündür? – dedi, – mən ancaq öz vəzifəmi yerinə yetirmişəm.

Qız dinməz-söyləməz serjanta baxırdı. Gözləri yaşla dolub-boşalırdı. Bu şəffaf yaş qətrələri ardından bənövşəyi gözlərdə sevinc təbəssümləri görünürdü. Qız baxdı-baxdı və birdən-birə:

– Siz rus deyilsiniz? – deyə soruşdu.

Bu sualı serjanta Ukraynada, Moldaviyada, Rumıniyada, Bolqarıstanda da vermişdilər. O, həmişə verdiyi cavabı yenə təkrar etdi:

– Xeyr, mən azərbaycanlıyam.

Marika yaxın keçmişin xatirələri haqqında söhbətini bu sözlərlə tamamladı:

– Bəli, o azərbaycanlı idi. O, ruslarla birlikdə bizim ölkəyə azadlıq bayrağı gətirmişdi. Onun şən, lakin məğrur görünüşü, iti baxışları hələ də nəzərimdən silinmir. Ax, pərvərdigara... O olmasaydı, mənim varlığım bir heç idi... Morava sahilində vuruşmalar gedən zamanlar o, kəşfiyyatçı yoldaşları ilə bizim evdə qalırdı. O, həmişə kəşfiyyata gedib-gəlincə nədənsə, bilmirəm sonsuz intizar içində üzlürdüm. Bir neçə gün ərzində ona elə isinmişdim ki... Eh, insanın qara taleyi...

Bir şəhər yoldaşları İsmayılın kəşfiyyat zamanı ağır yaralandığını mənə xəbər verdilər. Onların tibb məntəqəsi bizim qonşuluğumuzdakı evdə yerləşirdi. Tez oraya qaçdım. Artıq gec idi. Ölüm bizi vidalaşmağa qoymadı. Onun iri qara gözlərini bir daha görə bilmədim...

Marika boğazının qurduğunu hiss etdi. Kırpikləri arasından süzülən yaş yanaqlarına töküldü. Yulan bunu görmürdü. O, çənəsini sol ovcuna alaraq, baxışlarını məchul bir nöqtəyə zilləmişdi.

– Bəli, o bizim Serbiyanın azadlığı uğrunda həlak oldu. Dostları onu burada dəfn etdilər. Döyüş yoldaşları çayı keçərək şvabları qovdular. Onlar çox uzaqlara, Qərbə getdilər. Lakin İsmayılın məzarı burada bizimlə qaldı. Qəsəbənin əhalisi bazar günləri bu qəbirləri ziyarətə gəlirlər.

Marika susaraq başını çiyni üstə çevirib, yalqız məzara baxdı, baxdı... Yulanın da nəzərləri oraya dikilmişdi.

1948

HÜSEYN ABBASZADƏ

(1922)

Hüseyn Abbaszadə Bakı şəhərində fəhlə ailəsində doğulmuşdur. Burada orta təhsil almış, hərbi məktəbin kursantı olmuş və Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutunun teatrşünaslıq fakültəsini bitirmişdir (1950).

Bir müddət ixtisası üzrə işlədikdən sonra mətbuat aləminə gəlmiş, "Pioner" jurnalı redaksiyasında şöbə müdiri, məsul katib (1948-1958), "Göyərçin" jurnalının məsul katibi, baş redaktoru (1958-1966), "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin baş redaktoru (1972-1975), Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi (1975-1987) işləmişdir.

Ədəbi fəaliyyətə müharibə illərində cəbhə qəzetlərində çap etdirdiyi şeirlərlə başlamış, lakin ədəbiyyat tarixində nəsir kimi məşhurlaşmışdır. Onun "General", "Burulğanlar", "Əlibalının ağır səfəri" romanları çox populyardır. Yazıcısının bu cildə daxil edilən "Bağdadda bir gecə" hekayəsi "Haradansınız, müsyö Abel" kitabından (Bakı, Gənclik, 1972) götürülmüşdür.

BAĞDADDA BİR GECƏ

(Hekayə)

Qara geyimli, üz-gözünü tük basmış cavan bir oğlan soraqlaşsa-soraqlaşsa gəlib Bağdad şəhərinin şirvanlılar məhəlləsini tapdı. Sakit payız axşamı idi. Şəhər əhlini axşam ibadətinə çağıran azançılar məscidlərin minarələrindən təzəcə aşağı enmişdilər. Dar küçələrdən gediş-gəliş kəsilmiş, bir-batən kimi dükən-bazarda əl-ayaq çəkilməmişdi.

Oğlan bağlı qapı və darvazalarda yaxınlaşanda addımlarını yavaşdır, lakin onlardan birini döyməyə cəsarət etmirdi. O, bu qayda ilə bir az dolandı. Əgər xəstə olmasaydı, bəlkə də bir bağa girib ağac altında gecələyərdi. Ayaq üstə güclə duran oğlan nəhayət, alçaq barılı bir evin qapısını yavaşca döydü. Qapını tez açdılar. Elo bil ev sahibini nə vaxt idi ki, qapının daldında durub kimsənin gəlişini gözləyirdi.

Qapını açan ucaboylu, arıq, qarayanız, çal saqqallı kişi astanada duran oğlanı ötürəli süzüb soruşdu:

– Kimi istəyirsiniz?

Oğlan çəkinə-çəkinə dedi:

– Axsamın bu çağında sizi narahat etdiyimə görə mənim bağış-layın, əmi can. Qoribəm, uzaqdan gəlmişəm. Ayaq üstə durmağa tapotim qalmayıb. Nə olar, Allah eşqinə mənə yatmağa yer verin.

Ev sahibi qapıdan kənara çəkilib dedi:

– Buyurun, bu ev-çşik qorib oğlana qurbandır.

Qoca oğlanı içəri buraxdı. Onlar kiçik, güllü-çiçəkli həyətdən keçib evvana qalxdılar.

Oğlan sıxıla-sıxıla otağın bir küncündə oturdu. Qoca yan otağa keçdi və tezliklə geri qayıtdı:

– Bu saat yemək hazırlayarlar. Yeyib-içib dincələrsiniz.

Qonaq dişini dişinə dəyə-dəyə arxasını divara söykəyib dərindən nəfəs aldı, titrəmə ona aman vermirdi, üzünün rəngi sapsarı idi, elo bil zəfəran çəkmişdilər.

Bir azdan oğlan aftafa-ləyəndə əl-üzünü yuyub, çörək yedi. Sonra iki piyalə dəmlənmiş zəncəfil içib yatağına girdi. Qoca onun üstünü bərk-bərk basdırdı:

– Yatın oğul, səhərə kimi üşütmə keçər.

Ev sahibi qonaq yatan otağın çırağını keçirib evvana çıxdı. Onun iri gözələrində kədər, qırıqlı üzündə xəlif hüzün kölgəsi vardı, fikri ilə məşğul idi. Qoca divar dibinə qoyulan pıxtaxtanın dalına keçib məxmər üzlü döşəkçənin üstündə əyləşdi, lələk qələmini mürəkkəbə batıraraq öz-üzünə bir neçə dəfə nə isə pıçıldadı. Sonra azacıq qat-lanmış qəddini pıxtaxtanın üstünə əyərək dayana-dayana yazmağa başladı.

Evdə hamıdan gec yatan qoca səhər hamıdan tez yuxudan oyanıb həyətdəki səliqə ilə bəcərilmiş bağın seyrinə çıxmışdı. O, hər gün obaşdandan yerindən qalxıb bağı gəzər, ağaclar və çiçəklər arasında vaxt keçirməkdən həzz alardı.

– Sabahınız xeyir olsun!

Qoca geri döndü, qonağın yuxudan oyanıb evvana çıxdığını gördü.

– Aqibətiniz xeyir, oğul, nə təhərsiniz?

– Babatam.

Oğlan pilledən aşağı enib qocanın yanına gəldi. Axsam qonağın görkəminə yaxşı fikir verməyən qoca indi – səhərin aydın işığında

onun üst-başına, tük basmış üzünə diqqətlə baxdı. Dünya görmüş qoca qonağın görkəmindəki bu qeyri-adiliyin nə iləso əlaqədar olduğunu duyub xəbər aldı.

– Oğul, soruşmaq ayıb olmasın, niyə belə sütsünüz? Axsam da mənə bir söz demədiniz. Çox əziyyət çəkmiş adama oxşayırsınız.

Qonaq əlini böyründəki qızılgül kolunun saralmış yarpaqlarına sürto-sürto dərindən ah çəkdi:

– Düz tapmışınız, əmi can, – dedi. – Çox əziyyət çəkmişəm. Mən çəkəni heç düşməndən çəkməsin. Bilmiyəm bu nə müsibət idi bizim başımıza gəldi...

Oğlan doluxsundu, ağacdan qopardığı sarı yarpaq onun süstəlib yanına düşmüş ölindən yere yuvarlandı.

Qoca ona təsəlli verdi.

– İgidin başı qalda görək, oğul, axırı xeyir olsun. Yaman günün yararı tez sağalar.

– O, elo bir yaradır ki, tezliklə sağalmaz. Heç bilmiyəm evimizə necə qayıdacağam... Anama, bacı-qardaşlarıma nə deyəcəyəm?!

– Haradansınız oğul, adınız nədir?

– Qafqazdan, Azərbaycanın Şirvan mahalından. Adım Kərimdir. Qocanın yorğun baxışlarına fərəh çökdü.

– Demək, həmyerliyəm ki... Mənim də dedə-babam Azərbaycan torpağındandır. Ordan bura köçüb gəliblər. Mən o yerləri görməmişəm. Rəhmətlik anam deyirdi ki, çox gözəl yerlərdir. Bəs siz Bağdadda belə nə ələyirsiniz, oğul, ticarətə gəlmişdiniz?

– Xeyr, ziyarətə gəlmişdik.

Qoca maraqla soruşdu:

– Kiminlə?

– Atamla.

– Bəs atanız hanı?

– Atamı Kərbəla yolunda qoyub gədiyəm.

– Niyə? Vəfat edib?

– Xeyr, öldürdülər, – deyə oğlan qəhərdən tutulan boğazını antladı. Qoca heyvətlə soruşdu:

– Kim öldürdü?

– Quldurlar!

– Necə oldu ki?

– Uzun əhvalatdır. Desəm, sizə başağrısı olar, omıcan.

– Xoşdur, danışın.

Kərim dedi:

– Biz dedə-babadan şirvanlıyıq. Atamın Şamaxı şəhərində baqqal dükanı vardı. Son illərdə qazancı pis deyildi. Atam çoxdan Kərbəla ziyarətinə getməyi niyyət eləmişdi. Bu il yayda işlərini qaydaya salıb Kərbəla səfərinə hazırladığını görcək mən də özü ilə götürməyi xahiş etdim. Mən, atam kimi Kərbəlaya ziyarətə yox, Bağdadda yaşayan əziz bir insanı görmək, ona çoxdan hazırladığım bir hədiyyəni vermək istəyirdim. Arzuma çatmaq üçün bundan gözəl fürsət ələ düşməzdi. Xülasə, biz ev adamları və qohum-əqrəbə ilə halallaşmış yola çıxdıq.

İraq torpağına çatana kimi çox əziyyət çəkdi. Bağdadın yaxınlığında başqa ölkələrdən gəlib Kərbəlaya ziyarətə gedən bir dəstəyə qoşulduq. Karvanımız yola düşdü. Yolum ortasında mən xəstələndim. Qızdırmadan göz açma bilmədim. Yoldaşlarımız bizi yolda qoyub getdilər. Biz ata-oğul karvandan bir mənzil geri qaldıq. O günü səhrada gecələməli olduq. Obaşdana yaxın haradansa üç nəfər əli silahlı başımızın üstünü aldı. Onlardan biri atamı xırçalayıb, “Qızilları, pulları bəri ver!” – dedi. Atam müqavimət göstərdi, onu bıçaqla yaraladılar. Mən qızdırmadan göz açma bilmədiyimə baxmayaraq, birtəhər yerdən qalxıb atama kömək etmək istədim. Hərəkətdən başım gicəlləndi, yerə yıxıldım. Quldurlardan biri “Sən hara qaxırsan?!” – deyərək tapıqla qarnıma, başıma vurmağa başladı. Özümdən getdim. Haçandan-haçana gözələrimi açıb başıma səslədim. O, böyrümdə yerə sərələnməmişdi, zariya-zariya dedi: “Oğul, sən sağsan?!” Şükür Allah! Mən sesindən atamın halının ağır olduğunu bilib onun yanına süründüm. Quldurlar var-yoxumuzu aparıb yazıq atamı ölümcül yaralamışdılar. Birtəhər kişinin yaralarını sarımaq istədim. O qoymadı. “Gərək deyil, Kərim, məninki buracan imiş”, – dedi. Bu onun son sözləri oldu. Bir azdan o, qeçağımda keçindi. Qürbət torpaqda onu dəfn elədim. Qəbrinin torpağından bir ovuc götürüb geri qayıtdım...

Qoca, əllərini qoynunda cəpəzlayıb qonağın qəmli hekayətinə qulaq asırdı. Onun gözələrindəki kədər buludları sıxlaşmış, alınndakı qırıqlar daha da dərinləşmişdi. Kərim onun söhbətini dinləyəndən sonra qocanın pərişan olduğunu görüb təəssüflə dedi:

– Mənim sizə xeyli əziyyətim dəydi. Şəhər-şəhər də dərdimi söyləməklə kefinizi pozdum.

Qoca, Kərimin qoluna girib dedi:

– Ey xoş ol məst ki, bilməz qəmi-ələm nə imiş, Nə çəkər ələm üçün qəm, nə bilir, qəm nə imiş.

Kərim günortaya yaxın özünü lap yaxşı hiss edirdi. O, qocanın təkidinə baxmayaraq yığılıb yola hazırlaşdı.

– Oğul, nəhaq belə tez gedirsiniz, qalın yolum yorğunluğu canınızdan çıxsın. Bizə heç bir əziyyətiniz dəymir.

Qoca, Kərimi bir-iki gün də saxlamaq istədi. O, razı olmadı. Qonağı fikrindən döndərə bilməyən ev sahibi ona kiçik bir kise uzatdı.

– Onda alın bu pulu, yol xərci eləyirsiniz, oğul, səfəriniz uzaq, cibiniz boşdur. Pulsuz-parasız hara gedə bilərsiniz?!

– Onsuz da mənim sizə çox əziyyətim deyib, üstəlik, bir pul da verirsiniz.

Kərim pulu heç cür almaq istəmədi. Qoca əl çəkmədi, bildi ki, bu məğrur oğlan pulu ondan ələ almayacaqdır. Bir az fikirləşəndən sonra dedi:

– Götürün bu pulları, yol xərci eləyirsiniz. Azərbaycana qayıdanda bu qədər pul yoxsullara paylayarsınız, əvəzi çıxar. Daha buna nə sözlünüz?!

Kərim tərəddüd etmə-ə pulu alıb cibinə qoydu.

Gün günortaya yerinə əyləmişdi. Kərim qoca ilə vidalaşanda dedi:

– Əmi can, sizdən bir xahişim də var. Bu mənim son xahişimdir.

– O, tirməyə bükülmüş bir kitabı əlində tutub əlavə etdi: – Mən şəhər sizə dedim ki, atama qoşulub Bağdada, dahi bir sənətkarı görməyə gəlmişdim. Qəza ələ getirdi ki, mən onu axtarıb tapa bilmədim. Bunu da özümlə geri qaytarmaq istəmirəm.

Kərim tirməni açıb kitabı qocaya göstərdi.

– Mən mahalımızda Füzulinin ağızlarda, dillərdə gəzən qəzəllərini toplayıb öz xəttimlə bu kitabı yazmışam. Bacardığım qədər onu yaxşı tərtib edib, səhifələrinə naxışlar vurmağa çalışmışam. Arzum bu idi ki, özüm Füzulini Bağdada görüb, bu kitabı ona verim. Ancaq bu halda mən o böyük insanın yanına getmək istəmirəm. Yəqin siz Füzulini tanıyırsınız. Bu kitabı ona verib deyərsiniz ki, Şirvan mahalının camaatından sevimli və əziz şairimizə kiçik bir hədiyyədir.

Nurani qoca öz qəzəlləri toplanmış kitabı alıb bağrına basanda gözləri yaşadı...

FƏTHİ XOŞGİNABİ

(1922-1989)

Fəthi Xoşgînabi 1922-ci il mart ayının 22-də Cənubi Azərbaycanda Xoşgînab kəndində doğulmuşdur. Təbrizdə ibtidai təhsil almış, sonralar Moskvada ali ədəbiyyat kursunu (1958) və İctimai Elmlər Akademiyasının aspiranturasını bitirmişdir (1967).

Əmək fəaliyyətinə 15 yaşında başlamış, İranın şəhərlərində fəhləlik etmişdir. XX əsrin 40-cı illərində siyasi hərəkətə qoşulmuş, Cənubi Azərbaycanda Milli Hökumət qurulduqdan sonra ADR MK-nın orqanı "Azərbaycan" qəzetinin məsul redaktoru işləmişdir. 1946-cı il dekabrın 12-də siyasi mühacir kimi Sovet İttifaqına gəlmiş, burada "Azərbaycan" qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi, məsul redaktor, Tacikistan Maarif Nazirliyində məmur, SSRİ EA Şərqşünaslıq İnstitutunda böyük elmi işçi vəzifələrində çalışmışdır. 1979-cu il İran inqilabından sonra Təbrizə köçərək, orada Azərbaycan şairlər və yazıçılar cəmiyyətini yaratmış, onun sədri seçilmişdir.

F.Xoşgînabi ədəbi fəaliyyətə gənc yaşlarından başlamış, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görkəmli nəsir kimi tanınmışdır. Onun əsərləri Cənubi Azərbaycan həyatından bəhs edir. Yazıcının bu cildə daxil edilən "Otaq" hekayəsi onun "Hekayələr" kitabından (Bakı, Azər nəşr, 1956) götürülmüşdür.

OTAQ

(Hekayə)

Rəşid anası ilə birlikdə enli daş pilləkənlərdən yuxarı qalxırdı. O arxasındakı şələnin ağırılığı altında əzildiyi halda, ilk dəfə gördüyü Tehran vəğzalını çox maraqla seyr edir, bəzən də qoca anasına baxırdı. Nəhayət, onlar vəğzalın qabağındakı geniş küçəyə gəlib çıxdılar. Bu zaman Rəşid bir qoca kişinin yüyürə-yüyürə gəlib onun qarşısında durduğunu gördü.

– Hambal lazımdırımı? Şeylərinizi haraya deyirsiniz aparım, – deyərək qoca, Rəşidə müraciət etdi və öz əl arabasını irəli sürdü.

Qatarın gəldiyi vaxtı bilən bu qoca hərgünkü kimi bu gün də əl arabası ilə vəğzala gəlib özünə bir müştəri tapmaq, onun yükünü daşımaqla gündəlik çörək pulunu çıxarmaq istəyirdi.

– Lazım deyil, atacan! – deyərək Rəşid cavab verdi. Qocanın üzündə kədər və narazılıq andran bir ifadə göründü. Ay əmi! Gecələmək üçün bizə bir yer göstərə bilərsənmi? – deyərək Rəşid qocadan soruşdu.

Bəli ikiqat olmuş qocanın məhrəban, lakin bir qədər istehzalı baxışları Rəşidin arıq, sümükləri çıxmış sifətinə dikildi.

– Azərbaycanlısanımı, oğul?

– Bəli.

– Biz, bax, o xarabalıqda gecələyirik! – deyərək qoca əli ilə vəğzalın qarşısından açıqlığı göstərdi və sonra arabasını sürüyərək getdi. Onun ardınca baxan Rəşid:

– Xarabalıq!.. Tehrandə bir otaq tapmaq olmazmı? Kişinin ağı başında deyil, – deyərək düşündü.

Rəşid anasına tərəf döndü: "Ana, gedək!" – dedi. Qara çit çadrasını başına çəkərək soyuqdan titrəyən qoca arvad – Holimə oğlunun şələ altında oyulmuş uca qamotinə ötəri bir nəzər salaraq oğluna ürəyi yandı, lakin heç bir söz demədən onun dəlincə yeriməyə başladı. Ana güclə addımlayır, ayaqları gəlmirdi. Nə ətrafındakı hündür binalar, nə yel kimi sürətlə o yan-bu yana ötüb gedən avtoməşinlər və avtobuslar, nə də divar diblərində öllərini qoyunlarına qoyub soyuqdan, aclıqdan büzüşüb duran işsizlər onun nəzərini əsla cəlb etməirdi. Ana haraya getdiklərini bilmir, "Rəşid haradansa yer tapıb aparacaq" – deyərək özünü qonaqləndirir, bu haqda fikirləşmək belə istəməirdi. Rəşid isə, o da anası kimi, haraya getdiyini bilmədən qeyri-iradi addımlayırdı. "Qoca bilmir, bəlkə də Tehrana təzə gəlibdir. Başqasından soruşmalıyam, İranın paytaxtı olan belə böyük bir şəhərdə qıraqdən gələn qəriblər üçün daldanacaq bir yer olmaya bilməz", – deyərək özünü inandırırırdı. Ananın dabanı yatq sürütmə başmaqları sırsıra bağlamış asfalta deyib taqıldayır, sürüşür və tez-tez ayağından çıxırdı. Buna baxmayaraq o, bütün qüvvəsini toplayır və oğlundan geri qalmamağa çalışırdı. "Görəsən tezliklə isti bir yer tapacağıq?" – deyərək Holimə arvad düşündükdə onun xəyalında isti bir otaq canlanırdı. Bu fikir ona qüvvət verir, bacardıqca o addımlarını yeyinlədir və başını aşağı salıb, onun qaydına qalmaq üçün iri addımlarla yeriyən oğluna çatmaq istəyirdi. Ana oğlundan bir söz eşitmək, təsəlli tapmaq və otaq haqqındakı şirin xəyalının doğru olub-olmadığını, Tehrandə otaq tapmaq mümkün olub-olmadığını öyrənmək arzusunda idi. O, nəhayət, özünə cəsarət verərək oğlundan soruşdu:

– Oğul, haraya gedirik? – Şaxtanın şiddətindən onun dodaqları bir-birinə dəyirdi.

Rəşid birdən yuxudan ayılıbmış kimi anasını xatırladı, geri döndü. O, anıq qırıqşıl və soyuqdan qaralmış barmaqları ilə çadrasını boğazının altına sıxmış, bükülmüş beli daha da bükülüb, az qala başı yerə dəyə-dəyə oğlunun dalınca sürünən anasına baxdı. Yazıq arvadın üzü şaxtadan göyərmiş, gözünün, burnunu suyu bir-birinə qarışmışdı. Rəşidin qonur gözlləri qışıldı, alındı, gözllərinin kənarlarında qırıqşılqar əmələ gəldi. Ürəyinə birdən-birə bıçaq soxulubmuş kimi onun anıq, uzunsov üzündə əzablı bir ifadə göründü.

– Bilmiyəm! – deyə boğuş bir səslə cavab verdi.

– Axi, mən daha yeriye bilmiyəm, oğul!

– Ana, mən nə edə bilərəm ki... bəlkə bir tanışa, Allah adamına rast gəldik, o bizə gecələmək üçün bir yer göstərdi.

Rəşid susdu. Əli ilə geniş alnını ovuşdurdu. Bir anlığa gözllərini yumdu. “Anam təqətdən düşür, səhərə qədər küçədə gəzmək olmaz! Bəs mən nə etməliyəm! Kimdən soruşmalıyam!” – deyə düşündü. O yenə də anasına baxdı, yavaş addımlarla yoluna davam etdi. O nə qədər gedirdisə heç bir tanışa rast gəlmir, tanış olmayan adamlardan da soruşmağa cürət etmirdi. Bu zaman onun nəzərində kənddəki daxmaları canlandı. Bu daxmada o, anadan olmuş, orada boya-başə çatmışdır. Lakin, bu daxma həmin ailə üçün bir zindana çevrilmişdir. Onun qara divarları arasında onlar nə qədər də iztirab çəkmişdilər. Daxma bir məzar kimi vaxtilə üç nəfərdən ibarət olan bu ailənin bütün arzularını öz əfşusunda dəfn etmişdi. Buna baxmayaraq, indi Rəşid bu daxmaya da həsrət qalmışdır. Bir il əvvəl kəndin ərbabı bu daxmanı Rəşidin əlindən almış, onu kənddən qovmuşdu. Ancaq o vaxtdan bəri gah bu şəhərdə, gah başqa şəhərdə evsiz, işsiz gəzdii zaman Rəşid öz yoxsul, doğma daxmasının nə qədər əziz və qiymətli olduğunu başa düşmüşdü. İndi bu haqda fikirləşərkən onun ürəyi acı bir həsrətlə döyünür, şəhər yerində ən kiçik və rütubətli bir daxmaya malik olan bir adamı belə o, dünyanın ən xoşbəxt adamı hesab edirdi. “Yer üzündə bircə daxmaya da həsrət qalmışam!” – deyə Rəşid öz-özünə mırıldandı və kimi isə hədələyirmiş kimi sol əlini silkələdi. “Mən anamı haraya aparıram? O ki təqətdən düşmüşdür. Məndən başqa onun kimi vardır? O kimə arxalana bilər? Bəs mən kimə arxalana bilərəm? Biz haraya gedirik?” – o düşündü.

Bu düşüncələr Rəşidi sarsıtdı. Onun iri qonur gözllərini ümidşizlik dumanı çökdü. O sanki geniş sinəsində ürəyinin sürətlə döyüntüsünü eşidirdi.

– Oğul, yeriye bilmiyəm! – yenə ananın yorğun səsi eşidildi.

Bu sızılı və titrək səs Rəşidi öz düşüncələrindən ayırdı. O, yenə özündə dözülməz bir ürək sıxıntısı hiss etdi. “Mən ki özümü lap itirmişəm. Deyəsən, çətinlik mənə əziz, mənə qalib gəlir... Mən nə qədər də acizmişəm. İndiyə kimi heç belə aciz olmamışdım... Anam əl-ayağıma dolaşır. Yoxsa mən heç kimdən yardım istəməz, lap küçədə gecələyə bilirdim!” – deyə Rəşidin fikrindən keçirdi.

– Oğul, gəl sən şeytan atından düş, gedək Musagilə!

– Eh, bu sözü demo, anal! – deyə Rəşid əsəbiliklə cavab verdi. Onun üzü qırıqdı, üzündə sonsuz bir nifrət və qəzəb ifadəsi göründü.

– Mən sənə dedim ki, oraya getməyəcəyəm!

– Bəs haraya getmək istəyirsən?

Rəşid anasını çoxdan bəri görməyibmiş kimi diqqətlə süzdü. Onun qaşları çatıldı. Ana tir-tir əsir, dişlləri biri-birinə toxunurdu. Ananın soyuqdan taxtaya dönmüş ayaqları daha tərənəm, hissiz əlləri sanki quruyub çadrasına yapışmışdı. Anaya elə gəlirdi ki, o, bu saat buradaca donub qalacaqdır. Şimran¹ dağlarından oson və elektrik məfillərinə toxunaraq dəhşətli uğultular qoparan külək ananın lap iliyinə işləmişdi.

Öz taleyindən qəzəblənən Rəşid yenə də susdu və fikrə dalaraq qeyri-iradi yeriməyə başladı.

Rəşid cavanlığının ən coşqun çağını keçirməkdə idi. Onun ancaq iyirmi beş yaşı vardı. Lakin o bu az müddətdə yarım əsrin əzabını, işgəncəsini görmüşdü. Cənubi Azərbaycanda Milli Hökumət dağıldıqdan sonra Rəşid də minlərlə başqa kəndlilər kimi zindana salınmışdı. Zindandan xilas olduqdan sonra o, yenə də polis nəfərləri təqibinə moruz qalırdı. Rəşid öz doğma kəndindən qovulmuş, şəhərdə isə qara fəhlolik belə tapmırdı. O və qarı anası olduqca alicə, yoxsulluqla yaşayaraq, bir tikə yavan çörəyə belə həsrət qalmışdı. Baş götürüb Tehrana gəlmiş Rəşid onu nələr gözlləyini hələ bilmirdi. İndi o ancaq otaq, sonra da iş tapmaq haqqında fikirləşirdi. Onun cibində pulu da yoxdu...

– Oğul, ölüyəm, daha gedə bilmiyəm! – deyə şaxtadan büzülmüş ana divarın dibində yerə çökdü.

¹ Tehranın şimalındakı dağlar

– Ana! Ana, dur ayağa! Necə deyirson elə edim! Hara deyirson aparım!

– Musagilo! – deyə ana dili tutar-tutmaz zəif bir səsle dilləndi.

– Ana, mən bir də o alçağın üzünü görmək istəmirəm! Sən ki hər şeyi bilirson!

– Ay oğul, onda mənə oraya apar, mən küçədə ölməli deyiləm ki!

Nə etmək olardı? Daha heç bir çarə yox idi. Rəşid itətkar baxışları ilə ananı süzdü və onun qollarından yapışaraq qaldırdı.

Sonra divar dibində duran bir kişiyo müraciət edərək soruşdu:

– Əmican, Mirfindriski küçəsinə necə getmək olar?

Musa çox bacarıqlı adam idi. Altı il idi ki, Tehrandə yaşayırdı. Şüşə zavoduna işə düzəldikdə o, dərhal mühəndislə tanış oldu. Sonra onun evinə gedib, Tehrana gələnə getirdiyi 5 kilo sarı yağ və beş kilo balı ona hədiyyə verdi. Mühəndis də, əlbəttə ki, bu “hədiyyəni” ovsəzsiz qoymadı. Bir az sonra Musa qara fəhlələrin başçısı – “sərəmələ” təyin oldu. O özü işləmir, lakin başqa fəhlələri söylər, bəzən döyür, onları dəm almadan höddindən artıq işləməyə məcbur edirdi. Beləliklə o, zavodun başçıları yanında özüne hörmət və etibar qazandırır. Yeni işə götürülən hər bir fəhlədən bir qayda olaraq əlli tümən, işə başladıqdan sonra hər ay bir neçə tümən alır, buna razı olmayan fəhlələri müxtəlif bəhanələrlə işdən qovur və onların yerinə başqa adamlar getirirdi. Şüşə zavodu fəhlələri ömək haqlarının bir hissəsi yerinə zavodda istehsal olunan mallardan almali idilər. Fəhlələr onlara verilən şüşə qab-qacaqları satıb maaşlarının yerini doldurmalı olurdular. Musa fəhlələrə verilən bütün bu malları ucuz qiymətə alıb qazancına satırdı. Bundan əlavə o, fəhlələrin iş günündən artıq işlədikləri saatlarına artıqlaması ilə ömək haqqı yazır, onun ancaq kiçik bir hissəsini fəhlələrə verirdi. Buna razı olmayan fəhlələrin işə adlarını siyahıdan çıxarırdı. O bu pulların bir hissəsini də mühəndisə verirdi.

Musanın bu kimi işlərdə təcrübəsi vardı. O, illərlə demir yollarında işləmiş, orada da “sərəmələ” olmuşdu. Hər dəfə kəndə qayıdanda əli dolu, pullu, sovqatlı qayıtmışdı.

– Pul adamın şöfəsi, namusudur, – deyə o danışanda hər sözbəşi təkrar edirdi. – Pulun varsa, hörmətin də vardır. Pulsuz adamın salamını da almırlar. Pul allahın kölgəsi, bəlkə də özüdür, – deyə başqalarına öyüd-nəsihət verirdi.

Doğrudan da Musanın pulla qarşı sonsuz bir cəhəti vardı. O, pul çıxıb çıxmıyacağını, azmı, yoxsa çoxmu çıxacağını nəzərə almaqla və ancaq pulla başqalarına münasibət bəsləyirdi. Nədən və kimdən pul çıxacağını o özüne məxsus bir bacarıqla təyin etmək qabiliyyətinə malik idi. – Mənə pul ver, qabağında diz çöküm. Əgər pulun yoxdursa, sən özün diz çökməli olacaqsan. Pul səhrli bir şeydir. Hər şey puldan asılıdır, hətta insanın iradəsi də pula tabedir, – deyə o, həyatın sirrini tapmış kimi, özünü ən ağıllı və ən güclü bir adam sanırdı.

Pullu olmasına baxmayaraq, Musa yoxsullar kimi yaşayırdı. O, həmişə köhnə paltar geyər, özüne, ailəsinə bir şahı xərcləyəndə canı çıxardı. Tanımayan adamın ona yazığı gəlirdi. Musa qarnını onun-bunun başına salardı. Şəhərdən kəndə getdiyi zaman qonşuların yemək süfrəsi döşənər-döşənməz o, ac pişik kimi nazil olardı. O, hamıya ərək edirdi. Qonşuların evində nə olub-olmadığını öz evindən yaxşı bilir, orada istədiyi vaxt özü tabaqdan çörək götürür, qatıq axtarib tapar, hətta qapaqların harada olmasını da bilirdi. Kənddə bayram günlərində, xırmansula zamanı ohalı ərşətplov və ya xoşil bişirdikləri zaman Musanın işi şəhərdən axşama qədər orada-burada yeməkdən ibarət olardı.

O ancaq arvadı Minaxatunu yaxşı geyindirir, hər dəfə kəndə qayıdanda ona müxtəlif çit parçalar gətirirdi. Arvadını heç bir zaman döyməzdi. Onu çöldə işləməyə də göndərməzdi. Birco Minaxatun özüne göz-nəzər duası yazdırarkən bir və ya iki yumurta nəzir verirdi zaman Musa ona acıqlanar: “Məni çapıb-batırsan, ay qız! Yumurtanı özün ye, canına qut olsun”, – deyirdi.

1941-ci ildə Sovet Ordusu İrana gəldi. İlk vaxtlarda Cənubi Azərbaycan kəndlərində ərbaqlara qarşı qeyri-müvəffəq, lakin şiddətli bir hərəkət başlandı. Bu zaman Musanın yaşadığı kənddə də Rəşidin fəal iştirakı ilə bir təşkilat yarandı. Musa təşkilata soxuldu, təşkilatın katibi oldu. Son vaxtlar “yoldaş katibin” başqa kəndlərə gedib, təşkilatın adına kondilordən pul alməsi məlum oldu. Bir neçə ay keçmədən ara sakitləşdi. Tehran memurları yenə Azərbaycana qayıtdılar. Onlarla bərabər ərbaqlar da qayıdaraq kondilərə yenidən divan tutmağa başladılar. Bu zaman məlum oldu ki, Musa kənd

örbabinin öz məsləhətilə təşkilata girmişdir. O, tufəng saxlayan kəndliləri jandarmaların əlinə veriridi. O öz əmisi oğlu Rəşidi də unutmadı. Lakin, Rəşidi nə qədər döydülər, hətta altı ay həbsdə saxladılarsa da, o, gizlətdiyi tufəngləri vermədi. O bu tufəngləri 1941-ci ildə kəndlərdən qaçan jandarmalardan alıb gizlətmışdi. Ancaq 1945-ci ildə 21 azər qiyamında o, tufəngləri aşkara çıxarıb, Təbrizi mühasirə edən fədailərə verdi, özü də onlara qoşuldu.

Rəşid altı ay həbsdə qalıb çıxdıqdan sonra Musa artıq kənddə qala bilməyəcəyini hiss etdi və sevimli arvadını götürüb Tehrana getdi. O vaxtdan bəri Rəşid onu görməmişdi. İndi məcburiyyət qarşısında qalaraq anasını onun evinə aparmalı olduğunu düşünən Rəşid daxili bir əzab çəkirdi. Anası Musanın arvadının doğma xalası olsa da, hətta Minaxatun xalasına və xalası oğluna heç bir zaman hörmət-sizlik etməmişsə də Rəşid Musanın evinə getmək istəmirdi. Lakin...

Nəhayət, Rəşid Mirfındrski küçəsində Musanın evini tapdı. Qapını açan Minaxatunun gözü xalasına və xalası oğluna düşəndə sevindi və eyni zamanda təəccübləndi. Onları qucaqlayıb öpdü, ağladı.

Musa hələ işdən gəlməmişdi. Minaxatun, Həlimə arvadı evə aparıb isti kürsü başında oturtdu. Rəşid işə şələsini yerə qoyaraq ayaq üstə dayanmışdı. O, getmək üçün anası ilə hələlik vidalaşmaq istəyirdi. Lakin Minaxatun Rəşidi getməyə qoymadı.

– Otur canım! Vallah qoymaram gedəsən! Elə qoribmişəm ki, külli-ələm gözümə qarənliq görürün.

– Musa haradadır? – deyər Həlimə arvad soruşdu.

– Bir az sonra işdən gələr.

Rəşid Minaxatunun təklifini rədd edə bilməyərək oturmağa məcbur oldu. Bir az sonra Musa da işdən gəlib çıxdı. Rəşidin gözü onun qarayanzı sifotinə, ətli alnına və yekə bumnasa sataşan kimi, yenə də özündə dərin bir nifrət hissi duydu. Musa işə hər şeyi unutmuş kimi, məhriban bir əda ilə ananı və Rəşidi dindirdi, sonra kürsünün tövünə oturdu. O, evin küncündə qoyulmuş şələyə baxaraq:

– Mina, Həlimə xalam deyəsən nazik çörək¹ də gətiribdir, – deyər gülümsədi. – Hə, Rəşid, də görək kənddə nə var, nə yox?!

– Kəndlilərin hərəsi bir tərəfə dağılıb, hərə baş götürüb bir diyara gedibdir.

– Sizin mərhəmətinizdən bizim kəfimiz sazır, birtəhər dolanırıq! – deyər Musa bığlarını tumarladı. – Düzdür, bir qədər bahalıqdır. Amma dolanırıq...

– Sənin üçün dolanmaq çətin deyil, – deyər Rəşid dilləndi. – Harada işləyirsən?

– Şüşə zavodunda. Sən özünə iş tapmısan, ya yox?

– Yox, biz indice yoldan yetişmişik.

– Hmm! – deyər Musa hiyləgərcəsinə gülümsədi. Alnına tökülmüş saçlarını geri qatladı.

– Eybi yoxdur, Rəşid, mən sənə iş düzəldərəm.

Rəşid Musanın bu məhribanlığını görüb təəccübləndi. İşə düzəlmək Rəşid üçün ölüm-dirim məsələsi idi. O, “Musadan bu kəramət!..” – deyər öz-özünə düşünür, onun sözlərinə inanmırdı.

Musadan bu bərədə xahiş etmək də ona ağır gəlirdi.

– Hə, düzəldərəm, – deyər Musa təkrar etdi.

Musa dikəldi, dirsəklərini kürsüyə dayayaraq üzünü ovucularının içinə aldı. Kirpiklərini çalmadan Rəşidə baxa-baxa bir qədər qəmli səslə dedi:

– Ancaq bir məsələ var, özizim! Mühəndisə əlli tükən pul vermək lazımdır.

– Mənim pulum yoxdu!

– Canım, indi yox ki, sonra. İşləyərsən, iki növbətlə verərsən: birini bu ay, ikincisini işə gələn ay! Qardaş, pul ki var, “həllali müş-küladır”¹. Mən özüm də işə gərində əllicə tükən tərledim. Əllicə tükən! Pul hər şeyə qalib gəlir. Pulun varsa, deməli, adamsan, pulun yoxdursa, səni adam yerinə qoymurlar.

– Səni guya adam yerində qoyurlar! – deyər Rəşid istehzalı bir ahənglə onun sözünü kəsdi.

Musa pərt olaraq:

– Canım, işə gəlibsən, ya mübahisəyə! Get bu sözü o it oğlu mühəndisə başa sal... İndi sənə pul lazımdırsa, onu da taparam. Zavodda bir tanışım var, faizlə pul verir. Mən sənə zəmanət edərəm, Rəşid!

Musa mənalı bir ifadə ilə arvadının üzünə baxaraq:

– Mina, yadımdan çıxdı, çay almadım! – dedi və Minaxatuna göz vurdu. Minaxatun onun məqsədini duydu. Musa “qonaqlara çay vermə” deyər ona andırırdı. Lakin ərinin belə sifətlərindən həmişə

¹ Səd və cürbəcür ədviyyo ilə hazırlanan köke

¹ Bütün çətin məsələləri həll edən

narazı qalan, indi isə çoxdan bəri görməmiş xalası yanında xəcalət olmaq istəməyən Minaxatun özünü saxlaya bilməyərək:

– Nigaran olma! – dedi. – Çayımız da var, çörəyimiz də.

Musa sözüne davam etdi:

– Bu evi mən kirayə etmişəm. Həyatın o başında boş bir zirzəmi var. İstəyirsən, sən də onu kirayə et, ananla orada qal.

Rəşid onun bu sözlərindən “Mənim evimdə sənə yer yoxdur, buradan dur get!” deyə andırdığını başa düşür, hirsindən dişli bağır-sağını kəsirdi. Lakin indi qalmaq üçün nə yeri, nə də pulu olmadığını düşünərək yəni qeyzini udurdu.

İkinci gün bundan sonra Rəşid işləməyə başlamışdı. Onun belə tez işə düzəlməsi bir təsadüf olsa da Musanın onda əli var idi. Bu, Rəşidi çox sevindirdi. İndi o, iki aya yaxındı ki, şüşə zavodunda işləyirdi. Musa mühəndisə “verəcəyi” 50 tünəni almışdı.

Rəşid bu müddət içerisinde Musanın təklif etdiyi zirzəmidə 15 gün qalmışdı. Lakin bu zirzəmi o qədər qaranlıq, o qədər nəmli idi ki, burada qalmaq daha mümkün deyildi. Başqa bir otaq kirayə etmək lazımdı.

Rəşid başqa otağa köçmək üçün həmin zirzəminin 15 günlük icarəsini, həmin də təzə otağın qabaqcadan heç olmasa 15 günlük icarəsini verməli olacaqdı. Beləliklə o, aldığı məşin yarisindən çox bir hissəsini icarəyə ödəməli idi. Buna baxmayaraq, Rəşid “həmin zirzəmidən, həmin də Musanın üzündən qurtarmaq üçün “bir ay da aclığa qatlaşarım” deyə Musagilə yaxın olan bir həyatda başqa otaq kirayə etmişdi.

Rəşid bu evdən köçüb getdikdən sonra özünü bir qədər rahat hiss edirdi. Çünki o, zirzəmidə olarkən hər gün Musanın üzünü görməli, onun axmaq-axmaq söhbətlərinə, loğalılıqlarına qulaq asmalı idi. Musa daima müxtəlif bəhanələrlə bir qarın ac, bir qarın tox yaşayan Rəşiddən pul, heç olmazsa, bir şey qoparmaq istəyirdi. O neçə dəfə eyhamla Rəşidə demişdi:

– Cənab oğlan dənən yatmayıb, “Rəşid dayım mənə bərk almadı!” – deyə səhərə qədər ağlayıbdı. Güc-bəla ilə dilə tutub yatmışıq. Bilirsen sən nə qədər istəyir? Ona bir şey almasan, hücum çəkib yanıma gələcəkdir!

İndi Rəşid belə sözləri daha eşitmirdi. Burada o və anası çətinliklə yaşayıb, bir tükə yavan çörək ancaq tapırıdılarsa, qulaqları Musanın loğlalığından dinc idi.

Yeni evdəki bu vəziyyət də davam etmədi. 15 gün başa çatdıqdan sonra evin sahibi artıq icarə almaq üçün bəhanə axtarırdı. O, Rəşidə “hər ayın icarəsini qabaqcadan verməlisən. Rəzi olursansa, köçüb başqa yeri get” deyə elan etdi. Rəşid yenə də başqa bir otaq tapmalı oldu.

Rəşid yeni tapdığı otaqda 20 günə qədər otura bildi. Bu otaq həyatın bucaq tərəfində yerləşmiş kiçik, köhnə bir daxmadan ibarət idi. Görünür ev sahibi bu vaxta qədər həmin otaqdan odun anbarı kimi istifadə edirmiş. Otağın divarları çatlamış, damının bir tərəfi uçmuşdur. Rəşid buraya köçdükdə palçıqla tavanda açılmış dəşiyi tutmuşdu.

Qışın axırları idi. Tehrandə şiddətli yağışlar yağmağa başladı. Belə yağışlı bir gündə daxmanın bir tərəfi uçuldu, qonşular Holimo arvadı güclə palçıqdan çəkib çıxartdılar və onu ev sahibinin otağına gətirib yatırıdılar. Rəşid işdə ikən belə bir şiddətli yağışın yağmasından təşvişə düşmüşdü. O, işi qurtarar-qurtarmaz evə qaçdı. Ev cəhənnəmə, anasının salamat qurtarması bir qədər kədərini azaltdı.

Rəşid və anası ev sahibinin otağında gecələdilər. Sabahısı gün Rəşid işə gedə bilmədi. O, heç olmasa, kürsü üstünə döşəndikləri çirkli yorğanı, bir də kürsü ilə maneəli lildən çıxarmalı, bundan başqa, yeni bir otaq tapmalı idi. Lakin Rəşid o gün nə qədər gözdə otaq tapmadı. Rəşid axşamcağı evə qayıtdığı zaman nə edə biləcəyini özü də bilmirdi. Ev sahibi anasını qova bilməyə do Rəşidə orada yatmaq icazəsi verməzdi... Rəşid o gecə səhərə qədər şaxtada eşikdə gəzməyə məcbur oldu.

Son iki gün Rəşid yenə bütün gününü dolandı. Ancaq axşama yaxın Tehranın konarında olan Əkbərabad məhəlləsində bir otaq tapa bildi. Rəşid yenə çul-palasınlı dalmı ataraq yeni otağa köçdü. Keçmişdəki otaqlara görə bu otağın fərqi ondan ibarət idi ki, yeni otaq lap tozoco tikilmiş, hələ onun divarları da qurumamışdı və ev yaxşı kimi soyuq idi. Birinci gecə Rəşid kömür almağa gedə bilmədiyi üçün onlar soyuqda yatmalı oldular. Səhər tezədən Rəşid kömür aldı, kömürü qızardıb maneə qoyduqdan sonra işə getdi. Anası isə kürsünü qurub yorğanı onun üstünə saldı. Holimo arvad gecə səhərə qədər soyuqdan yatmadığına görə də daxma uçulduqdan sonra yatacaq xəstəliyini

tutulduğuna görə tez yuxuladı. Lakin o, əbədi olaraq yuxuladı, evsizlik fikri bir daha onu narahat etmədi...

Hələ Rəşid təzə işə başlamışdı ki, Musa Rəşidin yanına gəldi. O, guya bir neçə gündən bəri Rəşidi görməmiş, ondan nigarən qalbmış kimi qayğıkeşlik göstərdi. Həlīmə arvadın təzə köçdükləri evdə özünü necə hiss etdiyini soruşdu. Rəşid isə srağagün kirayə etdikləri daxmanın yağışdan uçulduğunu, Həlīmə arvadı ölümdən qurtardığını, Əkbərabadda təzə ev kirayə etdiyini və buna görə də iki gün işə gələ bilmədiyini izah etdi.

Musa əllərini ovuşduraraq sözə başladı:

– Rəşid, bilirsən nə var? Mühəndis srağagün gəlib səni soruşdu. İşə gəlmədiyinə görə sənə dörd günlük əmək haqqı cərimə yazdı. Ancaq dünən yenə işə gəlmədiyini üçün səni çıxardıb. Nanəcib oğluna nə qədər yalvardımsa, qulaq asmadı.

Bu xəbəri eşidən Rəşidin rəngi ağappaq ağardı. Bəs o nə edəcək? Axı o bir də haradan iş tapacaq. Minlərcə Rəşid kimi işsiz adamlar küçələrdə qalmışlar. Hər yerdə yüzlərlə adamın açıqdan, yersizlikdən ölmələri haqqında danışılır. Hətta qəzetlər bu barədə onlarla xəbərlər yazırdılar. Işıqlı dünya Rəşidin gözləri önündə zülmətə çevrildi.

– Bəs mən nə edim? – deyərək Rəşid özünü itirmiş halda soruşdu.

– Aynı bir çarə yoxdur, Rəşid. Mən o nanəcib oğluna olmazın dilini tökdüm. Qəbul etmədi ki, etmədi! Bəlkə ayrı yerdə özünə bir iş tapa bilərsən!

Musa bu sözü deyib getmək istədi. Əslində isə o, Rəşidi özünə işdən çıxarıb bir başqasından 50 təmən alıb işə düzəltmək üçün bəhanə axtarırdı. O, yaxşı bəhanə tapmışdı. Rəşid isə bunu duymuşdu.

– Deməli, heç bir çarə etmək mümkün deyildir? – Rəşid qeyzlə deyib, Musanın bir neçə gündən bəri qırılmamış uzunsov sifətinə və balaca gözlərinə baxdı.

Musa çənəsini qaşdı və sonra başını qaldırıb:

– Yox! – dedi. – Ancaq bir qədər mühəndisi sınayaram. İt oğlu it, bu dəfə yüz təmən istəyəcək, Rəşid! Pulsuz iş keçmir də!

Musa getmək istədi, Rəşid onun qabağını kəsdi.

– Dayan, mənim gözlərimin içinə bax!

– Tələsirəm, canım, qoy gedim görüm bəlkə mühəndisi tapıb, bir dəfə də ondan bu barədə xahiş etdim.

– Getmə, mən özümə iş tapa bilərəm.

– Canım, iş nə var ki, əlbəttə ki, tapa bilərsən. Hər şey puldan asılıdır, – deyərək Musa baş barmağı ilə ikinci barmağını bir-birinə sürtdü. – Puldan, özizim! Puldan asılıdır!

Rəşid onun yaxasından tutub:

– Hər şey puldan asılıdır? – deyərək qışqırdı. O hirsindən titrəyirdi.

Musa qorxaraq dala çəkildi və bərəlməmiş gözləri ilə Rəşidin üzünə baxdı. Rəşid onun başına bir neçə yumruq vuraraq:

– Hər şey bax, bundan asılıdır! İndi başa düşürsənmi? Alçaq, yaxşı başa düş! – dedi.

Musanın ağzı, burnu qanadı. O qışqırdı. Fəhlələr zavoddan çıxdılar. Bu, Musa üçün daha da dəhşətli idi. Fəhlələr hamısı Musaya qarşı ürəklərində kin bəsləyir, bir fürsət axtarırdılar. Bir neçə fəhlə Musaya tərəf yeriyə-yeriyə:

– Vurun bu alçağı! – deyərək hirsle qışqırdılar, onun üstünə cumdular, onu araya alaraq döymək istədilər.

Musa özünü birtəhər fəhlələrin arasından qurtarıb direktorun kabinetinə doğru qaçdı.

Rəşid işin bu yerə gəlib çatdığını heç də gözləməirdi. O, Musaya yaxşı ibrət dərsi verə bilməsinə sevinirdi. Lakin bu macəradan sonra o burada daha işləyə bilməyəcəyini bilərək zavoddan çıxıb getdi. Yol uzunluğunu bu hadisə haqqında düşündü, illərdən bəri ürəyində Musaya qarşı toplanan kininin azaldığını hiss edərək özündə bir rahatlıq və yüngüllük duyurdu. Lakin Musanı döyməklə onun dərdinə bir çarə olmazdı. O bu dözülməz vəziyyətə necə son qoyulacağını düşündürdü...

Bu gün axşama kimi Rəşid küçələri gəzir, kimə dərdini desin, kimdən iş istəsin, bilmirdi. Axşamcağı evə qayıtdığı zaman Rəşid anasının yatdığını görüb ayrılmasın deyərək o, səs salmadan aldığı çörəyi taxçaya qoydu. Sonra bir az dincəlmək üçün kürsüyə oturdu. Elə kürsünün yorğanını qaldırıqda bir pis qoxu onun burnuna vurdu. O, əvvəl bu qoxunun rütubətdən əmələ gəldiyini düşündürdü. Bir az sonra başında bərk ağrı hiss etdi. Evdə dəm olduğunu başa düşdü. Anasını oyadıb bayıra çıxarmaq istədi. Lakin anasının ona cavab verməyərək ölü kimi düşüynün gördükdə onu birtəhər kürsüdən çıxardıb həyətə, açıq havaya sürüdü. Onun üzünə soyuq su çilədi. Ananın rəngi qapqara qaralmış, nəfəsi kəsilmişdi.

– Ölübdür! – deyərək Rəşid dəhşətlə bağırırdı. O özünü itirdi. Var gücü ilə anasını silkələdi, “ana, ana!” deyərək səslədi. Lakin anasından bir daha cavab eşitmədi... O hönkür-hönkür ağlamağa başladı. İndi

qonşular da tökülüb gəlmişdilər və ananı araya almışdılar. Buradakı adamların hərəsi bir söz deyir: bəzisi "rütubətli, demli otaqda qoca arvadı tək qoymaq olarmı?" – deyər Rəşidi danlayır, başqaları isə Rəşidə yazığı gəlib, ona təskinlik verməyə çalışırdı. Rəşid bu sözlərin heç birini cəitmir, yerindəcə donub qalmışdı.

Vəğzəlin qarşısında yenə də gəl-get çox idi. Rəşid bir neçə ay əvvəl Tehrana gələrkən anası ilə durduğu yerdə dayanmışdı.

– Oğul, ev tapdınmı? – deyər bir səs dərin xəyala cümüş Rəşidi öz fikirlərindən ayırdı. O, başını döndərdikdə Tehrana gəldiyi gün gördüyü qocanı tanıdı. Qoca isə onu görək tanımışdı. Qoca:

– Hə, oğul, sənə? Otaq tapdınmı? – dedi. – Bax, biz o xarabalıqda yaşayırıq!.. Sən də bizimlə yaşamaq olacaqsan...

İşsiz, ac və xarabalıqlarda yaşayan minlərlə adamlara Rəşid də qoşuldu. Lakin o indi bir tək Musa haqqında yox, minlərlə istedadlı, işləmək istəyən insan qüvvəsini yaşayış haqqından məhrum edən, diri-diri xarabalıqlarda basdıran adamlar haqqında düşünür. Onlara qarşı gətdikcə üroyindəki kini, qəzəbi artır, intiqam odu alovlanır. O, intiqam gününün gələcəyinə inanır, hələ də o günün gəlib çatmasını sibirizliklə gözləməkdədir.

1956

SALAM QƏDİRZADƏ

(1923–1987)

Salam Qədirzadə Bakı şəhərində doğulmuşdur. Burada 150 sayılı orta məktəbi bitirmiş, sonralar ADU-nun filologiya fakültəsinin III kursundan Moskvadakı M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun şeir bölməsinə köçürülərək ali təhsilini davam etdirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə 1945-ci ildə Sumqayıt şəhərindəki 18 sayılı fabrikkə zavod təhsili məktəbində müdür müavini, "İnqilab və mədəniyyət" jurnalının redaksiyasında ədəbi işçi, məsul katib (1952–1953), "Kirpi" satirik jurnalı redaksiyasında məsul katib (1960–1966), baş redaktor (1976–1980) və s. vəzifələrdə çalışmışdır. O, 1987-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

Bədii fəaliyyətə İkinci Dünya müharibəsindən sonra başlayan S.Qədirzadə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində istedadlı nəsir kimi tanınmışdır. Onun bu cildə daxil edilmiş "Sarmaşığı aynabənd" povestini eyni adlı kitabından (B., Uşaqgəncnəşr, 1955) götürülmüşdür.

SARMAŞIQLI AYNABƏND

(Povest)

1

Kənd qırağında, iyde ağaclarının altı ilə uzanan ensiz cığırda iki qız gedirdi. Təxminən bir boyda görünən bu qızlar, öz aralarında nəso danışaraq, aralıq şadlıqla gülüşürdülər. Qızlardan iyirmi-iyirmi beş addım arxada ağ pəncək, qara şalvar geymiş bir oğlan irəliləyirdi. Oğlan, qızların geri dönüb onu görəcəyindən ehtiyat etdiyindənmi, yoxsa nədənsə, ayaqlarının səsinə onlara cəitdirməmək üçün onların üstü ilə addımlayırdı. Bəzən də qızlara yaxınlaşdığını görüb dayanır və onları bir qədər irəli buraxdıqdan sonra yenə yoluna davam edirdi.

Kəndin üstündə bədirlənmiş ayın ziyası iydə ağaclarının ətirli yarpaqları arasından süzülərək yolu işıqlandırır. Qarşıda, cığırın sağ tərəfində böyük bir həyotin darvazası görünürdü. Sol yanda isə, üstündə dolamaçarx olan su quyusu vardı. Bir qədər irəlində, yaşıl otların arasılə burula-burula ilan kimi qvrılaraq kiçik körpünün altından keçən arx par-par parıldayırdı. Elə bil kəndin qırağından işıq seli axırdı.

Qızlar darvazanın qabağına çatıb dayandılar. Bunu görən oğlan da ayaq saxladı. Sonra yana çəkilib, özünü iydə ağaclarından birinin arxasına verdi. Deyosən indi o, bir qədər qızlara yaxınlaşmışdı. Buradan onların danışqları apaydın eşidilirdi.

– Sağ ol, Möhtərəm, – deyə ağ paltar geymiş uzun hürüklü qız əlini rəfiqəsinə uzatdı. – Sabah söhbət edirik, mən gedim. Gecən keyrə qalsın.

– Xoş getdin, Rayihə, xeyir qarşına çıxsın.

Qızlar ayrıldılar. Möhtərəm darvazanın qapısını açib həyotə girdi və pəncərəsindən işıq gələn evə tərəf yüyürdü. Rayihə isə tələsmədən həmin cığırda körpüyə sarı getməyə başladı. Oğlan, ağacın dalından çıxıb arxadan qıza çatmağa tələsdi. Bu vaxt onun üroyi elə həyəcanla, elə şiddətlə çırpınırdı ki... O, bir an dayanıb özünü ələ almaq istədi. Lakin bacarmadı.

Sanki bu dəqiqə qız onun ürək döyüntülərini eşidib geri baxacaqdı...

2

Zeynal, Rayihəni ilk dəfə iki il bundan qabaq, hələ Bakıya getməmişdən əvvəl görmüşdü. Onda qış idi, səxatlı və küləkli bir qış idi. Neçə gün ara vermədən yağan qar yolları örtmüş, gediş-gelişi çətinləşdirmişdi.

Zeynal kolxozun ikiatlı arabasılə rayon mərkəzindən kəndə gəlirdi. O hələ səhər xoruz banında evdən çıxanda, havanın soyuğunu hiss edib, sırtqlı pəncəyinin üstündən, atasının müharibədən qalmış uzun şinelini geymiş, başına da onun qulaqlı papağını qoymuşdu.

Atlar finxıra-finxıra addımladıqca, arabanın çarxları yolların buzlarını sındırır, arxada qarın üstündə paralel qara xotlər cızılırdı...

Zeynal rayon mərkəzindən xeyli uzaqlaşmışdı ki, qarşıda ağ şallı bir qızın dayandığını gördü. O, qıza çatanda atların cilovunu çəkib arabası saxladı. Qız irəli gəldi; soyuqdan şalın altında gizlətdiyi burmunun üstünü açdı:

– Əmi, hayana gedirsiniz? – deyə soruşdu.

Bu, Zeynalə heç də xoş gəlmədi; özü boyda bir qız ona “əmi” deyə müaciət edirdi.

– Qızım, Reyhanlı dərəyə gedirəm, keç oyləş.

Qız, Zeynalın bu cavabındakı ehyamı hiss etmədən tələsik arabaya mindi. Zeynal arxaya çevrilib bir daha diqqətlə ona baxdı. Qızın yumru yanaqları və yaraşıqlı kiçik burnu soyuqdan qıpqırmızı qızarmışdı. O, arabanın içinə sopolənmiş otları bir yerə yığb onların üstündə oturdu. Sonra da küncdəki köhnə torbanı görcək, götürüb ayaqlarının üstünə saldı. Zeynalın hələ də ona baxmasına əhəmiyyət vermədən, öz-üzünə: “Yaman soyuqdur” – dedi və donmuş barmaqlarını isitmək üçün ağzına aparıb üflədi. Sonra isə yerini rahatlayıb, dolğun sinəsini qucaqlayaraq, ollerini qoltuqlarında gizlətdi.

Bu, qonşu kənddəki xalasıgildən evlərinə qayıdan Rayihə idi.

Zeynal qızın üşüdüyünü görüb, içi tüküli dəri ölcəklərini ona uzatdı.

– Al! – dedi.

Rayihə Zeynalın üzünə baxmadan ölcəkləri alıb: “Çox sağ ol, əmi!” – deyərək balaca ağ əllərini onların içinə keçirdi. Qızın yeno “əmi” deməsi bu dəfə Zeynalı daha artıq hirsələndirdi; az qala ölcəkləri geri istəyəcəkdi. O, üzünü Rayihədən çevirib, “biyə!” deyərək, qızın acığını əlindəki qamçıyla atların kürəyindən çıxdı.

Çox getməmişdilər ki, o, özünü saxlaya bilməyib yeno geri döndü.

– Bağışlayın, soruşmaq ayıb olmasın, – dedi, – mənə neçə yaş verirsiniz ki, “əmi” deirsiniz?!

Rayihə zərif qara saçları altındakı uzun kirpiklərini yuxarı qaldırıb Zeynalə baxdı; onun hələ qırısq düşməmiş ensiz alınına, yenicə tərləmiş biğ yerlərinə və papağının qulaqları altından görünən tomiş üzünə diqqət yetirdi. Doğrudan da ona on səkkizdən artıq yaş vermək olmazdı. Lakin Rayihə yeno özünü sındırmaq istəmədi.

– Mən nə bilim! Soyuğun qorxusundan elə geyinmisiniz ki, ancaq iki gözünüüzü görmək olur.

Zeynal sət bir hərəkətlə şinelinin yaxasını endirib, papağının qulaqlarını yuxarı qaldırdı.

– Ala! Bu da mənim üzüm! Gör əmiyəm, yoxsa elə sən yaşdாயam?!

Rayihə, Zeynalın sifətindəki ciddiiyyəti və nahaqdan bu qədər hirsliyyətini görüb gülmədən özünü saxlaya bilmədi, “məən nə qərribə adama rast gəldim!” – deyə düşündü.

Hələ əslinə baxsan, Zeynalın kobud yanaqları, muncuq kimi xırda qara gözləri və bir qədər enli burnu da ona gülməli görünürdü. – Bağışlayın, bilməmişdik! – deyə Rayihə kəndlərinə çatdığını görüb, inciməyi bəhanə edərək, arabadan aşağı tullandı.

– Çox vacibmiş! Bu cür dava-dalaşla arabada getməkdənsə, piyada getmək yaxşıdır. Allaha şükür, ayaqlarımız ki protez-zad deyil!

O, bir daha arxaya baxmadan, hamar qarın üstündə ləpirlər salasa, tələsik addımlarla evlərinə tərəf yollandı...

Araba Reyhanlı dərəyə yenincə çatmışdı ki, Zeynal, qızın əlcəkləri də özünü apardığını xatırladı...

İndi o vaxtdan azı iki il ötmüşdü.

Lakin Zeynal, Rayihə ilə o cür rəftar etdiyinə görə indi də özünü danlayırdı: “Əmi deməklə mən qocalmadım ki! Nahaq yere o vaxt Rayihəni özümə küsdürdüm. O, yaxşı qıza oxşayırdı...”

Rayihənin qara cazibəli gözləri, uzun sıx kirpikləri, soyuqdan qızarmış yaraşıqlı yanaqları uzun zaman Zeynalın xatirindən silinmədi; onun mələhətli səsi xeyli vaxt qulaqlarından çəkilmədi. Zeynal hər dəfə işıqlı kəndindən keçərkən Rayihəni düşündü, bir daha onu görməyi arzuladı. “Ancaq, deyərsən, Rayihənin xasiyyəti bir qədər tünd idi. Nə olar ki! Hər adamın bir təbiəti olar. Məgər Zeynalda öz yoldaşları, azmı demişdilər: sən kobudsan, qızla incə rəftar edə bilmərsən, adamı özündən tez küsdürürsən...”

Zeynal öz haqqında deyilən bu sözləri yoldaşlarının ağzından vurmuşdusa da, lakin Rayihə ilə o söhbətdən sonra səhvini anlamışdı; yoldaşlarına haqq vermişdi. “Kim bilir, bəlkə elə o vaxt Rayihə zarafat məqsədilə ona “əmi” deyərək satmışdı? Daha bunun üçün inciməyin nə mənası?”

...Zeynal Bakıya oxumağa gətirdikdən sonra, Rayihəni evvəlki kimi tez-tez xatırlamamışdusa, unuda da bilməmişdi.

Günlər ötdü, həftələr, aylar dolandı. Zeynal Reyhanlı dərəyə məzuniyyətə gəldi. Bir gün işıqlı kəndindən keçərkən, yenə o qız sanki qəsdən Zeynalın qarşısına çıxdı. Bu dəfə Rayihə ona evvəl-

kindən daha gözəl göründü. Zeynalın qəlbindəki məhəbbət odu təzədən şölələnməyə başladı. Rayon mərkəzindən gələrkən Rayihə ilə arabadakı mübahisəli söhbət, qızın acıq edib gətməsi və əlcəkləri aparması bir xatirə dəftəri kimi gözünün qabağında varaqlandı. O, üzr istəmək üçün Rayihəyə yaxınlaşdı. Lakin Rayihə Zeynalı danışmağa imkan vermədi. Ondan üz döndərərək uzaqlaşdı, gətdi...

İki həftə sonra Zeynalın məzuniyyəti qurtarmışdı. O, yenə Bakıya yola düşmüşdü.

İndi isə Zeynal bir aydan artıq idi ki, həmişəlik olaraq öz kəndlərinə qayıtmışdı. O, neçə dəfə ancaq Rayihəni görmək, onunla danışmaq üçün Reyhanlı dərədən işıqlı kəndinə gəlmişdi.

Lakin hər dəfə port olma və kor-peşman halda geri dönmüşdü. Rayihə bir dəfə, tek bir dəfə, heç olmasa yarım saat onunla söhbət etsəydi, bəlkə də Zeynalın deyəcəyi sözlər qızın qəlbini yumşaldar, ürəyinə rəhm gələrdi.

Axı Zeynal neyləsin, neyləsin ki, Rayihə nə onu dinləmək, nə də ona cavab vermək istəyirdi.

Əgər ürəyi dillə yola getmək mümkün olsaydı, bəlkə də Zeynal evvəlcə öz ürəyini Rayihəni unutmamaq məcbur edərdi. Özgəsinin, Rayihə kimi bir qızın qəlbini ələ almaq isə onun üçün olduqca çətin idi.

Bu axşam da Zeynal, işıqlı kəndinin klubunda konsert olacağını eşidib, Rayihəni görmək üçün bura gəlirdi.

O kluba girəndə, Rayihəni ön cərgədə bir qızla yanaşı oturmuş gördü. Zeynalın ona “salam” vermək istədiyini duyan Rayihə, rəfiqəsinə tərəf çevrilib, onunla danışmağa başladı. Zeynal keçib ondan bir qədər dalda, tanış cavanların yanında oyləşdi. Buradan Rayihənin yaraşıqlı ciyirləri və ağ paltarının üstü ilə kürəklərinə sallanmış yoğun, xurmayı hörükləri görünürdü.

...Çox çəkmədi ki, işıqlar söndü, səhnənin üstünə olvan projektorlar salınmış qırmızı məxmər pərdəsi yanlara çəkildi. Konsert başladı. Rayihə gah sağ, gah da sol tərəfinə çevrilib yandakı qızlarla pıclılaşdıqca hörükləri ilan kimi arxasına qıvrılırdı. Zeynal qaranlıq da olsa, Zeynal onun bir hərəkətini belə gözədən qaçırmırdı. Rayihə hansı tərəfə döndürsə, Zeynal da günəbaxan kimi üzünü o səmtə çevirirdi. Rayihə bütün bunları hiss edirdi, lakin inafsız qız bir dəfə, göz ucilə də olsa, Zeynalı nəzər yitirmirdi.

Bəlkə də Zeynalın yerində başqası olsaydı, özünə qarşı bu cür saymazana rəftardan sonra bir daha onunla danışmaq istəməzdi. Ancaq Zeynal bunu bacarmazdı.

Bu gün Zeynal nə cür olursa olsun Rayihəni təklidə tutub onunla danışacaqdı. Danışacaqdı, özü də bütün üreyindəkiləri cəsərlə ona deyəcəkdİ!

Əgər Rayihə: "Vaxtım yoxdur, tələsirəm, sonraya qalsın", – deyəcək olsa, onda Zeynal hələ neçə gün bundan qabaq yazıb hazırladığı və o vaxtdan cibində gəzdirdiyi məktubu çıxarıb ona verəcəkdİ. "Eybi yoxdur, evdə oxuyub sonra cavab verərsiniz", – deyəcəkdİ.

Zeynal bu gün Rayihədən xoş bir cavab alıb, bütün yolu şadlıqla, oxuya-oxuya kəndlərinə gedəcəyini xatırladıqca, az qala qanadlamb uçmaq istəyirdi.

3

Zeynal kiçik körpünün üstündə Rayihəyə çatdı; bir an dayanıb əlini sinəsinə qoyaraq, sanki ürək döyüntülərini dayandırmaq istədi. Nə vaxt "Rayihə!" deyərək onu çağırıldığını özü də bilmədi. Zeynalın səsi titrədi. Qız diksinmiş kimi oldu. Kəskin bir hərəkətlə dönüb arxaya baxdı.

– Rayihə! Mənəm, Rayihə, qorxma!

Zeynal bir az da qabağa gəlib dayandı və susdu.

Rayihə sinəsi üstündə yatmış yoğun hörüyyünü əlilə arxasına atdı:

– Yənə nə var, nə istəyirsən? – dedi və acıqla üzünü ondan çevirdi.

– Eşitdim bu gündən Bakıya oxumağa gedəcəksən...

Rayihə onu sona qədər dınlmaq istəmədi.

– Bəli, gedəcəyəm, onun sənə nə dəxli?

Nədənə Zeynala elə gəlmişdi ki, bu gün Rayihə onun qəlbinə sindirməyəcək, axıra qədər onu dinləyəcəkdİ. Buna görə də o, Rayihəyə çox cəsərlə yanaşmışdı. Həttə Zeynal onunla "sən" deyə danışmağı da qanuni hesab etmişdi.

Ləkin Rayihənin, bu dəfə də onu əvvəlki kimi etinasız qarşıladığını görən Zeynal sustaldı və ürəkdən qopan bir ahla köksünü ötürdü.

Rayihə elə bil böyümüş, kökəlmiş, daha da gözəlləşmiş və xeyli dəyişmişdi. Ancaq xasiyyətinə zərər qədər də dəyişiklik əmələ gəlməmişdi; yənə də əvvəlki inadkar, Zeynala qarşı laqəyd Rayihə olaraq qalmışdı.

Zeynal körpünün məhəccərindən tutub gözələrini, aşağıda sırlıltı ilə axan parlaq suya dikərək susurdu. Rayihə isə hələ də kəskin baxışlarını ondan çəkmədən baxır, sanki yənə bir söz demək, onu təqsirləndirmək istəyirdi. Zeynal isə qızın bu həyəcanından bir sirr duymuş kimi yenidən təskinlik tapdı:

– Rayihə, – deyərək, müqəssir bir görkəm alıb əsil mətləb üstünə gəlmək istədi, – mənəm səndən bir xahişim var, Rayihə, çox demirəm, heç olmasa yarım saat, elə burada, bu körpünün üstündə mənəmlə dayan. Sənə deyəsi...

– Xeyr, vaxtım yoxdur. Nə sözün varsa de, mənə saxlama!

Zeynala elə gəldi ki, üreyindəki sözləri bu tezliklə boşaltmaq ona mümkün olmayacaq. Heç olmasa firsətdən istifadə edib yazdığı məktubu Rayihəyə versə, daha yaxşıdır.

– Əgər tələsirsənsə, mən səni çox saxlamaram, Rayihə, ancaq xahiş edirəm... – Zeynal əlini pəncəsinin döş cibinə salıb üstü yazılmış bir zərf çıxardı. – Al, bu məktubu oxu, cavabını sonra dilə de olsa mənə deyərsən. – Zeynal qorxurmuş kimi zərfi cəhtiyatla ona uzatdı. – Ancaq Rayihə, xahiş edirəm, axıra qədər, diqqətlə oxu. Çalış bunu heç kəs bilməsin, nə sözün olsa...

– Mənəm sözüm odur ki... – deyərək Rayihə hirsilə danışmağa başladı, – sən gəl nə öz vaxtını al, nə də mənə narahat elə!

O, məktubu Zeynalın əlindən alıb acıqla körpüdən aşağı tulladı və heç bir cavab gəzləmədən dönüb getdi. Getdi və bir dəfə də onları dala baxmadı...

4

Kənd hələ yatmamışdı. Tək-tək evlərin pəncərəsindən işıq gəlirdi. Gecə aydın, sakit və sərin idi. Artıq ay kəndin üstündə nəzlanırdı. Səməda ağır-ağır hərəkət edən bəyaz buludlar deryada üzən nəhəng buz parçalarını xatırladırdı.

Arabir bulud karvanları ayın qabağını tutduqca, işıqlı kəndinə qaranlıq çökür, bulud çəkildikdən sonra isə yənə yerə nur səpələnirdi.

Zeynal, məhəccərə söykənib körpünün üstündə dayanmışdı. O, Rayihənin yaxın həyətlərdən birinə girdiyini və azacıq sonra pəncərələrindən işığın kosıldiyini görəndə köksünü ötürdü:

– Yuxun şirin olsun, – deyərək yavaşca pıçıldadı.

Arx yaşıl otları yalayaraq sırlı ilə axır, ara vermədən axıb gərdirdi. Haradasa radioda həzin bir musiqi çalınır, səs dalğa-dalğa lap uzaqlara yayılırdı.

Xanəndənin saf və mələhotli səsi sanki insanın üroyindən keçir, canına sorinlik və rahatlıq süzülürdü:

"Hər gecəm oldu qədər, qüssə, fəlakət sensiz,
Hər nəfəs çıxdım hədər getdi o saat sensiz..."

Rayihə bəlkə də çoxdan yatmışdı. Zeynal isə gözlərini cilvələnen suların ayırmadan mahnını dinləyir və fikirləşirdi. Yəne əvvəlki vaxt, iki il bundan əvvəlki vaxt olsaydı, Zeynal Rayihəni unudardı. Bu, çətin də olsa, o buna çalışardı. İndi isə artıq gec idi. Zeynalın məhəbbətindən Rayihənin ürayına bir xal belə düşmüşdüsə də, Rayihənin əksi əbədilik onun qəlbində həkk olunmuşdu. Bunu gizlətmək heç cür mümkün deyildi: Zeynal Rayihəni sevirdi. Təmiz ürəklə, odlu məhəbbətlə sevirdi!

O, Reyhanlı dərədən işıqlı kəndinə qədər olan üç kilometrlik yolu, ancaq Rayihəni görmək üçün dəfələrlə gedib-gəlmişdi.

Düzdür, elə Zeynalın öz kəndlərində də gözəl-göyçək, ağıllı qızlar az deyildi. Ancaq Zeynalın gözü Rayihəni görmüş, könlü onu sevmişdi. Rayihə öz görkəmilə, şən və gülərlüzlü olmasılə bütün kənd qızlarından fərqlənirdi. Onun titrək, mələhotli səsindəki musiqiyə bənzər ahəngi bəlkə də başqaları duymurdu. Lakin Zeynal bu səsdə nəşə bir doğmalıq, bir məhəbbət və sözlə deyilməsi mümkün olmayan bir gözəllik hiss edirdi.

Zeynal bu kəndə elə bağlanmışdı ki, onun yaşıl ağaclar arasında gizlənmiş kiçik, ağ evləri, yol qırağında iydəlik, Rayihənin, həmişə üstündən keçdiyi ənsiz körpü, hər şey, hər şey ona ən əziz, ən doğma olmuşdu.

Zeynalə elə gəlirdi ki, əgər işıqlı kəndindəki bu arxın suyu Rehanlı dərədən keçsaydı, o hər gün bu suda əl-üzünü yuyar, sinəsini isladar, doyuncə içər və bundan olmazın ləzzət alardı.

Əlbət ki, Zeynalın Rayihə haqqında nələr düşündüyünü, onun kimi ilk dəfə odlu məhəbbətlə sevən cavanlar daha yaxşı duyurlar...

İki həftə bundan qabaq anası Zeynalə: "Oğlum, məşallah daha böyümüşən. Necə deyərler, ayağın yorgandan çıxır. Mən də qocalmışam. Görək bir hərəkətə gələsən..." – demişdi. Sonra o, üstüörtülü

sözlərlə Zeynalə, öz bacısı qızını almaq istədiyini də bildirmişdi. Zeynal anasını bu fikirdən danışdırmaq istəmişdysə də, onunla açıq danışmağa utanmışdı. O öz sirrini bacısına demişdi. Yəqin ki, bacısı da Zeynalın sözlərini anasına çatdırmışdı. İkinci dəfə anası onunla bu barədə danışanda "ixtiyar səninkidir, oğlum, – demişdi, – kimi sənəin xətrin istəsə, mən də ona qaynana olacağam. İstəyir qohum olsun, istəyir yad olsun, bu kənddən, ya başqa yerdən, mənəim üçün fərqi yoxdur".

Rayihə isə Zeynalı sona qədər dinləmək belə istəməmişdi...

Artıq kəndin işıqları bir-bir sönrür, açıq qapı-pəncərələr örtülürdü. Bayağdan bəri uzaqlardan gələn musiqi səsi də kəsilmişdi. Gecənin sakitliyini ancaq körpünün altından keçən arxın sırlıltısı pozurdu.

Zeynal birdən nə düşündüsə, əlini acıqla havada çırpıb cəld körpüdən uzaqlaşdı. İki saat əvvəl sevənə-sevənə gəlidiyi yolları o, köksünü ötürə-ötürə geri qayıtdı.

5

Səhər tezdən Rayihəğilin qapısı döyüldü. Mehriban xalə həyotdən evə aparmaq istədiyi samovarı yerə qoyub qapıya getdi.

– Ay kimson?..

Qapının o tərəfindən Möhtərəmin səsi çsidiildi:

– Mehriban xalə, monom...

Möhtərəmin səsində bir həyocan duyuldu. Bunu Rayihənin anası da hiss etdi.

– Xoş gəlmisən, qızım, bu tezliklə səndən nə əcəb? Xeyir olsun, – deyər Möhtərəm həyotə giron kimi, Mehriban xalə sualedici nəzərlər ilə ona baxdı.

– Hec, elə Rayihə ilə söhbətə gəldim. Yatıb, oyaqdır?!

Möhtərəm cavab gözləmədən evə tərəf getdi. Mehriban xalə, qızın ondan nəşə gizlətdiyini başa düşdysə də üstünü vurmadı. Samovarı götürüb dahlizə keçdi.

Qızının axşam evə gec gəldiyini görən Mehriban, bu səhər onu tezdən oyatmağa ürək etməmişdi. Ona görə də samovara özü od salmışdı.

Rəfiqəsilə həmyaş olan Möhtərəm konddə kitabxana müdirosi idi. O, yeddinci sinfi qurtaranadək Rayihə ilə birlikdə oxumuş,

onunla möhkəm dost olmuşdu. Bu iki rəfiqənin bir-birindən gizlin sirri olmazdı.

Möhtərəm arıq sifətli, orta boylu, nazik bədənli bir qız idi. Onun sariya çalan qıvrım saçları həmişə alından aşağı sallanar, xırda qara gözlərinin üstünə tökülürdü. Zərif yanaqlarının, ensiz qaşlarının və nazik dodaqlarının əksinə olaraq, burnu bir qədər uzun və yarasız idi. Möhtərəm bu vaxta kimi ona elçi gəlməməsinin səbəbini burunda da görə, yəni qızlar arasında "hər gözəlin bir cybi olar", deyə özünə təsəlli verirdi.

O, səhərdən axşamədək kitabxanada olar, işlərini səliqəyə salar və vaxtının çoxunu mütlaiyyə sərf edirdi...

Möhtərəm içəri girəndə, Rayihəni çarpayıda yastığa dirəklənib uzanmış gördü. Rayihə hələ bayaq qapı döyüləndə səsə oyanmışdı. – Nə var; ay qız, sözlü adama oxşayırsan? – deyə o gözləri gülüm-səyən rəfiqəsinə baxdı. – Nə olub?

Möhtərəm ağ örpəyini başından əlilə çiyinə sürüşdürüb çarpayının qırağında oturdu.

– Nigaran qalma, ay qız, bir şey yoxdur, sənə məktub gətirmişəm...

– Məktub? – deyə Rayihə bir az da dikəldi, – kimdən?

Möhtərəm, Mehriban xalanın içəri girəcəyindən ehtiyat edərək, əvvəlcə qapıya tərəf baxıb, sonra əlini yaxasına saldı, çıxardığı zərfi Rayihəyə uzatdı.

– Al, oğlandandır.

Rayihə təəccüb etdi. Zərfi Möhtərəmdən alıb açmaq istəyəndə: "Yəqin yenə Zeynal yazıb göndirib", – deyə düşündü. Sonra açıqlı-açıqlı Möhtərəmə baxıb zərfi onun otağına tulladı.

– Axı sən bunu nə üçün alırsan?! – dedi və sifətinə incik bir ifadə verib, yerinə uzandı.

– Kimdən almışam, ay qız? Mənə bu kağızı Cabir verib.

Rayihə diksinmiş kimi oldu, tez üzünü ona çevirdi.

– Kim? Cabir?

– Bayaq səniyə götürüb, su doldurmağa axa getmişdim, – deyə Möhtərəm məsələni yerli-yerində ona danışmağa başladı, – gördüm uzaqdan, Xoşqədəmin oğlu Cabir, əlində kitaba oxşayan ağımtıl bir şey, gülə-gülə mənə tərəf yaxınlaşır. O əndamı yamış, bu gün iki həftədir kitabxanamızın qiymətli bir kitabını itirib: Anton Pavloviç Çexovun hekayələri, özü də rus dilində. Sevindim, dedim əlbət,

kitabı tapıb. Yaxına gəldim, gördüm yox... kitab deyil, kağıza oxşayırdı. Dedim, o nədir? Dedi, bunu indico, işə gələndə arxın qırağından tapdım. Yəqin poçtalyon salıb itirib, üstündə Rayihə bacının adı yazılıb. Al dedi, verərsən ona. Dedim, Cabir, düzünü de, açıb oxumusan, ya yox?! And içdi ki, Möhtərəmin əziz canı üçün oxumamışam. Dedim, bax əgər sonradan bilsəm ki, oxumusan, o yalan deyən dilini kəsərim! Dedi, istəyirsən lap başımı kəs, oxumamışam! – Möhtərəm nəfəsini dərib, sözünü davam etdirdi: – Dedim, bir açım oxuyum, görüm kimdendir, mənə gizlin olmayacaq ki... Oxuyam, görüm Zeynal adlı bir oğlandan. Dedim, bıy, başıma xeyir, bu gədə kim ola? Sənəyi elə orada qoyub cumdum bura. Yazıq Cabirciyoz danışandanıza qaldı...

Möhtərəm yenə bir qədər ara verdikdən sonra Rayihəni dümsükləyərək:

– Bir oxu gör nə yazır, – deyərək zərfi götürüb ona uzatdı.

– Başın üçün, Rayihə, bunu yazan oğlan ya şəirdir, ya da həkim...

– Daha həkim niyə, ay qız? – deyə Rayihə zərfin içindən məktubu çıxarıb oxumaq istədi.

– Çünki adamın lap üroyinin...

Bu vaxt Mehriban xala içəri girdi.

Möhtərəmin sözü yarımçıq qaldı. Rayihə məktubu cəld yorğanın altında gizlətdi.

– Çay hazırdır, tez olun, süfrəni salmışam, – deyə Mehriban xala keçib bufətdən qəndəni götürdü. O, qızların susduğunu görək, bayıra çıxanda gözcü onlara baxdı.

Anası getdikdən sonra Rayihə məktubu çıxarıb tələsik oxumağa başladı:

"Əziz Rayihə!

Sizə başağrısı verəcəyim üçün əvvəlcədən üzr istəyirəm. Rayihə, bəlkə də siz bu məktubu oxuyub mənə danışacaqsınız. Ancaq, xahiş edirəm, hirsəlməyin, axıra qədər oxuyun... (Məktub suda islandı-ğında, bu sözlərdən sonrakı üç-dörd xətt bir-birinə qarışmış və oxunması mümkün olmayacaq bir hala düşmüşdü. "...Mən başqa cür edə bilmədim...") Rayihə mürokkəbi kağıza yayılmış sonrakı yazıları oxudu. Neçə dəfə sizi görüb üroyimi açmaq istədim, ancaq siz mənə qulaq asmadınız. Rayihə, sözüm çox da olsa, bilmirəm nə yazım. Yəqin ki, siz hər şeyi çoxdan bilirsiniz. Ancaq sizi nə qədər sevdiyimi bilmirsiniz. İnanın ki, sizin bu məhəbbətiniz üçün bir

ürək mənə azlıq edir, Rayihə. Mən bəzi adamlar kimi ibarəli sözlərə məktub yazı bilmirəm. Bu, mənim qıza yazdığım ilk məktubdur. Hələ heç kimə "sevirəm" sözünü deməmişəm. İnanın, Rayihə, əgər siz mənim bu arzumu ürəyimdə qoymasanız, mən özümü rayonumuzda ən xoşbəxt adam hesab edərdim. Rayihə, sizin Bakıya – ikitillik müəllimlər institutuna gedəcəyinizi də bilirdim. Bu bizim arzularımıza heç də mane olmaz, mən sizi gözlərim..."

Zeynalın məktubu bu sözlərlə qurtarırdı: "...Əgər görüşmək bizə mümkün olsa, mən hər şeyi sizə danışaram..."

Hörmətlə əlinizi sıxıb, cavab gözləyirdim.

Zeynal".

Rayihə məktubu sinəsinin üstünə qoyub gözlərini tavana zillədi. Doğrudan da o, Zeynalın barəsində nə qədər inamsızlıq etmişdi! Oğlana bir dəfə də olsun xoş dilə cavab verməmişdi.

Rayihə Zeynalın onu sevdini yaxşı bilirdi. Ancaq ona nə deyirdi? Axı Rayihə hələ bu günə kimi bir dəfə də olsun heç kimlə o cür söhbətlər etməmişdi. Hətta o, bu məsələnin anasına çatacağından ehtiyat edərək, öz rəfiqəsi, yaxın dostu Möhtərəmə belə bu barədə bir söz deməmişdi.

– Nə var, fikrə gətdin, Rayihə? – deyər Möhtərəmin səsi onu düşüncələrdən ayırırdı. – İndi, gəl öyrə oturmaq, düz danışmaq. Bəs belə şey varısa... bu vaxta kimi mənə niyə gizlədirdin?

Möhtərəm bir an susdu. Sonra arqı sifətinə narazı bir ifadə verib Rayihəyə:

– Utanmaz! – dedi. – Mən səni heç belə bilmirdim.

Rayihə:

– Qoy anam getsin, hər şeyi sənə danışaram, – deyər məktubu dörd qatlayıb balıxının altında gizlətdi.

Bu vaxt Mehriban xala pəncərənin şüşəsini döyüb onları səslədi: – Samovar soyudu, ay qızlar, söhbətiniz nə oldu çəkdi...

Möhtərəmlə Rayihə həyətdə ağ tut ağacının altında salınımış süfrənin qırağına gəldilər.

Mehriban xala o biri uşaqları məktəbə yola saldıqdan sonra özü də xudahafizləşib gətdi.

Rayihəgilin bir kiçik otaqdan və mətbəxdən ibarət köhnə evləri vardı.

Hələ Vətən müharibəsindən əvvəl onun atası kənddə təzə ev tikdirmək istəmişdi. Mehriban xala isə erini bu fikirdən daşındırırmışdı:

"Lazım deyil, elə bura yaxşıdır. Arx da evimizə yaxındır. Bir də ata-baba yurdundan ayrılmağa adamın ürəyi gəlmir", – demişdi.

Mehriban xalanın əri müharibədə həlak olduqdan sonra qadın bütün məhəbbətini uşaqlarına bağlamışdı. İndi onun yaşı əlliyyə çatmış, qara birçəklərinə dənd düşmüşdü. On ildən artıq idi ki, kolxozda sağıcı işləyirdi. Üç məktəbli uşağın anası olan Mehriban xalanın ev barədə danışqallıq çəkdiyini kənddə hamı bilirdi.

Mehriban xalanın yumru, ətli yanaqları, çatma qaşları, iri ala gözləri, uzun sıx kirpikləri, bir sözle, qadının sifətindəki bütün cizgilər eynilə Rayihəni xatırladırdı. Onun cavanlığını görmək üçün bir dəfə qızına baxmaq kifayət idi. Hətta onların səsi də bir-birinə oxşayırdı.

Mehriban xala neçə gün idi ki, qızını şəhərə yola salmaq üçün hazırlıq görürdü. O, Rayihənin Bakıya oxumağa gedəcəyinə ürəkdən sevinirdi. Mehriban xalanın əri kənddə rus dili müəllimi olmuşdu. Onun vəfatından sonra qadın, qızını böyüdüb müəllimlik dərsi oxumağa göndərməyi arzu etmişdi. Elə bil Rayihə də anasının arzusunun ürəyində qoymaq istəməmişdi, özü üçün bu sənəti seçmişdi. Arvad şadlığından nə edəcəyini bilmirdi. Buna görə də o, ikinci gün idi ki, Rayihəni ev işlərini belə görməyə qoymurdu.

Qızlar çay içməyə oturdudan sonra Rayihə, iki il bundan qabaq xalasığıldən kəndlərinə gələrkən yolda Zeynalla ilk dəfə nə cür görüşdüyündən tutmuş, ta dünyanın gəcə körpü üstə olan əhvalata kimi hər şeyi yerli-yerində rəfiqəsinə nəql etdi.

– Ay qız, sevir də... Sevməyə durub Reyhanlı dərədən bura piyada gəlməz ki... – deyər Möhtərəm Rayihənin bütün danışqlarından nəticə çıxardı. – Yaxşı, bəs indi öz aramızdır, bu barədə sənin fikrin nədir?.. Daha mənə də gizlətməyəcəksən ki...

– Mənim bu barədə heç bir fikrim yoxdur!

– Bıy... Ele niyə, ay qız? Bəs sənin inşafın hanı? O yazıq oğlanı nigarən nə üçün qoyursan. Düzü, bu kağızı mənə yazsaydılar, mən sənin kimi inamsızlıq etməzdim. Onu uzaqbaşı iki-üç həftədən artıq süründürməyə ürəyim gəlməzdi. Yaxşı, bəs soruşmaq ayıb olmasın, axı o oğlanın təqsiri nədir? Niyə sevmirsən? Bəlkə bir səbəb var, mən bilmirəm, desənə...

Möhtərəm Zeynalı görməmişdi. Nədənə məktubu oxuyanda ona elə gəlmişdi ki, bu sözləri yazan mədəni, yarasıqlı və qanacaqlı bir oğlan olmalıdır. Lakin indi Rayihədən eşitdiyi cavab onu təəcübləndirdi:

– Kifir oğlandır, xoşuma gəlmir, özü də çox kobud adama oxşayır. Ancaq bu sözlər yenə Möhtərəmi susdura bilmədi:
– Sən də söz danışdın da... İndi o vaxt deyil, ay qız, adamın qara qaş-gözüne aşiq olurlar. Xasiyyəti yaxşı olsun. Sənəti nədir?
– Bilmirəm.

Rayihənin susduğunu gören Möhtərəm bir az ara verib yenə danışmağa başladı:

– Yaxşı, özün deyirsən ki, Bakıya oxumağa getmişdi, bir də iki ildən sonra qayıtdı. Yəqin ki, ikillik müəllimlər institutunu qurtarıb da. Daha bu bilmirəm nədir?

Möhtərəm çox götür-qoy etdi. Lakin heç bir qərara gələ bilmədiklərini görüb ayağa qalxdı.

– Durum gedim, kitabxanana açım. İndi oxucularımın gələn vaxtıdır. Bu məktəb uşaqları elə öyrəniblər ki, səhər zəng çalınmamışdan qabaq, əvvəl görək bir kitabxanaya gəlsinlər, sonra dərsə getsinlər. Ancaq o Xoşqədəmin oğlu altıbarmaq Cabir lap qanımı qaraladı. Qırılmış iki həftədir kitabxanamızın qiymətli bir kitabını itirib: Anton Pavloviç Çexovun hekayələri, özü də rus dilində...

Möhtərəm getdikdən sonra, Rayihə evə keçdi. Balışın altından məktubu çıxarıb bir də oxudu.

– Yox, mən onu sevə bilmərəm! – deyib kağızı əzik-üzük edərək yerə çırpdı və üzüqoylu çarpayıya yıxıldı.

Nəçə ay idi ki, işıqlı kəndinin qurtaracağında bir-birinə oxşar təzə evlər tikilirdi. Hələ ata-baba vaxtında “samanlıq” deyilən bu yer son illər ərzində öz görkəmini dəyişmiş, xeyli gözəlləşmişdi. Yaz vaxtı arxın suyu kolxozun əkin sahələrinə azlıq etdiyindən, keçən il iki qonşu kəndin köməyiylə burada kiçik bir göl düzəldilmişdi. İndi o “samanlıq” dərə öz adını dəyişmiş, kəndin sakinləri arasında Qızıl göl adını almışdı.

Uzaqdan nəhəng dairəvi aynaya oxşayan bu gölün dövrəsində sıra ilə söyüd ağacları əkilmişdi. Öz hüsünə heyran olan, uzun saçları üzünə dağılmış gözəllər kimi bu söyüdlər də gündüzlər günəşin, gecələr ayın işığında Qızıl göldə əkslərinə baxırdılar. Hər dəfə meh əsdikcə söyüdlər nazla yellənir, göl cıvələndirirdi. Bəzən də yağışdan sonra “qarı nənə örkən çəkir”, Qızıl göl tovuq quşunun lələkləri kimi min rəngə düşürdü... Gecələr təzə evlərin işıqları burada əks edir, göl çilçiləyir kimi yarırdı... Son vaxtlar Mehriban da bu gölün kənarında ev tikdirmək fikrinə düşmüşdü.

Bu gün səhər Rayihə arxıdan su gətirməyə gedəndə, uzaqdan Qızıl gölün yanında tikilən evlərə baxıb, həsrətlə köksünü ötürdü. “Əcəb gözəlləşib, adam ora baxanda canına sorunluq yayılır, – deyə düşündü. – Görəsən anam dediyini eləyə biləcəkmiz?...”

Axşamüstü Rayihəni ötürmək üçün rəfiqələri onlara gəlmişdi. Qızlar həyətdə tut ağacının kölgəsində döşənmiş süfrə qırağında dövrə vuraraq oturmuşdular.

...Qaş qaralanda qızlar Rayihənin şeylərini götürüb evdən çıxdılar...

Bu gün səhər Rayihə pal-paltarını çamadanı yığıdıranda Zeynalın əlcəkləri elinə keçmişdi. İndi qız yol uzunluğunu bu barədə düşündürdü. O, xeyli fikirləşdikdən sonra Möhtərəmin qolundan tutub astadan:

– Möhtərəm, – dedi, – işdir, əgər Zeynalı tapa bilsən, əlcəkləri bizdədir, ona qaytararsan. Özün də heç bir söz deməzsən. Başa düşümmü? Birdən dilini saxlaya bilməzsən...

– Elə niyə danışarsan, ay qız, hələ bir onu görüm, tanıyım, sonra qalsın danışmağım...

Stansiyaya çatmağa az qalmışdılar ki, Möhtərəm qarşıda bir nəfərin dayandığını görüb ona yaxınlaşdı. Qaranlıqda diqqətlə sifətinə baxdı və sonra:

– Bağışla, qardaş, elə bildim Xoşqədəmin oğlu Cabirsən, – deyə üzr istədi. – Az qalmışdı səninlə kitab davasına başlayam. O qırılmış Cabir üç həftədir kitabxanamızın qiymətli bir kitabını itirib... Anton Pavloviç Çexovun hekayələri, özü də rus dilində. Bağışla...

Möhtərəm oğlandan ayrılıb, qızlara yaxınlaşdı və məsələni gülə-gülə onlara danışdı.

– Bəs o kim idi? – deyə Rayihə ancaq Möhtərəmin eşidə biləcəyi bir səsle soruşdu. Onun səsi titrədi.

– Tanımadım.

...Rayihə, o qaraltının Zeynal olduğunu düşünməkdə yanılamamışdı.

Vağzalda Rayihə Möhtərəmlə görüşüb ayrılanda, onu öpmək bəhanəsilə ağzını qızın qulağına yaxınlaşdırdı:

– Əlcəkləri Zeynalı vermə! – dedi. – Qoy hələ qalsın. Başa düşdün?..

– Bıy! Burada başa düşməməli nə var ki? Deyirsən vermə, vermərəm də... İstəyir lap özünü yerə sürtsün...

O gecə qızlar Rayihəni ötürdükdən sonra hamıdan gec stansiyadan çıxan Zeynal olmuşdu...

Oktyabr ayı özü ilə xoş sərənlik gətirmişdi. Kənd qırağındakı yelpazə kimi yellənən idyə ağacları xoş qoxu səpələyirdi. Uzaqlarda, qırmızı od parçası tək yavaş-yavaş boylanan günəş üfufü qızılı bir rəngə boyamışdı. Səhər yeməyinə hazırlıq görən qızlar, gəlinlər bir-bir həyətlərdən çıxıb, əllərində su qabları arxa tərəf gedirdilər. Bayaقدan ağaclarla cıvıldaşan xırda quşlar, indi kolxoz tarlalarında gurlayan traktorların gurultusundan qorxaraq səslərini kosmuşdılar...

Zeynal bu gün işə gedəndə istər-istəməz yolunu Rayihəgəlin evlərinin qabağındakı körpü üstündən saldı. Onsuz da iş yerinə ən yaxın yol buradan idi. Lakin Zeynal, işıqlı kəndinə təyinat aldıqdan sonra bir dəfə də bu tərəflərdən keçməmişdi. İndi isə, o arxayın idi, Rayihə getmişdi. Zeynalı isə buralarda tanıyan çox az idi. Heç kəs onun nə xəyalla bu arxa, bu körpüyə belə həsrətlə baxdığını anlaya bilməyəcəkdi.

Zeynal gəlib körpünün üstündə dayandı. Arx yenə əvvəlki kimi otların arasılə yavaş-yavaş axıb gedirdi. Lakin otların rəngi solmuş, əvvəlki yaşıllığını itirmişdi. Kəndin bu tərəfində bir sakitlik və kimsəsizlik nəzərə çarpırdı. Elə bil Rayihə gedəndə bu yerlərin səsküyünü, şənliyini də yığib özü ilə aparmışdı.

Zeynal burada çox dayana bilmədi, körpüdən uzaqlaşdı, idyə ağaclarının altı ilə uzanan ensiz ciğirlə iş yerinə tərəf getməyə başladı. Lakin onun ürəyi yenə rahat ola bilmədi. Zeynal bir dəfə arxasında gizləndiyi o idyə ağacını görəndə, elə bil, qəlbinə bir şey toxundu, diksinmiş kimi oldu. Sanki, ağaclar əsədikcə Zeynala o gecəki əhvalatı pıçıldayır, onun yarısını təzələyirdilər...

Zeynal Qızıl göl yanına iş yerinə çatanda öz məyusluğunu gizlətməyə nə qədər çalışdısa da bacarmadı. "Nə var, usta, deyəsən ovqatın təlxidir?" – deyə onunla işləyən cavanlar soruşanda, Zeynalın üzündə süni bir təbəssüm görünürdü.

– Heç, nə olacaq ki... Sizə elə gəlir, – dedi və üzünü onlardan çevirib işə başladı.

Daşlara çalınan baltaların cingiltisi yaxındakı həyətlərdə əks-səda verirdi.

Zeynal Bakıda fabrik-zavod təhsili məktəbini qurtardıqdan sonra şəhərdə, təcrübəli ustalarla böyük-böyük binaların tikilişində çalışmışdı. İl yarım sonra o, öz rayonlarına təyinat almışdı. Rayonda

qonşuluqda olan üç kənddən birini seçməyi onun öhdəsinə buraxmışdılar. Şübhəsiz ki, o vaxt Zeynal heç düşünmədən işıqlı kəndinə işləməyə razılıq vermişdi. Lakin məsələ sonradan Zeynalın arzu etdiyi kimi olmadı. O burada Rayihə ilə dostlaşıb tez-tez onunla görüşəcəyini fikirləşdiyi halda, hər şey əksinə oldu. Rayihə, onun sevgisini rədd etdi, özü isə oxumağa Bakıya getdi. İndi Zeynal ürək-dən razi olardı ki, işıqlı kəndindən mümkün qədər uzaq, ən uzaq bir yerə göndərilsin, orada işləsin. Təki tez-tez keçmiş günləri xatırlayıb qəlbi ağrımasın. Lakin artıq gec idi.

Rayihə getdikdən bir ay sonra Zeynal, ona təhkim edilən üç nəfər köməkçisi ilə ikitəqlı bir ev tikib təhvil vermişdi. Bu gün isə bir həftə idi ki, ikinci binanın bünövrəsini qoymuşdular. Yerdən cəmisi yarım metrə qədər qalxmış daşların düzülüşündən burada üç otaq tikiləcəyini indidən təyin etmək olardı.

Bünövrə qoyulan yerdən azacıq qıraqda taxta qutuda palçıq hazırlayan gödək boylu sarışın bir oğlan, yan-yörəsinə baxmadan dodaqları nəse oxuyurdu. Arabir də gah yamındakı çəlləyin suyundan, gah da kağız kisədəki sementdən qutuya tökərək qarışdırırdı, hazırladığı palçığı təkçərxılı kiçik əl arabasına doldurub divar üstə işləyən Zeynalın yanına aparırdı.

Dülğərlər işlərinə görə üçüncü fəhlə isə yerdə yan-yana uzadılmış təzə taxtaları bir-bir götürüb dəzgahın üstünə qoyur və rəndələyirdi. Evin tavanı və döşəməsi üçün ölçülərək yonulmuş taxtaların çoxu indidən hazırlanmışdı.

Heç kim danışmır, hərə öz işini görürdü.

Mehriban xala hər iki-üç gündən bir gəlib ustalara baş çəkir, işin gedişi ilə maraqlanırdı. Bəzən də dadlı yeməklər bişirib nahar vaxtında onlar üçün gətirirdi.

Bu gün də o, anac bir toyuğunu kəşib, otını elə qızartdığı tava ilə süfrəyə bükərək ustaların yanına gəlirdi. Qızıl gölə çatmağa az qalmışdı ki, kəndin poçtalyonu arxadan onu çağırırdı.

– Qızından məktub gətirmişəm, Mehriban xala! – dedi.

Qadın sevinck zərflə alıb, poçtalyona təşəkkür etdi:

– Sağ ol, oğlum, sonin xocalətindən toyunda çıxacağam, – deyib ustaların yanına gəldi. O, əlindəki bağlamayı Zeynalın yanında daşların üstünə qoydu.

– İşiniz irəli, ay oğlanlarım!..

Mehriban xalanın tanış səsini eşidən ustalar, işdən əl saxlayıb başlarını qaldırdılar:

– Yənə nə zəhmət çəkmisən, ay xala? – deyə sarışın oğlan dilləndi.

– Elə bir şey deyil, oğlum, nahara sizin üçün bir az toyuq əti qızardıb gətirmişəm, soyutmayın, yaxın oturun.

Zeynal hələ ilk dəfə Mehriban xalanı görəndə onun sifətində, göz-lərində, hətta səsində belə nəşə özünə bir yaxınlıq duymuşdu. Elə bil bu qadın kiməsə oxşayırdı, danışanda kiminsə səsini xatırladırdı.

Yoldaşlarının süfrə qırağına gəldiyini görən Zeynal da əllərini yuyub onlara yaxınlaşdı. O, ətdən bir tike götürüb ağzına aparanda Mehriban xala:

– Çörəyinizi yeyin, sonra qızımdan bir məktub gəlib, onu mənəmin üçün oxuyun. Gözlərim çəmsəksiz yaxşı seçmir, – dedi.

Zeynal: elə bil ildırım vurdu. Geniş açılmış gözlərini tez Mehriban xalanın sifətinə zillədi. Tikə Zeynalın boğazında qaldı. O, Mehriban xalanın kim olduğunu ancaq indi bildi. Bu girdə sifət, bu qara qaşlar, bu ala gözlər, bu uzun, sıx kirpiklər, hamısı, hamısı Rayihənin idi! İndi Mehriban xala danışdıqca Zeynal, elə bil, Rayihənin səsini eşidirdi.

– Çörəyini ye, oğlum, qırağa niyə çəkildin? – deyə o, Zeynalın daxilən nələr keçirdiyini bilmədən, bir də Rayihənin səs ilə dilləndi.

Zeynal tutulduğunu bürüzə verməmək üçün qadının üzünə baxmadan məktubu ondan istədi:

– Ver məktubu oxuyum, – dedi və əlini ona uzatdı. Sonra özünü barməqlərinin əsdiyini görüb, tez əlini geri çəkdi.

Mehriban xala qoynundan kağız çıxarıb ona verdi. Zeynal zərfin üstündəki yazıları görək gözləri qaranlıq gətirdi, qəlbi elə şiddətlə və elə həyəcanla döyündü ki, sanki ürəyinə bir-birinin ardınca yumruqlar döyürdü. Yaxşı ki yoldaşları, Zeynalın bu qoribo hərəkətlərini hiss etmədilər.

Zeynal həyəcanla zərfi açıb kağızı çıxardı.

Eh! O Rayihədən belə bir məktubun gəlməsini nə qədər arzulamışdı! Bunu heç kəs, Zeynaldan başqa heç kəs bilmirdi. Rayihə isə ona nəinki məktub yazmadı, hətta Zeynalın yazdığı kağızı alıb birçə dəfə oxumaq belə istəmədi...

– Niyə susdun, bala? – deyə Mehriban xala onun, hələ də məktubu əlində saxlayaraq, fikirlişdiyini görüb dilləndi, – Oxu, qulağım səndədir.

Zeynal kağızı qatlayıb qadının dizi üstünə qoydu.

– Qızının xəttini mən oxuya bilmirəm, xala, – dedi və cəld ayağa qalxıb Qızıl gölə tərəf addımladı.

Zeynal söyüd ağaclarından birinə söykənib yaxasını açdı. Köynəyinin içinə dolan sərini yel tərləmiş bədəninə bir üşütmə gətirdi. O nə haqda düşündüyünü özü də bilmədən gözlərini suya zillədi. Zeynalın söykəndiyi söyüdü dibi, oturmaq üçün kimsə iri bir daş qoymuşdu. (Kim bilir, bəlkə də elə bu daşın üstündə iki cavan bir-birinə ürəklerini açmış, məhəbbətlərini demişdir!?) Yel əsdi, Qızıl göl dalğalanır, xırda ləpələr irəli cümüb, sahilin torpağını sığallayaraq geri çəkiliirdi. Külək gətdikcə şiddətlənirdi. Sanki ləpələr sahilə qoyulmuş bu daşı islatmağa can atırdı. Lakin heç biri ona yetişə bilmir, geri çəkiliirdi. Zeynal hələ də gözlərini sudan ayırmadan, bir-birinin ardınca daşın üstünə cuman və ona çatmamış geri qayıdan ləpələrin hərəkətini izləyirdi. Bəli, Zeynalın məhəbbəti də belə idi! Bu dalğalar təkin Zeynal da Rayihəyə yetişməyə çox can atdı. Lakin Rayihənin sahiləki daş kimi möhkəm ürəyinə rəhm gəlmədi.

O gün, Mehriban xala məktubu gənclərdən birinə oxutdurub gedəndən sonra Zeynal nə cür işlədiyini bilmədi.

Demək, Zeynal, daşların üstündə tər axıdıb tikdiyi bu evi, onun bütün ümidlərini boş çıxaran, məhəbbətini rədd edib, arzularını ürəyində qoyan Rayihə üçün hazırlayırdı?!

Havalar gətdikcə soyuqlaşdı. Artıq evin tikilişi qurtarmaq üzrə idi. Üstü qırmızı kirəmitlə örtülmüş bu binanın divarlarına içəridən ohəng-mala çəkilir, qapı-pəncərələr salınır və döşəmənin taxtaları vurulurdu.

Ustalardan biri ancaq dülğorlik işlərini görürdü. İkinci nəfər isə evin yerdən bir qədər hündürdə olan kandarından heyətə çıxarılmış daş pilləkənə suvaq çəkirdi. Zeynal da o biri usta ilə içəridə işləyirdi.

Evin ortasında qoyulmuş ocağın istisi yenicə malalanmış divarları qurutduqca otaq işıqlanır, adamın üzünə gülümsəyirdi.

Hayətdən Mehriban xalanın səsini eşidən Zeynal, işdən əl saxlayıb qapıya tərəf baxdı. Mehriban xala, bayırda işləyən ustaya evə keçib qızınmağı təklif edirdi. Çox çəkmədi ki, o, kandarda göründü. Mehriban xalanın dalınca da Möhtərəm içəri girdi. O, dər-divara göz gəzdirərək:

– İşiniz irəli, qardaş! – dedi. – Əcəb qəşəng otaqdır!

Zeynal Möhtərəmi o dəqiqə tamdı. O, bu qızı ilk dəfə klubda Rayihə ilə yanaşı əyləşən görmüşdü. Sonra isə Zeynal, Rayihənin Bakıya yola düşəcəyini eşidib, onu görmək üçün stansiyaya gedəndə də bu qız ona yaxınlaşmışdı.

Möhtərəm isə Zeynalı tək birçə dəfə qaranlıqda gördüyü üçün onu tanımadı.

– Mehriban xala, bax... burada Rayihənin çarpayısını qoyarsan. Burada da onun bəzək stolu olar, – deyə o, indidən evin şeyləri üçün yer ayırırdı. – Yemək stolunu da ortada. Sağlıq olsa, qıza bufet alsan... onu da aşağı başda, küncdə qoyarıq. Onda bura lap gəlin kimi bəzənər.

– Qızım, özü gələr, xətri necə ister, eləcə də evi bəzər, – deyə Mehriban xala əlcəklərini çıxarıb Zeynalın yanında pəncərəyə qoydu, sonra manqala yaxınlaşıb əllərini qızdırmağa başladı: – Yazır ki, ana, Bakıda təzə priyomnik çıxıb, pul göndər, gələndə birini alım, gətirim.

Zeynal bu söhbətləri eşitdikcə ürəyi döyünür, pəncərənin yan divarlarına nəqs vuran əlləri esirdi. Sanki Möhtərəmlə Mehriban xala bilərəkdən söhbəti uzadır və qəsdən tez-tez Rayihənin adını təkrarlayırdılar.

Zeynal, Mehriban xalanın pəncərəyə qoyduğu əlcəklərin üstünə toz-torpaq töküldüyünü görcək, onları götürmək istəyəndə donub yerində qaldı. Bir an dayanıb diqqətlə bu köhnə əlcəklərə baxdı. Bəli, bu, vaxtilə qarlı bir gündə rayon mərkəzindən kəndə qayıdarkən arabada onun Rayihəyə verdiyi əlcəklər idi!..

Zeynal xəlvəti onları götürüb əllərinə keçirdi. Ona elə gəldi ki, bu əlcəklərin içərisindəki istilik, hələ də Rayihənin kiçik ağ əllərinin hərarətindən qalmışdır.

– Qızın nə yazır, ay Mehriban bacı? – deyə divar ağardan usta gur səslə soruşdu.

Mehriban xala ocağın gözünü qurdalayaraq dedi:

– Yazır ki, əvvəlcə məndən ustalar salam söylə, sonra deyir ki, onların xəcalətindən gəlib özüm çıxacağam. Bu saat deyir, imtahanlarını yaxınlaşır, gecə-gündüz dəftər-kitabla əlloşirəm...

– Mənə də dünən kağızı gəlib, – deyə Möhtərəm əlavə etdi. – Yazır, yay tətili başlayanda kəndə gələcəyəm. O vaxtdan, deyir, Möhtərəm, evin qabağını bağça qayır, mən qayıdanacan orada sarmaşqək, qoy qalxıb pəncərələrin qabağını tutsun...

Cavanların Mirzə adlandırdıqları kişi əlindəki uzun dəstəli fırcanı əhəng vedrəsinə batırıb divara çəkdi.

– Nə olar ki... Lap yaxşı! Ancaq, Mehriban bacı, görsən qızımız gəlib bu evi bəyənəcəkmizi?

Mehriban xalanın əvəzinə Möhtərəm cavab verdi:

– Niyə bəyənmir ki... Elə bəyən kəndin bu tərəfini gözəlləşdirən sizin tikdiyiniz bu yaraşlıq evlər deyil?!

Zeynal bu söhbətlərə qarışmadan, onların danışqlarını dinləyərək işləyirdi.

Əvvəlcə Mehriban xala, sonra da Möhtərəm xudahafizləşib gətirdilər. Möhtərəmin bayıra çıxması ilə otağa sakitlik çökdü. Sanki bayaqdan quru odunları çirtilti ilə yanan manqal da sakitləşib söndü. Ancaq Zeynalın məhəbbəti bu gün də yenidən alovlandı...

8

O vaxtdan xeyli keçmişdi...

İsti yay günləri idi. Hər tərəf yaşıllaqla, gül-çiçəklə bəzənmişdi.

Mehriban xalagilin Qızıl gölə açılan sarmaşlıq pəncərəsindən küçəyə musiqi səsi yayılırdı. Rayihənin gəlməsi münasibətlə təzə ev qonaqla dolu idi. Qarşıdakı hündür dağlardan qopub, Qızıl gölün sinəsinə oxşayaraq açıq pəncərələrdən evə dolan sərin yel, krujeva pərdələri qanadlandırırdı. Mehriban xala mətbəxdə aş süzürdü. Möhtərəmlə Rayihə isə evə toplaşan qızlarla danışır, gülür və bəzən də zarafatlaşırdı.

Doğrudan da təzə evləri Rayihənin o qədər xoşuna gəlirdi ki, qız sevindiyyindən nə edəcəyini bilmirdi. O, gah mətbəxə anasının yanına gedir, gah həyətdə enib sarmaşıqlara baxır, gah da binanın dövrəsinə dolanıb dörd tərəfdən ona tamaşa edirdi. Hər şey onun ürəyindən idi. Elə bil ustalar bu evi, bu evyani tikəndə Rayihənin bütün istəklərini nəzərə almışdılar. Hələ böyük otaq! Bura o qədər gözəl görünürdü ki, adam baxmaqdan doymurdu. Ev tikilib qurtardıqdan sonra Mehriban xala döşəməni və divarları Zeynalə rənglətirmişdi. Zeynal Mehriban xalanın lap ürəyindən işləmişdi, təcrübəli bir rəssam kimi divarlara elə nəqşlər, elə güllər vurulmuşdu ki, sanki otaqlara bahar gəlmişdi. Lakin Zeynal, bu işinə görə ona verilən haqqı heç vechlə almaq istəməmişdi. “Elə bil mən də sonin oğlun. Adam da anası üçün pulla işləmi?” – demişdi. İndi Rayihə qızlarla söhbət etdikcə gözünü divarlardan ayırmırdı. O, geniş pəncərələrin qabağında, yerdən damın qırağına çökülmüş paralel iplərə dolaşaraq

yuxarı qalxan sarmaşıqlara baxdıqca ürəyi iftixarla, sadıqla döyünürdü. Rayihə belə bir otaqda yaşamağı nə qədər arzulamışdı! İndi hər şey onun arzu etdiyi kimi idi. Nədənə Rayihə elə düşünürdü ki, öləndən belə incə, gözəl iş gələ bir ustanın özü də gözəl və incə qəlibli bir adam olmalıdır...

Deyəsən Rayihə öz fikirlərində yanılırmı. Çünki dünən axşam Möhtərəm də ona evlərini tikən cavan ustası dönə-dönə tərifləmiş, onun çox yaxşı oğlan olduğunu demişdi.

Bir azdan həmin usta onlara qonaq gələcəkdi. Rayihə ona öz təşəkkürünü, öz minnətdarlığını bildirəcəkdi.

– Möhtərəmi də təbrik edə bilərsiniz, Rayihə! – deyə evin ortasında açılmış yemək stolu ətrafında oturan qızlardan biri aralığa söz atdı.

Rayihə qaşlarını qaldırıb təəccüblə bir qızlara, bir də Möhtərəmə baxdı:

– Nə münasibətlə?

– Necə yəni nə münasibətlə? Ölmüş bu gün beş gündür nişanlanıb. Heç gör səsinə çıxarır? – deyə bayaqkı qız sözünə əlavə etdi.

Rayihə qollarını yanında əyləmiş Möhtərəmin boynuna dolayıb onun qızarmış yanaqlarından öpdü.

– Təbrik edirəm, ay qız! Bəs mənə niyə yazmamısan? Soruşmaq ayıb olmasın, oğlan kimdir?

– Xoşqədəmin oğlu, – deyə başqa bir qız ona cavab verdi.

Rayihə bir an fikrə getdi.

Sonra üzünü Möhtərəmə tutub maraqla soruşdu:

– Hansı oğlu, ay qız? Axı onun iki oğlu var.

Möhtərəm çiyinlərini oynada-oynada tors-tərs Rayihəyə baxdı.

– Daha fikrə niyə gedirsən? – dedi. – Cabiri tanıyırsan?

– Cabir? – deyə Rayihə təəccüblə soruşdu.

Möhtərəm:

– Bəli, Xoşqədəmin kiçik oğlu, altıbarmaq Cabir. Nə var, təəccüblənirsen? Kimdən eskik oğlandır ki! Söz-sözə qalanda, hələ bir barmaq da o biri oğlanlarınkindən artıqdır, – dedi.

Qızlar ucadan qəhqəhə çəkib güldü.

Rayihə, ancaq Möhtərəmə eşitdirmək istəyimiş kimi, yavaşca dan ona pıçıldadı:

– Demək, məsələ elə o kitabı itirməkdən başlanıb?

Möhtərəm də utancaqlıqla cavab verdi:

– Heç kitabı da itirməyibmiş. Son demə, bunlar hamısı bohanə imiş...

Rayihə qızlardan ayrılıb mətbəxə keçdi.

– Ana, xörəyin hazırımı? – deyə soruşdu.

Mehriban xala ocağın istisindən tərlemiş yanaqlarını silərək üzünü ona çevirdi.

– Qazan çoxdan dəm çəkib, qızım, ancaq kişi qonaqlarımız gəlib çıxmadı. Bir də şübhələnirəm, deyirəm, bəlkə heç gəlməyəcəklər.

– Axı niyə gəlmirlər ki?

Mehriban xala ağzına lava qoyulmuş iri qazanın üstünü öləndəki dəsmalla örtüb ayağa qalxdı.

– Dörd nəfərdilər. Üçü elə bilirəm gələr. Amma biri, o baş ustarları çox utancaq oğlandır. Nə qədər dedim, dedi ki, mən gələ bilməyəcəyəm. Neçə dəfə övvəllər də iş üstünə nahar aparmışam, həmişə bir azca yeyib, çəkilib qırağa. Deyirəm şəhərdə oxumuş oğlandı, bəlkə bizim yeməkləri bəyənmir.

Mehriban xalanın qapıya gedib, yola baxdığını görən Rayihə də ona yaxınlaşdı.

– Ana, bu sarmaşıqları ökməkdə çox yaxşı eləmişən, – dedi.

– Bunları mən ökməmişəm, qızım! – deyərək Mehriban xala qızına cavab verdi. – Bunları da o utancaq usta özü əkib.

Rayihə uzun kirpiklərini yuxarı qaldırıb anasına baxdı.

– Usta əkib?

Mehriban xala qızına gizli bir söz deyəcəkmış kimi, çevrilib ehtiyatla ətrafına baxdı.

– Bəli, deyəsən o əkib, qızım! Bir gün bu bağca-bağı düzəldəndə, gəlib bəli öləndən aldı. “Nə qayırırsan, ana?” – dedi. Dedim, bala, bu yaxınlarda Rayihə Bakıdan gələcək, evin qabağında hələ ağaclıq yoxdur. Qız tapşırıb bura sarmaşığı tumu səpmi; o gəlinəcəyəndə boy atıb, aynabəndə kölgə salsın. Bəli mənəndən alıb buranı özü düzəltdi. Bu məhəccəri də o qayırdı. Bir on-on iki gün ancaq keçmişdi ki, gördüm torpağın altından sarmaşığılar baş qaldırır. Övvəl ha fikirleşdim ki, bunu kim eləyib, tapma bilmədim. Möhtərəmdən soruşdum, dedi, xəbərim yoxdur. Sonradan başa düşdüm ki, bu da o cavan ustanın işidir...

Rayihə istər-istəməz o gənc ustayı görməyi arzuladı. Axı o kim idi, nə üçün Mehriban xalaya bu qədər yaxşılıq və hörmət etmişdi?!

Rayihə bu anda nədənə Zeynalı xatırladı. O vaxt Zeynal da ona çox hörmət etmək istəmişdi. Əvvəzində isə Rayihə...

O, Bakıya getdikdən sonra Zeynalı qarşı göstərdiyi hərəkətləri üçün az peşmanlıq çəkməmişdi. İnstitutda onun rəfiqələri horosi

bir oğlanı sevirdi. Hələ onların çoxu Rayihədən də kiçik idi. İndi də Möhtərəm nişanlanmışdı. Ancaq Rayihə bunu, anasından gizli edəcəyi üçün bir xəyanət saymışdı. Həmişə Zeynalı özündən rədd etməyə çalışmışdı. Hər dəfə Zeynal onunla qarşılaşanda qıza elə gəlmişdi ki, bu doqquz xəbər anasına çatacaqdır.

Rayihə, Bakıdan gələn günü anasından xəlvəti Zeynalın əlcəklərini axtarmışdı. Qız əlcəkləri tapcaq üroyinə nə üçünsə bir təsəlli gəlmişdi: "Yaxşı ki, bunları Möhtərəm ona qaytarmayıb" – deyə düşünmüşdü... Lakin daha bu barədə heç kimə, heç bir söz deməmişdi.

İndi Rayihə Zeynalı görə idi, bəlkə də lap əvvəlcə özü yaxınlaşb onunla danışardı. Kim bilir, bəlkə o heç də Rayihənin düşündüyü kimi deyil?! Məgər danışmamışdan, dostluq etməmişdən adamı tanımaq olar?!

– Gedək, qızım, gedək süfrəni açaq. – deyə anasının səsi onu fikirdən ayırdı. – Deyəsən, daha bunlar gələsi olmadı...

Mehriban xala içəri keçdi. Elə bu zaman evin dəhşətləndirən kişisi səsi gəldi:

– Ay Mehriban, qonaq istəmirsən?..

Rayihə, səsinə usta Mirzənin gəldiyini bilib qabağa getdi:

– Buyur, əmi, xoş gəlmisən, – deyə o evin yanına keçəndə, birdən mat qaldı: Mirzə ilə gələn üç qonaqdan biri də Zeynal idi!

Rayihə ilə an nə edəcəyini, onlarla nə danışacağını bilmədi. Qaçıb evə girməkmi, yoxsa qonaqları ehtiramla qarşılamaqmi? Qız çaşdıqından özünü itirdi.

Zeynal yenə də əvvəllər olduğu kimi durub sakit-sakit Rayihəyə baxdı və sonra başını aşağı salıb, gözlerini yerdə dikdi.

– Xoş gəlmisiniz, – deyə Rayihə güclə eşidiləcək bir tərzdə diləndi və qeyri-ixtiyari olaraq Zeynalı baxdı. Zeynal ilk dəfə olaraq bu baxışlarda bir mehribanlıq, bir səmimiyyət duydu. Rayihə, əlini ona uzadanda, Zeynalın dodaqları əsdi:

– Necəsən, Rayihə? – dedi və köksünü ötürdü.

O axşam Rayihə ilə Zeynalın nə danışdığını heç kəs bilməmişdi. Ancaq o biri gecə Möhtərəmlə Cabir "Qızıl göl"ün qırağında, ağac altında quyduqları daş üstə oturmağa gəndə, öz yerlərinin tutulmuş olduğunu görüb geri qayıtmışdılar...

1953

GÜLHÜSEYN HÜSEYNOĞLU

(1923)

Gülhüseyn Hüseynoğlu Masallı rayonunun Mollaoba kəndində doğulmuşdur. 3-4 yaşlarında olarkən atası ilə Bakıya köçmüş, burada orta və ali təhsil almışdır; o, Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir (1952).

Əmək fəaliyyətini ADU-da başlamış, Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi kafedrasında müəllim, baş müəllim, dosent vəzifələrində işləmişdir.

G.Hüseynoğlu həddi fəaliyyətə XX əsrin 40-cı illərində başlamışdır. O, Azərbaycan ədəbiyyatında mənsur şeir ustası kimi tanınır. "Məsələ aydındı..." hekayəsi də daxil olmaqla "Ehtiraf" kitabının müəllifidir.

MƏSƏLƏ AYDINDI...

(Hekayə)

Yaşarın atası körpü mühəndisidir. O bu il işinə görə kəndə çox qalacağından, ailəsini də gətirmişdi. İndi Yaşar kənd məktəbində oxuyacaqdı. Üçüncü rüb təzəcə qurtarmışdı. Şagirdləri yaz tətilinə buraxmışdılar.

Yaşar bu cür bağ-bağatlı kənd heç görməmişdi. Bir-birindən gözəl olan mənzərələr yaman xoşuna gəlirdi. Kəndin yaxınlığında böyük meşə vardı. Meşənin gözəlliyini baş-başa vermiş yoğun gövdəli, qollu-budaqlı ağacları, qaya dibindən axan qoşa bulağı seyr edən Yaşarın ağzı açılı qalmışdı. Hələ quşlar!.. Ağacdən-ağaca, budaqdan-budağa qonan quşlar onu lap çaşdırmışdı: "Ay aman, bu qədər də quş olar!..."

– Ata, nə yaxşı biz bu kəndə goldik. Mənim buralar yaman xoşuma gəlir!..

– Bəs sən nə bilmişdin?!

Böyütkən kollarının yanından keçərkən Yaşar soruşdu:

– Ata, buraya böyütkən yeməyə gələrdim, ho?

Atası:

– Əlbəttə, oğlum, niyə gəlmirsen? – dedi. – Buralarda çiyələk də çox olur. Hələ çiyələk yığmağa da gələcəkənsən...

Tətil günləri elə tez qurtardı ki, Yaşar onların nə vaxt gəlib keçdiyini belə hiss etmədi. Səhər durub məktəbə getdi. Beşinci sinif şagirdlərinin oxuduğu otağı axtarıb tapdı. İçəri girəndə oğlanlar başına toplandılar, onu sorğu-suala tutdular. O da dolu kimi üzərinə yağan sualların qabağında özünü itirmədi, bildiyindən cavab verdi. Bakıdan gəlmiş üçün ona dəniz haqqında çox sual verirdilər:

– Dəniz gözəldir?
– Bəs necə!
– Suyu şordur, hə?
– Şordur... Ağzına gedəndə elə bil duzlu su içirsen.
– Dərindir?
– Bəs necə!... Ağzında dəniz deyirsən ey... Quruya yaxın yerləri dayazdır, bir az ki uzağa gətdin, batırsan. Üzməyi bilmədən, işin şuluqdur.

– Sən üzməyi bilirsen?
– Bilirəm.
– Bəxtəvər.
– Aaa... Dayan, dayan!.. Sənin fəmin Korimovdur? – yoldaşları içində hamıdan kiçik və arıq görünən Zakir mühüm şey tapmış kimi soruşdu.

– Korimovdur, Yaşar Korimov. Necə bəyəm?
– Keçən il məktəblilər arasında üzgüçülükdə birinci yer tutan sənənsən?
– Mənəm.
– Bir bax, elə bil məlumat bürosudur. Hər şeydən xəbər verir, – Zakirdən boyca xeyli uca olan Kazım yoldaşlarına göz vura-vura özünü qabağa verdi.

Zakir də o dəqiqə deməyə söz tapdı:
– Sən ağaclara dirmaşılıb quşların yuvasını eşləyirsən, mən də qəzetə, jurnala baxıram, təzə xəbərləri bilərəm. “Azərbaycan pioneri” qəzetini oxusaydın, sən də bilərdin.
– Eh, bu bir şey deyil. Hünərin var, mənə kimi ağaca dirmaş, qəzeti nəmən də oxuyar.

– Ağaca mən də çıxa bilərəm. Ancaq yuva dağıtmıram, quşların yumurtalarını götürmürəm.

– Yuva əlin çatır ki, yumurtaları da götürəsən?! Paxıllığımla çəkirsən, mən bilərəm.

Kazımın sözlərinə uşaqlar gülüşdülər. Kazım da səhərdən gəlmiş təzə şagirdin yanında özünü sındırmamaq üçün onlara qoşuldu, qəhqəhə çəkərək əlini Zakirə uzatdı:

– Çək gəlsin!..

Zakir də var gücylə əlini onun əlinə cırpdı. Uşaqlar bir az da bərk gülüşdülər. Arsa sakitləşəndə Zakir yenə Yaşara müraciət etdi:

– Bu Kazım qərribə oğlandır, özün görəcəksən, ancaq bura gəlməyin nə yaxşı oldu... Üzməyi bizə də öyrədirsən?

Yaşar da fərhələ cavab verdi:

– Öyrədərəm.

– Eh, bizdə ki dəniz yoxdur, – “Qərribə oğlan” yenə söhbətə qarışıb, özünü göstərmək istədi.

Uşaqlar ona etiraz etdilər:

– Çay ki var.

– Nə olsun ki var...

– Üzməyi öyrənərik. Azdır?!

O da böyük-böyük başını buladı:

– Birco üzməyimiz çatışmır, onu da öyrənsək, hər işimiz düzəldir!..

– Üzməyi öyrənmək lazımdır, – müəllimin təmkinli səsi eşidildi.

Onun nə vaxt içəri girdiyini uşaqlar hiss etməmişdilər. Birco saniyənin içində hələ öz yerinə qaçdı. Rza müəllim sinifə oturmaq üçün icazə verib, bayaqkı sözlərini davam etdirdi:

– Çox şeyi bilmək adama ziyan verməz. Əlbəttə, bütün bunları gündəlik dərsləri hazırlayan sonra görmək olar.

Üzgüçülük deməyinə Kazımdan başqa sinfin bütün oğlanları yazıldı. Yaşar deməyin sədri, Zakir onun köməkçisi oldu. Sinif rəhbəri Rza müəllim və idman müəllimi Nuhəddin deməyin işinə kömək etməyi boyunlarına götürdülər.

Həftədə bir dəfə, istirahət günündə deməyin məşğələsi olurdu. Uşaqlar üzgüçülüyə aid kitablar oxuyur, üzmək qaydalarını öyrənirdilər. Su soyuq olduğundan çimməyə hələlik getmir, tətil günlərini gözələyirdilər. Nəhayət, dərslər sona çatdı. Məşğələləri çay sahiliyə aparmağa başladılar. Həmin yay istirahətini kəndə keçirən Rza müəllim də tez-tez çay sahiliyinə gəlir, şagirdlərinin işi ilə maraqlanırdı.

Bir dəfə o yenə çay sahiliyə gələrkən yolda Kazıma rast gəldi. Kazımın nəzərləri ağacların budaqları arasında gəzib-dolaşırdı. Rza müəllim hiss elədi ki, o, acgözlüklə quş yuvası axtarır. Yaxınlığında salamladıqlar. Müəllim soruşdu:

– Dincəlirsən də, Kazım?

– Dincölürəm, müəllim.

Rza müəllimin sualında eynam vardı. Kazım bunu duysaydı, yəqin müəllimə elə cavab verməzdi.

– Üzgüçülük dərnəyino də getmədin ki, getmodin. Sözüünün üstündə möhkəm durursan.

Kazım dinmədi. Rza müəllim sözünü davam etdirdi:

– Söz yox, Kazım, dərnəyo getmək könüllüdü, Nuhəddin müəllimin sözü olmasın, məcburi deyil. İndi özün bil də. Mən sonə nə deyim?! Totildəsən, totil ayları da dincəlmək üçündür, bilirsən.

Kazımın sıxıldığını gören Rza müəllim onu çox saxlamadı:

– Yaxşı, Kazım, mən uşaqların yanına gedirəm, baxım görüm neyləyirlər. Amma cəmmoli havadır ha!

Ayrıldılar. Müəllim çay sahilinə sarı yollandı. Şagird ağaclar arasına yönəldi.

Bürkü idi. Yaşar körpü inşaatçıların yanından gəlirdi. O, meşəyo çatcaq, bir az sərinlənsin deyə kölgədə oturdu. Meşənin xoş otrini duydu, sərin, ürəyoyatan havasıyla nəfəs aldı, oxuyan quşları dinlədi, dincəldi.

Sonra yenə yoluna davam etdi. Koldan-kola adlayaraq doyunca böyürtkən yedi. Qaralmış ollorini, ağz-burnunu yumaq üçün çaya doğru üz qoydu.

Çay meşənin ayağında idi. Bir az o yanda kəndin ucqar evləri ağarırdı. Yaşar əyilib ollorini yudu, sonra çimmək həvəsiylə paltarını soyundu, suya tullanmaq istəyirdi ki, havanın qaraldığını gördü, başını yuxarı qaldırıb, buludların hərəkətinə diqqət elədi. Hamısı bir yere komalaşırdı. Bir saniyə keçməmiş göy guruldamağa başladı. Bunun ardınca ildırım çaxdı. Yaşar yağışın qoxusunu duydu. Bədoninə dam-cılar düşəndə paltarını geydi, çay boyunca üzüyuxarı kəndə doğru qaçmağa başladı. Yolu yarı cüməmiş onu güclü yağış tutdu. Yaşar özünü ağacların altına verdi. Birdən haradansa qulağına qarışıq səsler gəldi:

– Köməyo... Kömək!.. Gəlin!..

O, səs gələn tərəfə qaçdı. Yağışın altında bir qədər getmişdi ki, sinif yoldaşlarından ikisi qarşısına çıxdı. Onlar tövşüyo-tövşüyo, hoyocanlar:

– Kazım boğulur, – dedilər. – Biz üzə bilmirik. Yoxsa...

Yaşar onların göstərdiyi yere cümdu. Burada çay burulur və üzəşəği sürətlə axırdı. Burulğanda su köpüklənirdi. Yaşar Kazımın

suya batıb-çıxdığını gördü, bir göz qırpmında soyunub çaya tullandı, üzüb ona yetişdi, bir neçə tokanlı burulğandan çıxartdı. Çay bu yerdə o qədər də enli deyildi. Sahildə irigövdəli qovaq ağacı vardı. Onun iki böyük budağı çayın üzərinə oylmışdı. Yaşar tokan vura-vura Kazımın qovaq ağacının budaqları altına saldı və qışqırdı:

– Kazım, budaqdan yapış, qorxma, bork yapış!.. Bork!..

Ağzına su dolmuş Kazım budaqdan yapışanda, Yaşar ona yuxarı qalxmağa kömək etdi. Elo bu vaxt Rza müəllim, böyük-küç, hamı özünü yitirdi.

Kazımın sahilo çıxarib yoğun gövdəli, qollu-budaqlı qarağacın altına gətirdilər, yere uzadıb əl-qolunu ovmağa başladılar.

Rza müəllim ohvalatı soruşub öyrəndi: son demo Zakirgil meşəyo böyürtkən yığmağa gəliblormiş. Qayıdarkən sos eşidirlər. Sos, bütün gövdəsi ilə çaya doğru oylmış nəhəng ağacdən gəlirmiş.

Uşaqlar yaxınlaşanda Kazımın nazik bir budaq üzərində dayan-dığını görürlər. Ağacda bir neçə gün əvvəl sağısağan bala çıxartmışdı.

Yoldaşlarını gören Kazımın kefi kökəlir:

– Görürsüz də hara çıxmışam... Ancaq, uşaqlar, yuva yaman dərindir, olim dibinə çatmır...

– Kazım, balalar yazıqdır, götürmə! – Yerdən Zakir qışqırır.

– Elo şey yoxdur. Heç ol çokorom?.. Sağsağan balası qoşqon olur, götürəndən sonra hamının paxıllığı tutacaq, görürsüz.

Aşağıdan da birağızdan cavab verirlər:

– İşimiz-gücümüz qurtarmışdı.

– Bura çıxın, bura çıxın, onda danışın... Ho, çıx...

Kazım sözünü qurtarmamış, sol əli ilə yapışdığı budaq qəfildən sınır və o, müvazinətini itirərək gurupultu ilə çayın dərin yerinə düşüb batır. Qalxanda ağzına çoxlu su dolur. Vahimədən özünü itirir, ikinci dəfə batır, qalxır, suyun güclü axımı onu üzəşəği aparır. Zakir xəbər üçün kəndə qaçır. Yoldaşları Yaşara rast gəlirlər.

Yağış dayanmışdı. Kazımın halı yaxşılaşmışdı. Rza müəllim Yaşara təşəkkür etdi, Kazıma isə mənalı-mənalı xeyli baxdı, ancaq bir söz demədi.

Səhər dərnəyin məşğələsinə gələn uşaqlar Kazımın orda görəndə müəllimləri kimi hərəkət edib, bir söz demədilər. Mosolo aydındı...

– Arvad, deyəsən axı bu gecə qocalığımızı boynumuza alası olacayıq, hə?

– Deyəsən, kişi, deyəsən... Ağır da olsa, görək boynumuza götürək. Başqa əlacımız yoxdur.

Onlar "arvad" və "kişi" sözlərini elə səmimiyyətlə, elə məzəli tələffüz etdilər ki, bu, ikisinin də xoşuna gəldi, gülümsədilər. Gülümsədilər və ilkin görüşürlərmiş kimi diqqətlə, qayğılı nəzərlərlə bir-birinin üzünə baxdılar; sanki nə qədər qocaldıqlarını öyrənməyə çalışdılar.

Onlar Azərbaycan Sənaye İnstitutunda oxuduqları zaman evlənmışdilər. Onda ər beşinci, arvad isə üçüncü kursda idi. Evləndəncə bir il sonra isə bir uşaqları da oldu. Adını Cəlal qoydular. Cəlal gənc ananın mərhum atasının adı idi. Gənclər onun xatirəsinə hörmət nişanəsi olaraq adını uşağa qoydular. İndi bu uşağın iyirmi üç yaşı tamam olurdu. İkicə gün əvvəl isə o, pədaqoji institutu qurtarmışdı. Buna görə də məhraban ər-arvad onun ad günüyə təhsilini başa vürməsinə bu axşam qeyd etməyə hazırlaşır.

Ər-arvad "qocalıqları" barəsində zarafat edərkən Cəlal gəlib çıxdı, əlindəki narıncı rəngli kitabı anasına uzadıb dedi:

– Səninçün aldım, ana!

Ananın gözləri parıldadı: "Füzuli!.. Lirikamızın allahı..."

Ana sevinclə gülümsədi, ana nəvəsiylə əlini kitabın üzərində gəzdirdi və titrək səslə dedi:

– Füzuli? Xoş gəlib səfə gətirmisən!..

– Bəli, Füzulini gördü, yenə hər şey yaddan çıxdı, – deyərək ata oğluna göz vurdu.

– Anam Füzulini çox sevir, ata!

– Oğlum yaxşı bilir mənə nə alır, – ana erköyüncəsinə ərinə baxıb kitabın vərəqlərindən bir nəçəsini tələsik çevirdi. – Bir görün nə yazır, necə yazır, – dedi və böyük şairin "Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?" mısrası ilə başlayan qəzəlini oxumağa başladı.

Məclisin qızgın çağında ümumin tələbinə görə, əlli beş-altmış yaşlarında görünən qarasaçı bir kişiyə söz verildi. Bu, Cəlalın, təkə Cəlalın yox, onun indi stol ətrafında əyləşən tələbə yoldaşlarından bir qoxunun keçmiş orta məktəb müəllimi idi.

– Əzizlərim, bu unudulmaz gecənizdə mənəm də danışmağımı xahiş edirsiniz. Etiraz edə bilmərəm. Bilmərəm. Körpə balalarını bəsləyib pərvazlandıran ana quşlar kimi mən də sizi kamala yetirib həyata uçurmuşam. İndi siz özünüz müəllimsiniz. Bir neçə gündən sonra hələlik respublikamızın bir məktəbində dərs deyəcəksiniz... İndi fikirləşirəm, sizə nə deyim, nə ilə sizi xalqımızın bilik ocaqlarına yola salım.

O, bir anlıq nəfəsini dərib dayandı, məclisə göz gəzdirdi, milçək uçaşdı, səsi eşidildilər. Nə qədər göz ona zillənmişdi. Hamısı da deyirdi: – "Danışın, müəllim, danışın! Beş ildir ki, söz-söhbətinizi eşitmirik..."

Müəllim ona zillənmiş baxışların altında daha da həvəsləndi, aramla sözüne davam etdi:

– Burada mənə şagirdlərimin sevimlisi adlandırdılar. Dedilər ki, mən ögey-doğmalığ eləmədən onlara cəmi qayğı ilə yanaşıram, biliklərinə düzgün qiymət verirəm... Düzgün qiymət! Bu, heç bilirsinizmi nə deməkdir, uşaqlar? (Mən sizə yenə "uşaqlar" deyib, müərcəət edirəm, unuduram ki, siz artıq müəllimsiniz.) Məncə, bu müəllimin nüfuzu deməkdir!.. Bəli, nüfuzu! Müsəidə etsəydiniz, bir əhvalat danışardım. – O, məclisə sualedici bir nəzər saldı.

– Buyurun, buyurun, müəllim!

– Sizi dnləmək həmişə xoşdur! – yerlərdən səslər eşidildi.

– Müəllim, nəsihətiniz skamya arxasından yenidən durmuş gənclərimiz üçün həyat yollarında ancaq dayaq ola bilər. – Bu sözləri Cəlalın anası dedi. O, əri ilə yanaşı yuxarı başda əyləşmişdi. İkisinin də nəzəri qocaman müəllimdə idi.

– Cavan vaxtlarımdı. Üçüncü ildə müəllimlik edirdim. Onuncu sinfin rəhbəri idim. Uşaqlar xətrimi istəyirdilər. Səkkizinci sınıftan onlara dərs deyirdim, yanlarında hələ bir sözümlün iki olmasını görməmişdim. Bu fikirdə idim ki, görmərəm də. Lakin... (Eh, bu "lakin"lər olmasaydı, nə yaxşı olardı!) Dərslər təzəcə başlanmışdı. Sınıfimizə özge məktəbdən qarayamızı, arıq, balacaboy bir qız gəldi.

Bir-iki dəfə onu sorğu-suala tutdum, bilikli qıza oxşayırdı. Sonra nədənsə ona fikir vermədim; o mənim diqqətimdən kənarda qaldı, sanki əvvəlki şagirdlərim doğma idi, o ögey.

Bir gün yoxladığım inşa yazılarını uşaqlara paylayırdım. Onların keçirdikləri həyəcanları hiss etməmək mümkün deyildi. Baxışlarındakı oxuduğum "görən nə qiymət almışam?" sualı ilə hər biri dəstərini alan kimi vərəqləyirdi.

Dəstərləri paylayıb təzəcə yerimə qayıtmışdım ki, gözlerim yeni şagirdimə sataşdı. Onun sifəti qaralmışdı. Köksü aramsız qalxıb-ənirdi. Tez-tez gah öz yazısına, gah da yanındakı yoldaşın (bu, sinfin yeganə əlaçısı idi) yazısına baxır, baxdıca həyəcanlanırdı. Bizim nəzərlərimiz bir-birinə sancılarda o əvvəlcə özünü itirən kimi oldu, qarabağdayı sifəti qızardı, sonra nə düşündü:ə

– Müəllim! – deyib ayağa durdu. – Mən qiymətimdən narazıyam... Siz mənə düz...

Üstünə necə qışqırdımsa, səsini xırp kəsdi, dərhal oturdu. Bərk hirsələnmişdim. Axı mənim verdiyim qiymətə hələ etiraz edən olmamışdı? Dərsin ortalarına yaxın özümü güclə olə aldım. Hirsim yavaş-yavaş soyuyurdu. Qızın etirazında həqiqət olduğunu duyurdum. Onun yazısına "4" vermişdim. Halbuki çox asanlıqla "5" də vermək olardı. Əlaçımızın isə işi "4"-ə layiq idi, "5" vermişdim. Bu mənim səhvi idi. Əhəmiyyət vermədiyim balacaboy qız bunu yerində tutmuşdu...

Lakin mən səhvi mi boynuma alıb düzəltmək əvəzinə, bu qızla düşüncüydüm. Təsəvvür edərsiniz, müəllim şagirdlə düşüncüdür. Təəccüb etməyin, sizə oları danışsın... Görünür o da bunu duymuşdu. Dərslərinə hazır gəlirdi, gücüm ancaq ona çatırdı ki, "5" əvəzinə "4" verim, o da heç bir söz demirdi. İstəyirdim etiraz ələsin, susurdu, bununla yəqin demək istəyirdi ki, qiymətimə əşğı saldığım heç vecinə deyil. Bu etinasızlığı mənə daha çox yer eləyirdi.

Buraxılış imtahanları gəlib çatdı. O, inşa yazısını "5"-ə yazmışdı. Heç bir irad tutmaq mümkün deyildi. Ümidimi şifahi imtahana bağlamışdım. Çox arxayınlıqla biletdə götürəndə düşüncüydüm: "İndi Füzulidən bir şey düşsə, sənə deyərəm".

O, sualları gözəndən keçirən kimi danışmaq istədiyini bildirdi, bu məni və imtahan komissiyasının üzvlərini təəccübləndirsə də, icazə verdik. Onun biletində "Füzulinin "Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?" mısrası ilə başlayan qəzəlinin təhlili" sualının olduğunu biləndə, təəccübüm daha da artdı...

Qız bülbul kimi ötürdü. Əvvəlcə o biri iki sualı danışdı. Mənə elə gəldi ki, qəzəli yaxşı bilmədiyindən axıra saxlamışdır. Lakin o, qəzəli təhlil etməmişdən əvvəl onu əzəb deməyə başlayanda mənim bu təxminim də alt-üst oldu. O, qəzəli necə də rovan oxuyurdu. Şərin ahənginə, vəzninə necə də riayət edirdi:

Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?

Foloklər yandı ahimdən, mürədd şəmi yanmazmı?..

O, Füzuli sənətinin ecazkar qüdrəti ilə elə bil hamımızı əfsunlamışdı. Mən onun adının qabağından nə zaman "5" yazdığımı bilmədim. Komissiyanın digər üzvləri də ona eyni qiyməti vermişdilər. Sədr qızın əlini sıxıb qiymətini deyəndə o, təvəzkərliliklə "sağ olun" deyib, iti gözlerini mənə zillədi. Doğrusu, bu gözələ düz baxa bilmədim, başımı aşağı dikkim, bəli, mən möglub olmuşdum. O, biliyi sayəsində buna nail olmuş, mən utandırmışdım. Ölümdən bətor hala düşmüşdüm. Məni bu hala salan xudbinliyim idi. Yalnız və yalnız xudbinliyim! Müəllimlik hara, bu xəbis hiss hara!..

Onu da deyim ki, yeni şagirdimin qəzəli möharətlə oxuması məni lap çaşdırırmışdı. Axı o qəzəli mən heç onun kimi oxuya bilmirdim. Bu nədir? Mən ki özümü fənnini yaxşı bilən müəllim hesab edirəm, bəs onda bu nə idi? Bəlkə mən öz üzərimdə daha işləmiyəm? Bəlkə ilk müvəffəqiyyətə qədər başımı giccləndirmişdim? Əgər belə deyilsə, niyə şagird qəzəli menden yaxşı oxusun?..

İmtahanı necə başa vurduğumu bilmirəm. Evo gələn kimi otağıma qapandım. Füzulinin divanını açarıb tapdım, məlum qəzəli oxumağa başladım. Öz-özümə məəttəl qalmışdım. Heç onunkı kimi çıxırmı. Mənə nə olmuşdur? Düşünürəm... Qəzəlin əruzun həzəc bəhrinin birinci növbədə yazıldığını təyin edirəm: Məfəilün, məfəilün, məfəilün, məfəilün.

Sonra aramla, homin ölçüyə uyğun bir ahəngə oxuyuram, yəno nəssə çatışmır. Onun oxumağı hara, mənimki hara?! Lakin inadımdan dönmürəm, mısraı mısra dalınca təkrar edirəm... Xülasə, başımı nə ağrıdım, mən qəzəli alcaq onun kimi oxuya bildiyimə nail olandan sonra paltarlı-paltarlı çarpayırıya uzandım. Nə vaxt yuxuya getdiyimi bilmədim.

Onunla bir də buraxılış gecəsində görüşdüm. Qonur gözəlirini mənə dikorək məhribancasına salam verdi. Sonra tez də gözünü

asağı dikdi. Bunun mənəsini başa düşürdüm: o mənim vicdan özəbi çəkdiyimi baxışlarımdan hiss etmişdi. Məni pis vəziyyətdə qoy-mamaq üçün üzümə baxmaqdan çəkinirdi. Mən eyni məhrəbanlıqla onun salamını aldım. İmtahanda gözəl cavab verdiyi üçün onu ürkədən təbrik etdim. Haraya daxil olacağı ilə maraqlandım. Cavabını eşidəndə, düzü, təəccübləndim. Çünki bu fikirdə idim ki, o görək mütləq ədəbiyyatçı olsun. Bunu ona bildirəndə dedi:

– Ədəbiyyatı təkcə ədəbiyyatçılar deyil, hamı bilməlidir, müəllim, hamı onu sevməlidir. Mən də ədəbiyyatı bir oxucu kimi sevirəm. Arzum isə neft mühəndisi olmaqdır.

Ona ürkədlusu müvəffəqiyyət dilədim, səmimiyyətlə əlini sıxdım, ayrıldıq. Lakin mən onu heç vaxt unuda bilmədim. Həmişə şagirdlərimin inşa yazılarını yoxlayanda, onlardan gündəlik dərslərini soruşanda, o gəlib gözlərimin önündə dayandı. Mən də bir daha səhv etməmək, bir daha şagirdlərimin qəlbini incitmək üçün qiymət verəndə son dərəcə diqqətli oldum. Bir də özümde olan xudbinlik hissini boğdum, sözün həqiqi mənasında müəllim olmağa çalışdım... İndi məni tərifləyirsiniz. Bunun üçün həmin inadkar şagirdimə borcluyam. Bu sizə qəribə görünməsin, mənə bu nüfuzu qazandıran onun “tənbehi” olmuşdur. İndi iyirmi yeddi il bundan əvvəl həyatımda baş vermiş bu hadisəni ilk dəfə etiraf edib sizə danışmaqda məqsədim odur ki, bundan özlünüz üçün bir nəticə çıxarsınız, dərş deyəcəyiniz şagirdlərin biliyinə düzgün qiymət verməyi öyrənsiniz.

– Müəllim, siz sonralar o qızı heç görmədiniz? – müəllimin oturdugunu görən Cəlal soruşdu.

– Niyə, mən ona tez-tez rast gəlirəm, onun nailiyyətlərini fərəhlə izləyirəm, o indi neft sahəsində görkəmli mütəxəssislərdən biri sayılır.

– O kimdir, müəllim? – Cəlal ikinci dəfə soruşdu.

Müəllim:

– Qoy bu sualın cavabını sənin anan versin, Cəlal! – dedi.

Həminin nəzərləri bir anda Cəlalın anasına doğru çevrildi. Onun qonur gözləri bu qədr baxışların altında istər-istəməz yere dikildi.

1959

MƏMMƏDRZA AFİYƏT

(1926)

Məmmədza Afiyət Qazax şəhərində anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarında ailəsi ilə Cənubi Azərbaycanın Marand şəhərinə köçdüyündən ilk təhsilini orada, Xaqani adına məktəbdə almışdır. 1942-ci ildə ailə Təbrizə köçmüş, Afiyət burada sovet məktəbində oxumuşdur. 1946-cı ildə Milli Demokratik Hökumət onu Bakı Harbi Piyada Məktəbinə göndərmişdir, Afiyət bu məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun hazırlıq şöbəsində təhsil almışdır, Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirmişdir (1953). Əmək fəaliyyətinə jurnalist kimi başlamış, “Azərnaşr” də redaktor, Azərbaycan Demokrat Fırqası MK-nın orqanı olan “Azərbaycan” qəzetində baş redaktor vəzifələrində çalışmışdır.

Ədəbi fəaliyyətə XX əsrin 50-ci illərində başlamışdır. Əsərlərinin mövzusu Cənubi Azərbaycan həyatından alınmışdır. Yazıcının bu cildə daxil edilmiş “Biz yenə də qayıdacağıq!” hekayəsi onun “Alov” kitabından (Bakı, Uşaqgənənəşr, 1959) götürülmüşdür.

BİZ YENƏ DƏ QAYIDACAĞIQ!

(Hekayə)

Mişov dağı ilə Sambran dağının arasında yerləşən Mərənd qəsəbəsinin dördü günrlərindən biri idi. Neçə gündən bəri yağmaqla davam edən qar xiyabanları, dar küçə və dərbəndləri doldurmuşdu. Axsamdan qəsəbəyə hücum çəkən külək xiyaban uzununu ökilmış süyüd ağaclarının çılpaq budaqlarını bir-birinə cırpır, yalnızca kimi ulayırdı.

Təbiətin amansız hədələrinə baxmayaraq, Mərəndin Xoy xiyabanında böyük bir izdiham var idi. Əmniyyə idarəsinin qarşısında iki böyük maşın durmuşdu. Maşınlar ağzınacan qoca arvad və kişilərlə, balaca uşaq və cavan qız-gölinlərlə doldurulmuşdu; hərəsində də üç tufəngli əmniyyə, şöferin yanında isə vəkılbaşılar oturmuşdu. Şimaldan əsən külək maşındakıların yerdəkilərin vida səslərini, – kişi və qadınların, qız və gölinlərin hıçqıqını, körpələrin ağlaşmasını – həzın bir xalq kədəri kimi Mərəndin ətrafına yayırdı.

Bunlar kimlərdi?

İrənin ön fəlakətli yerlərindən biri olan Bəndərabasa sürgünə göndərilən bu adamlar azadxahların ailələri idi.

Maşınlar iki saatdan artıqdı ki, yol gəlirdi. Öz doğma yurdlarından didərgin salınmış günahsız insanların həsrət dolu baxışları geriye dikilmişdi. Hava getdikcə qaralır, Mərənddən yuxarı qalxdıqca yol çətinləşir və maşınların sürəti azalır. Soyuqdan bir-birlərini bərk-bərk qucaqlamış bu fəlakətdələrin içərisində körpəsini bağrına basmış cavan bir gəlin də vardı. O, odlü nəfəsi ilə balasını qızdırır, onu soyuqdan qorumaq üçün var qüvvəsini sərf edirdi. Çünki bu körpə Yadigar, daim eşi ilə çırpındı və vəsiyyətini öziz saxladığı Muradın yadigarı idi. Fəridə indi bu cəvğunda başlarına nə gələcəyini yaddan çıxararaq, hər an Yadigara baxır, onun incə, soyuqdan göyərmiş dodaqlarına, uzun kirpiklərinə, atası Muradı xatırladan çatma qaşlarına, yuyumru çənəsinə nəzər salır, yalnız və yalnız Yadigarı haqqında düşündü. Lakin isti kabinkada oturmuş, Üşnu siqarı bir-birinin ucuna calayan vəkilbaşı isə ancaq Fəridə haqqında – bayaq sürgün olunanları maşına dolduraraq rastlaşdığı bu gəlin haqqında fikirləşirdi. Birdən o, şofəro tərəf dönerək:

– Doğrudan da gözəldir! Heç əldən verməli şey deyil, – dedi.

Şofer onu başa düşmədi:

– Cənab vəkilbaşı, nə buyurdunuz? Nə gözəl? Hansı gözəl? Necə yəni “əldən verməli şey deyil”? Mən ki heç nə görmürəm.

– Gədə, sən elə bilirən yolun üstünə gözəldən, ceyrandan-zaddan töküblər? Ay başa düşdün ha! – deyərək vəkilbaşı damarları görünən göyərmiş əllərini bir-birinə sürtdü: – Gədə, yuxarıdadır ey, maşının üstündə!

– Hə, indi bildim, – deyərək şofer, çöp Qurbanı başa düşdüyü üçün başını tərpətdi. Sonra da əlavə etdi: – Cənab vəkilbaşı, mən də onu fikirləşirəm ki, hava getdikcə xarablaşır, küleyin siddəti artır, qor-xuram godikləri qar bassın. Belə olsa, bu gecəni, ya da bir neçə günü Küllüdə qalmalı olacağıq.

Vəkilbaşı bir qədər düşündükdən sonra:

– Əlbəttə, bu tufanda getmək olmaz, ancaq... – deyib dayandı. O, nəyi isə deməyi lazım bilmədiyindən “ancaq” sözündən sonra bir siqar da çıxarıb tüstülətdi. Vəkilbaşı demək istəyirdi ki, bir gecə olar, amma bir neçə gün qalmaq mümkün deyil. Əgər yol açılmasa, səhəri Yam stansiyasına qədər piyada getməlidirlər.

Onlar artıq Küllü stansiyasına çatmışdılar. Maşınlar dayandı, postda duran bir əmniyyə kabinkaya yaxınlaşaraq:

– Godiklər bağlanmışdır, gedə bilməyəcəksiz, cənab vəkilbaşı, – dedi.

Çöp Qurban kabinkadan düşərək, zəif çırağ işığı gəlin evə tərəf yönəldi. Vəkilbaşı tələsik özünü qapıdan içəri saldı. O, mizin arxasında oturmuş qarovul rəisinin qabağında dayanıb, ayaqlarını cüt-ləyərək hərbi təzim etdi.

– Aşağın xeyir olsun, Həsən ağa!

– Xoş görmüşük, ağa Qurban. A kişi, sən hara, bura hara? Deyən, yaman yerdə aşamlamısz!

– Heç demə, Həsən ağa, bilmirəm bu yolu necə gedəcəyik. Zəhərimar demir yolu da bağlanmışdır. Özümüzü Yama salsaq, oradan o yana qatarla gedirik.

Çöp Qurban Həsən ağa ilə bir qədər söhbət edəndən sonra, sürgünə gedənləri çox da böyük olmayan bir otağa doldurtdurub, əmniyyələrdən birini də qapıda keşikçi qoydu. Məhbuslar gecəni əmniyyə postunda keçirməli oldular. Otağın pəncərələri həbsxanaya xatırladırdı. Dörd pəncərənin hamısına demir tor vurulmuşdu. Otağın yuxarı divarındakı balaca taxçada isə onluq bir çırağ yanırdı. Çırağın işığı o qədər zəif idi ki, diqqətlə baxmadan yaxında oturan adamı seçmək olmazdı. Soyuqdan keyimiş uşaqların və qocaların sızılması, gəlin və qızların şikayət dolu danışmaları bir-birini qarışdırdı, otaq hər şeydən çox ağır xəstələrin yatdığı bir xəstəxanaya andırırdı. Fəridə Yadigarı bərk-bərk qucaqlayaraq, xalqın ağır günlərinə dair söylənmiş bayatılardan birini həzin-həzin deyir, hərdən bir də özünü saxlaya bilməyib hiçqırırdı. Onun yanında bir ağsaqqal kişi oturub divara söykənmişdi. Bu, Polad ömi idi. Polad ömi belə günlərdən çox görmüşdü. Onun başı azadlıq üstündə hələ Xiyabani hərəkəti zamanı nələr, nələr çıkmamışdı! Qoca olini Fəridənin ciyninə qoydu:

– Qızım, bu qəmli bayatılarla üreyini sıxma! Yaman günün ömrü az olar. Sən Yadigardan həyan ol! Niyə ağlayırsan? Heç Murad dar ağacının altında ağladımı? Sən də onun arvadı deyilsənmi? Ağlama! Düşmə qabağında acizlik göstərmək bizləro yaramaz!

Fəridə özünü saxlaya bilməyib, başını Polad öminin ciyninə söykədi:

– Polad ömi, canımı üşütmə bürüyür. Məni qorxudan təkco bu körpədir. Axı o, Muraddan yadigar... – Burada Fəridə özünü saxlaya bilməyib yenə də yavaşca hiçqırırdı. Anasının xəlif titrəyişindən ayrılma Yadigar, əla gözlləri Fəridəyə dikorək, onun xumayyı qıvrım saçlarına, sıx qaşları altındakı qara, yorğun gözllərinə, yumru, ağ sifolino bına, elə bil anasının qomginliyinin sobobini bilmək istəyirdi.

Gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq yeyib-içmiş əmniyyələr qumara oturmuşdular. Otaq tamam tüstü dumanı içərisində idi. Taxtabəndin yuxarı başında döşəyə üzərində oturaraq tiryək hoqqasını sümürən çöp Qurban zorla görünürdü. Əmniyyələrdən biri qoltuq cibindən çıxartdığı kartı vəkibəşinin qabağına ataraq:

– Qoy leyilac bölüşdürsün, – dedi.

Qumarın başlandığını görə Həsən ağa öz otağında olan çırağı götürülməsini əmr etdi. Çırağı gətirdilər. Otaq bir qədər işıqlandı. Kart bölüşdürülən zaman tok xal çöp Qurbana düşdüyi üçün bankı da o qoydu. Bir neçə dəqiqədən sonra qumar lap qızıqdı.

Çöp Qurbanı Mərəndin özündən çox, ətraf kəndlərdə tanıyarlardı. Mübaşirlərlə birlikdə kəndlərdən vergi yığmaqda ondan qəddarı yox idi. Qonaq düşdüyi evdə əvvəl içki götürürdülər, sonra tiryək çəkərdi. Ayağı dəyən kəndi soymasa, geri dönməzdi. Onun gözləri bir qədər ayrı olduğundan ona çöp Qurban deyirdilər. Çöp Qurban şəhər qumarbazları içərisində yaxşı qumar oynadığına görə “leyilac” adı ilə də məşhurlaşmışdı.

Bu gecə də çöp Qurban qumarda uduşmuşdu. Kefi daha da saz olsun deyə, vafurun¹ deşiyinə bir noxud boyda tiryək qoyub, oda yaxınlaşdırandan sonra sümürdü. Əmniyyələrdən kimisi uduzduğundan üzüqoylu uzanmış, kimisi pərt olub şinelini çiyinə salaraq otaqda gəzinir, kimisi də məbuslara baxan keşikçini əvəz etmək vaxtını gözləyirdi. Maqalın başında ancaq çöp Qurbanla Həsən ağa qalmışdı. Tiryək çəkib bir qədər nəşələndən sonra çöp Qurban ağzını Həsən ağanın qulağına yaxınlaşdıraraq yavaşca dedi:

– Həsən ağa, yaman dərddə düşmüşəm.

– Allaha şükür, sənə nə olub, kefin saz, damağın çağ, nəyin fikrini çəkirsən?

– Gədə, bu dərddə heç kəsə demək olmaz. Mən indiyəcən heç kimə belə vurulmamışdım. Onu bir dəfə görməklə, indi də öksi gözümün qabağına gələndə ürəyim nənə yarpağı tək əsir.

– Qurban ağa, nə danışırısan? Yuxu-zad görmürsən ki?!

– Bilirsen açığı nə demək istəyirəm?

– Yox, bilmirəm.

– Bu sürgünə gedənlərin içərisində Fəridə adlı gözəl-göycək bir gəlin var. İstəyirəm onu çağırıb bir az dilxoşluq edəm.

– Qurban ağa, indi səni başa düşdüm. Ancaq onu birdən-birə çağırırsa, camaat şübhələnər. Buna yol tapmaq lazımdır. – Həsən ağa bir qədər fikirləşəndən sonra: – Aha, tapdım! Bu cürə eliyək, – dedi.

– Nə cür, Həsən ağa?

– Biz çox vaxt burada düşüb qalan nəbələd xanımları qorxudub, bığ yağı almaq, ya da onlardan istifadə etmək üçün bir istintaq məclisi düzəldirik. Uzun-uzadı sorğu-sual aparırıq, görürsən ki, çox vaxt bir şey çıxır.

– Barakallah, Həsən ağa! Əcəb nəqşə çəkibsen! Amma burda bir şey var.

– O nədi?

– Bilirsen, indi izi itirməkdən ötrü əvvəl məbuslardan bir neçəsini dindirmək bəhanəsi ilə sənin otağına çağırıb sorğu-sual eliyək. Sonra da Fəridəni gətirtdirək.

– Sən qabağına bir neçə kağız qoyarsan. Guya səhərə yaxındır, hər adamın pərvəndəsini¹ nəzərdən keçirirsən.

– Tamamən doğru buyurursan.

Onlar ayağa durub Həsən ağanın otağına gətdilər. “İstintaq” başlandı. Rəisin otağına məbuslardan bir neçəsi gəlib-gedəndən sonra növbə Fəridəyə çatdı.

Qapıda duran keşikçi:

– Fəridə Kərimi! – deyə çağırırdı.

Fəridə mışıl-mışıl yatan körpəsini yanındakı Fatma qarıya verib, rəisin otağına gətdi. O, içəri girən kimi çöp Qurban yerindən qalxıb:

– Buyurun, xanım, əyləşin, – deyə ona yer göstərdi.

– Mərhəmətiniz artıq, rəis! Mən sizi eşdiyəm, – deyə Fəridə başını dik tutaraq mizin qarşısında dayandı.

– Çox gözəl, xanım. Mən sizi çox saxlamayacağam. Bu şortlə ki, verdiyim suallara cavab verəsiniz.

– Mən sizi eşdiyəm, ağa rəis! Çalışaram ki, cavab verəm.

– Xub, adınız, fəmiliniz və atanızın adı?

– Fəridə Kərimi Əsgər qızı.

– Ərinizin adı nə idi?

– Murad.

– Milli hökumət dövründə nə iş görürdün?

– Fədai başçısı idi.

– Siz onu...

¹ Vafur – tiryək çəkmək üçün hoqqə

¹ Pərvəndə – iş (qovluq)

– Ağa rois, bağışlayın, sözünüzü kösiyəm. Adamı neçə dəfə sorğu-suala çəkərlər? Məgər siz bunları bilmirsiniz? – deyər Fəridə bir qədər əsəbiləşdi. – Axı bir də gecənin bu vaxtı nə dindirmək?

– Xanım, dedim ki, suallarına tez cavab verin. Mən sizdən nə soruşsam “bəli” deyin. Hə, bu istintaqdır. Sizin taleyiniz də məndən asılıdır.

– Mən öz taleyimi heç kəsənlə vermək fikrində deyiləm! – deyər Fəridə ani olaraq qəzəb dolu gözlərini çöp Qurbana dikdi.

Çöp Qurban Fəridə ilə daha açıq danışmaq üçün Həsən ağaya göz vurdu ki, bayıra çıxsın. Həsən ağa gedəndən sonra vəkilbaşı gülə-gülə Fəridəyə oturmağı bir də təklif etdi. Fəridə yenə də boyun qaçırdı.

– Fəridə xanım, siz mənə başa düşürsünüzmü?

– Xeyr.

– Xanım, mən sizi görən kimi huşumu itirmişəm, inanız ki...

– Xeyr, cənab vəkilbaşı, siz səhv edirsiniz. Huşunuzu yox, bəlkə başınızı itirmisiniz!

– Xanım, onu da yəqin bilin ki, əgər siz mənim təklifimlə razılaşmasaz, körpənizi itirmiş olacaqsız!

Fəridə bu an çöp Qurbanın gözlərində bir məstlik və vəhşi ehtirasın qaynadığını gördü. O ürəyində: “Körpənizi itirmiş olacaqsız”

– sözlərini bir neçə dəfə təkrar etdi. Birdən dəli kimi bərkədən çığırdı:

– Yox-yox! Heç kəs onu mənim əlimdən ala bilməz!

– Amma bu qorxulu yol, bu soyuq onu sizdən ala bilər.

– Siz soyuqdan özünüzü qorusanız böyük işdir!

– Fəridə xanım, gəlin höcət etməyin, özünü də, körpənizi yazığınız gəlsin, – deyər çöp Qurban mizin arasından durub yavaş-yavaş Fəridəyə tərəf gəldi. O indi yəqin etmişdi ki, xoşluqla Fəridədən heç nə çıxmıyacaq. Ona görə də onunla başqa cür danışmaq istəyirdi. Fəridə çöp Qurbanın irəlilədiyini görərək, bir addım geri çəkildi. Vəkilbaşının qısa, qalın qaşlarının altından işıldayan qırıq gözlərində şəhvət duyulurdu. Ağrıyından zəncir gəmirən çöp Qurbanın qara üzündəki şırımlar da titrəyirdi. O, hiyləgərcəsinə yalvarıcı bir sima aldı.

– Fəridə xanım, gülüm, heç olmasa bir buse!.. – deyər onu qucaqlamaq istədi.

Fəridə çöp Qurbanı var gücü ilə sinəsindən itələyib qapıya sarı qaçdı. Vəkilbaşı gözənilmədən itələndiyi üçün, dalı-dalı gedib yere

sərdi. Bu vaxt içəri girən Həsən ağa Fəridəni qapıda yaxalayıb qucaqladı. Fəridə çırpınıb onun əlindən çıxdı və ucadan:

– Alçaqlar! – deyər çığırb yoldaşlarını haraya çağırdı.

Bütün post bir-birinə dəydi. Sürgünə gedənlər Fəridənin qışqırığını eşidərək, salındıqları otağın qapısına hücum çəkib, onun geri qaytarılmasını tələb etdilər. Bu biri otaqda isə Həsən ağa ilə çöp Qurban Fəridəyə yaxınlaşmaq istəyir, qadın da bir küncə qısılmış halda əlinə keçəni onların başına yağdıraraq özünü müdafiə edirdi. Bu vaxt lampa qırıldı. Fəridə, otağa çökən qaranlıqdan istifadə edib qapıya doğru qaçdı. Polad əmi onu qapıda qucaqlayıb otağa saldı. O:

– Qızım, bu əməniyyətlərin əlindən cənə gəldik, nə qədər çalışdımsa bayıra çıxmağa qoymadılar. Axı, biz əlibəş, onlar yaraqlı! Eybi yoxdur, qızım, vaxt gələr əvəzini çıxarıq! – dedi.

Məhbusların hamısı Fəridənin başına yığışmışdı. Onun bədəni hirsindən esirdi, gözləri yaşarmış, bət-bənizi qaçmışdı; dişlənməkdən qızarmış yerlər üzündə aydın görünürdü.

Gecə yarıdan keçmişdi. Hamı yorğunluğu, dərd və kədəri bir anlığa unudaraq yatmışdı. Fərid isə bu faciəli əhvalatı unuda bilmirdi. O, birinci dəfə idi ki, belə bir hadisə ilə üz-üzə gəlirdi. Hələ onu qabaqda nələr gözləyirdi.

Sabah açılmışdı. Gecədən əsən bərk külək hələ də davam edirdi. Oxu daşa dəyən vəkilbaşı səhər it kimi hamını qapırdı. O, qapıda duran kişikciyə bağırır:

– Gədə, nə ölüşgəmişən?! Xəbərdar dur! De ki, hazırlaşsınlar!

Əməniyyətlər vəkilbaşının əmri ilə sürgünə gedənləri postun qabağındakı kiçik meydançaya yığdılar. Çöp Qurban soyuğun qorxusundan papağının qulaqlarını sallamış və şinelinin boynunu qaldıraraq üstündən də şal bağlamışdı. Bu gün o da bu qorxulu səfər haqqında düşünürdü. Ancaq vəkilbaşı tapşırıq almışdı ki, hər necə olursa olsun bu gün Yamda olmalı və sürgünə gedənləri qatara çatdırılmalıdır. Əgər onun əlinə ixtiyar olsaydı, bu boranda uzun yolu pay-piyada getməzdi.

Polad əmi bu xəbəri eşidəndə çox qəzəbləndi, vəkilbaşıya yaxınlaşaraq soruşdu:

– Ağa, deyin, bu camaatı piyada aparmaq fikrindəsiniz?

– Bəli, piyada gedəcəyik. Camaat məndən artıq deyil ki!..

– Cənab vəkilbaşı, heç olmasa, bu uşaqlara rəhminiz gəlsin. Axı bu çovğunda necə getmək olar?

– Uzun müşərrəf eləmə! Sənin özüne yazığın gəlsin! Çox danışarsan, səni Yama qədər ayaqyalın apardıram!

Polad əmi ağarmış qalın qashları altından qəzəblə parlayan göz-lərini vəkilibaşına dikərək, deyəcəyi sözləri uddu.

Hərəkət əmri verildi. Düzə qədər yağmış qarı tapdalaya–tapdalaya çox çətinliklə irəliləyən dəstənin qabağında iki əmniyyə, sağ və solunda dörd əmniyyə, lap arxada isə vəkilibaşı gəlirdi. Onlar Küllü stansiyasından bir kilometr aralamb, qara bürünmüş təpələrin döşünə çatarkən şiddətlə əsən külək daha da tüğyan etdi. Yol çala–çuxur olduğundan məhbuslar böyük çətinliklə addımlayıb, tez–tez yıxılırdılar. Əmniyyələr isə Yama tez çatmaq istədiklərindən tüfəngin qundağı ilə geri qalanları vurub irəli itələyirdilər. Fəridə xəstələnməyən körpəsini Polad əminin verdiyi sırtqlıya bürüyərək, bərk–bərk sinəsinə basıb, dəstənin lap axırında addımlayırdı. Qarşıdan əsən külək qadının yeriməyinə mane olaraq sovurduğu qarı onun gözlərinə doldurur və çarqatının altından çıxan saçlarını dağıdırırdı. Fəridə bəzən ayaq saxlayıb nəfəsini dərmək istəyəndə, vəkilibaşı tüfənginin qundağı ilə onu itələyirdi. Qadın getdikcə gücdən düşür, ağır–ağır addımlayaraq dəstədən dala qalırdı. Uşaq da onu yaman öldendildən salmışdı. Bu ara geriye dönüb Fəridəni qar pərdəsi arxasından görə bilməyən yoldaşları və Polad əmi dəstədən ayrılıb qadının harayına çatmaq istərken yanlarına gedən əmniyyələr tüfəngin nizəsinə onlara göstərir, qabağa getmələrinə işarə edirdilər. Beləliklə, heç kəs kömək əlini Fəridəyə uzada bilmir, əmniyyələr isə vəkilibaşını onun qəsdən geri qaldığını fikirləşirdilər.

Şaxta Yadiqarın incə dodaqlarını çatdaq–çatdaq etmiş, bədəninə buza döndərmişdi. Körpə qırıq–qırıq zaryırdı. Fəridənin gözlərindən axan yaş yanaqlarında donub qalmışdı. O birdən geriye dönüb vəkilibaşına baxdı. Fəridənin koskin baxışları bir ox kimi çəp Qurbanın ürəyinə sancıldı: övladının can verməsini öz gözləri ilə görəndən ananın baxışlarındakı mənə və intiqam odu yaman dəhşətli olur! Vəkilibaşı tüfəngin qundağını bir də Fəridənin böyrünə basaraq:

– Hə, nə qanlı–qanlı baxırsan? Qabağa yeri! – dedi.

Fəridə yerindəcə donub qalmışdı: Yadiqar onun qucağında getdikcə sozalıb, can verirdi. Anaya belə gəldi ki, Muradın ona tapşıracağı Yadiqar artıq yoxdur. Yadiqar bir quş kimi anasının qucağından uçub harasa, uzaqlara getmişdir. Ana bir daha oğlunun üzünü görməyəcəkdir. O, bütün bu fəlakətlərin kökünün mövcud quruluşda və bu quruluşun mənfur müdafiəçilərinə olduğunu indi daha artıq

hiss etdi. Fəridənin qəlbində belə bir duyğu baş qaldırdı ki, gecə onun namusuna toxunmaq istəyən bu alçaq vəkilibaşını, əlini əlindən almış, indi də oğlunu gözləri qabağında öldürmüşdür.

Fəridə Yadiqar yerə qoyaraq bayaqdan gözlərini ona zilləyib duran vəkilibaşının üstünə atıldı. Vəkilibaş Fəridənin gözələnilməz zərbəsindən ayaq üstə dayana bilməyib yıxıldı. Onlar təpədən digirlənib aşağıdakı çalaya düşdülər. Fəridə çəp Qurbanın tüfəngini əlindən qapıb aldı və qundağı ilə onun təpəsinə–təpəsinə vurdu. Vəkilibaşı huşunu itirdi. Fəridə bütün gücünü biləklərinə toplayaraq, barmaqlarını vəkilibaşının boğazına keçirdi. Vəkilibaşının gözləri hədəqədən çıxdı, üzündəki qırıxıqlar daha da dərinləşdi, dodaqları və bütün sifeti qapqara qaraldı. O, qəzəbli bir pələngin pəncəsində didilib parçalandı. Fəridə ömründə ilk dəfə idi ki, düşməndən belə bir intiqam alırdı. O, ilk dəfə idi ki, belə bir dəhşətli ölümün şahidi olurdu. Qadının bərk–bərk döyünən ürəyinə bir qorxu, gözlərinə qatı bir qaranlıq çökdü, ayaq üstə dura bilməyib səndələdi. Elə bu vaxt Muradla oğlu gözləri qarşısında dayandı. Ana körpəsini xatırlayan kimi cəld dikəlib yüyürdü. Təpənin döşündə qalmış Yadiqarın ağlamaq səsinə eşidərək sevincindən nə edəcəyini bilmədi.

Onun: “Yadiqar! Oğlum!” – deyə çıxırması bir anlığa bütün ətrafa yayıldı. Ananın ürəyindən qopan bu səs bayaqdan həcum çəken küleyin elə bil qarşısını aldı, ətrafı bürüməkdə olan qaranlıq elə bil çəkildi. Fəridə hündür təpəyə çıxdı, indi Yadiqarın bağrına basmış ananın durduğu yerdən Küllü kəndi, ondan aşağıda isə Mərənd qəsəbəsi görünürdü. Fəridə son dəfə öz doğma elini, vətəninə seyr etdi. Ağ pərdəyə bürünmüş Mərənd, qucağında yaşa dolduğu bu qəsəbə, tək–tük ağarıb seçilən bu evlər ona nə qədər də doğma gəlirdi! Öz vətəni ilə axırıncı dəfə vidalaşdığı üçün qadının gözlərindən yaş axırdı. Lakin bu həsrət dolu gözlərdə bir ümid var idi. Fəridə iki yolun ayrıcında dayanmışdı. O, geri dönməzdi! Fəridə Yadiqarın əlləri üstə yuxarı qaldırıaraq:

– Əlvida, doğma Mərənd! Əlvida, ana Vətən! Biz uzaqlara getsek də, sürgünlərə göndərilsek də, həmişə sənin eşqinlə yaşayacağıq! Biz harada olsaq son damla qanımıza qədər sənin uğrunda vuruşub, yenə də sənin doğma qoynuna qayıdacağıq! Əlvida, ana yurdum! – deyib başqa bir səmtə üz qoydu.

VİDADI BABANLI

(1927)

Vidadi Babanlı Qazax rayonunun Şıxlı kəndində müəllim ailəsində doğulmuşdur. Həmin kənddə orta məktəbi bitirmiş, sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində (1944-1949), Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasında (1952-1954) təhsil almışdır.

Əmək fəaliyyətinə universiteti bitirdikdən sonra başlamış, Sabirabad şəhər orta məktəbində müəllim (1949-1950), "Azərbaycan müəllimi" qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi (1950-1951), "Ədəbiyyat qəzeti" redaksiyasında ədəbi işçi, şöbə müdiri (1954-1960), Sumqayıt şəhərində fəhlə yataqxanasında tərtibçi (1960-1961), "Azərbaycan" jurnalı redaksiyasında nəsr şöbəsinin müdiri (1961-1968), C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasının dublyaj şöbəsində baş redaktor əvəzi (1974-1976), "Yazıçı" nəşriyyatında baş redaktor müavini (1978-1981) işləmişdir.

Bədii fəaliyyətə XX əsrin ortalarında şeir yazmaqla başlasa da, əsasən, nəsir kimi tanınmışdır. Onun "Vəcdan susanda", "Müqəddəs ocaq", "Gəlin" kimi romanları oxucular arasında dərin rəğbət qazanmışdır. Yazıcının bu cildə daxil edilən "Əmir dayının azarı" hekayəsi də daxil olmaqla "Tanışlarım və dostlarım" kitabından (B., Uşagqoncaşır, 1961) götürülmüşdür.

ƏMİR DAYININ AZARI

(Hekayə)

Gözümü açandan qonşumuz Əmir dayını məsul vəzifələrdə görmüşdüm. Balaca boylu, güllər üzlü bu adamın qohum-qonşu arasında pisliliyini danışan, giley-güzarını eləyən tapılmazdı. Harada sözü düşsə hamı bir ağızdan: "Halal, tamamı özündə adamdır", – deyirdi.

Əmir dayının xətrini atam da çox istəyirdi. Hərdən evimizdə onun söhbət düşəndə:

– Əmir mənim dostum, qapıbir qonşum olduğu üçün demirəm. Onun xasiyyətdə adamı anası birco doğub. Eləsi bir də dünyaya gəlməz, çox yaxşı adamdır, – deyib Əmir dayını ağız dolusu təriflər,

sonra bir anlığa susub aram-aram əlavə edirdi: – Yaxşılığımı sən elə ondan gör ki, heç vəzifəsiz, qulluqsuz qalmır. Bu vəzifədən götürəndə də tez aparıb qoyurlar o birisinə. Daha bir para adamlar kimi qolundan tutub biabırçılıqla atırlar bayıra. Təmizliyinə, halal-lığına görə həmişə hörmətini saxlayırlar.

Əmir dayının yolu bizim həyətdən idi. O, səhər işə gedəndə, axşam işdən qayıdanda evyanımızın qarşısında iki-üç dəqiqə ayaq saxlar, atamla salamlayıb, anamdan hal-əhval tutar, sonra yoluna davam edirdi. Hər həftənin axıncı gününə işə işdən qayıdub birbaşa bizə gələr, təklif gözləmədən keçib evyanda qoyduğumuz uzun yemək stolunun arxasında əyləşər, axşam sərinində anamın təzəcə dəmlədiyi xoş ətirli pürünc çaydan tör tökə-tökə içər (o, anamın çayını çox bəyənmərdi), olmuşdan-olacaqdən danışar, atamla bir-iki əl nörd atar, gün batıb hava lap qaralanda durub evinə gedərdi.

Amma bir dəfə kişi işdən qayıdanda əhvalını çox pərişan gördük. Ayaq saxlayıb bizə salam verməməyi bir yana dursun, başını qaldırıb heç üzümüzə də baxmadı. Təəcüb elədik. Olmayan iş! Görəsən nə hadisə üz verib ki, Əmir dayı salam-kalamını bizdən əsirgəyir?!

Atam səbir eləyə bilmədi.

– Axşamın xeyir, ay Əmir! Kəfin niyə yoxdur? Xəstələnib-ələmənən? – deyə arxadan onu sələdi.

Əmir dayı cavab vermədi. Ağır-ağır başını tərpətib, yoluna davam etdi. Atam həyətdə içində gözələrini onun dalınca zilləyib qaldı. Həyətdəki sıx meyvə ağaclarının arası ilə qıvrılan ciğrila ayaqlarını zorla sürüyən kəfsiz qonşusunu baxışları ilə düz evinə qədər ötürüb təəssüflə dilləndi:

– Kişi xəstələnib.

Əmir dayı doğrudan da xəstəyə oxşayırdı. Həmişə qəddini düz tutub yeriyən bu gümrah kişinin belə koğa kimi öyilmiş, xırdaca başı boyunluğu qaldırılmış pencəyinin içində az qala itib-batmışdı. Onsuz da boydan balaca olan bu adam acı alma kimi bürüşüb, daha da balacalanmışdı.

Atam içəridə çay-çörək hazırlayan anamı çağırırdı:

– Əmir burdan çox kəfsiz ötdü. Get gör kişinin başına nə gəlib?

Anam tez qonşuya qaçdı.

Atam evyanda narahat-narahat xeyli gəzindi, tez-tez ciğrila baxdı. Anam görünmürdü.

– Anan da qayıtmadı. Görünür, qonşunun başında bir qaranlıq var. Dur gedək, – deyə atam daha dözməyib cold hoyoto düşdü.

Mən də aşağı endim, atamla bərabərloşəndə, anam qabağımıza çıxdı. O, hoyocanlı idi. Bizo yaxınlaşın kimi dedi:

– Tez gedin, Əmirin voziyyoti ağırdır!

Atama elo hay görəkmiş anamı axıra qədər dinləməyib yüyürdü. Biz dahliza girəndə Əmir dayının arvadı içəridən üstümüzə atıldı. Dili-dodağı topimış halda sosi titrəyə-titrəyə yalvardı:

– A başınıza dönüm, bir kömək eləyin. Bu nə işdi bizim başımıza gəldi? Kişi lal-kar olub, düşüb yatağa. Yüz söz soruşsən, birinə zəman cavab verir. Rəngi də qapqara, kömür kimi. Heç belə do xəstəlik olar? Onu ki mən səhər işə sappaşağ yola salmışdım... Oy, ay Allah, bu nə işdi sən bizi saldin. Balanın qadasi mono gəlsin, Məhərrəm qardaş, durma, qaç hokimə. Mənim qılçalarıml tutulub...

Atam bilmədi neylosin. İçəri girib əvvəlcə xəstəyə baş çəksin, yoxsa elo burdan geri dönüb hokimə qaçsın. O hələ bir qərara gəlməmişdi ki, açıq qapıdan Əmir dayının zarıncı sosi eşidildi:

– Lazım deyil, heç nə lazım deyil! Mənim dərdimə yüz təbib yığıla, olac eləyə bilməz!

Atam özünü tez qonşusunun yanına yetirdi. Evin yuxarı başında, yumşaq yorğan-döşəklə demir çarpayıda uzanıb üzünü ollori arasında gizlətməmiş Əmir dayının rəngi-ruhu qapqara qaralmışdı.

– Olmasın azar, ay Əmir! Bu nə işdir? – deyə atam onun biləyindən tutdu, nəbzini yoxladı.

Əmir dayı xeyli dillənmədi. Kəsik-kəsik inləyib, dərindən nəfəs aldı, sonra zoif sosla:

– Oturun! – dedi.

Biz küncdən stul götürüb çarpayının böyründə oyləşdik. Əmir dayı əllərini üzündən çəkib astaca sağ böyrü üstə çevrildi. Baxışlarından hədsiz məyusluq oxunan qara muncuq gözələrini atamın üzünə dikib sıızladı:

– Məhərrəm, sən dünya görmüş adamsan, eşidib-sənmi günahı olmayan bir adamı işdən çıxartırsınlar?

– Yox, Əmir, eşitməmişəm. Təqsirsiz adamı heç kim işdən çıxarda bilməz. İndiki zamanda belə şey olmaz.

– Hı, olmaz!... – Əmir dayı qanı qaçmış dodaqlarının ucunda zorla gülmüşündü. – Eh, Məhərrəm, sən görən babalar çoxdan ölüb. Məni... mənə işdən qovdular.

– Necə??

Atam bu bir kolmoni elo hündürdən, elo heyrotlə söylədi ki, onun sosi, mən bir yana, heç Əmir dayının özünə də xoş gəlirdi. O, üz-gözünü turşudub:

– Elo eşidiyin kimi! – dedi.

Atamın matı-qutu qurumuşdu. O, bir müddət söz tapmayıb göz-lərini döydü. Axırda yenə heyrotlə soruşdu:

– Nəco yoni “qovdular”? Sobob nə oldu?

– Sobob, elo sobobsizlik! – Əmir dayı qurumuş dodaqlarını dili ilə yaşlayıb, danışmağa oziyyot çəkirmiş kimi sir-sifotini bir az da turşutdu. – Eh, ay Məhərrəm, bir adamın ki, qəsdinə durub işdən çıxartmaq istəsinlər, ona pulan-quşqun tapıb düzəlməyə nə var? Görürsən ki, heç bir cohotdən lokəli işim yoxdur, başlayırlar nalə-mixə döyməyə ki, daha qocalıbsan, rəhbərliyi bacarmırsan, işçilərə nəzarət eləyə bilmirsen, mıxlanıb qalırısan bir yerdə. Təsərrüfatla, adamlarla canlı olaqon olmur, işi longidirsən. Daha bəsdir, get dincəl. Təzo, ali tohsilli mütoxəssislərimiz var. Mosul vofizəfərdə qoy indi do onlar işləsinlər...

– Bos sən nə iş görösən?

– Mən do... – Əmir dayı sözünün dəlmə gətiro bilmədi. Qəhor kişini boğdu. Bir-iki dofo udqunub ağlamsınmış halda dedi: – Mən do heç nə... Dedilər: “İndi do get yüngül işlərdə çalış. Onsuz da bu gün-sabah toqəüdə çıxacaqsan. Bildiyindən, bacarığmdan cavanların işinə kömək elo, məsləhət ver...” Guya Əmir daha ölüb, meyitini yerdən götürən qorak!

Əmir dayı burda yanıqlı-yanıqlı köksünü ötürdü, ollori ilə üzünü yenidən qapayıb susdu. Atam iso dorin fikrə gətməmişdi. Bilmirdi nə desin, qonşusuna nəco ürok-dirok versin. Nəhayət o, dilo gəlib məsləhət gördü ki, qəm eləməsin, düzəlen işdir. Yorğan-döşəyə düşüb yatmaqəndə, səhərdən qalxıb geyinsin, lazımı idarələrə gedib danışsın, haqqını tolob eləsin.

Əmir dayı atamın məsləhətindən çıxmadı. O biri gün qalxıb geyindi və “haqqını” tolob etməyə gəldi. Bu get-gəl bir nəco gün davam etdi. Bir axtam o, yenə hoyotimizdə ayaq saxladı, atamla sevinə-sevinə salamlaşdı. Sonra köhnə qayda üzrə, eyvanımıza qalxıb üzünü anama tutdu:

– Ay Zəhra bacı, babamın əhsanına, mono bir stəkan məxməri çay ver, nəco vaxtdır sonin çayını içmirom, – deyib orkə stolun arxasına keçdi, atamla üz-üzə oyləşdi.

Əmir dayının bu gümrəhlığı atamı sevindirdi.

– Allaha şükür olsun, ay Əmir, deyəsən işin düzəlib, yenə üzün gülür?

– Oğlun sağ olsun, Məhərrəm, axır ki, daşdan bir çarpanaq qopardım.

– Yenə öz yerinə?

– Xeyr, əşi!.. Tikiş artelinə müdir göndərdilər. Bu gün gedib idarəni təhvil almışam. Sabahdan işə başlayacağam. Hə, sən bir o nərdini bəri elə, bir-iki əl ataq. Çoxdandır dərsini vermirəm.

Mən qəzəb içəridən nördəxtanı götürdüm. Əmir dayı taxtanı açıb daşları düzə-düzə söhbətinə davam etdi:

– Hələ sənə nədən danışım. Axırda mənə nə desələr yaxşıdır? Bilməzsən, “durub-toxtamış adamsan. Hər gün gəlib-getməyinə qıymırsın. Hörmət ələyib sənə bir də məsul vəzifə veririk. İşində möhkəm ol. Əvvəlki səhvlərini bir də təkrar edəsən, bizdən küsmə...”

– Yaxşı, sən nə dedin?

– Mən? Heç nə. Razılıq ələyib çıxdım bayıra. Hə, oləndə oynunu oyna, başın söhbətə qarışmasın. At görək!

Atam zərin birini götürüb taxtanın üstü ilə astaca diyirlədi.

– Yek!

– Ec... qonşu, elə birinci əldən korladın. Zərroo! – Əmir dayı da zərinə atdı. – Şeş! Gördün? Mənimki bu gün elə şeşdən getirib. Di möhkəm dur!

O, zərin hər ikisini götürüb gödək barmaqlarının uclarında qoşaladı və yenidən atdı. Oyun qızıqırdı. Lakin Əmir dayı sözüne ara vermədi. Gözü zərdə, əli işdə, ağzı isə söhbətdə oldu.

– Hə, Məhərrəm, bilirəm, üzə mənə bir söz deməsən də ürəyində tikiş artelinə müdir getməyimdən narazısan. Əslinə baxsan, elə mənim özüm də bu işə müştəri deyildim. İndiyə kimi yaxşı-yaxşı vəzifələrdə çalışıb, birdən-birə artel müdirliyinə enmək, əlbəttə, ağırdır. Amma neyləyəsən? Əlacın nədir? Gedib başqasının ölünün altında sırası bir işçi olmaqdansa, elə bu məsləhətdir. Özün bilirən, mənim sənəndən gizlin bir sirrini olmayıb. Mən vəzifəni heç vaxt gəlir üçün, qazanc üçün gözməmişəm. Yaxşı vəzifələrdə olanda da ayağımı yorğanıma görə uzatmışam. Dövlətin verdiyi halalca maaşla dolanmışam. Nə bir kəsdən rüşvət almışam, nə də bir kəso rüşvət vermişəm. Fikrim-zikrim bir o olub ki, arxasında oylaşmıyay

stolum, üstündə telefonum, cibimdə möhürüm olsun, bir də buyurub-çağırmağa beş-on işçim... Vəssalam! Çünki elə əvvəldən bu stol zəhrimə məni tanıyıb, mən də onu. O olmasa, birçə gün də yaşaya bilmərəm, bağrım partlar.

Atam qashlarını çatıb, dinmədi. Onun zəri pis gətirdiyindən qanı qaralmışdı. Əmir dayı da daha danışmadı. Başlan oyuna bərk qarışdı. Arabir bir-birinə hərbə-zorba gəlib höcətləşə-höcətləşə taxtanın qabırğasını xeyli döyüclədilər. Oyun bitən kimi, anam getirib ortaya süfrə sərdi, hələsinə bir stəkan çay süzdü. Əmir dayı çaydan istisi bir qurtum hortladıb birdən dikəldi, dönüb mənə baxdı. Elə bil o, mənim varlığını ancaq indi hiss etmişdi.

– Qardaş oğlu, gəlsən səni özümə katib götürərəm, – dedi.

Mən utandığımın başımı qaldırmadım.

Atam dilləndi:

– Yox, əmisi, onun hələ işləmək vaxtı deyil, qoy getsin dərsini oxusun. Bu il imtahanları ağırda.

Əmir dayı çaydan iki-üç qurtum da dalbadal hortladıb gerçəklədi.

– Doğru sözümdür. Ağlıma lap yaxşı düşüb. Qısır inəyin dadamalı buzovı kimi sənin böyürə-başında gözünəcən gedib xeyirli bir iş görər. İndidən idarə işinə alışırs. Bunun dərsinə-zadəmə də ziyanı yoxdur... Neçəncidə oxuyursan, a bala?

– Doqquzuncuda.

– Dərsə nə vaxt gedirsən?

– İkinci növbədə.

– Çox gözəl, demək, sövdələşdik. Saat birəcən yanımda işləsən, sonra çıxıb gedərsən dərsinə. Oldumu?

Mən dillənmədim. Atam yenə etiraz etmək istədi. Ancaq Əmir dayı bu dəfə onu danışmağa qoymadı. Üzünü bozadıb ərklə:

– Zəvzəklik cləmə, – dedi, – uşaq qoy indidən zəhmətə döyrəşsin. Orda elə bir çətin iş olmayacaq. İdarəyə gələn tək-tük dokumentləri dəftərə salacaq. Hərdənbir də işçilərə yoxlama-zad yazacaq, vəssalam. Sakit yerdi, qalan vaxtlar oturub dərsini hazırlar. Evdə qalıb neyləyəsindir?

Atam qonşunun sözünü yero sala bilmədi, razılaşdı.

Ertəsi gün işə başladıq. İdarəməz qəsəbənin lap ucqarında, iri yıd ağaclarının dövrəyə aldığı ikiotaqlı alçaq bir binada yerləşirdi. Dəhlizə girdik. Sol əldəki otaqdan ara-sıra sayıgac səsləri gəlirdi. Əmir dayı sağ tərəfdə üstünə "müdir" sözü yazılmış otağın qapısına yanaşdı. Cibindən bir topa açar çıxarıb qapını açdı, özü içəri keçib, məni də çağırırdı.

Otaq balaca və ensiz idi. Müxtəlif səmtlərdə qoyulmuş iki stol onun yarıdan çoxunu tutmuşdu. Üç yerdən pəncərəsi vardı.

Əmir dayı bəridə, qapının lap dibində qoyulmuş kiçik, köhnə stolu mənə göstərirdi:

– Bu stol sənəkdir. Otur, işinlə məşğul ol! – dedi və özü irəli yeriyyə, pəncərənin qənsərində qoyulmuş göy örtüklü, böyük stola yaxınlaşdı. Əyləşmədən əvvəl örtüyün ora-burasını çəkirdi, qırışlarını əli ilə sıgallayıb düzəldirdi, yaylığını çıxarıb stolüstü şüşəni sildi, telefon aparatını küncdən götürüb stolon tən ortasına qoydu; mürəkkəbqabıllarının, qələmdanının yerini dəyişdi, stolon siyirtmələrini bir-bir açıb təzədən örtüdü, onların bağlanıb-bağlanmadığını yoxladı və nəhayət, meşin oturacaqlı kürsünü irəli çəkib səstlə əyləşdi. Zəngi basıb mühasibi yanına çağırırdı. İdarənin işi haqqında ondan bəzi şeylər soruşdu. Cavab almadım şa – “get işində möhkəm ol!” – deyib geri qayıtdı. Mühasib qapı arxasında hələ gözədən itməmiş o, zəngi bir də basdı. Bu dəfə artelin baş ustalarını yanına çağırırdı, onlara da eyni tapşırığı verib yola saldı. Arxayınlaşıb əlini telefona yetirdi, dəstəyi ağır-ağır qaldırıb qulağına tutdu, iki-üç yerə zəng çaldı. Təzə vəzifəyə başladığı həqiqətdə dost-tanışlarına car çəkdi. Bu da qurtarandan sonra mənə iri bir kağız üzərində basma hərflərlə: “Otağa icazəsiz daxil olmayın! Qəbul saat ikiden sonradır!” sözlərini yazdırdı, özü aparıb çöl tərəfdən qapıya yapışdırdı. Qayıdıb yenə də stolonun arxasında əyləşdi, əllərini qənsəsinin altına dayaq verib, dərinədə işıldayan gözlərini otağın bir küncünə zillədi, fikrə getdi...

Birinci günü belə başa vurduq. O biri günlər də işimizdə elə bir dəyişiklik olmadı. Əmir dayı hər səhər işə gələn kimi sözsüz-söhbətsiz stolonun arxasına keçər, kiminləsə telefonla uzun-uzadı danışar, sonra dəstəyi yerinə asıb, poçtalyonun təzəcə gətirdiyi qəzetləri bir-iki dəqiqəyə gözədən keçirər, yazıların ancaq sərlövhələrinə

baxar və təzəcə büküb bir kənara atardı. Əllərini üzünə söykəyib fikrə gedər, elə bu vəziyyətdə də onu mürgü tutar, başı asta-asta gedib-gələrdi.

Xoşbəxtlikdən tez-tez qapımızı açan, Əmir dayının bu rahatlığını pozan olmazdı. Yalnız iki-üç gündən bir mühasibimiz ehməlcə içəri girər, əlində tutduğu bir qalaq kağızı Əmir dayının qabağına tökdürdü. Əmir dayı səssə başını dikəldər, yuxulu gözlərini ovuşdurub könülsüz-könülsüz bu kağızların bir əvvəlinə, bir də axırına baxar, sonra birdən cana gəlmiş kimi əlini uzadıb qələmdandan yoğun qırımızı karandaşı götürər, kağızları cərgə ilə qabağına düzər, tələsmədən, böyük səy və həvəslə bir tərəfdən başlayıb qol çəkə-çəkə axıra çıxardı. Sonra möhürü hovxurub imzasının düz üstündən basardı...

İdarəməzə ara-sıra paltar sifariş verməyə, yaxud şikayətə gələnlər də olurdu. Əmir dayı belə vaxtlarda da xeyli dirçələr, yanına gəlmiş adamları çox işgüzarlıqla dinlər, lakin axırda həmişə eyni cavabı verərdi: “Get, arxayın ol, düzəldərik, tədbir görərik!” Lakin elə orada da hər şey unudular, nə sifarişçinin işi düzələr, nə də şikayətçinin ərizəsinə əncəm çəkilərdi.

İlk günlər mən çox darıxdım. Bütün günü susmaq, heç bir iş görmədən Əmir dayının mürgüleməsinə tamaşa etməkdən yorucu nə ola bilərdi?! Amma çarə yox idi. Görək dözəydim. Tezliklə şəraitə uyğunlaşdım. Daha heç nəyə fikir vermədən, sakitcə oturub dərslərimi hazırlayıb, maraqlı kitablar tapıb oxuyar, elə ki, saat bir tamam oldu, dəftər-kitabımı yığışdırıb, ayağa qalxardım. Bir anlığa taqıqlıma oyanan Əmir dayı yuxulu gözlərini zorla açar, küt baxışlarını üzümə dikib yorğun-yorğun:

– Getdin?.. Yaxşı, get! – deyərdi.

Dörd ay bu qayda ilə işlədik. Bir gün günorta çağı idarəməzin qapısını kök bir arvad açdı. Bu, qəsəbəmizdə “Qoçu Balabəyim” ləqəbi ilə tanınan, heç nədən çəkinməyib hər kəsin nöqsanını üzünə deyən, kişixasiyyət bir arvad idi. Onun gəlişi Əmir dayının yerinə-yatığına su saldı. Arvadın baxışları elə sort və qəzəbli idi ki, Əmir dayı Balabəyim buraya boş-boşuna gəlmədiyini bu baxışlardan aydın başa düşüb, onu şirin dilə tutmağa, qabaqlamağa çalışdı. Lakin hirsələnmiş arvad ona macal vermədi. Qapının ağzından var səsi ilə qışqırdı.

– Ə, nə kəndir olub keçibsen boğazımıza?! Bacarmırsan, işləmə, get ot xarabanda! Vəzifə sonin boyunna biçilib-cləməyib ki?! Bəyəm çox vacibdir ki, həmişə görək stol başında olasan?

Əmir dayının boğazı qurudu. Ancaq özünü itirməyib, arvadı birtəhər sakitləşdirmək istədi. Müləyimliklə:

– Niyə qışqırırsan, ay Balabəyim, – dedi, – axı, nə olub?

Balabəyim arvad iti addımlarla qapının ağzından keçib irəli gəldi, mənim stolumun yanında dayanıb, əl-qolunu ölçdü:

– Bundan artıq nə olasıdır?! “Müdirəm” deyib özünü yıxıbsan bu stolun dalına. İşdən xəbərin yox, adamlardan xəbərin yox! İki-üç nəfər julik də əl-qol açıb bildiyini ələyir. Kiminin parçasını it-bata salırlar, kiminin zakazını korlayırlar. Ucundan-qulağından qırıb-qırıb ələyirlər heç nə. Soni buraya yaraşığa-zada qoymayıblar ki?

Niyə tədbir görmürsən?

– Daha qışqırmaq nə üçün, ay Balabəyim? Bunu ələ sakit-sakit də deyə bilərdin... Baş üstə, tapşırıq verərəm, düzələr. Get, arxayın ol!

– “Tapşırıq verərəm, tapşırıq verərəm!” Başına dəysin sonin tapşırğın!

Əmir dayı onu yumşalda bilmədi. Arvad qapını zərbə çırpıb getdi. Aradan bir saat keçməmiş haradansa idarəmizə zong vurdular. Adoti üzrə mürgü döyən Əmir dayı yerindən dik atıldı, gözlərini ovxalayıb, dəstəyi götürdü. Telefonda ona nə dedilərsə, birdən-birə kişinin bənizi avazıdı. Qolları əl bil qırılıb yanına düşdü, iki-üç dəqiqə süst dayandı. Sonra dəstəyi asıb ölüm-zülm ayağa qalxdı, yazıq-yazıq:

– Xeyir olsun, icraiyyə komitəsinə çağırırlar, – deyib sürüngöl otaqdan çıxdı.

Şirin yuxuda kiminsə məni bərk-bərk silkələdiyini hiss etdim. Gözlərimi güc-bəla açıb anamı başımın üstündə gördüm.

– Dur, dərdin alım, səhər çoxdan açılıb.

Yuxudan doymamışdım. Odur ki, anamın təkidinə baxmayaraq, o biri böyrüm üstünə çevrilib gözlərimi yenidən qapadım. Ancaq anam əl çəkmədi.

– Dur, gecikirsin! – deyərək yorğanı üstümdən götürdü. Qalxıb yerimin içində oturdum. Çarpayımın böyründəki stolüstü saata

baxdım. İş vaxtına hələ bir saatdan çox qalırdı. Məni yuxudan elədiyi üçün anama deyinməyə başladım.

– Yəqin saat geri qalıb, dərdin alım. Əmir dayın qapımızdan indicə gəlib ötdü. O kişi işə həmişə öz vaxtında gedir... Dur, gəci-kərsən, – deyib anam məni bir az da tələsdirdi.

Könülsüz-könülsüz geyindim. Yuyunub bir stəkan çay içdim. Anamın verdiyi yağ yaxmasını yolda gəvələyə-gəvələyə işə getdim. İdarəyə girəndə çox heyrotli bir hadisə ilə qarşılaşdım: idarəmizin xidmətçisi Şəkor xala astanada qabağıma çıxdı. Hər səhər bizi gülər üzle qarşılayan, “səhərin xeyir” deyib mehribanlıq göstərən bu xoşxasiyyət arvadın baxışlarından indi döşət yağırdı.

Arvad dili-dodağı topimış halda olini müdirin otağına tərəf uzadıb:

– Öldü... kişi keçindi! – deyərək güclə dilləndi.

– Kim? – deyərək heyrotlu soruşdum.

Şəkor xala cavab vermədi. Uzun donunun otoklorini dəstələyib, tələsik haraya qaçdı. Mən içəri yüyürdüm. Əmir dayının başı stola düşüb qalmışdı. Tamam qızıl qana boyanmış stolüstü şüşə çilik-lənmişdi.

Şəkor xala üç-dörd adamla qayıtdı. Adamlar Əmir dayının qollarından yapışıb yuxarı qaldırdılar. Onun başı üstündə durmadı, sallanıb sinəsinə düşdü. Gözləri qapanıb, bənizi sapsarı saralmış, dodaqları gömgey kəsilmiş Əmir dayı çoxdan keçinmişdi.

Adamlar meyiti götürüb stolun üstünə uzatdılar. Qapının ağzından quruyub qalmış Şəkor xala bir adamlara, bir də stolun üstündə hərəkətsiz uzanmış Əmir dayıya baxıb ucuca-ucuca:

– Heç bilmirəm, bu nə olan işdir, – dedi, – indicə sappaş gəlib yanımdan içəri ötdü, aradan heç bir dəqiqə keçməmiş otağa girdim, gördüm kişi möğmun olub. Belə də azar olar?

Şəkor xalanın sualına heç kim cavab vermə bilmədi. Həmişə məntəqlə qalmışdı. Mən də heyrot içində susur, qonşumuzun halına ürəyimdə həmişə acıyır, həmişə gülürdüm. Stol azarı, vəzifə düşkünlüyü onu gər hara gətirib çıxartmışdı?!

Əmir dayının işo bunların heç birindən xəbəri yox idi. O, həmişə dərslərlə bəzənmiş mürgü vurduğu stolun üstündə indi daimi yuxuya getmişdi. Qolları da açıqlıb yanlardan aşağı sallanmışdı. Sanki o, bu ölüm yuxusunda da “öz stolundan” ayrılmıq istəmirdi.

ISA HÜSEYNOV

(1928)

İsa Hüseynov Qazax rayonunun Muğanlı kəndində müəllim ailəsində doğulmuşdur. Doğma kəndində orta məktəbi bitirib, 1945-ci ildə N.Narimanov adına Azərbaycan Tibb İnstitutuna daxil olmuş, orada dörd ös oxuduqdan sonra təhsilini davam etdirməyib kəndə qayıtmışdır. 1946-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olunmuş, dörd il orada təhsil aldıqdan sonra Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Əməliyyat Moskva-yə M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutuna göndərilmiş və 1950-ci ildə oranı bitirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə 1952-ci ildə başlayan L.Hüseynov müxtəlif illərdə "Azərbayn"ın bədii ədəbiyyat şöbəsində redaktor, "Tuncpənyanı" Azərbaycan "jurnalının redaksiyasında nəşr şöbəsinin müdiri, C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında baş redaktor, Azərbaycan Kinematografiya Komitəsində baş redaktor vəzifələrində işləmişdir.

İ. Hüseynov ədəbi-bədii fəaliyyətə XX əsrin 40-ci illərində başlamışdır. İlk əsəri – “Anadıl oxuyan yerdə” qəçək 1949-cu ildə “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında (№5) dərc edilmişdir. Özgəri “Bizim qızlar”, “Dən ulduzu”, “Yanar ürək”, “Doğma və yad adamlar”, “Telegram”, “Tütək səsi”, “Kollu Koxa”, “Məhsər”, “İdeal” adlı roman və povestləri ilə geniş oxucu kütləsindən gəlmiş fəth etmişdir. O, ədəbi-ictimai xidmətləri görə Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi (1976) və Xalq yazıçısı (1988) fəxri adlarına layiq görülmüşdür. Yazıcının bu cildə daxil edilməsi və ədəbin ilk əsərlərindən olan “Başa düşsə bilimlər” hekayəti “Kollu Koxa” kitabından (Baki, Gənclik, 1969) görülmüşdür.

BAŞA DÜŞƏ BİLMİRƏM

(Hekavā)

Mən qardaşımdan küsmüşəm. Özü də çox bərk küsmüşəm. Amma bu saat özüm də bilmirəm buna səbəb nədir? Vəqadə oturub, Bakıda – qardaşının evində qaldığım yarım ayda olub-keçən gözü-mün qabağına gətirirəm. Fikirləşirəm görüm, ayı həmişə yadıma düşəndə ömrümü-günümü qurban dediyim, canım-ciyərim birçə

qardaşımdan birən-birə niyə incimişəm? Qardaşım pis qardaşdırmı? Bunu deməyə dilim gəlmir. İkimiz də yetimliklə böyümüşük: Mustafa mənə həm ata olub, həm ana. Bir tükə vaxtından kotan məci tutub, boğazımm çörəyi, əynimim paltarı olub. Əgər Bakıya oxumağa gətməsəydi, dünya dağılsaydı da, mənə uşağ evinə verməzdi. Oxuyub qurtarıb, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyində işə girəndən sonra dəfələrlə kəndimizə, xalamın yanına gəlib, "Xədicəsiz dözə bilmirəm, ver aparım, ananın iyini ondən alıram", - demişdi. Xalam isə inad eləyib bildirmişdi ki, "qızın kənddə nişanlısı var, onilliyi qurtarandan sonra orə verəcəm, gətsin ev-çəşik, oğul-uşağ yiyəsi olsun". O gün indiki kimi yadımdadır!.. Mustafa hirsindən qapqara qaraldı. "Mən bacıma aili təhsil verəcəm!" - dedi. - Azmı əziyyət çəkib ki, hələ dünyaya açıq gözlə baxmamış, xeyir-şərinə qanmamış ailo qayğısı çəksin?!" Yadımdadır səvincimdən yaş mənə boğdu. Onun üstünə atıldım: "Ömrüm-günüm, ay qardaş, mən sən deyən kimi eləcəyəm", - dedim. Qardaşım mənə qucaqladı, mən də qardaşımı. Mən ağladım. Onun da gözləri doldu. Bilmirəm yetimliyimizdən, ürəyi snıq olmağımızdandı, yə nədəndi, bir-birimizi qucaqlayanda, bir-birimizə sığınanda ikimiz də kövrəliydik. Sonralar başa düşdüm ki, bir-birimizi çox istəyirik, lap çox istəyirik, ona görə də gözələrimizin yaşına hökm eləyöy bilirik. Xalam deyirdi ki, "yetim quzu mələyən olar, yetim uşağ güləyən". Amma mənimki oksinə idi; Mustafanın qucağına sığınanda dərhal kövrəlirdim. Onda mən Mustafanın öz bacısını necə istədiyini onun ürəyinin döyüntüsündən bilirdim. O mənə qollarının arasından buraxmaz, o qədər şirin-şirin söhbətlər eləyirdi ki!.. Axırda da deyirdi: "Səni oxudacam. Ali təhsil verəcəm". Mən onun bu sözlərini sırğa kimi qulaqlarımdan asmışdım. Məktəbdə oxuduğum zaman da, həmişə onun bu sözlərini yada salırdım. Qardaşım mənə aili təhsilli, dünyanın işlərindən baş açan bir qız olmağımı istəyirdi. Şu onun arzusu idi. Mənə qardaşım bax belə qardaş idi. Necə dilim gəlsin deyim ki, Mustafa pis qardaşdır! Bəs indi ondən niyə incimişəm? Bəlkə ona görə ki, qardaşım Məna kimi arvad alıb? Bəlkə ona görə ki, bu gün o, heç vaxtla mənə ötürməyə də gəlmədi? Yox, yox, nazirlikdə müşavirəni buraxıb necə gələ bilərdi? Bəlkə ona görə ki... Yox, deyəsən mənə incikliyimi belə asanlıqla, bir-iki kəlmə ilə deyib qurtarmaq olmaz. Ürəyim elə doludur ki, heç bilmirəm nədən başlayım. Yaxşısı budur, lap əzəldən başlayım.

Pilləkənle ikinci mərtəbəyə qalxıb qardaşımgil olan otağın qapısına çatanda birdən-birə ürəyim çırpındı. Üst-başıma baxdım. Vəqonda təzə donumu geyməyi yaddan çıxartmışdım. Əynimdəki sətin don qırıq-qırıq olmuşdu. Ayaqqabılarımla palçığa bulamışdım. Kəlağayımın örtüləsi halı qalmamışdı. Fikirləşdim ki, birdən qurbanı olduğun Mustafanın evində qonaq-qarası olar. Bu halda gözə görünmə, onun adına cirkilik gətirmərəmmi? Deməzlərmə: "Bir bu qızın geyiminə-keciminə bax. Yəqin heç Mustafa buna gözünün ucuyla da baxmır". Halbuki qardaşım hər il sinifdən sinfə keçəndə mənə bir dəst paltar almışdı. Bircə bu il, evləndəndən sonra bir şey almamışdı. Yox, yox, bu halda evində görünü bilmərəm, başım batsın mənəm. Kəndçi qızı ki, kəndçi qızı. Pintiyyəmi burda da bildirdim. Qoy o bacı ölsün ki, qardaşının adına pis söz dedirdir.

Təz-tələsik ayaqqabılarımla palçıqımı təmizlədim, təzə donumu çıxarıb oynama geydim. Kəlağayımı örtmək istəyirdim ki, qapının dalından səs eşitdim. Mustafanın səsinə oxşadı. Ürəyim döyündü. "Səsinə qurban, ay qardaş!" Budur, ayaq tapılışı eşidildi, indicə Mustafa görünəcək. Qollarım ələ bil öz-özünə qalxdı. Bax, indicə onun boynuna sarılacam. Gəl, gəl, ay qardaş, neçə vaxtdır sənin boynunu qucaqlamıram! Öz aramızdır, arvad alanı mənə yaddan çıxardıbsan, gəl, gəl, qədərlərinə sədəqə olum!.. Gör bir mən nə huşsuz bacı imişəm, qardaşımın səsinə görə kimin səsi ilə dəyişik salmışam! Qapı açılanda astanada hacıləylək kimi caydaq, kürəyi çıxıq, arıq, gözlüklü bir oğlan gördüm. Doğrusu, onun üzünə baxanda, ətim çimçəşdi. İnsan da bu qədər eybəcər olarmı? Gözləri ölü qoyun gözləri kimi. Sifəti uzun, pərsarı. Ələ bil ömründə gün görməmişdi. Alt dodağı, lap xalamın söylədiyi nağıllardakı divlərin dodaqları kimi yer süpürürdü. Bu oğlanın dalınca ondan bir azca gödək, qırmızı dodaqlı, qırmızı şlyapalı, qırmızı donlu, qırmızı rediküllü, qırmızı tufili... xülasə, başdan-ayağa qırmızı bir gəlin çıxdı. Məni görəndə kimi ikisi də dayandı. Gözlərini bəreltdilər. Ələ bəreltdilər ki, ələ bil ömürlərində özlərindən başqa adam görməmişdilər. Doğrusu, lap özümü itirdim. Dedim: "Yəqin düz gəlməmişəm. Əgər bura Mustafanın evidirsə, bu adamların burda nə işi var?" Lakin heç ağzımı açmağa imkan tapmadım. Onda gördüm, qırmızı qızın əlləri belinə gəldi:

– Ay qız, bura sənin üçün zibilləxanadır? – Ələ qışırırdı ki, bütün dəhliz güruldadı. – Bu saat yığışdır bu zir-zibili! Tez ol!.. Zəhləm getdi daha sizin olinizdən! Adamın üzündə görək abır-həya olsun!..

Qardaş da yaddan çıxdı, təzə paltar da, kəlağayı da. Özümü ələ itirdim ki, nə cavab verəcəyimi də bilmədim.

– Eşitmirsən?.. Karsan?! – deyər qırmızı qız üstümə yeridi. Bir addım dala çəkildim, divara qısılıb qaldım. Bu qız mənə kimə oxşadırdı? Mən nə vaxt onun zəhləsini tökmüşdüm?..

Birtəhər özümü yığışdırıb çamadanımı götürdüm.

– Ay bacı...

– Mən sənin üçün bacı deyiləm!.. – O dönüb uzun oğlana baxdı. – Dayıoğlu, bircə dəqiqə mənə bağışla. Bunlarla başqa cür rəftar cləmək olmur, – dedi, hirsli-hirsli qapını itələyib açdı və mənəm qolumdan çəkib içəri saldı, küncdəki dolu vedrəni və yaş əsgini göstərdi: – Götür!.. Necə zibilləyibsen, ələ də təmizlə!

Donub qaldım. Dünyada nə cür adamlar varmış! Mustafanın canı üçün, bu qırmızı qızla onun bu eybəcər dayıoğlu yolu azıb bizim evə gəlmiş olsaydılar, qapı-bacamıza lap bir batman zir-zibil töksəydilər, üzlərinə də üfürməzdim. Ancaq bu gör mənə nə günə salır!.. Məni yaş boğdu. Amma neyləyə bilirdim?.. Puçup-puçur tər tökə-tökə vedrəni, əsgini götürüb dəhlizi yuyub sildim. Qayıdıb çamadanımı götürdüm. Bördən... Nə eşitmə yaxşıdır? Mustafanın səsinə!.. Yox, yox, daha bu dəfə səhv cələmirdim! Bu onun səsi idi, hardansa, qapının dalından gəlirdi. Amma... Bəs mən yolumu azmamışdım? Mustafa burda, bu vicdansız bibiqızı ilə bu hacıləylək dayıoğlunun evində nə gözirdi? Lakin sorğu-sual cləməyə vaxt harada idi? Budur, Mustafanın səsi lap qapının dalından gəldi:

– Ay qız, nə olub, yenə evi nə başına götürmüşsən?

Can qardaş! Səsinə qurban olun!

Qapını necə itələdiyimi, özümü onun üstünə necə saldığımı bilmədim. Yəqin bu gözələnilməz görüşdən Mustafa da özünü itirdi. Çünki mən hey onun qasından, gözündən, yanaqlarından, çənəsindən, boyun-boğazından öpür, boynuna sarılıb hönkürürdüm, o isə quruyub qalmışdı. Mən bayaqkı təhqiri də, qırmızı qızla onun hacıləylək dayısıoğlunu da unutmuşdum. Bu dəqiqə ancaq bircə şeyi hiss edirdim – bir ilin həsrətli qardaşıma qovuşmuşdum!

Axır ki, Mustafa da özünə gəldi.

– Xədicə!.. Bacım!.. Bəs teleqram niyə vurmayıbsan? – deyə mənə öpə-öpə soruşurdu. Mənim cavab verməyə halım yox idi. Qardaşımı öpməkdən doymurdum.

Kənara çökilib bir-birimizə baxdıq. Mustafa kökəlmişdi. Qardaşım daha da qəşəng olmuşdu. Onu təzədən qucaqladım.

– Gəl, gəl görüm!..

Mustafa çamadanımı götürdü. Kiçik dəhlizdən içəri keçdik. Ora-bura baxdım. Ürəyim dağa döndü. Qardaşımın nə gözəl ev-əşiyi vardı! Üç otaq bir-birinin içinə açılırdı. Bufet, şifoner, divan, stol, yumşaq kürsülər, gül dibçəkləri, kitab rəfi... Qardaşımın nələri vardı!.. Ay aman, mənim şəklim! Qardaşım mənim şəklimi böyütdürüb divara vurub! Canım qurban, qardaş, varın-dövlətin başından aşsın!.. Elə bil birdən-birə dəli oldum. Qardaşımın evinin divarını, bufetini, şifonerini öpməyə başladım. Sonra yenə onun üstünə atıldım. Sevindiyimdən nə etdiyimi bilmirdim. O biri otağa yüyürdüm. Nə görsəm yaxşıdır?! Piano!.. Qardaşımın evində piano da vardı. Ancaq daha pianonu öpmədim. Öz-özümə dedim, qardaşım elə bilər bacısı doğrudan da dəli olub. Axır ki, bir az özümü ələ aldım. Biz divanda yanaşı oturub uzun müddət bir-birimizə baxdıq. Bilmirəm, o məndə bir dəyişiklik tapa bilirdimi... Nə tapacaqdı ki? Mən elə həmin balaca, atıqca Xədicə idim. Mənim qardaşım isə, xalamın sözü olmasın, lap kişi idi. Bədəndən də, sifətdən də dolmuşdu. Bıy... bığ da qoyub! Necə olub ki, bayaqdan bəri görməmişəm? Gör bir bu qara, nazik bığ qardaşımın sifətini necə gözəlləşdirir! Amma heyf ki, bir az qarnı irlənib. Mənim yeqoqarın kişilərdən zohləm gedir. Onlar iş-güc görmürlər, yeyib-yatırlar, qarnınları şişir. Bıy, dilim qurusun! Məgər Mustafanı elələrinə tay eləyərim?! Görünür, qardaşım kurorta gedibmiş, orda belə olub... Bir-birimizə baxdıq, baxdıq... Birdən mən güldüm. O da güldü. Niyə güldürük? Heç özümüz də bilmirdik.

Mən onun işini-gücünü xəbər aldım. O isə xalamı, sonra onilliyi necə bitirdiyimi soruşdu. Xalamın xəstə olduğunu, buna görə də mənə Bakıya tək buraxdığını eşidəndə, Mustafa kədərəlndi. Onun ürəyinin xarab olmasına dözmə bilmədim. Mənim kimi bacı ölsün, xalamın xəstələndiyini deməşöydüm olmazdı? Tez ona təskinlik verdim ki: "Qorxma, heç nə olmaz, bir az soyuq dəymişdi". Durub çamadanımı açmaq, attestatımı göstərmək istədim ki, qardaşım qiymətlərimə baxsın, könüllü açılısın. Axı onun mənim yaxşı oxumağımdan böyük arzusu yox idi. Lakin... Bu gün mənə nə qədər

gözlənilməz hadisələr gözəlmiş! Çamadan da doğru yönəldə birdən-birə donub qaldım. Qırmızı qızla onun hacıleylək dayısıoğlu qabağımda dayanmışdı. Yenə ikisinin də gözləri bərəlməmişdi. Nədənsə qırmızı qızın sifəti də qızarmış, indi o, başdan-ayağa qıpqırmızı olmuşdu.

– Mən... mən elə bildim mənzil kirayələmək istəyir. Səhərdən üç-dörd dəfə... tələbələr... – deyə o, kökələyirdi. Mən dönüb Mustafaya baxdım. Yenə çəşbaş qaldım. Bu eybəcər adamlar kimlərdi? Mənim qardaşımın evində nə gözdirdilər? Bu qızın mənə təhqir etdiyi bəs deyildimi ki, indi də əl çəkmək istəyirdi? Yoxsa?.. Ağlıma gələn fikirdən elə birtəhər oldum ki, heç özüm də bilmirəm nədən, mənə tərs basdı. Yoxsa? Yenə Mustafaya baxdım. Qardaşım ayağa durdu.

– Bəs siz tanış olmamısınız? – deyə əvvəlcə mənə, sonra qırmızı qızın üzünə baxdı. Mustafanın canı üçün, bilseydim ki, başıma belə iş gələcək, kənddən bəri heç ayaq da basmazdım. Qız əlini mənə uzadıb:

– Mina, – deyə səslənəndə elə bildim qırx arşın quyunun dibinə düşdüm. Mina? Qardaşımın arvadı? Budur? Hələ keçən il, nişanlı olduqları vaxt, Mustafanın mənə yazdığı məktublarında təriflədiyi Mina budur? Bəlkə bu başqa Mina idi? Yox, yox, bir talada iki axsaq ceyran olmaz. Bəs qardaşım bunun nəyini tərifləyirdi?.. Bir deqiqədə insanın beynindən nə qədər fikir gəlib keçərmiş! Elə bil Mustafanın bütün məktubları birco-birco gözlərimin qabağına vərəqləndi. Mina ağıllı, dərrakəli qızıdır; Mina təmiz ürəkli, geniş qəlbidir; Mina sadədir; Mina gözəldir... Bunları mənim qardaşım yazmışdı. Mənim nə haqqım vardı ki, qardaşımın yazdıqlarına şübhə eləyirdim? Ağıl, dərrakə, təmiz ürək, geniş qəlb, gözəllik... Mən şübhə eləmirdim ki, qardaşımda olan bu xasiyyətlər, mütləq onun ömür-gün yoldaşında da olmalıdır. Əvvəla, Mustafa başqa cür adamla yola gedə bilməz. İkincisi də, xalamın sözü olmasın, "gərək erlə arvadın torpağı bir yerdən götürülsün". Belə olmasa, onlar bir ailədə kök sala bilməz, qol-budaq atıb bar verməz. Bəs, bəs?.. Yox, yox, qoy rədd olsun bütün bu şübhələr! Heç yarım saat deyil ki, qardaşımın qədəm basmışam, ömrüm-günüm, canım-çiyərim Mustafaya şübhə eləyirəm, onun arvadına lap nifrotla baxıram. Belə də şey olarmı? Mustafa mənə şərbət əvəzinə zəhər də versə içərim. Bir də axı, Mina ilə mənim aramda nə olub ki?.. Bütün adamlar təmizlik sevirlər. Təqirs mən başı batmış kəndçi qızındadır ki, ayaq basan kimi, birco

dağqonun içində, gül kimi dəhlizi zibillədim. Doğrudur, o, bir az ucaqdan danışdı, yaxşı-yaman dedi, ancaq... görünür haqlı imiş. Qaldı ki, onun belə başdan-ayağa qırmızı geyməsi. Bu nə üçün mənə pis fikir oyatsın? Ona qalsa, görək bütün yer üzündə hamının bir-birindən zəhləsi getsin. Kimin xoşuna necə gəlirse, elə də geyir...

Bu bir neçə daqiqədə mən bax belə fikirləşdim və ürəyimdə öz-özümü danlamağa başladım ki, sən kimi bacı ölsün, Xədicə, gör bir qardaşının aylarla, bəlkə lap illərlə sevib-seçdiyi, yəqin dəfələrlə sınaqdan çıxartdığı ömür-gün yoldaşına nə cür gözə baxırsan! Mən nəinki Minanı qocaqlayıb üzündən öpdüm, hətta onun bayaqdan gözüme ilan kimi görünən dayısı oğluna da ürəkden əl verdim. Doğrudur, bu dayıoğlunun qalın şüşə arxasından işıldayan gözələrinə baxanda mən yenə bir cür oldum; doğrudur, bu dayıoğlu mənimlə görüşəndə el qaydası ilə bir kəlmə də kəsməyib, dərhal dabanı üstə dönerək çıxıb getdi, ancaq, mən ona haqq vermək üçün bir şey tapmasam da, Mustafanın evinə qədəm basan bu adama pis nəzərlə baxmaq istəmədim.

Vaxtın necə gəlib keçdiyini bilmədim. Qardaşımın ev-çşiyinə, süfrəsinin bolluğuna baxdıqca, sevindiyimdən uşaq kimi atılıb-düşmək istəyirdim. Mina isə mənim nəzərimdə dünyanın ən nəcib, ən gözəl insanı olurdu. Mən hər şeyi yaddan çıxartmağa çalışırdım. Mina evdə hərləndikcə, onun boy-buxununa, yerinə, oturuşuna-duruşuna müştəri gözü ilə baxır, elə bil qardaşıma bu qızı tozədən seçmək istəyirdim. Minanın uca boyuna, incə belinə, ağ maya kimi sinəsinə, buğumlu biləklərinə, şırmayı barmaqlarına, ayıb olmasın, topuqlarına da göz qoyurdum. Niyə gizlədim, mənim bəzəkli-düzəkli adamlardan xoşum gəlməz. Minanın par-par parıldayan qızıl boyunbağısı, qızıl biləzriyi, qızıl saati, üzükləri məni o qədər açmırdı. Ancaq elə o daqiqə ürəyimdə öz-özümü danlayırdım ki, yoxsa gözün götürürsən, Xədicə! Ayıb olsun sənə üçün, Xədicə! Yoxsa, elə fikir eləyirsən ki, bu bir il müddətində qardaşın Minanın bəzək-düzəylə məşğul olduğuna görə səni yaddan çıxardıb? Ayıb olsun sənə üçün! Çıxart beynindən bu fikirləri! Onsuz da deyirlər baldızla gəlin gəc olar. Ancaq sən Mina ilə canbır, qəlb bir olmalısın. Nə olsun ki, Mina belə qızla bürünüb? Nə qədər paxılsan sən, Xədicə! Bu cür fikirlərlə oturub-dursan, elə birinci gündən qardaşın evinə üz-gözlük salacaqsan. Çıxart beynindən bu fikirləri! Gör bir səhərdən bəri qardaşın arvadı sənə nə cür can yandırır. O sənə çimmək üçün yer

göstərdi, dəyişək verdi, yemək otağına gətirib qabağına naz-nemət düzdü. Daha nə istəyirsən?

Özümü danladım. Bərk danladım. Ancaq... yenə ürəyimə bir xal düşdü. Biz süfrə başında oturanda elə mənim kimicə balaca, yumruca, qırmızı yanaqlı, döşü önlüklü bir qız gəldi, mənə əl verdi, bizə qulluq etməyə başladı. Qardaşım əlini mənim başıma çəkdi, gülüm-sünüb öz kabinetinə getdi. Elə bu vaxt, bir də gördüm, yenə Minanın buğumlu biləkləri belinə dayandı, gözləri bərəldi.

– Zinnot, səhərdən yenə hansı cəhənnəmdə qalmışdın? Oğlanlarla gəzirdin?!

Qız gizləncə mənə baxdı. Yanaqları daha da qızardı. Mən hiss etdim ki, yazıq həyadan yer girdi.

– Mən gözəyon deyiləm, – deyə titrək səslə pıçıldadı, – anam xəstələnib.

– Yalan deyirsən!

– Mən ömrümdə yalan danışmamışam.

– Kəs kəsini! Elə bir o qalmışdı ki, üz-üzə durub mənimlə dilləşsən? Həyasız!

Doğrusu, Zinnot əvəzində məni tər basdı.

– Mina bacı...

– Sən qarışma! – Mina mənə elə sət baxdı ki, dilləndiyimə pəşman oldum.

Kabinetin qapısı açıldı. Qardaşım başını buladı.

– Mina!

– Nə var? Elə sənə bunu başımıza mindirən də!

Bəli, ürəyimə xal düşdü. Mənə elə gəldi ki, Mina Zinnotə qəsdən qışqırır. Yəni, a qızım, sənə deyirəm, a gəlirim, sən eşit. Yəni “Xədicə, gəlmisən, yaxşı cəlmisən, ancaq bəri başdan dərsləni götür!...”

Zinnot qab-qacağı yığışdırıb mətbəxə getdi. Bir azdan onun gözləri yaşlı, dinməz-söyləməz çıxıb getdiyini gördüm. Heç “gəcəniş xeyrə qalsın” da demədi.

Qanım elə qaraldı, elə qaraldı ki!..

Mənə elə gəldi ki, bura gəldiyim bir neçə saat deyil, bir neçə gündür; Minanın bu cür qışqırdığını, qardaşımın qapı arasında boyulanıb “Mina!” – demə birçə kəlmə dillənib başını buladığını, Zinnotin gözü yaşlı çıxıb getdiyini lap çoxlu-çoxlu görmüşəm. Bəs mənim ipək ürəkli qardaşım buna necə dözür? O, qapının dalına

çəkilib stolunun arxasında necə sakit otura bilər, necə işləyə bilər?.. Bayaq o öz işindən-gücündən danışanda dedi ki, Kür boyunda təzə elektrik stansiyası tikiləcək, gecə-gündüz layihə üzərində işləyir. İş çox ağırdır. Layihəni başa çatdırmaq üçün ona sakitlik və rahatlıq lazımdır. Belə də sakitlik, belə də rahatlıq olar? Mustafa belə işlərə nə üçün yol verir?

Bu nədir! Mən qardaşımın barəsində də yaxşı-yaman fikrə düşürəm? Kül mənim kimi bacının başına, – dedim. – Bacı ürəyi hara, qardaş haqqında yaxşı-yaman fikir hara? Ağlını başına yıq, Xədicə! Bu gördüklərin təsədüfi şeyləridir. Sən ki qardaşını yaxşı tanıyırsan! Onun evində bu cür xoşagəlməz hadisələr həmişə olmaz. Zinnet qulluqçudur? Əlbəttə! Yoxsa, yad qızının sənin qardaşın evində nə işi var?

Heç özüm də hiss etmədən, fikrim uzaqlara getdi.

Hələ uşaq evində olarkən mən bir hadisənin şahidi olmuşdum – kök bir arvadla bizim müdirin söhbətini eşitmişdim. Arvad, müdirimizdən xahiş edirdi ki, bu kiçik qızlardan birini ver, aparın. Müdirimiz ovvəlcə elə bildi ki, arvad sonsuzdur, qızlardan birini övladlığa götürmək istəyir. Ancaq arvadın qulluqçu istədiyini eşitdikdə, müdirimiz dərhal ayağa qalxdı. Onun səsi indi də qulaqlarımdadır: “Biz bu qızları böyüdüb təhsil-tərbiyə verib cəmiyyətimizə yararlı adamlar cəmləmək istəyirik, siz isə görün nə xahiş edirsiniz! Buyurun çıxın kabinetdən!..”

Nədənsə bu hadisə mənə müdirimizdən heç də az yer cəmlənməmişdi. Onda hələ uşaq idim, onca yaşım vardı. Ancaq çox şeylər fikirləşirdim. Düşünürdüm ki, ümumiyyətlə, bizim ailələrimizə qulluqçu saxlamaq yarasarmı? Bəlkə mən səhv edirdim? Bəlkə qulluqçu saxlamaq o qədər də pis iş deyil? Bilmirəm, elə indi də bu barədə bir şey deyə bilmərəm. Ancaq birca onu deyə bilərəm ki, özün candan-başdan saz ola-ola, bir idarədə, müəssisədə işləmədiyin halda, nə üçün qulluqçu saxlayasan? Minarın öndəminə fikir verəndə, onun sağlamlığına, bələklərində, budlarına baxanda adam həsəd aparmaya bilmir. Fikirləşirsen ki, bu cür adam özünü işə versə, dağı dağı üstə qoyar. Bəs o, nə üçün belə cəyir? Bəs mənim qardaşım nə üçün buna yol verir?.. Zinnetin yaşlı gözllərini xatırladım. “Sən qarışma!” – deyə Minarın səsi qulaqlarımda cingildədi. Birce kəlmə “Mina...” – deyib qapının arxasına çəkilən qardaşımın məzəmmətli səfəti gözllərimin qabağına gəldi. Qardaşım niyə belə yazıq olmuşdu?

Yox, mən bir az da burda qalsam, mütləq bir iş açacam. Belə getso, mütləq bir narazılıq salacam. Qardaşımın qanı qaralacaq, ölində işi yarımçıq qalacaq. Durub çamadanımı açdım, sənədlərimi götürüb instituta getdim. Yaxşı ki, getdim. Sən dəmo, bu gün sənədlərin qəbulu dayandırılmış. O biri gün isə fizika-riyaziyyat fakültəsinə girənolur, riyaziyyatın şifahisindən imtahan verəcəkmisələr.

İşimi görüb evə qayıtdım. Səhər, hələ Mina ilə qardaşım yuxuda iken durub yenə instituta qaçdım. İmtahan vərəqəmi götürüb, pillələrin üstündə, qapıların ağzında toplaşan oğlanlardan, qızlardan sorallaş-sorallaş ikinci mərtəbəyə qalxdım, riyaziyyat imtahanı gedən otağı tapdım. Mən daha burda növbəyə durub necə ürək çırpıntısı ilə gözllədimi, necə imtahan verdiyimi demirəm. Burda, müəllimin qarşısında bəlbül kimi ötən qız-oğlanlardan, gözünü döyə-döyə “sparqalka” gözlləyənlərdən söhbət açmaq istəmirəm. Mənim ürəyimi dəşən başqa sözlərdir...

İmtahan vərəqəsi olımda, qan-tör içində, institutdan çıxanda fikrimdə təki bir şey vardı: qardaşımın yanına yüyürmək!

Mən yüyürdüm. Xalam deyirdi ki, “ay Xədicə, bir hirsələnəndə sənin üzünü görməyosən, bir də sevinəndə”. Yaxşı deyirmiş. Lap doli kimi yüyürdüm. Mən hiss edirdim ki, izdihamlı küçədə hamı dönüb arxamca baxır. Yəqin ki, lap pörtmüşdüm. Bir yerdə az qala məşının altına düşmüşdüm. Şofer mənə acıqlandı. Eh, bu saat heç bir şey mənə təsir etmirdi. Bir yerdə də milisioner fit çaldı. Sağ olmuş, kim idi ona fikir veron!..

Mustafagilın dəhlizinə də birməfəse qalxdım. Zəngi bir neçə dəfə basdım. Mənə elə gəldi ki, içəridə çox long torpənlər. Əlimi yeno düyməyə uzatmaq istəyirdim ki, qapı açıldı. Zinnet təəcübə mənə baxdı:

– Nə olub, ay bacı?

Mən, o cür təhqirdən sonra Zinnetin yeno buraya qayıtması barədə nəinki fikirləşmədim, bu heç yadıma da düşmədi. Bununla ikinci dəfə gördüyüm və ağıllı-başlı söhbət etmədiyim bir qızın mənim sevincimə şərik olacağına şübhə etmədən, onu qucaqladım.

– Beş, beş!..

– Nə beş?

Lakin cavab verməyə vaxt harada idi?

– Qardaşım hanı? – deyə içəri yüyürdüm.

Rəngdən-rəngə çalan uzun etekli xara xalat geyinmiş Minanı görəndə bir az duruxdumsa da, dayanmadım. O biri otağın qapısına

doğru cumdum. Bax, indico Mustafanın boynuna sarılacam. Arzun yerinə yetir, ay qardaş, bacın birinci imtahanndan beş aldı, – deyəcəm. Qardaşım sevinəcək, ürəyi dağa dönəcək. Lakin... Qapının dəstə-sindən tutar-tutma, Mina qabağını kəsdi. Onun qırması dirmaqlı barmağı qırması dodaqlarının üstünə gəldi.

– Sss!.. Yatır.

Elə peşman oldum, elə qəmliyədim ki!.. Mina mənə otağa çıxıb ara qapını bərk örtüdü. Divanda oturub uzun, ötlü qıçalarını bir-birinin üstünə aşırı, xalalarının otayını düzəltdi və gülümsündü.

– Mən bu gündən qardaşının rejimini dəyişdirmişəm, – dedi, – yoxsa, bu nədir, gecə səhərəcən işləyir, sən də tək otaqda qulağı batmış kimi qalırısan. Axşamdan uzansın, səhər də beşdə, altıda dursun işini görsün. Ayaq üstə niyə durursan?! Otur də!

Mən onun yanında oturdum, bir əlimdəki imtahan vərəqəsinə baxdım, bir də ona.

– Mina bacı, – dedim, – olmazmı Mustafanın rejimini sabahdan dəyişdirsən? Sən doğru deyirsən, səhər-səhər adamın zehni açıq olur. Ancaq...

Lakin mən sözümlə deyib qurtara bilmədim. Minanın qırması dirmaqlı şəhadət barmağı yuxarı qalxdı.

– Xədicə!.. Gəl bir şort kəsək. Sən bizim kiçik bacımızsan. Ona görə də bizim işimizi qarışma. Yoxsa, savaşağıq.

O bu sözləri gülə-gülə, zarafatlıya dedi. Ancaq mən hiss elədim ki, Mina bunu ürkədən deyir, key deyildim ki, qanmayaydım. Mən səsimi daha da yumşaltmağa çalışdım:

– Mina bacı, bu saat bunu Mustafaya göstərməsəm, ürəyim partlar.

– Bu nədir?

– İmtahan vərəqəsi. Beş almışam, Mina bacı!

Onun gözləri genişləndi.

– Ay qız, bəs sən bunu səhərdən niyə demirsən mənə? Paho, paho... Təbrik eləyirəm sənə. Təbrik eləyirəm!

Mina əvvəlcə əlimi sıxdı, sonra elə qıçladı ki, mən onun doğrudan da sevindiyinə şübhə etmədim. İndi Mina, bayaqkı kimi təkco dodaqlarının ucunda deyil, deyəsən, lap ürkədən gülür, sevinirdi. Demək, o mənim sağlığımın nə qədər böyük olduğunu başa düşürdü. Bununla belə, o, yenə də mənə Mustafanın yanına buraxmadı.

– Zinnot! – Mina üzünü mətbəxə tutub qışqırdı. – Zinka!.. Bu yenə harda batdı qaldı?..

Zinnot qoftasını çirməkli qollarını aşağı sala-sala tələsik mətbəxdən çıxdı.

– Zinka!.. Deyəsən, mən yenə sənəin dərşini verməsəm, ağullanmayacaqsan. İndi də özünü karlığa vurursan?! Get bir tort al getir!

Qız cəld geri qayıtdı. Minanın qəzəblə parıldayan gözləri birdən-birə güldü.

– Bu saat biz görək sənəin bu “beş”ini əməlli-başlı bayram eləyək, Xədicə xanım... Zinka! Tarixinə bax ha, köhnə tort olmasın.

– Mina bacı, nəyə lazımdır? Niyə zəhmət verirsən qıza?

– Nə? Zəhmət verirəm? Ayda üçcə donə şax-şax yüzlük qoyuram onun ovçuna. Burnundan gəlsin. Boğazının çörəyinəcən, oyninin paltarınacan verirəm. Əvəzində də gedib qulluqçaların arasında qeybət qırır ki, nə bilim, “mənim özöycək paltarı düjün-düjün yığır, mənə isə köhnəsini qıymır”. Qulluqçalar da gedib tanış-bilişin arasında yayırlar. O gün bizim tanışlardan biri qabağını kəsib gusa zarafat eləyir ki, “Mina xanım, bu nədir, deyirlər ərinə göz verib işıq vermirsən”. Mən ha! Mina! Hamısı bunun qeybətlinin noticasidir. Qovacam onu... İndiyəcən bilməmişəm sənə bir məktub yazam, kənddən-kəsəkədən dilsiz-ağızsız birini yollayasam.

Sözün doğrusu, lap məəttəl qaldım. Mina elə həmişəmi belədir? Bəlkə elə doğrudan da Zinnot onu yandırır? Axı, mən görmüşəm ki, həmişə adam yanıqlı olanda, qabağındakının kim olduğuna o qədər də fikir vermür, ürəyi boşalana qədər danışır. Zinnot doğrudan da elə iş elərmə? Mən onun yaşlı gözlerini, nəcə fəğir-fəğir dilləndiyini, evdə necə asta-asta, ehtiyatlı yeridiyini xatırladım. Minanın zabitəsinə fikir verdim. “Tanışlardan birinin” Mustafə ilə arvadı barədə dediyini beynimdə dolandırdım, ürəyimə xal üstündən xal düşdü. Lakin mən yenə hor şeyi unutmağa çalışdım. Daha doğrusu, Zinnot tort gətirib süfrə açıqdən sonra, Mina yenidən deyib-gülməyə, mənim ilk müvəffəqiyyətimdən nə qədər sevindiyini söyləməyə başladı. Mina dedi ki, “Ümumiyyətlə, institutlara gələn kənd qızları səhər qızlarının çoxusundan fərasətli olurlar. Gecə-gündüz fikir-zikirləri ancaq oxumaq olur. – Burada Mina qəhqəhə çəkib dedi ki, öz aramızdır, Xədicə, axı kəndli qızların başqa əlacları da yoxdur, kəndki zamanədə savadsız qızların müştərisi çox azdır, işə keçmək üçün kəndli qızların oxumaqdan başqa nə cərisi var?”

Səhbətin bu yerində mən bərk tutuldum.

– Ay qız, yoxsa öz üstünə götürürsən? – deyə Mina yenə qəhqəhə çəkdi. – Ayıb deyilmi sənəin üçün, Xədicə xanım, heç mən

səni elələrilə müqayisə eləmə? Əvvəla, budur ki, qəşəng ağca qızsan. Bir də ki, sənin arxanda Mustafa kimi qardaşın var. Mustafa proyekt üçün əlli min manata doqovor bağlayıb. Bu o deməkdir ki, sən karlı yerin qızsan, müştərin çox olacaq! Bəs nə! Bütün şəhər həsəd aparır sənin qardaşına!..

Minanın dediklərindən tək bir şey məni yaman maraqlandırdı: əlli min manat? Gör mənim qardaşım necə böyük iş görür ki, ona bu qədər pul verirlər. Ağlına, dərrakəyə bacın qurban, qardaş, həmişə qələmin iti olsun!..

Mina ilə söhbətimiz xeyli çəkdi. O, artəldə yeni paltar sifariş etdiyindən, imtahanları qurtarandan sonra mənim üçün də paltar tikdirəcəyindən danışdı. Sonra mənə yer saldı. Mən oxumaq istədiyimi dedikdə, yanımda stulun üstünə göbləyə oxşar bir elektrik lampası qoydu. “Gecən xeyrə qalsın” dedi, gülümsünüb o biri otağa keçdi.

Mina məni üreyinə yaxın hesab eləyib hər şeyi danışdı. O mənim sevincimə şərik oldu, qayğıımı çəkdi. Bütün bunlar üreyimi tel-tel elədi.

Lakin birçə məsələdən – Minanın Mustafa üçün qoyduğu rejimdən razı qalmadım. Çünki ikinci, üçüncü imtahanları da “beş” verib hər dəfə qardaşımın yanına qanadlanıb uçanda, onu yenə yatmış gördüm.

Bakıya gelişimin həftəsi tamam olmuşdu, ancaq hələ qardaşım la doyunca üz-üzə, diz-dizə oturub söhbət eləməmişdim. Doğrusu, hərdən üreyimdə Mustafanı məzəmmət eləyirdim: “Arvadının sözü səndən ötrü əmrirmi ki, birçə dəfə onun qoyduğu rejimi pozub, gündə min kərə canını sənə qurban eliyən bacının yolunu gözləmirsən, ay qardaş. Məni qınama, arvadın bu rejimi sənin işinin yaxşı getməsinə ötrü yox, başqa şeydən ötrü çıxardıb. Mənim üzüm gəlmir bunu sənə deməyə, bəs sən özün başa düşürsən?”

Mən Minanı çox danışmaqda günahlandırırdım, amma özüm üreyimdə nə qədər danışmışdım. Yetim ki, yetim! Xırda bir əhvalatı üreyimə salıb qovrulurdum. Ancaq umu-küsülər qardaşımın üzünü görəndə qədər olurdu. Axsamlar institutdan tez gəlib hərdən Mustafanı oyaq tapanda, şəhərlər, Mustafa işi getməzdən qabaq süfrə başında onunla qabaq-qabağa oturanda rəngim açılırdı. Belə vaxtlarda qardaşım məhribanca gülümsünüb əlini saçlarıma çəkir, “igid bacım, qoçaq bacım!” – deyər məni oxşayır, arabir də o yandan-bu

yandan, hətta institutu bitirdikdən sonra məni aspiranturaya qoymağından danışırdı. Mən hələ instituta qəbul da olmamışdım, o isə aspiranturadan söhbət açırdı. “Qardaş – tikinti mühəndisi, bacı – alim-fizik!” – deyər o, daha uzaqlara gedirdi. Mən duyurdum ki, Mustafanın xəyalı gələcəyə uçur, o məni doğrudan da bir alim təəvvür eləyir. Mən aydınca gördüyüm ki, qardaşım bacısının fərsiz çıxmadığından fərəhlənir. Gördüm ki, hər dəfə mənə baxanda qardaşımın yorğun sifəti işıqlanır, arzusunun yerinə yetəcəyinə heç bir şübhə eləmir. Yəqin buna Minanın da şübhəsi yox idi. Bəs birdən-birə ona nə olmuşdu? Mən ilk imtahani vərəndə həqiqətən sevindiyyə şübhə eləmədiyim Mina, yavaş-yavaş tutulmağa, qas-qabağını sallamağa başlayırdı. Niyə? Başım çıxmırdı. Mən ikinci imtahandan qayıdanda o, heç təbrik də eləmədi. Üçüncü imtahandan sonra Mina elə bil qara geyinib yasa batdı. Getdikcə hikkəli, qəzəbli olmağa başladı. Yerli-yersiz Zinnəti acılayır, hətta, qonaq olduğumu yaddan çıxarıb mənə də köntöy-köntöy sözlər deyirdi. Bunun hamısını Mustafa da görüb eşidirdi. Ancaq o, yənə qapının arasından boylanıb, birçə kəlmə “Mina!” – deyib başını bulamaqla kifayətlənirdi. “Kişisən, kişi işini gör, qarışma mənim işimə!” – deyər Mina onun üstünə qışqırır, Mustafa bir daha başını bulayıb qapının dalında yox olduqda Mina təkrarən bir bəhanə ilə yazıq Zinnətin üstünə düşürdü.

Bir şəhər mən, instituta getməzdən əvvəl, kitabları götürmək üçün qonşu otağa girəndə, gözüm pianoya sataşdı, yaxınlaşıb qapağı ehmalca qaldırdım, çox sevdiyim “Sensiz”i astadan çalmağa başladım.

Bir də gördüm Mina xalattının etəkləri yellənə-yellənə, döşəməni titrədə-titrədə gəlib başımın üstünü aldı.

– Sən... çalırsan?!

Minanın heyreti məni təəccübləndirdi. Axı söhbətlərimizdən hiss eləmişdim ki, o, kəndli qızlarını adam saymır. Dəyirmi, mühərrik stulun üstündə, ayaqlarımı yerdən üzüb ona tərəf fırlırdın.

– Çalırım, – dedim.

– Harda öyrənmişən?

– Uşaq evində.

Mən gözlədim ki, indi Mina sevinəcək, “bir çal, çal görüm necə çalırsan”, – deyib məni tələsdirəcək. Lakin o, qasqabağını sallayıb geri qayıtdı, ara qapını örtüdü. Bu nə iş idi?! Mənim bir-birinin ardınca imtahan verməyim, piano çalmağım, qardaşım arvadını niyə yasa

batırırdı? Dərd mənı götürdü. Ağlıma min fikir gəldi. Doğruluğuna inana bilmədiyim bu qat-qarışq fikri Zinnətlə söhbətimiz bir daha təsdiq etdi.

Bir axşam institutdan qayıdanda Zinnəti dəhlizdə döşəməni yuyan gördüm. Qıza yazığım gəldi. Onun qumral saçları dağılıb tərlı alına, yanaqlarına yapışmışdı. Küyöyün arası su içində idi. Dizlərini döşəməyə qoyub, əllərini yaş əsgidən ayırmadan, başını qaldırıb mənə baxanda gözlərində yorğunluq, dərin bir kədər oxudum. Qızın gözlərinə baxanda elə bil üyöyimin başına köz yapışdı. Təz qollarımı çirmədim. Zinnət mənım fikrimi başa düşüb heyətlə içini çəkdi.

– Yox, yox, Xədicə!

– Ay qız, bəri ver, – dedim, əsgini çəkib onun əlindən aldım.

Mən döşəməni silib qurtarana qədər o, azı beş-altı dəfə əsgini əlindən almağa çalışdı. İş qurtarandan sonra kövrəlib mənım üzüm-dən öpdü.

– Sən yaxşı qızsan, Xədicə! – dedi. Sonra ara qapıya baxdı və əylilib qulağıma ömrümdə ondan gözləmədiyim sözlər pıçıldadı: – Ancaq sən burda qalma!

Onun üzünə baxdım.

– Niyə?

Zinnət qızardı. Nə isə demək istədi. Ancaq tərəddüd elədi, orabura baxdı, daha da pötdü.

– Qorxma, Zinnət, nə sözün var, de, – dedim. – İndicə özün dedin ki, mən yaxşı qızam.

O yenə ara qapıya baxıb pıçıldadı:

– Keçən il Minanın xalası qızı gəlmişdi. O da sənın kimi imtahan verirdi. Verdi qurtardı, axırda Mina onu evdən qovdu.

– Qovdu?! Nəcə yəni qovdu?

– Dedi çıx get yataqxanaya.

– Sən buna qovmaq deyirsən? Nə olar ki? Yataqxana, əslinə baxsan, daha yaxşıdır. Kurs yoldaşlarının yanında adam oxumağa daha da həvəslənir...

Mən bu cür sözlərlə Minanın hərəkətinə haqq verirdim, ancaq hiss eləyirdim ki, Zinnət “evdən qovulmağın” əsil səbəbini hələ deməyib.

Nəhayət, dedi:

– Mina qışqanırdı.

– Nə?!

– Qışqanırdı.

– Kimə?

– Qızı... Mustafa qardaşa.

– Zinnət!.. Nə danışsən?! Öz xalası qızını?!

Zinnət başını aşağı aydı.

– Əlbəttə, qışqanırdı, – dedi.

Mən mat-məəttəl dayanıb ona baxırdım.

– Qışqanırdı, ya qışqanırdı? Hansına inanaq?

O yəqin ki, mənım sosisdə məzəmməti başa düşüb qızardı.

– Hamısı bəhanə idi, – dedi. – Hamısı ona görədir ki, Mina bu evdə kənar adam olmasını istəmir... Səni də istəmir, Xədicə.

Bərk sarsıldım. Dünya gözümə qaraldı. Demək, Mina instituta qəbul olduqdan sonra qardaşımın evində qalacağımdan qorxur? Demək, o mənım müvəffəqiyyətimdən buna görə diltor olur?..

Zinnət qulağıma nə isə pıçıldayırdı. Lakin mənım ona qulaq asmağa halım yoxdu. Onun sözlərindən yadımda qalan bunlardı:

– Mustafa yaxşı adamdır. O vaxt Minaya dedi: “Sən necə insan-sən ki, doğma xalan qızıyla da yola getmərsən?” Mina bilirsən nə dedi? Başladı ki, “Xalam qızı mənım həyatıma zəhər qatır, öz evimzdə bizim ər-arvad kimi rəftar eləməyimizə mane olur”. Elə sözlər dedi ki, eşitseydin, qulaqlarını tutub qaçardın. Sənın qardaşın yaxşı adamdır, Xədicə, ancaq heyif ki, yazıqtohərdir, öhdəsindən gələ bilmir onun... Sən yaxşı qızsan... O, yenə keçən ilki kimi başlasa, Mustafa dillənməyəcək. Mustafa ipək kimi adamdır, sort söz nə olduğunu bilmir, bu özəzil də onun yumşaqılığınan istifadə eləyir...

Zinnət çox şey danışdı. Ancaq mən təz-təz öz fikirlərimə qapılıp, ona qulaq asa bilmirdim.

Birdən ara qapı açıldı. Elektrik lampasının işığında Minanın qızıl boyunbağısı, rəngdən-rəngə çalan xalası parıldadı. O, bir mənım çirməkli qollarıma, yaş ayaqlarıma, bir də Zinnətə baxdı.

– Oho! – gözləri bərəldi. – Elə bir bu qalmışdı?! Qonağın əlinə əsgı verib, pol yudurdasan? Əclaf qızı, könlündən xanımlıq keçir?! Bir o qalmışdı ki, qonağımızın yanında bizi biabır eliyəsən?..

– Mən özüm elədim. Yazığı nəhaq yərə danlama, – deyə onun sözünü kəsdim və qulluqçuya kömək eləyib döşəmə silməyin heç də qəbahət olmadığını başa salmağa çalışdım. Bu dəfə Mina onun işinə qarışdığım üçün nəinki mənə açıqlanmadı, heç bir köntöy söz demədi, əksinə, mənə qayğı göstərdi ki, nəhaqca özünə oziyyot

verirsən, sən heç bir işlə məşğul olmamalı, bütün qüvvəni imtahanlara verməlisən...

Mən, üzümü divara çevirib gözlərini silən Zinnətə baxdım, onun dediklərini və neçə gündən bəri Minanın necə qaşqabaqlı, necə hirsli gözüb-dolandığını xatırladım. Quruyub qaldım. Heç nə başa düşə bilmədim. Lakin hələ bu az imiş.

Ailəliklə süfrə başında oturanda görüb-əşitdiklərim əl-ayağımı yerdən üzdü. Mina gülür, danışır, hətta mənim kimi baldızı olması ilə fəxr elədiyini söyləyirdi. Yenə ças baş qalmışdım, fikir məni götürmüşdü. Bəlkə Zinnət elə doğrudan da dedi-qoduçu qızdır?..

Mina mənim axırncı imtahanadan, fizikada kəsiləcəyimdən qorxdığını söyləyir, bu imtahana möhkəm hazırlaşmağımı məsləhət görürdü.

Birdən o, üzünü Mustafaya tutdu:

– Bilirsən, neyləmişəm? – dedi və susdu.

Mustafa çəngəli havada saxlayıb başını qaldırdı. Qardaşım elə yorğun idi ki, deyəsən, dillənməyə də ərinirdi. Ürəyim titrədi: qardaşımın sifəti solmuş, gözlərinin altı kölgələnmişdi. Fikirləşdim ki, deyəsən o, “rejim”dən sonra axşamdan yerinə uzansa da, dayunca yata bilmir.

Fikrimi Mustafanın sualı qırdı. O elə bil sözü ağzından güclə çıxardı:

– Neyləmişən?

– Zakiri qonaq çağırmışam. Bu saat gələsindir. Deyirəm, gəlsin dodağına bir şey sürmək. Qohumum olanda nə olar? Bu saat hər şey yeməklə keçir.

Mustafa çəngəli nimçənin kənarına qoydu.

– Heç nə başa düşmürəm.

– Sən elə köhnənin dilbilməzisen! – deyə Mina da çəngəli acıqlı-acıqlı boş nimçənin içinə itələdi, səlfetlə dodaqlarını sildi. – Deyirəm belə, qızı tapşırıq, kəsməsin, başa düşdün? Doğma qardaşsan, ancaq bacınla maraqlanmırsan! Bu gün zəng vurmuşam instituta. Zakirle əməlli-başlı danışmışam. Konkursun yekunudur. Axırncı imtahanadan tələbələrən çoxunu kəsib tökəcəklər. Bildinmi?

Mustafa mənə baxıb fəxrli gülümsündü.

– Mənim bacımı heç kim kəsə bilməz! – dedi.

Məni tər basdı. Məni nə hesab eləyirdi? İndiyə qədər imtahanların hamısından “beş” almışdım, bu axırncıdan da alacağımıza şübhə

yox idi. Lovğalıq olmasın, mən fizikanı beş barmağım kimi bilirəm. Fizika-riyaziyyat fakültəsini nəhaq yerə seçməmişəm ki!..

Mən fikirləşdiklərimi beləcə də dedim. Mustafa da sözümü təsdiq elədi. Eh, Minanın bir sözünü iki ləmək olar? Elə hirsələndi ki, ağzından nə çıxardığını da bilmədi. Əvvəlcə mənə qanmaz adlandırdı, sonra da qardaşımın üstünə düşdü ki:

– Yəni sənin bu dünyadan qandığın bir şey varmı? Zakir özünə deyib ki, “beşin” biri mincə manatdır. İndi bilik-filan keçmir, başa düşdün? Kimin pulu, tanış var, o da qəbul olunur.

– Bura bax, Mina! – deyə Mustafa yorğun-yorğun etiraz etdi: – Məsəl var ki, bir dana bir naxırın adını batırsın...

Birdən qapının zəngi çalındı.

– Zinnət! – deyə Mina otaq dolusu qışqırdı.

Zinnət mətbəxdən çıxıb tələsik dəhlizə yüyürdü.

Gələn kim olsa yaxşı idi? Minanın hacıləylək dayısı oğlu! Mən bu adamlar üz-üzə durub kəlmə də kəsməmişdim, bəs onu görəndə nə üçün atım çimçəşirdi? Adətım üzrə, yenə özümü danlamağa başladım ki, sən də lap qərribə olubsan, Xədicə, adamlara xarici görkəminə görə qiymət verirsən.

Özümü danladım. Ancaq bu dayıoğlu ilə, ilk görüşümüzə olduğum kimi, yenə də özümü sındırmadım. Onun Minanın dediyi Zakir müəllim olduğunu bildikdə elə bil ürəyimini tər teli qırıldı. Minanın dayıoğlusuna necə qonaqlıq eləyib, “dodağına nə sürtdüyünü” də, mənim haqqımda nə danışdıqlarını da bilmədim. Durub o biri otağa keçdim. Mən təkcə bir şey fikrini eləyirdim. Yəni o qədər acizəm ki, müəllimə tapşırırlar?! Belə də çirkin iş olar? Görəsən Mustafa bu işə nə deyir? Mən nə üçün onların yanında qaldım? Elə o Zakir müəllimin yanındaca deyə bilməzdim ki, mən fizika imtahanından qorxmuram, mən fizikanı beş barmağım kimi bilirəm, mən fizikanı sevirəm; mən heç bir tapşırıqə ehtiyac duymadan instituta qəbul olunacam, institutu bitirəcəm, sonra da aspiranturaya girib alim-fizik olacam – bu, qardaşımla mənim arzumuzdur! Mən bunları deyə bilməzdimmə? Sabah bu müəllim imtahan götürəndə mənim haqqımda nə fikirlişəcəklər?.. Nə isə, olan olmuş, keçən keçmişdi!..

Səhər imtahana gəndəndə ürəyim çırpınırdı. İndiyə qədər imtahanların heç birində bu qədər sıxılmamışdım. Minanın dayısıoğlunun qalın şüşələr arxasından baxan gözləri gözlərimin qabağından getmirdi. Bu gözlər mənə qorxudurdu, canıma üşütmə salırdı.

Biz imtahan otağını qabağına toplaşmışdıq. Bürkü idi. Pəncərə qabağına keçmək, institutun həyətinəki bağçaya çıxıb ağacların kölgəsində sərinlənmək olardı. Ancaq sərinlikmi yada düşürdü?! Yanımda mənim kimi balacaboy, ağ kələğayılı bir qız dayanmışdı. Yazıq tir-tir titrəyirdi.

– Səhərəcən oxumuşam. Beynimdə hər şey bir-birinə qarışıb, – deyə pıclıdayırdı.

– Elə səhərəcən oxuduğun üçün qarışdırırsan da, – deyə ucaboy, qarayanz bir oğlan, arxasını divara söykəyib istehzal nəzərlə kələğayılı qıza baxırdı. – İmtahanqabağı gərək heç nə oxumuyasan. Bax, bu lələşin gecə saat on ikiyəcən dağıstı parkda gözib, sonra kəlləni atıb yatıb. İndi gör necə bülbul kimi cəh-cəh vuracaq.

Oğlan qapının açar yerindən içəri baxdı.

– Eh, növbəmiz çatmaz ki! – deyib papağını əlində oynadaoymada bizzdən aralandı. Bir az o yanda onun bir başqasına istehza elədiyini eşitdim: – Aya, Nyuton qanunu kimi məşhur bir şeyi bilmirsen? Bəs necə imtahana gəlibsən, balam! Oturaydın nənin dizinin dibində!

Bu oğlan başqalarına yuxarıdan aşağı baxsa da, özünə inamı yaman xoşuma gəldi. Məktəbdə bizim fizika müəllimi belələrində birçə kəlmə ilə qiymət verərdi: “Kəllədir!” Bir istədim onunla, müəllimimizin sözü olmasın, “Kəllə kəlləyə gəlim”, suallaşım, bir daha özümü yoxlayım, bəlkə bu ürək döyüntüsündən, bu sıxıntıdan qurtara bilim. Elə bu vaxt qapı açıldı, içəridə mənim ad-familimi çəkildilər. Mən, Zakir müəllimin gözlərinə baxmamağa çalışaraq, keçib bilek çəkdim. Əllərim titrəyirdi. Ancaq sualları oxuyar-oxumaz elə bil ürəyimə su səpildi. Suallarımın üçün də bilirdim! Bundan da böyük xoşbəxtlik olarmı?! Fikirləşmək üçün ayrılmış stollara yaxın da getmədim. Hətta, bu dəfə, bədənimə lərzə salan o qorxunc gözlərə baxmağa cəsarətim çatdı.

İmtahan vərəqəmi müəllimin qabağına qoydum. Suallarımın üçün də birməfəsa danışdım. Susdum. Gözlədim. Müəllimin nəinki eyni açılmırdı, əksinə, gözləri daha da ölgünləşib qorxunc bir şəkəldə düşür, sallaaq dodağı daha da sallanırdı. Birdən bu dodaqlar yavaş-yavaş, elə bil çətinliklə aralandı, mən xırıltılı bir səs, dəhşətli bir kəlmə eşitdim:

– Bilmirsen!

Gözlərimə qaranlıq çökdü. Qarşımda bu cybəcər adamın gözlünün şüslərinin sönük parıltısından başqa heç nə görmədim. Ona nə dediyim, imtahan otağından necə çıxdığım yadımda deyil. Təkcə o yadımdadır ki, özümə gəlib yan-yörəmə baxanda özümü institutun qabağında, skamyada oturmış gördüm. Axşam düşürdü. İnstitutun qabağında heç kəs yox idi, hamı çəkilib getmişdi. Məndə ayağa durmağa təqət qalmamışdı. Bu necə olan işdi? Mən niyə kəsildim? – deyə fikirleşirdim. Ancaq heç nə başa düşə bilmirdim.

Nə qədər vaxt keçdiyini hiss etmədim.

İnstitutun qabağında bir maşın dayandı. Qırmızı şlyapalı, qırmızı tufillili bir qadın maşından düşdü. Sonra institutdan uzun bir adam çıxdı. Onlar qarşılaşanda Mina ilə dayıoğlu olduğunu gördüm.

– Hə, dayıoğlu, işlər necədir? – deyə Mina ucadan soruşdu.

Dayıoğlu iki barmağını yuxarı qaldırdı və xırıltılı bir səsle bərkdən güldü. Mən bu işarəni başa düşmədim.

– Qonaqlığın üstə son istəyən qonaqlıq da gəldi, əfərin! – deyə Mina onun qoluna girib maşına sarı çəkdi. Maşın tərpənəndən sonra, necə oldusa, mən yenə imtahan vərəqəmə baxdım, orda yazılmış “iki” sözü yanında dayıoğlunun iki barmağı gözümün qabağına gəldi. Dəli kimi ayağa sıçradım. Maşına tərəf yüyürdüm. Lakin o sürətlə uzaqlaşdı, arxasında qoşa qırmızı işıq...

Qapını Zinnet açdı. Sualı sual üstündən yağdırdı. Elə bil dilim-ağzım bağlanmışdı. Hey susur, qəhərimi boğa-boğa otaqdan-otağa keçir, qardaşımı axtırırdım. Ancaq, adamın işi tərs gətirəndə hər tərəfdən gətirmiş: Zinnet dedi Mustafa nəzirliyə, müşavirəyə gedib.

Təqsiz halda divanda oturdum. Niyə otururdum? Mən daha bu evdə otura bilərdimmi? Yoxsa, qardaşıma şikayət etmək, ondan kömək istəmək fikrində idim?..

Birdən, qardaşımın qapı arasından boylanıb birçə kəlmə “Mina!” – deyib başını buladığını, Minanın isə əllərini belinə qoyub qışqıraraq onun üstünə yeridiyini, Mustafanın dərhal qapı dənəyə çəkilib, öz stolunun arxasına qapılıb qaldığını xatırladım.

– Zinnet, bilmirsen Tiflis qatırı nə vaxt yola düşür? – deyə soruşdum.

Yarım ay əvvəl məhəbbətlə dolu bir bacı ürəyiylə qapısını açdığım qardaş evini buz kimi soyuq ürkəklə tərk elədim...

Qatarda oturub, çamadanımı dizlərimin üstünə qoyub kağız-qələm götürmüşəm. Yazıram, ürəyim boşalmır. Gözlərimin yaşı sətirləri bir-birinə qarışdırır. Ona görə ağlamıram ki, kəsilmişəm. Mən yenə qayıdacam, yenə imtahan verəcəm. İnstitutu qəbul olunacam, gözəl şəhərimizdə doyunca gəzəcəm də. Mən ona görə ağlayıram ki, Mustafa kimi bir qardaş itirmişəm. Ağlayıram və düşünürəm: axı necə olub ki, Mustafa elə bir adamla ömür-gün sevdası ələyib? Təkcə zahiri yox, daxili də cəllad olan o adamla Mustafa necə yaşayır? Qardaşımın bu günə düşməsinə, elə yazıq, rəzil olmasına səbəb nədir? Mənim o evdən çıxıb getməyimi məsləhət görən Zinnətin özünün bu qədər məktəbləri, fabrikləri, zavodları, kolxozları, sovxozları qoyub o can sıxan, dörd divar arasında qalmasına səbəb nədir?.. Saysız-hesabsız suallar bir-birini əvəz edir, başa düşmək, yazıb ürəyimi boşaltmaq istəyirəm, lakin heç nə başa düşə bilmirəm.

Mənə elə gəlir ki, bizim şəhərdə Mustafa kimi qardaşı, Mina kimi qardaşı arvadı, Zinnət kimi tanışları olan təkcə mən deyiləm. Mən hələlik Bakıdan gedirəm. Qoy o bacılar öz qardaşlarına və onların arvadlarına yaxşı-yaxşı diqqət yetirsinlər, bəlkə onlar başa düşdülər.

1953

SABİR ƏHMƏDOV

(1930)

Sabir Əhmədov Cəbrayıl rayonunun Cəbrayıl kəndində doğulmuşdur. Həmin kənddə orta təhsil almış və Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir (1951).

Əmək fəaliyyətinə ADU-nu bitirdikdən sonra başlamış, Cəbrayıl rayon məktəbində müəllim (1951-1954), Şükürbəyli kənd məktəbində direktor (1955-1956), "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin redaksiyasında ədəbi işçi, nəsr şöbəsinin müdiri və baş redaktor vəzifələrində çalışmışdır.

Bədii fəaliyyətə tələbəlik illərində başlamış, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində böyük nəsir-romançı kimi məşhurlaşmışdır. "Aran", "Görünməz dalğa", "Yamadda nişanə", "Yaşıl teatr", "Toğana", "Yasamal gölündə qayıqlar üzürdü", "Mavi günbəz", "Gedənlərin qayıtması" kimi povest, romanları və "Bir payız axşamı" hekayəsi də daxil olmaqla eyniadlı kitabı XX əsr bədii nəsrinin şəhərvərlərindən sayılır. Xidmətlərinə görə Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi (1984) və Azərbaycanın xalq yazıçısı (1992) fəxri adlarına layiq görülmüşdür. Yazıcının bu cildə daxil edilmiş "Bir payız axşamı" hekayəsi onun eyni adlı kitabından (B., Uşaqgəncnəşr, 1961) götürülmüşdür.

BİR PAYIZ AXŞAMI

(Hekayə)

1

O, mülayim bir oğlan idi. Maşının izi düşən kəndlərdə tanıyan-bilən hər kəs onu xoş üzlə qarşılayar, hamı ürəyi açıqlıqla salamları alar, evə təklif edərdilər. "Heç şöfərə oxşamırsan, axı bu peşənin sahibləri ayrı tayfadandırlar", – deyər MTS-in direktoru da öz şöfəri Möv-landan razılıq edərdi.

Şəhərin gözü açılar-açılmaz, bəzən də lap sübhün ala-toranında idarədən çıxardılar. Yeddi para kənd gəzib, neçə kolxoz dolanıb, əkinə, biçinə, fermalara, traktor kolonlarına baş çəkib yoxlayırdılar. İş çox, qayğı çox. Bəzən görürdin ki, onları bir evə çərayə dəvət

etdilər. Direktor gedər, Mövlanın da dalsınca bir uşaq yollayardı ki, maşını qapıya çöksin, özü də gəlsin. Di gəl ki, Mövlanı aparə biləcəksən! İyirmi altı yaşına çatmış oğlan bir ata qədər pərdəli dolandığı direktoru ilə qabaq-qabağa oturub çörək yeməkdən həyalı qız kimi çəkinirdi.

O, evdə də belə idi. Səhərlər heç kimi oyatmadan çıxar, bir də qaralıq çəkəndə onun QAZ-69 markalı maşınının yumşaq tırlıtısı qapıda eşidilirdi. Mövlanın qaranı, sət cizgilərlə ciddiləşmiş üzündə, səsində, danışığında yorğunluqdan əsər-olamət görünmürdü. Maşının səsinə eşidən kimi birlikdə yaşadıkları bacısı Qələmin iki balaca uşağı: "Dayım gəldi!" – deyə haray qoparıb həyəətə qaçardılar. Bəzən çöldən evə dönəndə Mövlan maşını təzədən işə salıb bacısı uşaqlarını yanında oturdur, kəndin arasından dəmir yoluna çənən asfalt yolla birbaşa üzü aşağı aparıb dairə vurur, bir maşını üzü yuxarı döndərər qayıdardı. Həyətdə saxlayıb:

– Di, düşün! – deyə uşaqların maşından düşməsinə kömək edərdi. On-on beş dəqiqəlik gəzinti, kənd axsamının yüngül havası uşaqları elə dirçəldər, ürəklərini elə sevincdirirdi ki, elə bil onlara dünyanı bağışlayardın. Bəzən uşaqlar səhərdən axsama kimi bir yerdə qorər tuta bilməyib, gəl yola qaçar, gəl evə girib pəncərənin qabağını kəsdilər, dayıları üçün qoribsoyər, onun yolunu gözlərdilər.

Bəli, onların dayısı belə dayı idi. Sanki onlar bu dayılarını görəndə, atanı da, ananı da unudar və elə bilirdilər ki, "ətəyindən çay axan, küroyində hündür dağlar dayanan bu böyük dünyada" birçə dayılarıdır, birçə onlardır, bir də üstü meşinli, quş kimi uçan maşın.

Son vaxtlarda işə Mövlan hər dəfə işdən evə dönəndə, bir qolunun üstə bacısının ərək kimi Sarı qızı, bir qolunun da üstə boynuna sarılıb qopmaq bilməyən balaca Tapdıq içəri gərəndə Şəmkiyə Qələm baxışardılar. Elə bil ki, o anda ikisinin də ürəklərindən bir arzu keçər, gözləri də bir diləyin həsrətilə dilə gələrdi. Axır ki, bir axsam Mövlan o biri otağa keçəndən sonra Qələm üroyindən keçəni Şəmkiyə açdı:

– Bunun da ev qurmaq vaxtı çatıb. Cavan oğlandır. Qoy, savayya düşməsin.

– Di qoy, mən də öz könlümdən keçəni söyləyim, – deyə Şəmkiyə Qələmin fikrinə şorik olduğunu bildirdi.

Mövlan üçün kimi seçməli? O üzü bir gəzəltə eləyibmi? Danışdığı, sözləşdiyi bir qız varmı? Çox güman ki, yox. Bəs

könlündən keçən kimdir? Heç olmazsa uzaqdan-uzağa qəlbino yatan, üroyinə istilik salan bir qızın həsrətini çəkmirmi? Bunu Mövlanın özündən soruşmaq olmazdı? Çox çətin. Heç ağıl kəsməzdi ki, bu barədə Mövladan birçə kolmə qopara biləson. Atalarının öziz yadığı kimi öz canından da çox istədiyi təkçə qardaşı Mövlanın ev-çəşikdə dolanmağına göz qoyan Qələm onu itizərdə saxlayan sualına cavab verəcək heç bir iz-olamət seçməmişdi. Mövlanın ailə qurmağına kömək etməyi öz ata-analıq borcları bilən Şəmkiyə Qələmin də işlərini çətinə salan oğlanın xasiyyətinə dəki bu qoribəlik idi.

Onlar müxtəlif tədbirlər düşünməkdə ikən bir axsam Mövlan evə təzə xəbər gətirdi ki, bəs, qohumları Cəbo onların kəndindəki məktəbə direktor təyin edilmişdir. Yolu rayondan düşən Mövlan Cəbo ilə görüşmüş və bu xəbəri də onun öz dilindən eşitmişdi. Həmilədən şad oldular. Şəmkiyə və Qələm isə lap sevincdilər. İşığın ucu açılmışdı.

Mövlanla Cəbo kənddə bir böyümüşdülər.

Mövlan kolxoz şöferlərinin yanında hərənmiş, maşın yumuş, açar silmiş, kamer yamamış, şöferlərlə bohşə girib qolları keyiyonəcnə nasos vurmuş, axırda ki, müştəqil işləməyə başlamışdı.

Mövladan bir neçə yaş böyük olan Cəbo isə ali məktəb qurtarmış, qayıdıb rayon mərkəzindəki orta məktəbdə müəllim olmuşdu. Cəbo Mövlanın üstündə hələ bir dəfə evlənməmiş, gəlmə bir müəlliməni almış, ili başa çatmışı ayrılmişdilər.

Deyirdilər ki, Cəbo da təzədən evlənmək üçün qız axtarır.

İndi də Cəbonun yolunu gözləyirdilər: "Salariy Mövlanın üstünə, ağzını arayar. Bilib görürük ki, üroyinin dördi nədir? Yəqin ki, Mövlan öz könlündəkileri ondan gizlətməyəcəkdir. Qohum-əqrəbə yaxşı şeydir. Qol-qanaddır", – deyə mənə halda düşünürdülər.

İki gündən sonra işə dost-qohumlarının yaxınlıq olaməti olaraq Cəbo deyə çağırıldıqları Cahangirin özü də gəlib çıxdı. Kənddə ev tutana kimi o hələlik Şəmkiyəyə düşdü. Otuz-otuz iki yaşlı, kişilik həddinə çatmış Cəbo deyəb-gülən, səhəbtəcl bir oğlandı. Özünün zarafatla dediyi kimi, birdən kənd arasında elə asqırdı ki, itlər də diksinib hürşərdilər.

Qələmgil elə bilmişdilər ki, ilk oxunun daşa doyməsi Cəbonu məyus etmişdir. Amma yox, əksinə, Cəbonun kəfi indiki əvvəlkindən də kök idi. O, Şəmkiyənin evinə özü ilə bir səs-küy gətirdi. Dedilər–

güldüler. Yedilər-içdilər və bir gün Cəbo özü üçün kondin lap baş tərəfində bir ev tutub köçəndə də:

– Üz-gözümüz öyrəşib, tok-tənha gedib orada nə qayıracasan? Qal bizdə. Mövlan da təkdir, – deyə Şəmkir təklif etdi.

– Təklif sultanlıq, bəylkdir, – deyə Cəbo dordsiz, qayğısız güldü. – İsfahana köçmürəm ha. Aramız bir çatılıq yoldur. Hər axşam payımı saxlayın.

Cəbo getdi. Amma Qələmin təvəqqesini yadında saxladı. Bir görüşlərində Mövlanı dara qısnayıb ondan könlündən keçəni soruşdu. Mövlan da bir az tutulub-bozardı, utanıb-qızardı, yaz suları kimi çağlayaraq onu alıb aparən hissələrini sakitləşdirə bilmədi. Axır ki, qəlbinin sirrini qohumları Cəboya açdı.

Mövlanın qəlbinə ömründə ilkin çalan o qız idi. Sanki ikicə yol rastlaşdığı bu qızdan savayı qız tanımırdı. Həmin qızın unudulmaz baxışları, dağ bulaqlarını andıran o sevdalı, arzulu baxışla oğlanın qəlbinə axmış, onun bütün varlığını oymatmışdı. Mövlan bu qızın nə adını bilirdi, nə də əslini-kökünü tanıyırdı.

Bir yay günü, şənbə axşamı Mövlan direktoru evinə gətirirdi. Maşın rayon mərkəzi olan qədim qəsəbənin arasından keçib çaylağa düşdü. Çaylağın o tayında tikan çəpərli bağ-bağatın üstündə, batan günəşin qızıl şəfəqləri parlayırdı. Qırmızı sırğalar tək yarpaqların arasından asılan topa-topa sulanmış gilənarlar da monzoreli bağcanı lap behiştə bənzədirdi. Şaxların arasında çöhrəsi on dörd gecəlik ay kimi dəyirmi, qış-gəzdi kömür kimi qapqara cavan bir qız dayanıb üzü bəri tamaşa edirdi.

Maşın silkələndi və arxa düşdü. Direktor Mövlana baxdı. Çox təvəccübləndi. Heç gözləməzdi. Mövlan ola, maşını arxa sala? Şofer qıpqırmızı olub gözlərini qabağa dikdi. O, qərübə hollar keçirdi. Direktor onun görünüşündə nə isə heyratəmi, fərhəmi bənzər bir təbəssüm duydu. Özü də heyratləndi. Altıdan-altıdan şofərə ha baxdısı, bir şey anlaya bilmədi. Amma bunu yəqin etdi ki, sakit, adətə üzrə sükənin dalında ciddi oturan, həmişə də fikri-zikri gedəcəyi yollarda olan şoferinin halında nə isə baş verdi. Direktor maşının yan şüşəsindən, qabaqdan ətrafa göz gəzdirdi. Amma arxın suyunda çapışan uşaqlardan və dalında sehng köhrizə gələn qoca arvaddan başqa, gözüne adam dəymədi...

Əgər Mövlan həyəcədən dili dolaya-dolaşa, tor təkərək, bu hadisəni ala-yarınçıq nağıl edərkən Cəboya göz qoya bilsəydi, onun

necə rəng alıb rəng verdiyini görürdü. Cəbo söhbətin kimin barəsində getdiyini dərhal başa düşmüşdü. O, qızı tanıyırdı. Bunu da Mövlan-dan gizlədə bilmədi. Soyuq və uzaq bir hisslə qızı belə nişan verdi: – Hə, bildim kimi görmüsən. O qızın adı Cangülümür. Həna artelində gözetçilik edən Bəşir kişinin qızıdır. Qız özü də xalça toxuyur.

Mövlan nəfəsini udub dərin bir maraqla Cobonu dinlədi. Sonra, qızı ikinci dəfə necə gördüyünü danışdı.

Bu isə cəmişi bir həftə bundan qabaq olmuşdu. Mövlan direktoru evinə qoyub geri qayıdırmış. Köhrizdən su götürüb üzü bəri gələn Cangülüm ayaq saxlayıb gözləyir ki, maşın ötsün. Mövlan da itiyarsız qalib ayağını tormozla basır, maşını dayandırır ki, çiyini sehngli qıza yol versin. Cangülüm maşının qabağından yeriyir və birçə dəfə sehngin altından boynunu bürüb Mövlana baxır. Amma necə baxır? Qərüb düşmüş maral kimi.

Cobonun gözləri bir cüt qara muncuq kimi donmuşdu. Baxışları heç bir şey demirdi. O susurdu. Mövlanın qəlbinə pərvazlandıran hissələr, həyəcanlar Cobonun ağlına başqa xeyallar, ayrı niyyətlər gətirmişdi.

Ayrılarəkən o, bir qədər düşüncə belə dedi:

– Nə deyim? Bolkə də, heç son gördüyün qız, mən tanıdığım Cangülüm deyilməz.

Mövlan başını buladı, gülümsədi. Yox, onun ürəyinə dammışdı ki, elə o qızın adı Cangülümür. Özü də xalçaçdır.

Cəbo nəticəlik etmədi. Mövlanın söhbətlərindən çıxardığı noticəni Qələmə dedi. Amma qızın adını çəkmədi. Çarəsiz halda qollarını açıb əlavə etdi:

– Qələm, oxunu atıb yayımı gizlədir.

2

Mövlan son günlərdə evdə nə isə bir hərəkət, torponiş duyurdu. Şəmkirlə Qələm hazırlıq görürdülər.

İndi Mövlanın gününün hər dəqiqəsi, hər anı ürək çırpıntılı ilə keçir, xəyalı Cangülümün yanında qalır, ikicə dəfə gördüyü qızın baxışlarındakı məlahət, çöhrəsindəki şirin təbəssümü unuda bilmirdi: “Bari, birçə kəlmə danışa bilsəydik”. Cangülümün birçə kolmasını, onun səsini eşitmək üçün Mövlan nəyə hazır deyildir?

Direktor Mövlanı çağırıb:

– Rayona gedirik. Partiya bürosu var, – deyorkən Mövlanın birçə qanadları əskik idi ki, uçsun.

– Baş üstə, – deyə o, evə dönüb dərhal maşını işə saldı və MTS-in qabağına çəkdi. Yuxarıdan, yaşıl döşlü Ziyarət dağı tərəflərdən axıb gələn axşam sərinə ətrafı bürümüşdü. Mövlan maşını təpətdi. Baxışları hərdən yolu ötür aralıda – dağ ətəyində görünən qəsəbəyə sataşarkən qeyri-ixtiyari qazı basır, maşını qovurdu. Sel kimi maşını qabaqlayıb, sel kimi də tokorların altından arxaya ötən yola baxdıqca direktoru:

– Yavaş, bala, yavaş, Mövlan, – deyə dillənir, yüngül maşın hər dəfə dərəli-təpəli yolların döngələrini şıdırgı burularaq götürülərək direktor narahat halda yerinə qurcunur, Mövlana göz qoyur və düşünürdü: “Nə yaman od götürüb? Görəsən argac kimdən keçib? Yox, bəlam, bu iş o işdən deyil!”

Əli sükan tutandan birçə dəfə də olsun heç kimi narahat-nigaran qoymayan Mövlan isə direktorun bu təşvişini duymur, eşitmirdi.

Raykomun qabağında direktor yerə düşüb üst-başını düzöldəndən sonra monalı-monalı baxıb:

– Maşın bork qızıb, apar sərinlət, – dedi.

Maşın çaylağa dönərkən yay günəşi də üç armud ağacının başı üstədən o yana aşırı. Dağ ətəyindəki qəsəbəyə bitişik Mirzəli kondi qəzəl mənzərə almışdı. Qürub edən günəşin sarı telləri uzanaraq bağ-bağatı zərrin şəfoqlərə boyamış, üflüqlər isə ətləklənərək qızıldan kəbə bağlamışdılar. Mövlan gilonarı bağçaya tərəf baxdı. Baş köhrizdən saqqıldayıb gələn su, çaylağın o yanı ilə, Cangülümün çəpərinin lap dibindən şırıldayıb bəri axırdı. Maşının motoru qızıb təşvişiyirdi, tokorları toz basmışdı. Mövlan çaylağın o yanına addayıb maşını üzü yuxarı suya vurdu. Dumduru köhriz suyu tokorların altında yarılararaq mirvari çətir kimi yuxarı çilonir, ətrafa səpələnirdi. Quraqşımış torpaq sulanır, tozu yatur, yerdən xoş yanıq qoxusu qalxırdı. Gümüş qanadlı maşın suyu yara-yara irəliləyirdi. Çəpərin hərəbərində Mövlan maşına bir az da güc verdi. Arxın suyu şırıltı ilə qalxıb alçaq tikan çəpərin o üzünə töküldü.

– Uy! – deyə kimsə həyəcanla səsləndi.

Bu səs Mövlanın ağlını apardı. Maşın sürətdən düşdü.

Əvvəlcə pənbə kimi ağ, iki ol görünürdü. Bu əllər gilonar budaqlarını araladı və Cangülümün üzü görsəndi. Yanaqlarından su damcılarla

süzülürdü. Üst-baş islanmışdı. Səksənmiş üroyini toxtatmaq üçün əlini sinəsinin üstünə basıb böyümüş gözlərilə ürəkəkəsinə baxırdı. O, başdakı ağ cunası ilə üz-gözlünü silə-silə:

– Bir az yavaş sürə bilməzdin? – dedi və bilmədi ki, gülsün, yoxsa özünü hirsli göstərsin.

– Bağışla... mən nə biləydim ki, orda duran var. Ağaclarınız da elə sıxdır ki...

Cangülüm gözlərini ona dikmişdi. Oğlanın baxışları dərin bir könül intizarı, qolb həsrəti ilə dolu idi.

Qız geri çəkildi. Qırmızı sırğalı budaqlar qovuşdu. Heç olmazsa birçə kəlmə də eşitmək həsrətilə Mövlan gözlədi. Budaqlar arxasından Cangülümün özü kimi göyçək səsi eşidildi:

– Görək biləydin.

Otlar xırıldadı, uzaqlaşan addımların tapdıltısı cavan şöferin qolbində oks-səda verdi.

Mövlanla Cangülüm bir dəfə də rastlaşdılar. Bu dəfə onlar çaylağın bərisində, bağlığın qırağındakı bulağın üstündə görüşdülər.

Cangülüm bir yığın paltarları suya çəkib qurtarırdı ki, Mövlan çatdı. O, maşına su götürməyə gəlmişdi.

– Olarmı, bu vedro ilə maşına bir az su töküm, Cangülüm, – deyə icazə istədi.

Qız qıpqırmızı olub:

– Mənim adım Cangülüm deyil, – dedi.

Mövlan da başa düşə bilmədi ki, doğrudanmı onun adı Cangülüm deyil. Yoxsa, qız öz adını bir cavanın ağzından eşidərkən həyətimişdi. Deyəsən qızı port edən adındakı mənə olmuşdu.

– Bolka, keçən dəfə məndən inciməsin?

– Yox, inciməmişəm, – deyə o, olındakı paltarları biləyinə dolayaraq sıxdı və konara qoydu. Sonra dinməz-söyləməz vedroni götürüb içindəkiləri boşaltdı, bulağın ağzına tutub doldurdu və Mövlana uzatdı.

Mövlan vedroni alarkən maşına işarə ilə dedi:

– Savab elədiniz. Üroyi yanırdı.

Cangülüm başını dikəldi:

– Bax, Qələm bacıya səfəriş göndərərəm ha, – deyə onu hədələdi, – yoxsa elə bilirsən səni tanıyan yoxdur?

Vedro Mövlanın əlində qaldı. Qızın sözləri onu həm mətə qoymuş, həm də məmnun etmişdi. Onlar tanış çıxmışdılar.

Cangülümgilin qonşuluğundan suya gələn bir gəlin xeylağı yaxınlaşan kimi onlar bir qədər də danışa bildilər. Ayrılarəkən Mövlan:

– Bir gün də bu maşını qapınıza sürəcəyəm, – dedi.

Qız onun nəyə işarə vurduğunu anlayıb üzünü yana tutdu. Maşın aralanarkən Mövlan qızın allanmış çöhrəsində həyalı bir təbəssümün əks olunduğunu gördü.

3

Axı Cəbonun da gözü gəzirdi. Qulağı səsdə idi. O da evlənmək üçün qız axırdı. Mövlan Mirzəliddə gördüyü qızdan söz açarkən, elə bil, Cəbonu ayıtlıdılar. “Cangülüm elə əsil mənim adamımdır. Əlləri, dımaqları qızıldır. Deyirlər ayda bir hana kəsir. Onun toxuduğu üçgül gəbələr bir evin yaşayığıdır. Cangülüm bir evin dirəyidir. Həm də arlı-abırlı. Üzü üz görməmiş, gözü gözə sataşmamış ev qızıdır”. Cəbo marğa yatıb bərədə ov gözələyən bir acgöz ovçu kimi iştahlanaraq Cangülümün haqqında düşünərkən, Mövlan onun qabağını kəsirdi. O, şeksiz-şübhəsiz bilmişdi ki, Mövlanın gilənar bağçada gördüyü qız Cangülümün özüdür. İndi necə əməl qursun ki, nə şiş yansın, nə kabab? “O vədə elə onu yaxşı yanıldım. Əgər söz-söhbət düşsə, and-aman eləyəyəm ki, mənim xəbərim olmayıb. Mirzəliddə qız çox, gilənarlı bağca çox. Mən münəccim olub ulduzlara baxmamışdım ha ki, biləm görəəm Mövlan kimi görüb”. İşi bu cür yoluna qoyandan sonra Cəbo öz-özünə deyirdi: “Çətinli düzəldincədir. Daldan atılan daş topuğa dəyər, ölünün vəsiyyəti özünə qalar. Mövlana qız tapmaq nə çətin iş imiş. Papağını götürüb birçə yol fırlatsan, qız əlindən itib batarsan”.

Bir axşam Qələm Mövlanı dilə tutub əl çəkmədi:

– Qağa, – dedi, – sənə ağbircəyin, ağsaqqalın bizik. Gənnən baxan bizi qınayar. Könlündən keçəni bizə də, Şəmkir dursun qabağa.

Mövlan başını dikəldib tərəddüd içərisində Qələmə baxanda:

– Qağa, kimdən utanırsan? Nədən utanırsan? – deyər Qələm onun dillənəcəyini duyub ürəkəndi.

Mövlan bir də Qələmə baxdı. Bir örtülü qapıya göz qoydu, baxışları uzaqlaşdı, gözləri yol çəkdi. “Görəsən onun adı Cangülüm-dürmü?” – deyər düşündü.

Qələmin gözləri onun ağzında qalmışdı.

– Cangülüm, – deyər nəhayət, Mövlan sevdiyi qızın adını çəkdi. Qələmin rəngi qaçdı. Nitqi tutuldu. Şübhəli nəzərlərlə Mövlana baxıb:

– Cangülüm? – deyər soruşdu.

– Eşitdiyinə inanmaq istəməyərək bir də təkrar etdi:

– Cangülüm, Mövlan?

Mövlan bu dəfə ancaq başını tərpətdi. Qələm isə daha bir söz deməyərək onu otaqda tək qoyub getdi. Bacısının bu halı Mövlanın da qəlbinə təşviş saldı.

Yalnız sabahısı gün o, Qələmin nə üçün o kökə düşdüyünü anladı. Sən deməginin iş ayrı cürə imiş. Dünən yox, srağagün Cəbonun elçiləri Cangülümgilə getmişdilər.

4

Günlər ötür, il payıza döndür, işlər də öz qaydası ilə gedirdi. Yəne də Mövlan obaşdan durur, arxın suyunda əl-üzünü yuyur, maşını işə salıb direktoru sahələrə aparırdı. Payız əkinini başladığından onların yolu uzaqlara düşmüşdü. Bəzən heç gecələr də evə dönmə bilmirdilər. Buralardan çox aralıda gələri-gündüzlü xam Göyən torpaqlarını şumlayan traktorçuların köməklərinə çatmaq üçün Mövlan hər gün daşlı-kəsəkli yollarla əlli-altmış kilometr maşın sürməli olurdu.

Cangülümün adı isə unudulmaz bir xətirəyə dönüb onun qəlbindən çıxmırdı. Gilənarlar sovlunmuş, yarpaqlar da sarılmağa başlamışdı. Amma Cangülüm hər dəfə yadına düşərkən Mövlanın gözlərində ətraf öz mənzərəsinə dəyişirdi. O, yaşı bağ, tikan çəpərin üstündən bəri aşan cavan-tör budaqları görürdü. Bir qız da şaxları aralayaraq bədirlənmiş çöhrəsini göstərirdi...

Mövlanın gün-gündən tutulduğunu görə Qələm və Şəmkir evdə onu çox dindirib danışdırmırdılar, havalər sındığından sarı saçlı qız-cığaz, balaca Tapdıq da öziz dayılarını qarşılamak üçün əvvəlki həvəsdə deyildilər.

Mövlan gözəlyərdi, eşitməşdi qız evi cavab verib: hələ Cangülüm hana qabağındadır. Möhlət istəmişlər ki, Cangülümün toxuduğu xalı yarımçıq qalmasın. Bəs Cangülüm özü nə deyir? Bunu Mövlan bilmirdi.

“Bəlkə, doğrudan da, heç o qızın adı Cangülüm deyil?” İndi heç özünün də inanmadığı bu şübhəli fikir, nə qədər kədərli olsa da, Mövlanın yeganə təsəllisi idi.

Bir aşxamüstü Mövlan elə təzəcə evə gəlmişdi ki, onu səslədilər. Çıxıb gördü ki, çağıran Cəbodur. Onlar nə danışdılar, nə qoydularsa Mövlan ayrılıb ağır-ağır maşının yanına qayıtdı. O, bulud kimi qaralmışdı. Əgər başqa birisi, lap iki gözleri olsun, onun yanına belə bir xahişlə gəlsə idi, qətiyyən razılıq verməz: “İncimə, eləqlu, dövlət maşındır, belə şey mümkün deyil”, – deyib yola salardı.

O, bir neçə an lal kimi maşının yanında durdu və sonra maşına mindi, yola çıxardı. Cəbonu da götürüb rayon mərkəzinə gedən yolla yuxarı tərpətdi. Maşın hiddəti özünə sığmayan bir canlı kimi nər-nər nəriləyərək yoxuşları durmanır, yolun düzünə çıxır, görünməmiş bir sürətlə irəliləyirdi. Şoferin bomboz olmuş üzündə birçə özələ də tərpənmirdi. O, ancaq qabağa baxırdı. Güllə vursan, bir damcı da qanı sızmazdı. O, nə edirdi? O, maşını haraya sürürdü? Bu sadəcə bir acıq idimi? Yox, bu məhəbbəti iztiraba dönmüş bütöv bir qəlbin anlaşılmaz hökmü, atəslə sevbən bir gəncin son ümidləri və bəlkə də ən alçaq rəqibə qarşı ağılaşmaz bir saxavət göstərmək idi.

Cəbo isə elə hey biglarnı əlləşdirir, Mövlana baxır, danışmaq, heç olmazsa bir söz demək istəyir, amma ürəyi gəlmirdi. İşlətdiyi hiylənin nə ilə bitəcəyini düşünərək qorxurdu: “Bu qaradınməz şofer dərindən öz içində cəkəydi yaxşı olardı”. O bu işə qəsdən Mövlanı aparırdı. Qızın könülünü Mövlana verdiyini bilirdi. Cangülümü ora aparmaq üçün Mövlanın özünün getməsi qızın son ümidini qırımla idi.

Nəhayət, onun dili açıldı:

– Qüvvətli maşındır ha. Lap elə bil ki, ildırımdır. Qaçarağın ceyran da çatmaz. Yaxşı düz ola, ceyran qovasan. Heç qoymaz ki, addımını tərpətsin.

Cəbo bir qədər susub, sonra dedi:

– Ayı adama ağız açmadım, dedim elə özümüzünküsən. Qoy, belə bir xeyir iş sənin zəhmətinlə başa gəlsin.

Mövlanın əvvəlki şübhələri bir də təzələndi. O, Cəboya göz qoydu. Onun ifadəsiz baxışı Mövlanı bir də bu fikrin üstünə gətirdi: “Bəlkə, doğrudan da, Cangülüm ayrı qızıdır?”

Onlar bir döngəni də burulub yoxuşun başına qalxarkən qarşıda Mırzəli kəndi gördündü. Cəbo gözünü yollardan çəkib Mövlana yaxınlaşdı:

– Sənə açığımı deyirəm. Qızın özü ilə danışmamışam. Düzdür, ümumi razılıqları var, amma işi uzadırlar. Bunu bilirəm ki, hər gün elə bu vədlərdə çağlağın yanındakı kəhrizdən su aparmağa gəlir. Elə biz də oradaca qabaqlaşırıq. Qoyduq maşına, qurtardı getdi.

Mövlan maşını alt yola burub bağların arasından keçən kəsmə yolla sürdü.

Yenə də batan günəşin saralmış işıqları Cangülümün bağçalarındakı ağacların yarpaqları ilə oynayıb, qısa ömrünü sona vurmaqda olan yarpaqlarla bir də səhə qayıdacaq günəşin şüaları biryolluq vidalaşırdı.

Maşın elə seyrəkliyə çıxıb bulağa yaxınlaşmışdı ki, Cəbonun səsi eşidildi:

– Yavaş, suda adam var.

Mövlan maşının səsinə alıb bulağın üstünə sürdü. Xırda güllü, solğun parçadan kofta-tuman geymiş qız bəri çevrildi. Cəbo ağarmışdı. Qız da ilk dəfə maşının sükunu arxasında oturmuş şofərə baxdı. Sonra, bir çıxını çəka-çəka artıq ona çatmaqda olan Cəbonu görənən nə isə başa düşdü. Qızın dəyirmi çöhrəsi birdən elə bozardı, elə sərtləşdi ki, Cəbo yerindəcə quruyub qaldı.

Bulağın üstə bir onlar idi, bir də Cangülüm. Düz vaxtında çatmışdılar. Cangülüm oləndəki dəsəməli sıxıb bürmələmişdi ki, dolu səhəngin ağzına tıxasın. Cəbo Cangülümə nə isə deyib geri çevrildi və elə etdi ki, Mövlan maşını yaxına çəksin. Maşın yanaşdı. Mövlan və Cangülüm baxışdılar. Oğlının baxışları qışlayan sırsıralı dağlar kimi ağır, iztirab dolu, kədərli, həsrətli idi... Qızın gözleri doluxsunmuş, baxışları kövrəlmiş, çəşqinləşmişdi...

– Kömək elə, Mövlan, – deyə Cəbo əli hər yerdən üzülmüş halda gözlerini ona dikdi. Mövlan maşından düşdü. Bulağın üstünə yeridi, qızın səhəngin qulpundan tutan oləndən yapışdı, Cangülüm də təpədən dırnağa titrəyən gərdənini düzəltədi.

– Gedirsənmi? – deyə Mövlan soruşdu.

– ...

– Gedirsənmi? – deyə Mövlan bir də elə soruşdu ki, onun qəlbindəki ağrı, səsindəki mənə və iztirab Cəbonu dənəşətə saldı. Amma Cangülüm qorxmadı. Əksinə, elə bil ki, Mövlanın səsindəki sarsıntı tükənməz bir cəsəretə çevrilib bu həlledici anda qızın qəlbinə qüvvət gətirdi.

O, bir neçə an Mövlana baxdı. Bir də balaca daş hovuzə tökülən suyun şırılsısını dinlədi...

– Gedirəm, – deyə qız çevrilib tələsik addımlarla maşına tərəf yerdirdi.

İkincə dəqiqə sonra isə QAZ-69 markalı maşın Mirzəli bulağını və sahibsiz səhəngi çox-çox arxada qoyub asfalt yolla üzü aşağı irəliləyirdi. Yalnız Cəbonun səsi eşidilirdi. O, nə isə deyir, elə hey yalandan gülür, hırıldayırdı. Cangülüm isə elə bil heç maşında yox idi. Onun yerini qaranlıq və ağır bir sükut tutmuşdu.

Cəbonun dili açılmışdı:

– Şoferlik də bir sənətdirmi? Bütün ömrün boyu yollar yorğunluğunu, illər zəvvarı. Bu kənd mənim, o kənd sənin, bu kolxoz mənim, o kolxoz sənin. Ağan deyir sür dərayə, sür dərayə. Amma birçə bu kərimizə varam. Adamın yaman yerdə öləndən tutursunuz.

Mövlanın vəziyyətini siz özünü təsəvvür edin. O susurdu. Bütün daxilə tolatımə gəlib kökündən çalxalanan bir fırtınalı dənizə dönsə də, o dinmirdi.

Maşın dikə sallanıb kəndin girocoyınə çatarkən: – Saxla! – deyə Cəbo ucadan səsləndi.

Maşın yavaşca yolun kənarına dönüb durdu. Cəbo dərhal yera hoppandı.

– Düş! – deyə qaranlıqdan səsləndi. Ay qız, səninlə deyiləm?

Yenə də səs gəlmədi. Cangülümün gözləri heykəl kimi qarşısında görünən şofer oğlana dikilmişdi. Elə bil ki, onun bütün həyatı bu adamın birçə tərəpnişindən asılı idi.

– Kimə deyirəm? – Cəbo başını içəri soxaraq qollarını Cangülümə tərəf uzadarkən:

– Mövlan! – deyə qız həyəcan dolu bir səslə onu çağırırdı. Şofer ayıldı. Düymanı basdı, başının üstündəki xırda lampoçka yanib maşının içini işıqlandırdı.

– Niyə dayanmısan, Mövlan? Məni son gətirmisən. Mən sizə gəlmişəm. – deyə qız son qüvvəsini toplayıb qəhərdən boğula-boğula düşünərkən Mövlan geri döndü. Cangülümün gözlərinə baxdı... baxdı... Gözündə dünya-ələm dəyişdi. O, qızın əlindən tutub yanına çəkdi...

Cəbo görünmürdü. O, sanki bu qaranlıq gecənin şerinə qarışıb yox olmuşdu...

1957

İSİ MƏLİKZADƏ

(1934-1995)

İsi Məlikzadə Ağcabədi rayonunda doğulmuşdur. Burada Xəlfəbəddin orta məktəbini bitirmiş, Azərbaycan Sənaye İnstitutunun neft-kimya fakültəsində ali təhsil almışdır. Əmək fəaliyyətinə 1957-ci ildə başlamış, Əzizbəyovneft Mədanlar İdarəsində operator, yerləşdi avadanlıq ustası (1957-1961), Azərbaycan Kommunal Təsərrüfat Nazirliyi Bakqaz idarəsində böyük mühəndis, şöbə rəisinin müavini (1961-1966), "Ulduz" jurnalı redaksiyasında publisistika şöbəsinin müdiri, məsul katib (1966-1973), nəsr şöbəsinin müdiri (1980-1981), "Azərbaycan" jurnalı redaksiyasında nəsr şöbəsinin müdiri (1976-1980), "Mozalan" satirik kinojurnalı studiyasında böyük redaktor (1981-1983), C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında baş redaktor (1983-1985) vəzifələrində işləmiş, 12 may 1995-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

Bədii yaradıcılığa 1950-ci illərin sonlarında başlayan İsi Məlikzadə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında istedadlı nəsir kimi tanınmışdır. Onun "Alovlu qış", "Gümüşgöl əfsanəsi", "Özgə anası", "Yaşıl gecə", "Günəşli payız", "Evin kişisi", "Dədə palıd", "Qaranqış yuvası", "Küçələrə su səpmişəm" kimi povest və romanları oxucuların dərin rəğbətini qazanmış, ədəbi tənqid tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Yazıcının bu cildə daxil edilmiş "Oxuma Cəmil" hekayəsi onun "Həsrətin sonu" kitabından (Bakı, Azərneşr, 1964) götürülmüşdür.

OXUMA, CƏMİL

(Hekayə)

Çahargahı Qarabağda Cəmil kimi oxuyan hanı? Onun səsinə bir cazibə, ruhu oxşayan xoş bir ahəng vardı. Cəmilə dinləyən bir də dinləmək istəyirdi. Qarabağın füsunkar gözəli Humayın qəlbini odlandırıan, sobrini ələndən alan Cəmilin səsi deyildimi?..

Cəmilgilin evyanından Səfor bəyin bağçası aydın-açıq görünürdü. O, həmişə burada durub ağacların arasında gözən Humaya xolvəti baxardı. Ancaq həmişə Səfor bəyin, həmişə oğlu Cümşüd bəyin

qorxusundan qıza bir söz deməzdi. Humay isə evyandan boylanan Cəmilə görmürmüş kimi heç məhəl qoymazdı. Bu da Cəmilin ümidini qırır, qəlbinə kədərle doldurardı.

Axşam çəxdən düşmüşdü. Bəzi evlərin işığı sönmüş, adamlar yuxuya getmişdi. Cəmil sütuna söykənib gözlerini Humayın bağçaya tərəf olan pəncərəsindən çəkirdi. O, xeyli baxdı. Pəncərədə heç kim görünmürdü. Birdən otaqda işıq söndü. Cəmil qüssələndi:

“İndi Humay arxayın yatacaq. Daha xəbəri yoxdur ki, mən yazıq yuxu nə olduğunu bilmirəm”, – deyə fikrindən keçirdi.

Sevdiyi çahargah muğamını dodaqaltı zümzümə eləməyə başladı. Lakin səsinə nə vaxt ucaltdığından özünü də xəbəri olmadı. O, gözünü qaranlıq otaqdan çəkmədən oxuyur, sanki gur səsi ilə pəncərə şüşəsinə dəlib ürək sözlərini Humaya çatdırmaq, muğamın avazını onun qəlbinə işlətmək istəyirdi. Cəmil çahargahın “Balü kəbütər” hissəsinə keçdi. Bir neçə zəngülə vurdu. Humayın otağında işıq yandı. Cəmil daha da ürəkle oxudu. “Aferin, Balü kəbütər” – deyə fikirləşdi. Humay pəncərəni açıb başını çölə çıxartdı. Cəmil həyəcanını zorla boğaraq, qəzəlin sözlərini “Balü kəbütər”in xoş ahənginə uyğunlaşdırıb oxuyurdu:

“Pəmbəyi daği-cünun içrə nihandır bədənəm,
Diri olduqca libasım budur, ölsəm kəfənim”.

Qız Cəmilgilin eyvanına tərəf boylanır, ay işığına oxuyan adamı axtarırdı. “Aferin Balü kəbütər, sən bülbülü yuvasından çıxartdın” – deyərək Cəmil fikirləşdi. O, çahargahın “hasar” hissəsinə də oxuyub qurtardı. Qız xeyli vaxt yerindən tərpənmədi. Sükuta qərq olmuş bağçanı seyrə daldı. Cəmilin daha oxumadığını görüb pəncərəni örtü. Otaqda işıq söndəndən sonra da Cəmil uzun müddət hərəkətsiz durub gözlerini pəncərədən çəkmedi. Sonra sevincək gəlib yerinə girdi. “Balü kəbütər”i dənə-dənə ürəyində oxudu. Bu füsunkar gecənin ona bağışladığı şirin təəssüratın ağuşunda uzun müddətdən bəri birinci dəfə ağır yuxuya getdi.

Səhərişi gün Cəmil yenə evyanda dayanıb fikrə getmişdi. O, özünü döndərərək Humaygilin bağçasına baxanda gözələrinə inanmadı. Qız əlində bir dəstə gül tutub hasarın yanında dayanmışdı. Başındakı ağ ipək kəlağayı arxaya tərəf sürüşmüş, şəvə kimi qara saçları üzünə tökülmüşdü. Cəmil ilə göz-gözü gələndə Humay gülümsədi. Cəmilin ürəyi titrədi. Qızın üzündəki məhrəban

ifadədən, dodaqlarındakı təbəssümdən özünü itirdi. Ona elə gəlirdi ki, yuxu görür. Bütün cəsarətini toplayıb qıza tərəf addımladı. Cəmil elə düşündürdü ki, Humay onu görün kimi qaçacaq. Lakin Cəmil hasara yaxınlaşdıqca qız onu daha maraqla süzür, qara gözləri qaynayır.

– Dünən necə də yaxşı oxuyurdun, Cəmil. Yaxşı da sözlər deyirdin. Necədir, o? Yadımda qalmadı. Ölsəm kəfənim nə olsun?

Cəmil ürəklandı:

– Sənin xoşuna gəldimi?

Qız gülərkə başını tərpətdi. Cəmil qəzəli qızın yadına saldı:

– Diri olduqca libasım budur, ölsəm kəfənim. Bu, “Balü kəbütər”dir, Humay, çahargahın ən yaxşı yeridir.

– Cəmil, onu tez-tez oxu. Yaxşısını?

– Baş üstə, Humay.

Qız dönüb evə qaçdı.

Anasının oğluna yazdığı gəlirdi. Bu işin axırından qorxurdu. “Allah eləməsin, – deyərək fikirləşirdi, – Səfər bəy gözünə qanların birisidir. Uşağın başına iş gətirir. Hələ o od aparmış Cümşüd bəy bir şey başa düşsə, vay gələnin halına”.

Ananın qorxusu əbəs deyildi. Axı Cümşüd bəydən kim qorxurdu? Sənin baxışın xoşuma gəlmir deyərək Qurbanın gözünü vurub çıxaran o deyildimi? Xırman üstündə ağsaçlı Niyazi ölənə qədər döyən o deyildimi? Bəs, beşyaşlı Səlimi atın ayaqları altında əzib şikəst edən kim idi? Əlbəttə, Cümşüd bəy! Ana ondan qorxmaya bilməzdi. “Heç bəy də öz qızını palançı oğluna verərmidi?” – deyib Cəmiləndən xəlvət göz yaşları tökərdi.

Cəmilin səsi Səfər bəyin də qulağına çatdı. Bir gün Humay yenə pəncərənin qabağında oturub “Balü kəbütər”ə qulaq asırdı. Birdən pilləkənlərdə tıplıltı eşidildi. Sonra ayaq səsləri kəsildi. Deyəsən Səfər bəy dayanıb Cəmilə qulaq asırdı. Bir xeyli keçdikdən sonra pilləkənlərlə başqa birisi də yuxarı qalxdı. Humay qardaşı Cümşüd bəyi səndən tanıdı. Qız atası ilə qardaşının danışığını aydınca eşidirdi.

Səfər bəy xırıltılı bir səslə oğluna deyirdi:

– Cümşüd, bu palançı Məmmədin qoduğu hər gecə nə bağırır? Bu it balasının səsinə kəsmək lazımdır.

Atasının sözləri Humayın ürəyinə vəlvələ saldı. Qız səhərə qədər yerinin içində o yan-bu yana eşələndi. Yuxuda gah həzin-həzin oxuyan Cəmilə, gah da gözələrinin yerində bir cüt məşəl yanan atasını görürdü.

Humay axşamın golmosini səbərsizliklə gözlədi.
Toran qarışandan sonra o, hasarın yanında dayanıb Cəmilə
yalvarıb-yaxarırdı:

– Oxuma, Cəmil, yalvarıram, oxuma.

Cəmil heç nə başa düşmür, tövəcəllə Humaya baxırdı. O, qızın
bu tələşinin səbəbsiz olmadığını anladı.

– Humay, bir məni başa sal görüm axı, nə üçün oxumayım? De
görüm nə olub?

– Heç nə, Cəmil, heç nə. Oxuma, qorxuram, Cümşüddən qor-
xuram.

Kənddə toy idi. Cavan oğlanlar dövrə vurub oturmuş, qızlar isə
mağarın cırıq-sökük yerindən xələtə içəriyə baxırdılar. Mağar
ağzına qədər dolu idi. Çalanlar istirahət nə olduğunu bilmirdilər.

Birdən kim isə yerindən qalxıb çıxdı:

– Ay uşaqlar, Cəmil oxusun!

– Oxusun, oxusun! – deyər hamı bir ağızdan səsləndi.

Cəmil darta-darta çalğıcıların yanına gətirdilər. Adamlar yerdən
çığırışdılar:

– Çahargah oxusun, çahargah!

Çalğıcılar “Balü kobutər”in ilk xallarını vurdular. Cəmil dəfi
qulağına qoyub oxuyurdu:

“Pəmboyi daği-cünün içrə nihandır bədonim,
Diri olduqca libasım budur, ölsəm kofonim...”

Cəmil “Balü kobutər”i bu gün xüsusilə yaxşı oxuyurdu.
Qəfildən açılan güllə Cəmilin səsini kəsdi. Onun boğazında
qaynayan sözlər xırıltıya çevriləndə Cümşüd boy əlindəki tapançanı
cibinə qoyub mağardan xələtə uzaqlaşdı. Cəmil qıraqlarına sədəf
çəkilmiş dəfi köksünə sıxaraq ağrıdan yumaq kimi büküldü. Yavaş-
yavaş dizləri üstə düşdü. Sonra üzükoylu yerə sərildi. Əlində tutduğu
dəf qırımı qan içində idi. Güllə düz onun ürəyindən dəymişdi.

“Balü kobutər” əbədi susdu. Onun xoş səsini bir daha eşidən
olmadı.

1959

YUSİF SƏMƏDOĞLU

(1935–1998)

Yusif Səmədoğlu Bakı şəhərində ziyalı ailəsində doğulmuşdur. Burada
44 sayılı şəhər orta məktəbini bitirmiş, Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat
Institutunda (1953–1957) və Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya
fakültəsində (1957–1958) təhsil almışdır. Əmək fəaliyyətinə 1958-ci ildə
“Kommunist” qəzeti redaksiyasında tərcüməçi-redaktor kimi başlamış, sonra
“Azərbaycan” jurnalı redaksiyasında ədəbi işçi, nəsr şöbəsinin müdiri,
C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında ssenari redaksiya
heyətinin üzvü, baş redaktor əvəzi, baş redaktor, direktor müavini, “Ulduz”
jurnalının baş redaktoru (1976–1987), “Azərbaycan” jurnalının baş redaktoru
(1987–1998), Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi (1991–1998) vəzifələrində
işləmişdir. Ədəbiyyat qarşısında xidmətlərinə görə o, Azərbaycan Lenin
komsomolu mükafatı (1970), Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi
(1980) və Xalq yazıçısı (1998) fəxri adlarına layiq görülmüş, iki dəfə
Azərbaycan Milli Məclisinin deputatı seçilmişdir.

1998-ci ildə uzun sürən xəstəlikdən sonra Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyar-
banda dəfni olunmuşdur.

Y.Səmədoğlu bədii fəaliyyəti XX əsrin 50-ci illərində başlamışdır. “Qanlı
çörək” adlı ilk hekayəsi 1953-cü ildə “Azərbaycan gəncləri” qəzetində çı-
xmışdır. “Qatli günü” və “Deyilənlər gəldi başa” romanları məşhurdur. Yazıcının
bu cildə daxil edilmiş “220 Nə-li palata” hekayəsi onun eyni adlı kitabından
(B., Gənclik, 1960) götürülmüşdür.

220 NƏ-Lİ OTAQ

(Hekayə)

Sizə ohvalatı olduğu kimi, – bir şey artırıb-əskiltmədən danış-
maq istəyirəm.

Moskva. İyul ayının sonu.

Mənim kiçik otağımın pəncərələri taybatay açıqdır. Eşikdən içəri
sərin meh vurur. Mən beş il yaşadığım bir otağı diqqətlə nəzərdən
keçirirəm, elə bil ilk dəfədir ki, bu otaqdayam. Burada hər şey –
kitab şkaflının rəflərinə pərakəndə halda sopolənmiş kitablar,

arxasında yuxusuz gecələr keçirdiyim qəhvəyi stol, ağ nikeli qapqara qaralmış köhnə çarpayı, – hər şey, hər şey nə qədər mənə əzizdir!

Moskva. İyul ayının sonu.

Mən bu gün diplom almışam, qara cildli bir diplom. Mənim beş illik tələbəlik həyatım artıq arxada qalmışdır. Görən doğma Moskvada keçirdiyim bu beş ili mən unuda bilərəmmi? Bir gün də belə yox!

Moskva. İyul ayının sonu.

Axşam saat yeddinin yarısidir. Mən tələməliyəm. Çünki çoxdan bəri görüşmədiyim dostlarımin yanına gedəcəyəm.

Saat yeddiyə on beş dəqiqə qalanda pəncəyimi geyib küçəyə çıxıram...

Bilmirəm, niyə tramvay o səkkizmərtəbəli binanın qarşısında dayanan kimi, ürəyim döyünməyə başladı. Bir müddət tramvaydan düşməyə belə tərəddüd etdim.

Binaya yanan kimi ilk andan nəzarətimi qapıya vurulmuş enli qara lövhə cəlb etdi: "Tələbələr yataqxanası".

Bir il qabaq bu lövhə yox idi. Düz bir il idi ki, mən dostlarımla görüşürdüm.

Qapını açıb içəri girdim.

Gününü görüb dövrənini sürmüş qoca komendanta pasportumu təhvil verib gedəcəyimi otağın nömrəsini dedim və altıncı mərtəbəyə qalxdım. Üstündə "220" rəqəmi yazılmış qapının qabağında dayan-dım. Qapını yüngülce itələdim. Qapı cırıltı ilə açıldı.

220 №-li otağa girən kimi üstünə araq butulkaları, konserv qutuları, qədəhlər düzülmüş balaca stolun yanında çəngəl-bıçağı silon Elmarı gördüm. Ondan bir az aralı, stolun baş tərəfində İslam əllərini oynada-oynada sarısaçlı, sinəsi açıq, aşağıya doğru darlaşan qolsuz paltar geymiş bir qızla söhbət edirdi.

– Paho, gör biza kim gəlib!.. Ay səni çox gördük! Balam, bizi lap yaddan çıxarmısan ki? Axı, belə iş olmaz! – deyər Elmar əlini dösməliyə silib üstünə yüyürdü, bərk-bərk mənə qucaqladı, iki dəfə üzumdən, bir dəfə də dodaqlarımdan öpdü. Bizdən bir az kənarda, əlləri cibində dayanan İslam gülür, kirpiklərini tez-tez qırırdı. Hələ də mənə buraxmayan Elmarın qolları arasında birtəhər çıxıb İslama tərəf yönəldim, əlini bərk-bərk sıxdım, onu öpmək üçün özümü qabağa verdim. İslam mənim məqsədimi duyub geri qanrıldı, güldü, sarı dişləri göründü.

– Ay salam, salam! Nə əcəb səndən? – deyər birdən susdu, bizə yanan sarısaçlı qızın qolundan tutdu, mənə ona ciddi bir görkəmlə təqdim etdi, elə bil dostunu yox, rəsmi bir adamı təqdim edirdi.

– Nika, tanış ol. Bizim azərbaycanlıdır, neftçilərdəndir.

Nika əlini uzatmadan adını dedi və incə bir səslə:

– Bəs sizin adınız? – deyər soruşduqdan sonra qolundan asılmış redikülündən yaylığımı çıxarıb alınının tərəfini sildi.

Mən də adımı dedim. Nika isə daha danışmadı, susdu. İslamın üzünə baxıb nədənsə dodaqlarını marçıltırdı.

İslam qızın əlini əlləri arasına alaraq ona tərəf əyildi, qulağına nəşə pıçıldadı. Qız güldü. Araya bir neçə saniyəlik sükut çökdü. Sonra İslam qızın qolunu buraxıb stolun arxasında çörək doğrayan Elmarı çağırırdı:

– Elmar, sən Nikayla stolu səhmanla, biz də bir az söhbət edərkən.

Nika Elmarın yanına gəldi.

Biz İslamla çarpayının üstündə oturduq. Mən diqqətlə İslama fikir verdim. Adam da bu qədər kökləlmiş! Sizi inandırırəm ki, əgər İslamı küçədə görsəydim tanımazdım. İndi yanımda oturan İslam mənim tanıdığım, iki yoldaş arasında "sümük kisəsi" çağrılan İslam deyildi!

İslam yerində qurcalandı, birdən "yaman istidir" deyər ayağa qalxdı. Pəncəyini çıxardı. Elə bil İslamın kök bədənini bunu gözləyirdi: o dəqiqə sinəsindən, qarnından, böyürlərindən xeyli ət pırtırdı; İslam tamam yumru bir şeyə döndü.

İslam mənim güldüyümü görüb, başını buladı, nəyə güldüyümü başa düşdü.

– Demə, demə. Yaman kökləlmişəm. Ancaq məndən asılı deyil. İştahamın qabağını ala bilmirəm. Boq dast, yayda özümü arıqladaram, – dedi və təzədən yanımda oturdu.

O məndən əhvalımı, dərslərimin necə getdiyini, anamı xəbər aldı. Mən institutu qurtarmağımı dedikdə İslamın gözləri böyüdü, yerindən durdu:

– Mən ölüm?!

– Sən öl, bu da diplom.

Diplomu cibimdən çıxarıb ona verdim. Elmarla Nika da biza yanaşdılar. Hər üçü növbə ilə diplomu alıb oxudular, ora-burasına baxdılar. Elmar dodaqlarını büzüb çox mənalı tərzdə başını tərpətdi, sonra əlini sıxdı:

– Təbriklər, min dəfə təbriklər, – dedi və stolun başına keçib hamımızın oturmasını xahiş etdi. Elmar qədəhləri doldurdu.

– Uşaqlar, bunu içək dostumuzun sağlığına! O gün olsun ki, aspiranturamı da qurtarıb olsun elmlər namizədi. Ura!

Həmi sağlığıma içdi. Elmar tez boşqablarımıza duzlu xiyar qoydu.

– İndi qoy hər kəs özü özünə qullaq etsin. Daha mənim təhərim yoxdur, – deyərək, qədəhləri təzədən doldurdu. Biz bir də içdik. Sonra bir də. Elmar nədənsə o saat kefləndi, dili dolaşdı, tez-tez geyirməyə başladı.

İslam əlindəki duzlu xiyardan dişdəm vurub Elmara dedi:

– Ay-hay, nə tez gözlərin qızardı.

Elmar mənə göz vurdu, çiyinlərini əsdirə-əsdirə güldü.

– Təki gözlərim araqdan qızarsın!

Həmi güldü. Sonra üç nəfər – İslam, Elmar və Nika öz aralarında danışmağa başladılar...

...Mənimlə yadıma orta məktəbdə oxuduğumuz vaxtlar düşdü. Mən onuncu sinifdə, İslama Elmar doqquzda oxuyanda bizim dostluğumuzun bünövrəsi qoyulmuşdu. O zamanlar İslam öz fəaliyyət dəmərində tar çalır, Elmar isə oxuyurdu. Məktəbdə bir konsert olmurdu ki, bu iki nəfər orada iştirak etməsin.

Biz – üç dost vaxtımızın çoxunu kitabxanalarda keçirərdik. Həftədə bir-iki dəfə ya kinoya, ya da teatra gedərdik. İslam böyüyəndə tarixçi, Elmar isə ədəbiyyatçı olacağını söyləyirdi. Mən elə o zamandan, bəlkə də daha tez, lap uşaqlığımdan neftçilikdən yapışmışdım. Dənizdəki neft buruqlarında işləmək, üz-gözüm mazutun içində evə qayıtmaq mənim ön müqəddəs arzum idi.

Vaxt keçdi. Orta məktəbi bitirib Moskvaya getdim. Neft İnstitutuna daxil oldum. Bir ildən sonra Moskvada İslama Elmar qarşıladım. İkisi də Moskva universitetinin tarix fakültəsinə girdi.

Sonra tələbəlik illəri bir-birinin ardınca ötüb keçdi. Bir yerdə yatdıq, bir yerdə durduq, üçümüz bir papirosu çəkdik, bir yerdə səhərə qədər imtahanlara hazırlaşdıq. Hər dəfə toqadı alan kimi bir yerə yığışib şənlik düzəlddik, dostları başımıza topladıq, bəzən səhərə kimi keflədik. Aramızda xırda incikliklər də baş verdi, amma yarım saatdan sonra öpüşüb barışdıq. Bu illər ərzində İslamın tarı da bir gün belə susmadı, güldü, inildədi, seğah çaldı, şikostə dedi, ürəyimizi döyündürdü, gözlərimizi yaşartdı, hər dəfə yadıma Bakımı saldı.

Belə günlərimiz çox oldu. Ancaq bir gün gəldi ki, bizim dostluğumuz soyudu, İslamla möhkəm sözləşdik, o mənə dedi, mən ona. Əhvalat belə olmuşdu:

Günlərin birində yenə İslamın yanına – 220 №-li otağa gəlmişdim. Qış idi. Otaqda istidən çox ürək sıxan bürkü vardı. Paltomu soyunan kimi İslamdan “təri dısqıldatmasını” xahiş etdim. Əvvəlcə o boyun qaçırdı, dedi ki, çalınmam, kefim yoxdur. Mən bir də təkid etdim, zarafatına ona “forslanma” dedim. O isə hirsli-hirsli üstümə çıxmırdı:

– Sənin də bir tarın var, elə bilirsən ki, dünya səniindir. Tarın, kamançanın vaxtı keçdi.

Sözün düzü, məni gülmək tutdu. İslamın boynunu qucaqlayıb soruşdum:

– Bu fikirlər sənin başına haradan gəlib, ay İslam? Necə yəni tarın, kamançanın vaxtı keçdi?

– Həç hardan gəlməyib! Elə öz-özümə fikirləşib tapmışam, başa düşdün? – deyərək, kobudcasına məni itələyib çarpayısına uzandı.

Bu dəfə mən partladım. Deyəsən ona “əbləh” dedim. O isə mənə “gic müsəlman” adlandırdı. Daha bir söz demədim, geyinib otaqdan çıxdım.

O gündən hər həftə onlara zəng vurur, bir-iki kəlmə ilə hələ-həvallerini xəbər alırdım. Vəssalam.

Sonra vaxt gəldi, ali məktəbi bitirdim. Arada düz bir il dostlarımla görüşmədim. Çünki aramız soyumuşdu. Bir də başım qarışıq oldu. Gah imtahanlara hazırlaşdım, gah da diplom yazdım...

...Nəhayət, indi dostlarımla yanındaydım. İslam kökəlmişdi, Elmar arıqlamışdı. İkisi də Nikanın qolundan tutub bir-birinə aman vermədən ona nəso deyir, üçü də şaqqlı vurub güldürdülər.

İslam mənə tərəf döndü, buxanın tərəni silib bayaqkı gülüşün təsirini altında hıqqana-hıqqana soruşdu:

– Təyinatı hara almısan? – deyərək, yerindən qalxıb otağın o başına gəldi, divardan asılmış aynada özünə baxdı, sualını bir dəfə də təkrar elədi.

Yerimdən qalxıb İslamın yanına gəldim.

– Necə yəni hara? Bakıya almışam.

– Haraya? Bakıya?! – deyərək İslam təəcüblə soruşub Elmara tərəf döndü, qışqırdı: – Ey, eşidirsən? Deyir ki, işləməyə Bakıya gedəcəyəm.

Elmarın başı söhbətə çox qarışıq idi. O, Nikaya "bağışla" deyib bir anlığa bizə tərəf döndü və dedi:

– Hara? O xarabaya?

Mən Elmara cavab vermək istədim. İslam sözümü ağzımda qoydu:

– A kişi, Bakıda nə var? Ağlın olsun, gedib düşəcəksən müsəlmançılığın içinə, modernizatsiyaların arasına. Gül kimi Moskvanı, restoranları, cananları qoyub hara gedirsen?

Bir söz deyə bilmədim. Nədənə həmişə Elmarın "xaraba" kəlməsi, həm də İslamın son sözləri mənə həmişə tar əhvalatını xatırlatdı. Bu iki şeyi bir-birinə bağlayan mənə bədənime üstünə gətirdi.

– Əyö, İslam, Bakı sənə çörək verib. Elo danışma, – deyə mən fikrimi ifadə etmək üçün daha münasib sözlər axtarmağa çalışdım, ancaq sözümü qurtara bilmədim. Elo bu an Nika da biza yanaşdı. İslamın qoluna girib yenə dodaqlarını marçılatdı. Qız İslamdan soruşdu:

– Nə olub? Əgər gizlin deyilsə, mənə də deyin...

İslam güldü, əllərini bir-birinə vuraraq qərribə bir səslə qızı başa saldı:

– Nika, bir bunun dediyinə bax. İşləməyə Bakıya getmək istəyir.

– Aha, demək patriotdur... Vallah, ixtiyar mənə olsaydı, bu "patriot" kəlməsini birdəfəlik dilimizdən silib atardım. Canım, bu Qafqazda nə tapmışınız? Sizin Qafqaz əhli, bizim də Təməv müjlikləri... Ful! – deyə Nika hıqıldadı, dediklərinin təsdiqi üçün İslamın üzünə baxdı.

İslam:

– Düzdür, düzdür, – deyə Nikanın sözlərinə şərik olduğunu bildirdi. Özü də necə bir soyuqqanlılıqla!

Ürəyimi çırpındıran həyəcan elə bil dilimi, dodağımı qurutdu, bədənimi mənəyə kimi sıxdı. Nədənə İslamı ayağımın altına salıb özmək istədim. Lakin özümü ələ aldım.

– İslam, – dedim, – son həmişə tar çalardın, şikəstə deyərdin. Nizaminin, Füzulinin, Sabirin adı sənə dilindən düşməzdi. Yanında Azərbaycandan, Bakıdan danışanda gözəlin dolardı, "Vətənə qurban olum" deyərdin. Bəs indi? Axı, sənə nə olub?!

İslam mənə dinləyir, təbəbbürlü görkünklə başını bulayır, istehza ilə gülümsünürdü. O, mənə susduğumu görüb Nikadan aralandı, bir o başa, bir bu başa getdi, sonra dayandı.

– Hm... Nizami, Füzuli... – dedi. – Sənə dediklərinin hamısı düzdür. Mən Nizamindən də, Füzulidən də, Sabirdən də həzz alardım, gecə yarıya qədər onları oxuyardım. Düzdür, mən tar da çalardım, şikəstə də deyərdim. Bax, o tar mənə ölmədən yəre düşməzdi. – Burada o, sözünü kəsib divardan asılmış ağ sədəfli tarını göstərdi. Mən bayaqdan o tarı fikir verməmişdim. İndi verdim. Tarın sədəfli qaralmış, simləri qırılmış, üstünü toz basmışdı. Demək, artıq İslam tarını əlinə almırdı, onun barmaqları o simlərə toxunmurdu. – Düzdür, sənə dediklərinin hamısı düzdür. Ancaq o vaxtlar keçdi. İndi o Nizami, o tar, o kamança, no bilim, segahlar, zabıllər nə sənə lazımdır, nə də mənə!

Dünya gözələrimdə qaraldı. Bu nə danışır? Axı İslama nə olub? Bunu kim, hansı şərait belə edibdir? Moskvamı? Moskvada aldığı təhsilmi? Yox! Yox! Moskvada yüzlərlə azərbaycanlı oxuyubdu, lakin heç kəs bunun kimi danışmayıb, öz xalqından, modernizətdən üz döndərməyib!..

Nika stolun arxasında qədəhləri dalbadal boğazına boşaldan, artıq əməlli-başlı keşləmiş Elmara tərəf getdi. Mən onun səsinə eşitdim:

– Elmar, mən yatmaq istəyirəm.

– Nə-o... Ya-yatma-aq... – deyə Elmar kökələdi. – Yatmaq olar, amma qorxuram ki, o dəfəki kimi örn sənə burada tapa... Atamıza od vura...

İslam susduğumu görüb güldü, deyəsən mənə təsəlli vermək fikrinə düşdü.

– Sən mənədən incimə... Sən hələ çox şeyləri başa düşmərsən. İyirminci əsr hələ sənə beyninə girməyib, – dedi. – Əsr başqa əsdir, mənə özüm. Yeni gənclik meydana çıxıb. Bizə nə adlandırlar, adlandırsınlar. Lakin biz varıq. Düzdür, çox azıq, amma varıq, yaşayırıq... İnsanın sərbəstliyini, azad təfəkkürünü olından alan milli hisslər, ailə, no bilim, cürbəcür adət-ənənələr bizim ruhumuza yaddır. Biz yalnız yaşamaq, keşləmək, bu dünyadan nə mümkündürsə qoparmaq istəyirik... İyirminci əsr saksafon, truba, trambon əsdir. Biz lirikadan, insanın gözələrinə kor edən romantik xəyallardan, ülvə möhəbbət kimi də yabançı hisslərdən çox uzağıq. İnsan bir dəfə yaşayır... Ona görə də biz öz hisslərimizi cilovlayırıq, bayaq dediyim kimi, həyatdan nə mümkündürsə qoparıq... Əlbəttə, yəqin sən üroyində bizə gülürsən. Haqqın da var. Çünki

sən həyatı başqa cür başa düşürsən. Yalnız sənin yox, milyonlar
sənin kimilərin bizi görməyə gözləri yoxdur. Hamı bizə nədənsə
stilyaqa deyir, bizi hər yerdə biabır cləmək istəyirlər, bözən lap
üzümüzdə də tūpürürlər. Amma biz məğlub olmuruq, yaşayırıq...
Ayındırırmı?

İslam susdu. Saatına baxıb gəməşdi:

– Pəho, saat on ikidir ki!

Bu, o demək idi ki, yəni çıx get.

Mənimlə clə bil dizlərim qurumuşdu, deyəsən gözlərim də
yaşarmışdı.

– İslam, axı Azərbaycan...

İslam kobudcasına mənim sözümlə kosib qışqırdı:

– Rəhmətliyin oğlu, nə tapmısın ey bu Azərbaycandan! Cəhə-
nəmə qalsın sənin Azərbaycanın! Elə səhərdən tutuquşu kimi
Azərbaycan, tar, kamaça deyib ötürsən!..

O yandan Elmanın boğuc səsi eşidildi:

– A kişi, nə tar... sən saksafondan danış!

Mənə yenə bir söz deyə bilmədim. Doqquz ay bətnində yatmış,
aylarla südünü əmmiş, laylasını dinləmiş, xeyir-duasını eşitmiş bir
anənin üzünə ağ olan oğula nə demək olardı?!

Mən yalnız qapıya atıldım, hirsimdən əsə-əsə var səsimlə:

– Tfu sizin üzünüzlə! – deyə qapını çırpıb dəhlizə çıxdım.
Dəhlizdə arxamca qışqıran kefli Elmanın səsinə eşitdim:

– Bizdən Azərbaycana salam!

Komendantdan pasportumu geri alanda, o qoca kişi diqqətlə
üzümə baxdı və soruşdu:

– Orada heç kim qalmadı? Yoxsa, gecdir, yatmaq vaxtdır.

Mən nə etdiyimi bilmirdim. Yazıq qocanın üstünə qışqırdım:

– Xeyr, qaldı! Bir fahişə qaldı, bir də o fahişəyə oxşayan iki
oğraş!..

Küçəyə çıxdım. Gecə zülmət kimi qaranlıq idi. Beynimdəki
dəhşətli uğultu sanki başımı partlatmaq istəyirdi. Qulaqlarımda
daim kefli Elmanın son sözləri səslənirdi:

– Bizdən Azərbaycana salam!

Necə? Sizdən salam! Azərbaycana?! Yox, yox! Mən sizinlə
duz-cörək kəsdiyimə görə Azərbaycana çatan kimi üz istəyəcəyəm.
Səhər-axşam başı dumanlı olan bizim dağlardan üz istəy-
cəyəm!

Bulaq başında səhəngini dolduran azərbaycanlı qızların utancaq
baxışlarından üz istəyəcəyəm!

Nizaminin, Füzulinin təlatümlü deryalar keçən, qarlı dağlar
aşan vüsətli şerindən üz istəyəcəyəm!

Ələsgərin, Xəstə Qasımın, Abbasın yanıqlı sazından üz istəy-
cəyəm!

Gəncliyində beşik başında daima layla deyən, qocalığında isə
daim xeyir-dua oxuyan bizim anaların ağ birçöklərindən üz istə-
yəcəyəm!

Nəhayət, mən vicdanımdan, bir də anam Azərbaycanın torpa-
ğından üz istəyəcəyəm!

Sonra...

Sonra isə Bakıda, Azərbaycanın hər şəhərində, hər kəndində
hər yoldan ötni saxlayıb bu sözləri deyəcəyəm:

– Gedin, onları axtarın, tapın! Onlar 220 Nə-li otaqda yaşayırlar!
Qorxmayın, onların üzünə tūpürün!

MÜNDƏRİCAT

<i>Azərbaycan nəsrı XX əsrin ortalarında</i>	4
Süleyman Rəhimov	
Küp qarısı	13
Qulman İlkin	
Həyat yollarında	34
Süleyman Vəliyev	
Dağlar ətəyində	77
Bayram Bayramov	
Tək adam	97
İsmayıl Şıxlı	
Kerç sularında	161
Məmməd Aranlı	
Morava sahilində	179
Hüseyn Abbaszadə	
Bağdadda bir gecə	193
Fəthi Xoşginabi	
Otaq	198
Salam Qədirzadə	
Sarmaşıqlı aynabənd	211

Gülhüseyn Hüseynoğlu

Məsələ aydınlı	235
Etiraf	240
Məmmədza Afiyət	
Biz yenə də qayıdacağıq	245
Vidadi Babanlı	
Əmir dayının azarı	254
İsa Hüseynov	
Başə düşə bilmirəm	264
Sabir Əhmədov	
Bir payız axşamı	285
İsi Məlikzadə	
Oxuma, Comil	297
Yusif Səmədoğlu	
220 №-li otaq	301

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Aslan Almasov</i>
Korrektorlar:	<i>Leyla Hüseynova</i> <i>Fəridə Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 10.11.2006. Çapa imzalanmışdır 28.12.2006.
 Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 19,5. Ofset çap üsulu.
 Tirajı 25000. Sifariş 274.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.

W/6

A 99